

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

**УРБАНІЗОВАНІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ:
ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ,
ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК**

Монографія

Видавничий дім “Бук-Друк”
Житомир 2024

УДК 351:332.1
У67

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного університету «Житомирська політехніка»
(протокол №13 від 29.11.2024)*

Рецензенти:

доктор наук з державного управління, професор Л. В. Антонова,
професор кафедри обліку і аудиту факультету економічних наук
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
доктор економічних наук, професор І.А. Юхименко-Назарук, *декан*
факультету документальних комунікацій, менеджменту, технологій
та фізики Рівненського державного гуманітарного університету
доктор наук з державного управління, доктор економічних наук,
професор С.В. Свірко, *завідувач кафедри національної безпеки,*
публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»

У67 Урбанізовані території України: подолання наслідків війни, відновлення та розвиток [Текст]: колективна монографія / О.В. Олійник, Л.В. Сергієнко, В.В. Ксендзук, О.М. Джигора, Д.М. Захаров, О.Й. Токарчук, К.М. Войціцька, А.А. Гавриш. – Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2024. – 368 с.

ISBN 978-617-560-139-6

У монографії представлено комплексне дослідження трансформаційних процесів, що відбуваються на урбанізованих територіях України під впливом російсько-української війни. Проаналізовано макроекономічні, соціальні, правові та інституційні аспекти відбудови, підкреслюючи взаємозв'язок між безпекою, економічною стійкістю та інклюзивністю. Значну увагу приділено міжнародному досвіду відновлення та інтеграції постраждалих територій, а також ролі глобальних партнерів у підтримці України. Видання призначене для докторантів, аспірантів, магістрантів, наукових співробітників, викладачів і студентів закладів вищої освіти. Матеріали монографії підготовлено за результатами виконання науково-дослідної роботи «Механізм подолання наслідків російсько-української війни на урбанізованих територіях» (номер державної реєстрації 0123U101827).

УДК 351:332.1

ISBN 978-617-560-139-6

© Колектив авторів, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ	8
1.1. Сучасний стан макроекономічних показників розвитку національної економіки у період російсько-української війни	8
1.2. Фінансова підтримка економіки України в умовах війни.....	21
1.3. Ідентифікація джерел формування Державного бюджету України та напрямів використання фінансових ресурсів в умовах російсько-української війни.....	35
1.4. Оцінка наслідків військової агресії РФ та визначення джерел відшкодування завданих збитків	51
1.5 Фінансова підтримка спортивної освіти як інструмент соціальної стабільності та безпеки урбанізованих територій	60
Висновки до розділу 1.....	70
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ	73
2.1. Сучасні проблеми економічного розвитку урбанізованих територій	73
2.2. Сутність поняття соціальної інклюзії міста та її значення в забезпеченні національної безпеки держави.....	77
2.3. Оцінка впливу наслідків війни на розвиток зовнішньої торгівлі товарами на урбанізованих територіях України	87
2.4. Впровадження підходу соціальної інклюзії на урбанізованих територіях України	97
2.5. Сучасні соціально-економічні проблеми розвитку урбанізованих територій України в умовах російсько-української війни	99
2.6. Роль інклюзії у досягненні Національних цілей сталого розвитку.....	108
Висновки до розділу 2.....	120
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	122
3.1. Комплексний механізм публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення	122
3.2. Методи оцінки збитків від війни: підходи до відновлення та компенсації	144
3.3. Можливості відновлення постраждалих внаслідок війни урбанізованих територій України	154
3.4. Зарубіжний досвід впровадження стратегії інклюзивного міста в країнах ЄС.....	163
Висновки до розділу 3.....	190

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ – ФІНАНСОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ	192
4.1. Державне регулювання у сфері правоохоронної системи як інструмент вирішення конфлікту інтересів у суспільстві.....	192
4.2. Оцінка ефективності систем фінансового моніторингу у зв'язку з показниками безпеки країни	219
4.3. Український та світовий досвід антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії незаконній міграції: правовий, економічний та фінансовий механізм	233
Висновки до розділу 4.....	252
РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ПОРІВНЯННЯ	254
5.1. Механізми післявоєнного економічного відновлення в Україні: роль міжнародної спільноти.....	254
5.2. Особливості функціонування окремих міжнародних економічних інтеграційних об'єднань в XXI столітті	270
5.3. Міжнародні торговельні організації та їх роль в розвитку зовнішньої політики України в умовах воєнного стану.....	274
5.4. Етика війни та мирного врегулювання	296
5.5. Трансформація безпекових загроз на прикладі країн Африки: військово-політичні та економічно-інвестиційні фактори	307
Висновки до розділу 5.....	320
РОЗДІЛ 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРИЧИНИ, ЕВОЛЮЦІЯ, НАСЛІДКИ.....	322
6.1. Міжнародні стандарти та правові інструменти розвитку урбанізованих територій	322
6.2. Правові механізми інтеграції урбанізованих територій України у європейський простір.....	353
Висновки до розділу 6.....	364
ВИСНОВКИ	366

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку України позначений безпрецедентними викликами, спричиненими повномасштабною російсько-українською війною. Воєнна агресія не лише поставила під загрозу територіальну цілісність і політичну незалежність держави, а й спричинила глибокі деструктивні процеси в економічній, фінансовій, соціальній та гуманітарній сферах. Втрата виробничого потенціалу, руйнування критичної інфраструктури, вимушене переміщення населення, зростання рівня бідності та безробіття створили ситуацію системної нестабільності, яка потребує комплексного наукового осмислення та вироблення нових моделей соціально-економічного розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поєднання макроекономічного аналізу, оцінки фінансових ризиків, дослідження соціально-демографічних трансформацій та вироблення дієвих механізмів економічної та фінансової безпеки в умовах воєнного стану. У цих умовах особливого значення набувають питання фінансування оборонних потреб держави, підтримки критично важливих секторів економіки, забезпечення стабільності фінансової системи, інтеграції у світовий економічний простір та координації зусиль із міжнародними партнерами.

Монографія об'єднує результати наукових досліджень, спрямованих на виявлення основних тенденцій і закономірностей соціально-економічного розвитку України в умовах війни та пошук ефективних механізмів її повоєнного відновлення. Особлива увага приділяється макроекономічним показникам, структурі та динаміці фінансових потоків, інструментам управління фінансовою безпекою, а також міжнародному співробітництву у сфері економічної та національної безпеки.

Мета монографії полягає у аналізі викликів, що постали перед Україною, та обґрунтуванні шляхів їх подолання з урахуванням глобальних економічних трансформацій і досвіду міжнародної спільноти. Наукове значення роботи полягає в узагальненні теоретичних положень та у формуванні практичних рекомендацій, здатних стати основою для розробки державної політики в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Перший розділ зосереджує увагу на загальному стані національної економіки України в умовах російсько-української війни. У ньому досліджено динаміку ключових макроекономічних показників, виявлено тенденції розвитку та виклики, зумовлені повномасштабною агресією. Окрема увага приділена джерелам фінансової підтримки економіки, ролі зарубіжних партнерів у формуванні фінансових потоків та забезпеченні стійкості державних фінансів. Також розглядаються питання формування

та використання Державного бюджету, механізми покриття його дефіциту та напрямки розподілу фінансових ресурсів у кризових умовах. Важливим аспектом є оцінка економічних і соціальних наслідків воєнних дій, а також пошук можливих джерел відшкодування завданих збитків.

Другий розділ зосереджено на аналізі економічних, соціальних та безпекових викликів, що постали перед урбанізованими територіями України в умовах війни. Досліджено сучасні проблеми розвитку міст та агломерацій, які зазнали значних руйнувань і водночас залишаються центрами економічної активності та соціальної взаємодії. Важливою складовою є розкриття сутності соціальної інклюзії та її ролі у формуванні безпечного і стійкого міського середовища. Показано, як забезпечення рівного доступу до економічних і соціальних можливостей підвищує національну безпеку. У роботі розглянуто вплив війни на зовнішньоторговельну діяльність міст, а також окреслено напрями впровадження інклюзивного підходу у муніципальне управління. Окремо висвітлено значення урбанізованих територій для досягнення Національних цілей сталого розвитку. У сукупності це дозволяє сформувати бачення міст не лише як об'єктів, що потребують відновлення, а й як ключових драйверів трансформації суспільства, економіки та безпекового середовища України.

В третьому розділі розглядаються ключові підходи до відновлення міст та агломерацій, що зазнали руйнувань унаслідок війни. Основний акцент зроблено на розробці комплексного механізму публічного управління, здатного забезпечити ефективну координацію дій держави, місцевої влади та міжнародних партнерів як у період воєнного стану, так і після завершення бойових дій. Досліджено перспективи відновлення постраждалих урбанізованих територій з урахуванням їхнього економічного, соціального й демографічного потенціалу. Значна увага приділена вивченню зарубіжного досвіду, зокрема практикам країн ЄС у впровадженні стратегій інклюзивного міста. Такий підхід дає змогу адаптувати міжнародні моделі відновлення до українських реалій, сприяти сталому розвитку міст і формуванню середовища, орієнтованого на потреби всіх соціальних груп.

Четвертий розділ присвячено дослідженню фінансових та інституційних важелів, необхідних для забезпечення стійкого відновлення постраждалих міст і регіонів. У центрі уваги перебувають питання державного регулювання у сфері правоохоронної системи як чинника вирішення конфліктів і запобігання соціальній напрузі. Такий підхід дозволяє сформувати середовище довіри, без якого неможлива ефективна економічна та соціальна відбудова. Окремий акцент зроблено на оцінці ефективності систем фінансового моніторингу, що безпосередньо впливають на рівень національної безпеки та запобігають відтоку ресурсів

у тіньовий сектор. Розглянуто інструменти протидії фінансовим злочинам, відстеження незаконних потоків капіталу та посилення прозорості бюджетних витрат.

У п'ятому розділі зосереджено увагу на ролі міжнародної спільноти у підтримці післявоєнного відновлення України та на можливостях використання зарубіжного досвіду для розробки власних стратегій розвитку. Розглянуто механізми економічної підтримки, які застосовувалися в інших країнах після воєнних конфліктів, та визначено їхню релевантність для українських реалій. Аналізуються особливості функціонування міжнародних економічних інтеграційних об'єднань ХХІ століття, а також їхній потенціал у зміцненні економічної та політичної позиції України. Значна увага приділяється міжнародним торговельним організаціям, які формують правила глобальної економічної взаємодії й можуть сприяти інтеграції України у світові ринки.

Окремо досліджено геополітичні виклики у відносинах України з ЄС і НАТО, що визначають стратегічні орієнтири зовнішньої політики. У цьому контексті показано, як поєднання економічних і безпекових пріоритетів формує нову парадигму міжнародного партнерства.

У шостому розділі досліджуються правові та інституційні аспекти розвитку урбанізованих територій у міжнародному контексті. Аналіз охоплює причини формування сучасних підходів до регулювання міського розвитку, їхню еволюцію в умовах глобалізації та безпекових викликів, а також практичні наслідки для України. Вивчаються міжнародні норми та стандарти, які визначають принципи управління урбанізованими просторами, забезпечення прав людини, соціальної інклюзії та сталого розвитку. Особлива увага приділяється взаємозв'язку між правовими інструментами, економічними механізмами та політичною практикою, що формують комплексний підхід до відновлення й трансформації міст. Розглянуто приклади міжнародних угод і програм, які можуть бути інтегровані у відбудовчі процеси в Україні, а також можливості використання міжнародно-правового досвіду для зниження конфліктних ризиків та підвищення ефективності управління. У результаті розділ показує, що міжнародно-правові механізми є не лише рамковими орієнтирами, а й дієвими інструментами модернізації українських урбанізованих територій у післявоєнний період.

Таким чином, проведене дослідження спрямоване на створення системного уявлення про сучасний стан та перспективи розвитку української економіки й фінансової системи, а також на визначення ключових детермінант забезпечення економічної та фінансової безпеки держави у кризових умовах та в період відновлення.

РОЗДІЛ 1. МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ КОНТЕКСТ

1.1. Сучасний стан макроекономічних показників розвитку національної економіки у період російсько-української війни

Російсько-українська війна, частково розпочата в 2014 році, спричинила значні дестабілізаційні процеси соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, зокрема Донецької та Луганської областей. Воєнні конфлікти на території України призвели до суттєвого економічного падіння, спричиненого втратою контролю над деякими регіонами держави та їх економічним потенціалом. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року мало далекосяжні економічні та соціальні наслідки, пов'язані з величезним переміщенням населення, фізичним пошкодженням будівель та інфраструктури, втратою конкурентоспроможності промисловості та аграрного сектору, неспроможністю формувати сприятливе бізнес-середовище, а також збільшенням кількості жертв серед цивільного населення. Воєнний напад Росії на Україну, розпочатий 24 лютого 2022 року спричиняє значні виклики, ризики, загрози та наслідки для стабільного розвитку держави у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

Всебічна оцінка актуальних показників соціально-економічного розвитку національної економіки, осмислення аналітичних результатів із урахуванням динамічних викликів та загроз зовнішнього та внутрішнього середовища сприяє виявленню та усуненню дестабілізуючих чинників, прийняттю економічними суб'єктами більш обґрунтованих і раціональних рішень, формуванню більш реалістичних прогнозів і сценаріїв перспективного розвитку у період воєнного стану та повоєнного відновлення України. Подальший сталий розвиток економіки та суспільства України об'єктивно потребує формування економіки миротворення, здатної забезпечити відновлення територіальної і господарської цілісності країни, локалізувати й ефективно реалізувати потенціал економічного зростання й досягнення нової якості життя.

Дослідженням макроекономічних показників і вивченню проблем соціально-економічного розвитку України приділено перелік наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: В. Базилевич, Я. Бойко, В. Геєць, А. Гальчинський, О. Гонта, О. Дорошенко, В. Каленська, В. Мунтіян, М. Савлук, В. Юрчишин та інші. У своїх працях вони досліджують динаміку ВВП та причини і фактори,

які впливають на них, взаємозв'язок валового внутрішнього продукту та доходів бюджету, форми та методи порівняльного аналізу та порядок здійснення макроекономічного регулювання. Проте, зважаючи на дестабілізуючий характер воєнної агресії РФ проти України, що впливає на фінансово-економічну стійкість країни та формує передумови повоєнної відбудови та відновлення, це питання набирає особливої актуальності та потребує подальшого вирішення.

Динаміка економічного розвитку України різко погіршилася внаслідок російського вторгнення в лютому 2022 року, що негативно відобразилося на рівні життя населення та призвело до знищення виробничого капіталу й інфраструктури у великих масштабах. Економічні пріоритети змінилися, оскільки збільшився попит на товари і послуги, пов'язані з війною, що водночас призвело до появи «вузьких місць» у контексті пропозиції та виробництва в інших галузях. У середині 2022 року активні бойові дії відносно локалізувалися на сході та півдні країни, економічна діяльність стабілізувалася на рівні, нижчому за довоєнний; однак атаки на енергетичну інфраструктуру України, що тривають з жовтня 2022 року і до цього часу, зменшили економічну активність та завадили потенційному відновленню економіки країни.

До лютого 2022 року темпи зростання валового внутрішнього продукту України були відносно низькими (3,4 % 2021 року) порівняно зі зростанням ВВП країн Центральної Європи та Балкан, яке становило 6,1 % у річному обчисленні. Як і її сусіди, Україна також зазнала падіння ВВП, спричиненого карантинном через COVID-19, на рівні -3,8 % порівняно із середнім показником -3,4 % для країн Центральної Європи та Балкан [1].

У результаті вторгнення у 2022 році ВВП України скоротився на 29,2 %. Однак у 2022 році падіння економіки зафіксовано на рівні меншому, ніж попередньо очікувалося. На це вплинув запуск Чорноморської зернової ініціативи, укладеної за посередництва ООН, та повернення майже 4 мільйонів мігрантів, що допомогло підтримати економічну діяльність у третьому кварталі. Зростанню також сприяв той факт, що український приватний сектор успішно пристосувався до викликів та переорієнтувався на нові логістичні маршрути та ланцюги поставок. Тоді як відбувався процес поступової адаптації української економіки до нових умов, атаки на об'єкти енергетичної інфраструктури, що почалися з жовтня 2022 року, суттєво пошкодили електромережу

¹ World Bank; Government of Ukraine; European Union; United Nations. *Second Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2): February 2022 - February 2023 (English)*. Washington, D.C.: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877>.

країни, що тим самим погіршило виробничі обмеження для ключових галузей. Значні порушення функціонування виробничого сектору та масштабні відключення світла зумовили падіння ВВП у четвертому кварталі 2022 року на рівні 31,4 %, порівняно з минулим роком, водночас створюючи додатковий зовнішній тиск внаслідок обмеження експортного потенціалу та збільшення попиту на імпорту продукції енергетичного сектору (рис. 1.1, 1.2).

Наразі очікується, що в 2023 році ВВП зросте лише на 0,5 %, оскільки прогнозується, що відновлення надання послуг всередині країни та діяльність секторів економіки, пов'язаних із війною, переважно знівелюються за рахунок скорочення на 15 % сільськогосподарського виробництва та продовження стагнації на низькому рівні галузей виробництва металу і видобування корисних копалин.

Варто зазначити, що Україна не вдалася до тотального переведення економіки на воєнний лад. Уряд намагається реалізовувати політику та втримати такі самі умови, які були в країні до 2022 року, що є можливим лише завдяки зовнішній фінансовій та збройній допомозі. Країни-партнери гарантують продовження фінансової та воєнної підтримки, наголосивши на виділенні суми розміром 115 млрд доларів США протягом чотирьох років.

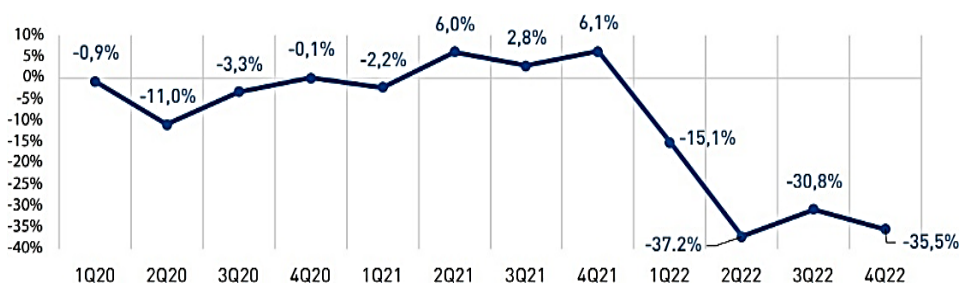

Рис. 1.1. Щоквартальна зміна ВВП України, порівняно з минулим роком
Джерело: Державна служба статистики України [², ³]

За рахунок фінансових надходжень планується компенсувати дефіцит бюджету, який Україна у 2023 році спроможна фінансувати приблизно на 50 %. За рахунок того, що частина фінансових коштів буде надана Україні у вигляді боргів, сума державного боргу стрімко зростатиме: лише за 2022 рік співвідношення борг/ВВП зросло з 49 до 78 %.

² Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

³ World Bank; Government of Ukraine; European Union; United Nations. *Second Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2): February 2022 - February 2023 (English)*. Washington, D.C.: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877>.

Рис. 1.2. Оцінка показників промислового виробництва, грудень 2021 року – листопад 2022 року (індекс)

Джерело: Державна служба статистики України [4, 5]

Окрім факту поглиблення боргової ями, Україна в цілому змогла стабілізувати фінансову ситуацію. Курс гривні вже понад рік зафіксований і його немає потреби змінювати. Інфляцію вдалося знизити до 11–14 % в річному вимірі. За різними оцінками, Україні у 2023 році прогнозують зростання ВВП на 1–3 %, що в умовах воєнної невизначеності означає стабілізацію. Подальша доля української економіки залежить від багатьох чинників. Головний – це ситуація на полі бою. Чим більше ресурсів забиратиме на себе війна, тим більшими будуть втрати потенційного зростання в майбутньому.

Критичний вплив на українську економіку матиме особливо демографічна ситуація. За даними ООН, від початку повномасштабного вторгнення за кордон виїхали 8 мільйонів українців, з яких повернулися менше 2-х мільйонів. За оцінками Міністерства економіки, кожні 100 тисяч емігрантів знижують ВВП України на 0,5 % – справді катастрофічна ситуація, зважаючи на її масштаби.

Обрана українською владою модель надає громадянам економічну свободу під час війни, не зобов'язуючи працювати в 3 зміни на підприємствах ВПК. З одного боку, це запобігає панічним настроям, але з другого, створює ризик браку демобілізаційних ресурсів. Сьогодні уряду потрібно серйозно задуматися над переведенням економіки на воєнні рейки, адже затягування війни несе значно більше ризиків для України, ніж для Росії. Лише за підтримки міжнародної спільноти Україна змогла забезпечити тимчасову макроекономічну стабільність та забезпечила надання ключових соціальних послуг.

За останнє десятиліття структура економіки України, яка раніше

⁴ Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁵ World Bank; Government of Ukraine; European Union; United Nations. *Second Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2): February 2022 - February 2023 (English)*. Washington, D.C.: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877>.

була значною мірою орієнтована на експорт товарів, поступово переорієнтовувалася на потужну економіку послуг, зокрема на послуги у сфері інформаційних технологій (ІТ), на які припадало 39 % експорту послуг у 2021 році (порівняно з 14 % у 2014 році). У 2021 році в секторі послуг було зайнято найбільше робочої сили, і на нього припадала половина ВВП. На противагу цьому, на сільське господарство припадало лише 11 % ВВП у 2021 році та 14 % зайнятості, але, водночас, значна частка загального експорту (43,9 %). Як один з найбільших виробників зерна та рослинної олії у світі, Україна відіграє вирішальну роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки [6].

Як свідчать результати досліджень за півтора роки воєнних дій на території України прямі збитки, завдані будівлям та інфраструктурі, склали 135 мільярдів доларів США, тоді як загальна сума потреб у відновленні та відбудові сягнула 411 мільярдів доларів США. Географія збитків, завданих фізичному капіталу, була зміщена в бік північних і південно-східних регіонів. Основними секторами, що постраждали, були житлове господарство (38 % усіх збитків), транспорт (26 %), енергетика (8 %), торгівля та промисловість (8 %) і сільське господарство (6 %). Фізичні пошкодження та забруднення земель мінами вплинули на доступ українців до базових послуг і засобів існування, що відобразилося на потребах у відновленні в різних секторах. Війна також призвела до значного уповільнення прогресу України на шляху до подолання бідності: рівень бідності зріс з 5,5 % у 2021 році до 24,1 % у 2022 році.

Війна в Україні спричинила значну реакцію з боку Уряду України, міжнародної спільноти, української діаспори та громадян України. Двостороння допомога за останні 12 місяців, включаючи фінансову, військову та гуманітарну допомогу, станом на січень 2023 року сягнула 144 мільярдів доларів США. Управління ООН з координації гуманітарних питань повідомило про 4,3 млрд доларів США, виділених на реагування на ситуацію в Україні у 2022 році (порівняно зі 170 млн доларів США у 2021 році). До війни Україна була найбільшим отримувачем грошових переказів у Європі та Центральній Азії з рекордно високим припливом у 18,2 млрд доларів США (9 % ВВП) у 2021 році. У листопаді 2022 року прогнозувалося, що приплив грошових переказів в Україну збільшиться у 2022 році на 2 % порівняно з попереднім роком і досягне 18,4 млрд доларів США. Втім,

⁶ World Bank; Government of Ukraine; European Union; United Nations. *Second Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA2): February 2022 - February 2023 (English)*. Washington, D.C.: World Bank Group. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877>.

за оцінками Національного банку України, грошові перекази в Україну стабілізувалися та припинили зростання у 2022 р.

Протягом 2022 року основною причиною зростання інфляції стали шоки, пов'язані з війною. Споживчі ціни зросли в 2022 році на 26,6 %, порівняно з минулим роком. Інфляція переважно була спричинена факторами пропозиції, включно з вищими виробничими витратами, які спричинені порушеннями роботи секторів логістики та енергетики, а також зростанням світових цін на товари. Пом'якшуючими чинниками цього процесу стала фіксація курсу гривні до долара США, встановлена Національним банком України (НБУ), що забезпечило умовне гальмування зростання цін, а також незмінні тарифи на енергоносії. Хоча НБУ монетизував значну частку державних видатків, цей крок не призвів до значного зростання пропозиції грошової маси, а натомість ефективно поглинув надлишкову ліквідність за допомогою великомасштабного продажу депозитних сертифікатів. У майбутньому очікується, що інфляційний тиск зі сторони пропозиції залишатиметься підвищеним, оскільки війна продовжує спричиняти порушення роботи ланцюгів виробництва і постачання, водночас завершення процесу монетизації в 2023 році та продовження «жорсткої» монетарної політики стримуватимуть тиск на сторону попиту.

Напередодні повномасштабного вторгнення основні гуманітарні проблеми були зосереджені на сході України. Люди на цих територіях перебували під регулярними обстрілами та в нестабільних умовах безпеки. Прогалини у доступі до соціальних послуг ставали дедалі більшими в районах, наближених до лінії зіткнення, а ситуація в галузі охорони здоров'я погіршувалася навіть напередодні пандемії COVID-19. Найбільші гуманітарні потреби були у сфері доступу до води, санітарії та гігієни (2,5 мільйона осіб), захисту (схильність людей до фізичних та/або психологічних ризиків або шкоди внаслідок насильницьких або кризових ситуацій, 2,5 мільйона осіб), охорони здоров'я (1,5 мільйона осіб) та продовольчої безпеки і засобів існування (1,1 мільйона осіб). Райони поблизу лінії зіткнення зазнали негативного впливу з точки зору безпеки, пошкодження інфраструктури, доступу до базових послуг та обмеженої функціональності ринків, що призвело до відсутності фізичного доступу до продовольства для домогосподарств на цих територіях. Протягом 2022 року частка домогосподарств з недостатнім споживанням продуктів харчування зросла з 1/5 до 1/3, причому південно-східний макрорегіон України зазнав найбільш негативного впливу [7].

⁷ Стратегічна ціна російської агресії для економіки України / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилук, О.В. Собкевич та ін. ; за наук. ред. д.е.н. Я.А. Жаліла. – К. : НІСД, 2022. – 67 с.

До демографічних груп, найбільш вразливих до продовольчої незахищеності, належать домогосподарства з числа переміщених осіб; домогосподарства, у складі яких є особи з інвалідністю; неповні домогосподарства, очолювані жінками; домогосподарства, у складі яких є особи з хронічними захворюваннями, а також безробітні.

Оціночна кількість людей, які потребують гуманітарної допомоги, зросла з 2,9 мільйона на кінець 2021 року до 17,6 мільйона на кінець 2022 року. Найбільше зросла кількість людей, які потребують гуманітарної допомоги (PIN), у секторі житла та непродовольчих товарів — на 8,1 мільйона осіб. З моменту повномасштабного вторгнення відносно зменшилася частка людей похилого віку (22 % в ОГП 2023 року, -7,6 в. п. порівняно з ОГП 2022 року), дещо зменшилася частка дорослих (54 % в ОГП 2023 року, -3 в. п. порівняно з ОГП 2022 року) і збільшилася частка дітей (23 % в ОГП 2023 року, +10,4 в. п. порівняно з ОГП 2022 року), причому більш важкі умови спостерігаються в південно-східному макрорегіоні та Дніпропетровській області в межах центрального макрорегіону (рис. 1.3). У всіх гуманітарних секторах жінки та дівчата потребують допомоги більше, ніж чоловіки та хлопці [8].

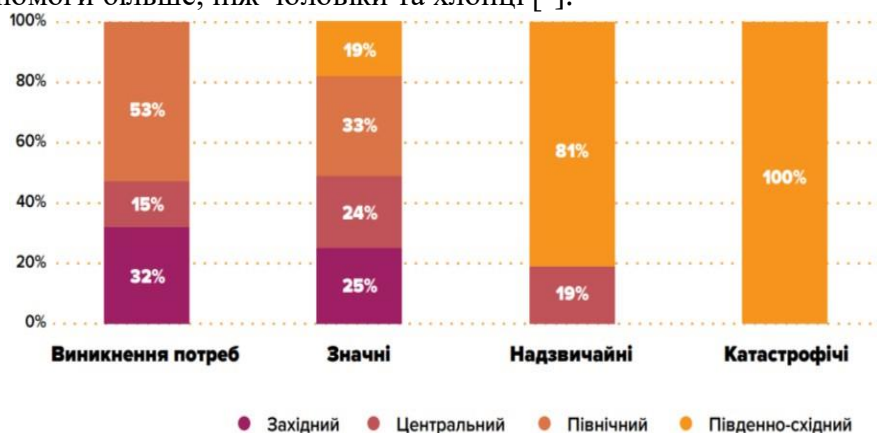

Рис. 1.3: Оцінка гостроти потреб за макрорегіонами у 2022 році
Джерело: «Огляд гуманітарних потреб України на 2023 рік» [9]

Війна також вплинула на роботу багатьох галузей промисловості у східних областях, що призвело до зупинки авіаперевезень та порушення ланцюгів постачання. Уряд запровадив контроль за рухом капіталу та зафіксував обмінний курс, щоб уникнути додаткових

⁸ Україна — Оцінка впливу війни на людей: червень 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>

⁹ Україна — Оцінка впливу війни на людей: червень 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>

наслідків для фінансової системи. Наприкінці 2022 року ВВП скоротився на 29,2 %, а інфляція становила 26,6 %. Дефіцит торговельного балансу з грудня 2021 року по грудень 2022 року збільшився більше ніж удвічі. Станом на жовтень 2022 року, за оцінками МОП, було втрачено 2,4 мільйона робочих місць порівняно з періодом до лютого. Як повідомляється, підприємства все ще очікують скорочення робочої сили у 2023 році, але повільнішими темпами, ніж у 2022 році. Однак, враховуючи масштаб впливу та окупацію до 24 % території України у 2022 році, економіка продемонструвала значну стійкість завдяки продовженню виробництва товарів та послуг у великих містах, а також на територіях, де це залишалося можливим, а економічний потенціал держави та перспективи розвитку на 2023 рік прогнозуються більш сприятливими.

Війна зумовила появу безпрецедентних потреб у фінансуванні державного бюджету. Дефіцит зведеного бюджету, за виключенням грантів, сягнув 26,5 % ВВП у 2022 році. Податкові надходження впали на 8 % у номінальному вираженні (30 % у реальному вираженні), оскільки надходження від сплати податку на додану вартість і акцизного податку сильно скоротились на 13 і 39 % відповідно. Поточні видатки державного бюджету зросли на 65 % у номінальному вираженні (39 % у реальному вираженні), і пріоритетами уряду України стали видатки, пов'язані з війною, а також з наданням базових державних і соціальних послуг. Натомість капітальні видатки державного бюджету скоротились на 37 % [10].

Варто зазначити, що скорочення обсягів надходжень податків і платежів до бюджету та невідкладні потреби у покритті значних поточних витрат країни в умовах війни створюють значні фінансові ризики державного бюджету – призводять до зростання дефіциту державного бюджету та державного боргу.

Попри складну ситуацію з бюджетом, у 2022–2023 роках Україна продовжувала платити за своїми боргами, у тому числі зовнішніми. Після перемовин, ініційованих Україною з інвесторами, останні погодилися на відтермінування платежів щодо зовнішнього боргу України до кінця 2023 року з можливістю продовження відстрочки на рік (до 2024 року). Завдяки цьому, за два наступні роки Україна зможе зекономити майже 6 мільярдів доларів США. Ці гроші допоможуть зберегти макрофінансову стабільність, посилити стійкість української економіки.

Виконання річного розпису доходів Державною податковою службою України у 2023 році становило 100,7 % (+4,9 млрд грн),

¹⁰ Фінансування / Відкритий бюджет (Open budget). URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/finance?class=debts&view=table>

Державною митною службою України – 93,9 % (-25,7 млрд грн). Основною причиною менших надходжень митних платежів стало блокування українських вантажних перевезень польськими перевізниками, а також більш міцний, порівняно з прогнозним, курс грн до дол. США. [11]

Основними внутрішніми джерелами наповнення державного бюджету України, окрім податків, є військові облігації. Кошти від розміщення військових облігацій, залучені в Державний бюджет України, використовуються на безперебійне забезпечення фінансових потреб держави в умовах воєнного стану – соціальні та оборонні. У 2022 році 400 млрд грн (33 % фінансування бюджету) забезпечив НБУ через прямиий викуп військових облігацій (рис. 1.4).

На аукціонах з розміщення ОВДП уряд залучив 250,4 млрд грн (20,6 % фінансування). Більшість цих облігацій придбали банки. Крім того, у грудні окремо було випущено ОВДП з метою збільшення статутного капіталу ПАТ «Українська фінансова житлова компанія» на суму 30 млрд грн.

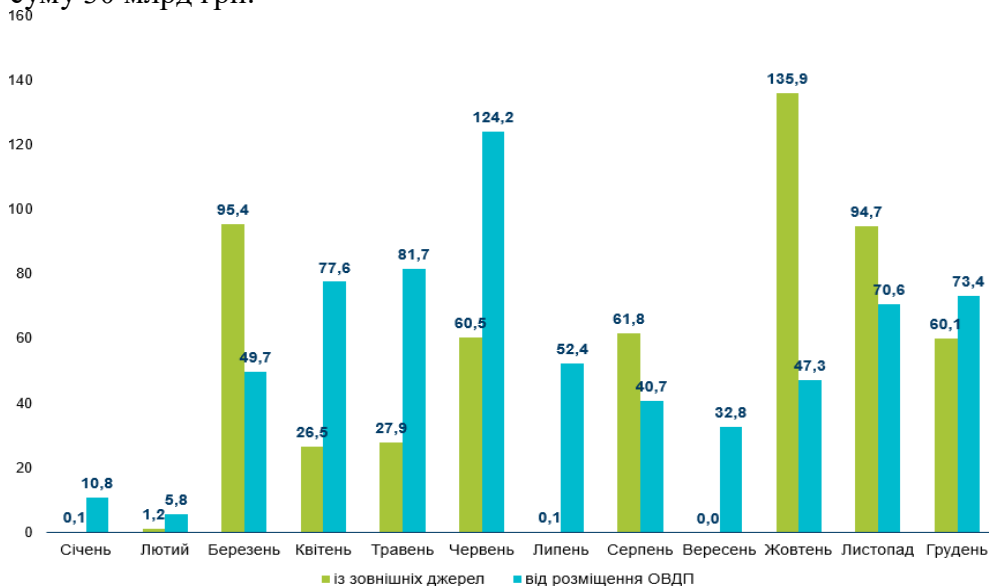

Рис. 1.4. Залучене фінансування державного бюджету (січень–грудень 2022 року), млрд грн
Джерело: Міністерство фінансів України [5]

¹¹ Україна – Оцінка впливу війни на людей: червень 2023. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf>

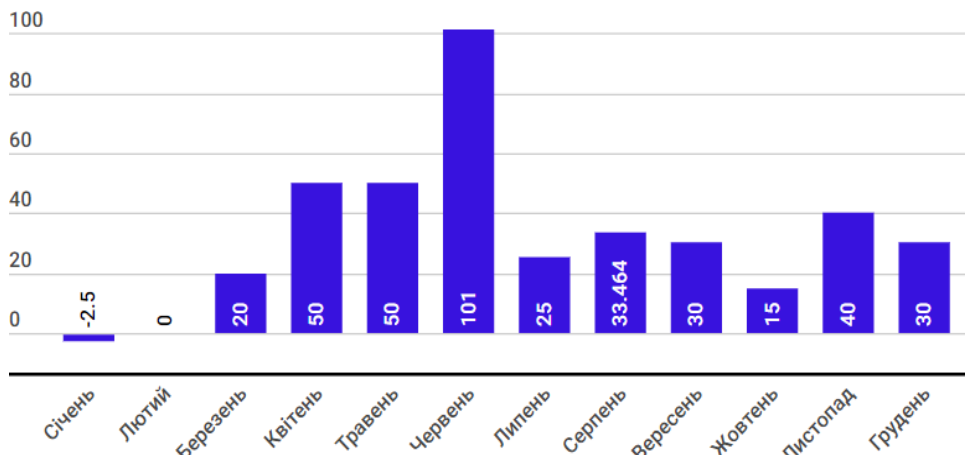

Рис.1. 5. Щомісячний приріст ОВДП-портфелю НБУ в 2022 році, млрд грн

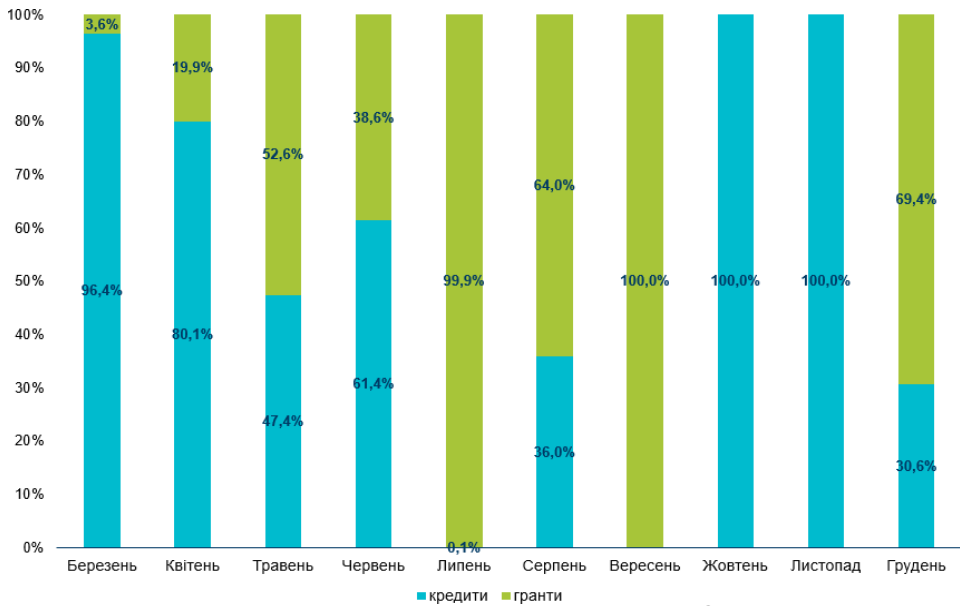
Джерело: Міністерство фінансів України [2, 5]

За підсумками виконання державного бюджету України у 2023 році від розміщення ОВДП на фінансування державного бюджету залучено 552,6 млрд грн, у тому числі в іноземній валюті 164,1 млрд грн (3,68 млрд дол. США та 735,8 млн євро). Водночас за рахунок випуску військових ОВДП залучено 281,8 млрд грн.

Уряд України систематично проводить активну роботу з міжнародними партнерами, донорами, міжнародними фінансовими організаціями задля забезпечення фінансування дефіциту бюджету. У січні– вересні 2023 року погашення основної суми боргу державного бюджету становило 350,3 млрд грн., з них: погашення внутрішнього боргу – 300,7 млрд грн, зовнішнього боргу – 49,6 млрд грн.

Найбільш неприємний чинник, що впливає на розвиток економіки держави – залежність від зовнішнього фінансування (трансфертів, позик) країн-партнерів. У разі зменшення або припинення фінансової допомоги ззовні, Україна опиниться в ситуації березня–квітня 2022 року, коли допомога ще не надходила в належному обсязі.

За підсумками виконання 2022 року надходження до загального фонду Державного бюджету України офіційних трансферів (включаючи гранти) від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ становили 17 % від загальної суми доходів державного бюджету (близько 350 млрд грн), які спрямовуються на фінансування найактуальніших видатків держави, у тому числі пов'язаних із забезпеченням гарантованого соціального захисту громадян, функціонування критичної інфраструктури та сектору безпеки.

Джерело: Міністерство фінансів України [12, 13]

Рис.1. 6. Структура зовнішніх запозичень та грантів, отриманих Україною у 2022 році, %

Розмір надходжень, отриманих Україною у вигляді міжнародної допомоги (грантів) у 2023 році становив 425,4 млрд гривень. Найбільшим донором грантової підтримки були Сполучені Штати Америки (400,5 млрд гривень). Також на безповоротній основі Україна отримала фінансування від Японії, Норвегії, Німеччини, Іспанії, Фінляндії, Ірландії, Швейцарії, Бельгії, Ісландії загальним обсягом до 25 млрд гривень. Кошти спрямовано до державного бюджету через Цільовий фонд Світового банку у межах проєкту PEACE in Ukraine [14].

Варто зазначити, що недоотримання фінансової допомоги від міжнародних фінансових організацій та двосторонніх донорів може призвести до наявності недостатнього обсягу коштів для фінансування дефіциту державного бюджету та для відновлення зруйнованої інфраструктури. Більшість із наданої міжнародними партнерами допомоги надходить у формі довгострокових позик на пільгових умовах, зокрема під низький відсоток, на довгі терміни, з пільговим періодом відстрочення погашення позики.

¹² Гранти, кредити, облігації: як Україна не допустила фінансового колапсу в 2022 році. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/01/12/granty-kredyty-obligacziyi-yak-ukrayina-ne-dopustyla-finansovogo-kolapsu-v-2022-roczii/>

¹³ Міністерство фінансів України : офіційний сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua>.

¹⁴ Виконання державного бюджету – 2023 / Мінфін. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/vikonання_derzhavnogo_biudzhetu_2023

Конфлікт на сході України та розташування лінії зіткнення в межах густонаселених міських районів негативно вплинули на економічну активність, ринки праці, фінансові послуги, а отже, й економічний потенціал та безпеку домогосподарств. Багато молодих людей працездатного віку покинули ці райони, «залишивши територію в межах 20 км від лінії зіткнення з вищою концентрацією вразливих груп населення, ніж в інших частинах країни». Люди похилого віку становлять 64 % населення цих районів, а їхній дохід переважно залежить від пенсій. Бар'єри для доступу до засобів існування ще більше загострилися через COVID-19, оскільки українська економіка в цілому переживала спад, а економічний потенціал держави суттєво знизився, що, зокрема, вплинуло на домогосподарства в районах, що постраждали від конфлікту, і знизив купівельну спроможність домогосподарств.

У структурі ресурсів і доходів домогосподарств в Україні виробничі активи відіграють незначну роль порівняно з грошовими доходами. Так, у 2021 році 93,6 % ресурсів українських домогосподарств складали грошові доходи, 59,9 % з яких становила заробітна плата, 20,2 % – державні трансферти, далі, серед інших, йшли доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості (5,5 %). Однак у цих показниках існують регіональні відмінності: частка доходів від підприємницької діяльності є вищою в деяких західних областях, як-от Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька, ніж в інших частинах країни. Доходи від продажу сільськогосподарської продукції становили 2,5 % доходів (8 % для сільських домогосподарств), а доходи від споживання домогосподарств (тобто вартість товарів, вироблених і спожитих самими домогосподарствами) – 3,1 % (8,3 % для сільських домогосподарств).

З лютого 2022 року зміни на ринку праці відображають і відтік працездатного населення, і економічні труднощі, безпосередньо пов'язані з війною. За оцінками Міжнародної організації праці, зайнятість з початку війни стала на 15,5 % нижчою за довоєнний рівень. Водночас, за оцінками НБУ, безробіття 2023 року становитиме 18,3 %, що є покращенням попереднього прогнозу зростання безробіття на 26,1 % за цей період.

Ринок праці має структурні недоліки, які проявляються у відносно високому і стійкому рівні безробіття (10,1 % для жінок і 9,5 % для чоловіків у 2021 році), гендерному розриві в оплаті праці, а також скороченні робочої сили через старіння населення та еміграцію. Через старіння населення останні демографічні прогнози свідчать, що через тридцять років населення України може скоротитися на третину. Таке значне скорочення матиме структурні наслідки для української

економіки, зокрема її економічного потенціалу, та в подальшому вплине на системи соціального захисту в державі.

Бойові дії, втрата частини територій, руйнування виробничих ланцюгів, інфраструктури і несприятливість умов для підприємництва призвели до значних втрат економічного потенціалу України та погіршення стану макроекономічних показників. Сукупний обсяг збитків, спричинений порушенням економічних потоків і функціонування виробничих циклів, а також додаткових витрат, пов'язаних із війною в Україні, оцінюється на рівні 290 млрд дол. США. ВВП України скоротився в 2022 році на 29,2 %, а рівень бідності населення в 2022 році зріс із 5,5 до 24,1 % (відповідно до межі бідності в 6,85 доларів на одну особу на день). Потреби у відновленні та відбудові України, у які включено критично важливі кроки на шляху трансформації держави відповідно до політик і стандартів Європейського Союзу оцінюють в 411 мільярдів доларів США на період 2023 року.

Внаслідок гібридної агресії РФ проти України промисловий та аграрний сектори зазнали низку втрат, що зрештою негативно вплинуло на макроекономічні показники галузей й надходження до державного та місцевих бюджетів. Найвищою ціною стали незворотні людські втрати, що їх зазнала Україна в результаті бойових дій. Вкрай серйозною соціально-економічною проблемою стали масові вимушені внутрішні переміщення населення. Трудовий та інтелектуальний потенціал сотень тисяч людей використовувався неповною мірою (за статистикою, серед ВПО особи з вищою освітою становлять понад 65 %). Це призвело до негативних наслідків як для самих ВПО (втрата потенційних заробітків та кваліфікації, невдоволеність своїм становищем), так і для країни в цілому, яка недоотримувала частину потенційно можливої доданої вартості та доходів бюджету і водночас мала витрачати значні кошти на допомогу щодо безробіття й фінансову підтримку малозабезпечених родин вимушених переселенців.

На економічний прогноз макроекономічних показників розвитку України впливатиме характер війни та здатність країни пристосуватися до продовження бойових дій. В майбутньому Україні необхідно буде побудувати міцний фундамент для прискорення відбудови, акцентуючи увагу на низці політик, які сприятимуть залученню зовнішнього фінансування та покращенню потенціалу впровадження. Для збереження цих здобутків та для забезпечення критичних потреб у відновленні важливу роль відіграватиме продовження підтримки з боку організацій-донорів. Будь-яка зупинка або затримка у фінансуванні може призвести до широких негативних економічних і соціальних наслідків.

Постійні надійні надходження коштів у вигляді іноземних грантів та позик є важливими для порятунку економіки, оскільки вони допомагають задовольняти фінансові потреби, балансувати рахунок поточних операцій та надають Україні інструмент контролю за інфляцією.

1.2. Фінансова підтримка економіки України в умовах війни

За даними Міжнародного валютного фонду сучасний стан світової економіки перебуває в найгіршому положенні, аналізуючи показники за попередні 80 років. Світова економіка не встигла оговтатись від руйнівних наслідків, спричинених пандемією COVID, як з'явився новий виклик – російське вторгнення в Україну.

Через кризовий стан продовольчого ринку та неможливість експорту українських товарів, світова спільнота втрачає одного з провідних експортерів кукурудзи (15% світового продовольства) та зернових (10%), що може призвести до катастрофічних гуманітарних проблем. Однак, ще важчими є наслідки для економіки України, яка з початком повномасштабної війни зазнала страшних деструктивних змін. Збільшення державних видатків на фінансування армії, здійснення соціальних виплат та відновлення інфраструктури потребують додаткової фінансової підтримки та відповідно інструментів залучення грошових надходжень до державного бюджету.

Дослідженням питання покриття дефіциту бюджету України займався академік НАН України Б. Данилишин. Зміни в бюджетних видатках досліджував аналітик Центру аналізу публічних фінансів та публічного управління В. Ієрусалимов. Вагомий внесок у дослідження інструментів підтримки фінансової стійкості економіки країни в умовах воєнного стану відобразили в своїх роботах О. Неизвестна, А. Григорук, Л. Литвин та інші.

В умовах війни економічна політика України потребує визначення пріоритетних напрямків державного фінансування, узгодження інструментів фіскальної та монетарної політики для забезпечення оборонних потреб України. З початком війни державний бюджет було переорієнтовано на військові цілі, підвищення обороноздатності країни та здійснення найнеобхідніших соціальних видатків, які забезпечують підтримку життєдіяльності населення. В першу чергу війна, збільшує ризики, пов'язані з борговою стійкістю

країни, оскільки збільшення непередбачуваних витрат зумовлює дисбаланс між прогнозованими доходами та видатками.

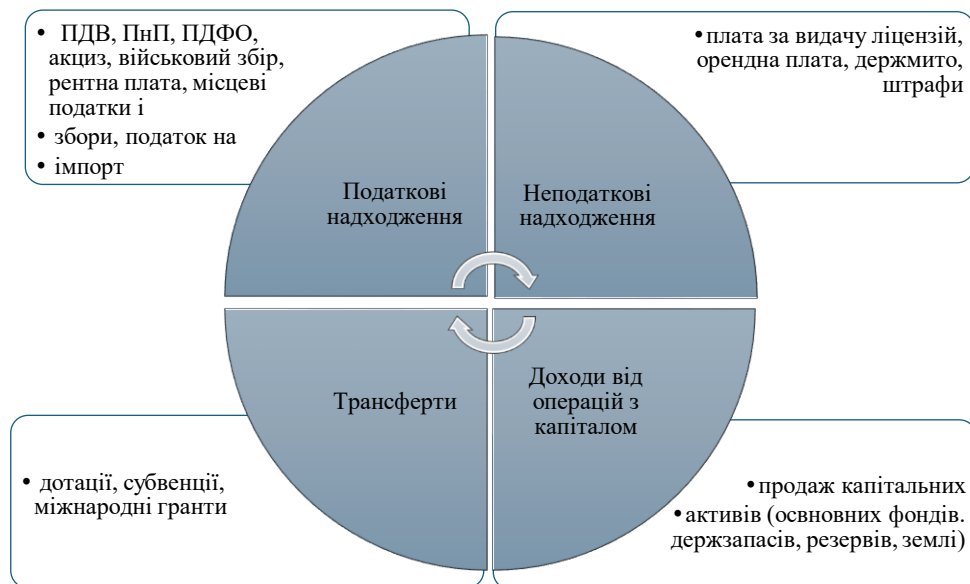

Рис. 1.7. Джерела формування Держбюджету України
Джерело: розробка автора на основі [15].

До початку широкомасштабної війни основними джерелами формування Державного бюджету України були: податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти (рис.1.7).

В довоєнний період бюджет України більшою мірою наповнювався надходженнями від сплати податків на імпортовані товари. За прогнозами Міністерства фінансів непрямі податки з імпорту в 2022 році мали становити 40% від усіх доходів, що склало б близько 520 млрд. грн. (основна частка яких припадала на збір ПДВ, мито, акцизний податок на алкоголь, цигарки, енергоносії).

Через неспроможність багатьох підприємств функціонувати на окупованих територіях, знищення виробничих потужностей, руйнування критичної інфраструктури, відтік кадрів за кордон, мобілізацію та фінансову напругу велика кількість підприємств була змушена припинити свою господарську діяльність. У зв'язку з цим податковий борг зріс на 15% (16,8 млрд грн). Однак, в цілому, податкові надходження збільшились на 15-20% від довоєнних показників, що, в першу чергу, зумовлено зростанням ПДФО (завдяки

¹⁵ Джерела доходів місцевих бюджетів. URL: <https://cutt.ly/LMTaqp8>

збільшенню кількості військовослужбовців з високим рівнем фінансового забезпечення).

Незважаючи на це, станом на вересень 2022 року спостерігається дефіцит державного бюджету України (таблиця 1.1). Станом на вересень 2022 року дефіцит державного бюджету складає 2161,7631 млрд. грн. Сальдо набрало негативного значення з початку березня місяця.

Таблиця 1.1

Виконання державного бюджету України в 2022 р., млн. грн.

2022 рік	Доходи	Видатки	Кредитування	Сальдо
Січень	89303	70648,1	2767,2	15887,8
Лютий	208359,3	182993,8	1628,6	23736,9
Березень	328956,7	383100,6	1981,8	-56125,7
Квітень	412559,6	558752,4	1239,3	-147432,1
Травень	520014,8	784213,9	-196,7	-264002,5
Червень	628193,3	1036725,5	-111,7	-408420,5
Липень	806980,3	1218507,3	-21,6	-411505,4
Серпень	1031459,5	1450245,7	-227,5	-418558,7
Вересень	1251823,1	1746859,5	306,5	-495342,9
Всього	5277649,6	7432046,8	7365,9	-2161763,1

Джерело: [16].

Це зумовлено початком російського повномасштабного вторгнення, зниженням економічної ефективності підприємств, вимушеною необхідністю передчасного переказу до бюджету прибутків 2021 року, що спричинило проблему нестачі надходжень в наступних місяцях (рисунок 1.8).

¹⁶ Виконання державного бюджету України 1. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2022/>

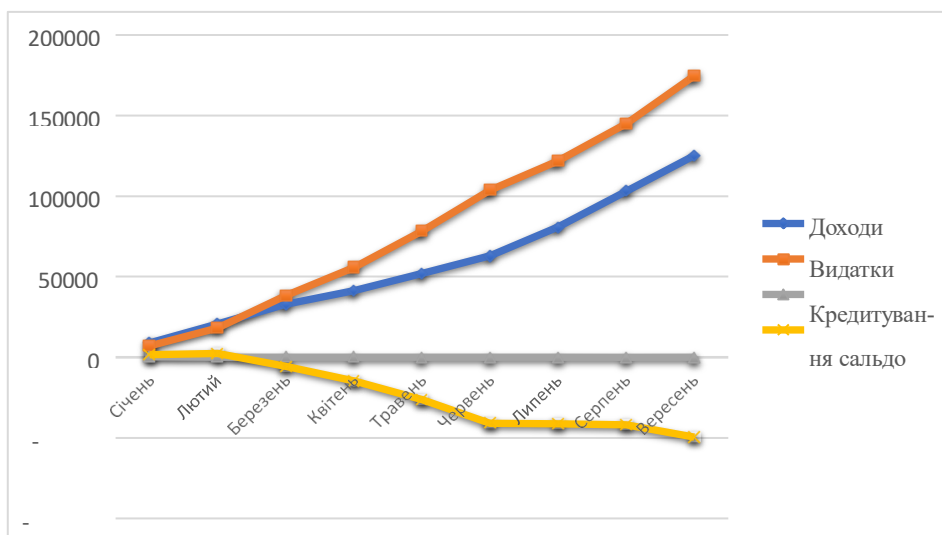

Рис. 1.8. Виконання державного бюджету України в 2022 р, млн. грн.

Джерело: розробка авторів на основі ¹⁷.

В умовах воєнного стану держава фінансує лише пріоритетні напрями видатків: армія, соціальне забезпечення, освіта, медицина та післявоєнне відновлення. В бюджеті на 2023 рік закладено 43% видатків на потреби армії, 30% на соціальне забезпечення, освіту та медицину, 27% видатків буде спрямовано в Фонд ліквідації наслідків збройної агресії [¹⁸]. В структурі видатків найбільшу частину займають витрати на оборону. На них виділяються 88% доходів бюджету із загального фонду без врахування грантів, або ж 45% від сумарного загального фонду. Впродовж дев'яти місяців 2022 року з державного бюджету на соціальні виплати було виділено 304,9 млрд. грн. Структура соціальних виплат відображена на рисунку 1.9.

Незважаючи на воєнний стан та значні витрати на безпеку та оборону, Міністерство фінансів намагається своєчасно здійснювати виплати та сприяти забезпеченню соціального захисту населення. В пенсійний фонд перераховано 166 млрд. грн., що становить 54,4% всіх видатків на соціальні виплати, 15,4% перераховано на допомогу сім'ям з дітьми, 11,7% на допомогу ВПО і трохи менше коштів спрямовано на «Підтримку», та надання пільг та субсидій.

¹⁷ Виконання державного бюджету України 1. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2022/>.

¹⁸ Сайт Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості України. URL: <https://mspu.gov.ua/news/premyer-ministr-ukrayini-denis-shmigal-na-armiyu-ta-bezpeku-u-2023-roci-spryamuyemo-43-usih-vidatkiv-byudzhetu>.

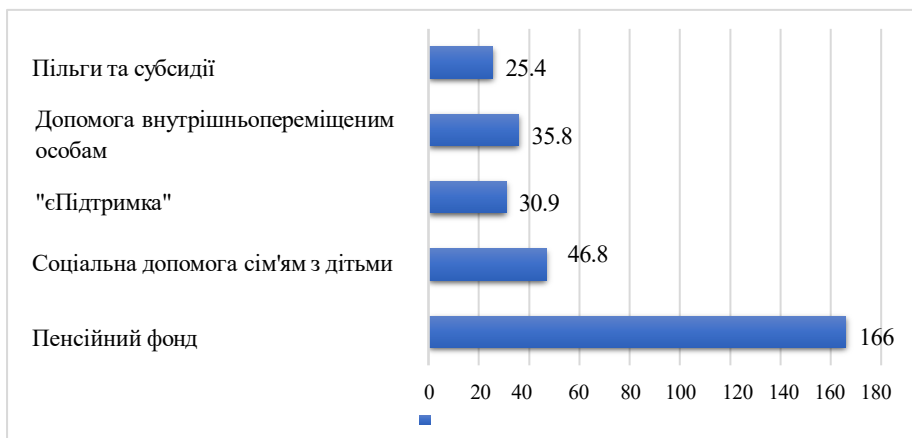

Рис. 1.9. Структура соціальних видатків
Джерело: [19].

В умовах війни держава гостро залежить від зовнішнього фінансування та внутрішніх запозичень. Основними джерелами поповнення державного бюджету залишаються податки та збори, проте нині лівову частку в структурі держбюджету складають міжнародні кредити і гранти та кошти, виручені від продажу облігацій (в тому числі, військових) [20]. Дефіцит видатків має фінансуватися за допомогою немонетарних засобів, оскільки надмірна залежність від емісії грошей посилює інфляційні процеси. Для забезпечення гнучкої системи макроекономічної стабільності економіки, за недостатньої фінансової підтримки від закордонних партнерів, держава використовує кошти від продажу облігацій внутрішньої державної позики. Облігації внутрішніх державних позик України (ОВДП) – це державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій [21].

Окрім цього, Міністерство фінансів виставляє на продаж військові облігації. Військові ОВДП – це інвестиційний інструмент підтримки державного бюджету, доступний для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів. Основна їх мета – безперервна фінансова підтримка потреб держави для соціальних та оборонних цілей в умовах воєнного стану.

¹⁹ Виконання державного бюджету України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3601898-z-budzetu-na-socviplati-cogoric-uze-spramuvali-ponad-300-milardiv.html>

²⁰ Неізвестна О. В., Григорук А. А., Литвин Л.М. Сучасні інструменти підтримки фінансової стійкості України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-62>

²¹ Сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://surl.li/dshbc>

Вони виступають додатковим джерелом фінансових надходжень для підтримки держбюджету та Збройних Сил України в період воєнного стану [22].

Найбільшим донором держбюджету залишається Нацбанк. Разом з державним банківським сектором, приватними банками, вкладками громадян, Національний банк здійснює викуп військових облігацій, який сприяє покриттю нагальних бюджетних потреб. Загалом Нацбанк вже перерахував на потреби оборони понад 21,3 млрд грн [23]. Пряме фінансування Національним банком України є крайньою мірою запобігання державних видатків, оскільки цим збільшує інфляційні ризики. Тому до застосування цього інструменту уряд вдається лише за гострої необхідності.

Не менш важливим джерелом фінансування видатків є зовнішня допомога в формі міжнародних запозичень і грантів, які нині покривають щонайменше половину державних витрат. Міжнародні запозичення несуть в собі загрозу боргової залежності. За даними Світового банку, ще до війни зовнішній борг України досяг 129 мільярдів доларів, що еквівалентно 78,8% валового внутрішнього продукту країни. Український центральний банк заявляє, що погасить 16 мільярдів доларів з них у 2022 році. Борг країни вже був реструктуризований в 2014 році. При цьому Міжнародний валютний фонд дав відстрочку деяких виплат на три роки і списав 1/5 частину боргу [24]. За перші три місяці 2022 року держава отримала пільгових кредитів на суму, еквівалентну 96,7 млрд грн. Зокрема, від МВФ – 41,3 млрд. грн. (1,4 млрд. дол.); від Єврокомісії – 19,5 млрд. грн. (600 млн. євро).

Україна веде перемовини з іншими державами про залучення грантового фінансування. Уряди надають ці кошти на безповоротній основі для підтримки бюджету в умовах війни. У липні-вересні надійшли значні грантові кошти (понад 5,7 млрд. дол. США) і частка внутрішнього фінансування дефіциту порівняно з зовнішніми джерелами суттєво скоротилася (з 50% на початку війни до 25% у серпні-вересні). Впродовж восьми місяців від початку війни за рахунок надходжень від МФО та країн партнерів було покрито 58,2% дефіциту бюджету. За даними ДКСУ у жовтні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 72,8 млрд гривень. Загалом із зовнішніх джерел залучено 409,5 млрд. грн. (таблиця 1.2).

²² Сайт «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3605512-nacbank-pererahuvav-na-potrebi-vijskovih-213-milarda.html>

²³ Сайт «Укрінформ». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3605512-nacbank-pererahuvav-na-potrebi-vijskovih-213-milarda.html>

²⁴ Аналітична частина проєкту Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/analitika.pdf>

Таблиця 1.2

**Структура зовнішніх фінансових надходжень до бюджету
України за 2022 р.**

№	Джерело надходжень	Сума (млрд грн)
1.	Екстрена макрофінансова допомога ЄС	145,0
2.	Фінансування МВФ за програмою екстреної підтримки RFI	88,2
3.	Позики уряду Канади	47,1
4.	Позики МБРР та МАР у рамках проєкту Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого держуправління в Україні	18,2
5.	Позики МБРР у рамках Третього додаткового фінансування проєкту Підтримка державних видатків для забезпечення стійкого держуправління в Україні	18,2
6.	Позики Японського агентства розвитку на політику розвитку у сфері надзвичайного економічного відновлення	17,0
7.	Позики МБРР у рамках проєкту «Додаткова позика до Другої позики на політику розвитку в сфері економічного відновлення»	14,3
8.	позики ЄБ у рамках проєкту «Основний кредит для аграрної галузі»	12,6
9.	Позики Французького агентства розвитку	9,7
10.	Позики ЄБ в рамках проєкту щодо основного кредиту для МСП та компаній з середнім рівнем капіталізації (APEX)	8,5
11.	Позики Уряду Італії	7,6
12.	Позики Кредитної установи для відбудови (KfW)	4,8
13.	Позики Кредитної установи для відбудови	4,7
14.	Позики МБРР у рамках проєкту «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів»	3,5
15.	Позики МБРР у рамках проєкту "Екстрене реагування на COVID-19 та вакцинація в Україні"	3,2
16.	позики МБРР у рамках проєкту «Східна Україна: возз'єднання, відновлення, відродження (Проект ЗВ)»	2,9
17.	Позики МБРР у рамках проєкту Модернізація системи соціальної підтримки населення України	1,6
18.	Позики МБРР в рамках проєкту «Друге додаткове фінансування, спрямоване на подолання наслідків пандемії COVID-19»	1,2
19.	Позики МБРР у рамках проєкту «Прискорення інвестицій у сільське господарство України»	1,0
20.	Позики МБРР у рамках проєкту «Додаткове фінансування Проєкту Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	0,2

У 2023 році також планується отримувати міжнародну підтримку: щомісяця по 1 млрд євро від ЄС; 1,5 млрд. дол. від США та 12 млрд. дол. від МВФ сумарно за рік. Цих надходжень має вистачити

для покриття дефіциту бюджету, який оцінюють на рівні 38 млрд. дол.

Розв'язання проблеми фінансової підтримки економіки України в умовах війни потребує збалансованого поєднання інструментів монетарної та фінансової політик. На сьогодні дефіцит бюджету покривається переважно за рахунок міжнародного та монетарного фінансування. Основними джерелами наповнення бюджету є податки і збори, міжнародні кредити та гранти, кошти від розміщення військових облігацій.

НБУ здійснює безпосереднє фінансування бюджету шляхом купівлі державних цінних паперів на первинному ринку. Макроекономічна політика України в умовах війни має бути спрямованою в напрямку зменшення фінансування бюджету центральним банком. Значно полегшують ситуацію з борговою залежністю України міжнародні гранти.

В лютому 2022 року економіка України зазнала фатальних випробувань, до наслідків яких неможливо було підготуватись заздалегідь. Повномасштабне військове вторгнення завдало колосальних збитків економічній, фінансовій, соціальній та політичній системам. Спостерігається зниження виробництва товарів, в тому числі спрямованих на експорт, збільшення кількості безробітних і відтік персоналу за кордон. Руїнація транспортно-логістичної інфраструктури, пошкодження об'єктів енергоінфраструктури, блокування морських торговельних портів, які забезпечували близько 65% зовнішньої торгівлі, збільшення видатків на фінансування сектору безпеки і оборони та компенсацію витрат громадянам, постраждалим внаслідок воєнних дій. Все це призводить до неабияких фінансових втрат. Національний банк надає інформацію, що у період воєнного стану економіка України втрачає близько 37-40% ВВП, не включаючи втрат економічного зростання та прямих збитків від руйнації інфраструктури, цивільних, промислових та оборонних об'єктів. Окрім катастрофічних фінансових витрат, втрачають свою дієвість і ринкові механізми, тому економіка потребує нових інструментів та важелів впливу. Головне завдання уряду в такий момент – забезпечення максимально можливого рівня фінансової стійкості держави, що є підґрунтям економічної і національної безпеки України загалом.

Економічна безпека – це спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного

потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій [25]. Складові фінансової безпеки та її місце в системі національної безпеки відображено на рис. 1.10.

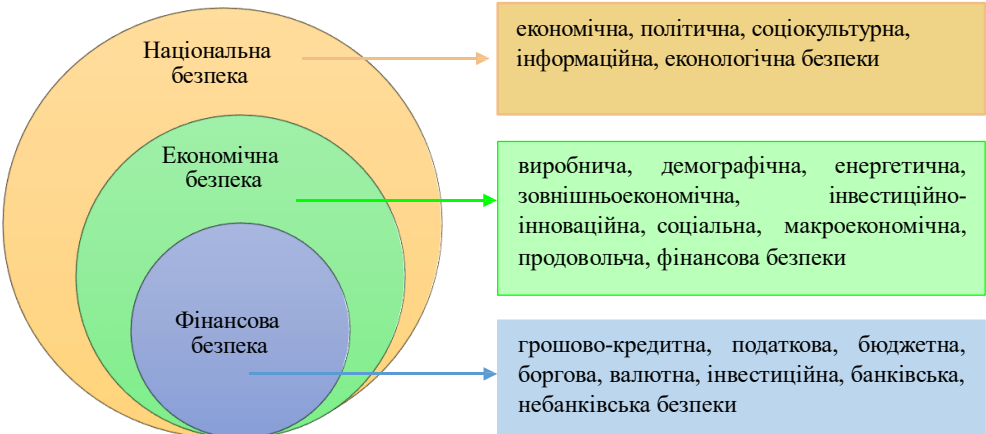

Рис. 1.10. Складові національної безпеки

Фінансова стійкість – це готовність системи адаптуватись до функціонування під впливом руйнівних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища [26]. Управління фінансовою стійкістю України полягає у взаємодії інструментів регулювання монетарного, бюджетного, податкового секторів і відповідних напрямів фінансової політики. Запорукою фінансової стійкості залишається оптимальна стратегія і тактика реалізації її складових за допомогою інструментів перелічених в табл.1.3.

Таблиця 1.3

Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні

Складові фінансової безпеки	Інструменти підтримки фінансової стійкості економіки України в умовах воєнного стану
1	2
Бюджетна	Мито, оренда, держкредити, держзакупівлі, цільові субвенції, трансферти, держгарантії, видатки
Монетарна	Облікова ставка; геро-, swap-операції; коридор процентних ставок за інструментами постійного доступу, тендери з підтримання ліквідності, підтримки трансмісії облікової ставки

²⁵ Кравчук Н.Я., Колісник О.Я., Мелих О.Ю. Фінансова безпека: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Вектор, 2010. – 277 с. 17 с.
²⁶ Неізнана О. В., Григорук А. А., Литвин Л.М. Сучасні інструменти підтримки фінансової стійкості України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-62>

Продовження таблиця 1.3

1	2
Валютна	Інтервенції на валютному ринку
Банківська	Макропруденційна політика, оверсайт-нагляд, здійснення стрес-тестування банківської системи
Небанківська	Страховання, лізинг
Податкова	Податки і збори, санкції
Інвестиційно - боргова	ОВДП, кредити МФО, гранти, військові облігації, акції

Джерело: розроблено автором на основі [27].

Розглянувши застосування даних фінансових інструментів безпосередньо на практиці, можемо спостерігати певні зміни в системі забезпечення фінансової стабільності в довоєнний і воєнний періоди. Так, наприклад, зниження під час війни дієвості ринкових інструментів унеможливило проведення монетарної політики в режимі інфляційного таргетування з плаваючим валютним курсом. Управління обмінним курсом збільшує амплітуду коливання інфляції та процентних ставок. Спостерігається ситуація обмеження щодо руху капіталу та фіксований курс на валютному ринку. Валютні інтервенції НБУ є дієвим інструментом впливу на обмінний курс за режиму інфляційного таргетування. Однак, вони мають лише тимчасовий ефект для захисту фіксованого валютного курсу. Курсова прив'язка може позбавити економіку від найсильнішого трансмісійного каналу монетарної політики, тому обмінний курс має залишатися плаваючим. Нацбанк підписує угоди з регуляторами європейських країн, щодо можливості обміну готівкової гривні за кордоном.

Облікова ставка зросла на 15%. Від її підвищення НБУ очікує поступової дедоларизації та зниження рівня інфляції. Це має відбутися завдяки зростанню привабливості гривневих депозитів та облігацій уряду. Зміна облікової ставки є стимулом для утримання гривневих активів, зокрема для підтримки фіксації обмінного курсу.

Інструменти бюджетної політики у значній мірі взаємоузгоджені із податковими. Відновились робота системи електронного адміністрування ПДВ. Для захисту внутрішнього товаровиробника відмінено скасування митних пільг, однак спрощено механізм реалізації митного контролю та оформлення товарів, попит на які не задовольняється в повній мірі. У комплексі запроваджені зміни дали позитивний економічний ефект.

²⁷ Неізвестна О. В., Григорук А. А., Литвин Л.М. Сучасні інструменти підтримки фінансової стійкості України в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-62>

Під умови війни модернізується і банківська система. Відбувся плановий перехід до системи електронних платежів на базі міжнародного стандарту ISO 20022, що дозволить Україні здійснювати миттєві платежі та дасть змогу приєднатись до Єдиної зони платежів у євро (SEPA).

Інструменти боргової політики також відіграють важливу роль в підтримці фінансової стійкості України. Міністерство фінансів продовжує здійснювати дипломатичну роботу з міжнародними партнерами для залучення грошових коштів на фінансування першочергових потреб державного бюджету. Відбулися зміни і у структурі джерел фінансування дефіциту державного бюджету України, зокрема через активізацію пошуків ресурсів від зовнішніх джерел: кредити МФО, отримання грантів, використання фінансів від розміщення на аукціонах військових облігацій, залучення комерційного фінансування до державного бюджету.

Спостерігається погіршення ситуації на ринку страхування. Дві третини компаній мають падіння надходжень на 50-90%. Страховики тримають резерви в депозитах та державних облігаціях, тож компанії не можуть швидко конвертувати їх у кошти. Серед заходів підтримки запроваджують здійснення транскордонних переказів валютних цінностей.

Серед можливих напрямів підтримки економічного відновлення можна перелічити наступні:

- створення спеціального Фонду економічного відновлення, що сприятиме залученню міжнародної фінансової підтримки;
- розширення зони вільної торгівлі з ЄС (зниження митних ставок та скасування інших бар'єрів щодо просування українських товарів до закордонних ринків);
- розширення держпрограм з підтримки бізнесу;
- ефективне розпорядження коштами, отриманих від реалізації міжнародних інвестиційних проектів;
- активізація монетарних та фіскальних стимулів інвестиційної активності (випуск ОВДП, сприяння експорту та імпортозаміщенню, податкові стимули, запровадження програм довгострокового рефінансування);
- проведення структурних реформ.

Уряд наголосив, що в умовах війни вкрай важливим є забезпечення надійного та стабільного функціонування банківської і фінансової системи країни, а також максимальне забезпечення потреб оборони України, безперебійного функціонування системи державних фінансів та об'єктів критичної інфраструктури. Лише за таких умов і підтримки партнерів зможемо забезпечити економічну і фінансову безпеку України.

У роки війни, фінансові потоки стають не лише ключовим

елементом економічного життя, але й важливою складовою національної безпеки. Україна, яка зіткнулася з російською агресією, не уникнула впливу на свою фінансову систему. Структурна динаміка фінансових потоків у країні під час військового конфлікту відображає складну картину змін у функціонуванні економіки та фінансової сфери, яка показує зміну пріоритетів джерел наповнення Державного бюджету України і підсилює значення ролі фінансової допомоги зарубіжних партнерів у формуванні та регулюванні фінансових потоків України.

Умови війни суттєво підвищують залежність держави від зовнішнього фінансування та внутрішніх запозичень. Хоча основними джерелами доходів у структурі державного бюджету залишаються податки та збори, проте в сучасних умовах значну частку складають міжнародні кредити, гранти та кошти виручені від продажу облігацій, включаючи військові.

Україна потребує невідкладної та сталої фінансової допомоги від міжнародних партнерів, а також підтримки у проведенні реформ, спрямованих на поліпшення бізнес-середовища та спонукання економічного зростання. Крім того, важлива допомога необхідна для відновлення пошкодженої та зруйнованої інфраструктури.

Україна зацікавлена у міжнародній підтримці і співпраці, тому Міністерство закордонних справ усіляко підтримує зовнішньоекономічні відносини з партнерами і сприяє проведенню структурних реформ для залучення фінансової підтримки для України (рис.1.11) [28].

З діаграми 1.11 видно, що фінансову підтримку надають як країни Європейського Союзу, так і країни англосаксонського світу, а також інші донори. Найбільшу частку фінансування складають англосаксонські країни, зокрема США, які спрямували 24,3 млрд євро, а також колективні інститути ЄС (27,3 млрд євро), Єврокомісія і Рада (25,3 млрд євро). Японія лідирує серед інших донорів, надаючи 5,6 млрд євро, слідом йде Група Світового банку з 6,8 млрд євро та МВФ з 3,2 млрд євро. У гуманітарній сфері країни-члени ЄС спрямували 5,5 млрд євро, а США та Японія відповідно 3,6 млрд євро та 1 млрд євро. У військовій сфері найбільшими партнерами України є країни-члени ЄС (28 млрд євро), колективні інститути ЄС та Європейський фонд миру (по 5,6 млрд євро), США (42,8 млрд євро), Великобританія (6,6 млрд євро) та Норвегія (1 млрд євро).

²⁸ Міжнародне співробітництво. Міністерство фінансів України. 2024.. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodne-spivrobitnictvo>

Рис. 1.11. Структура розподілу фінансових, військових та гуманітарних зобов'язань від держав-союзниць у період 24.01.2022-31.05.2023 у млрд євро .

Джерело: [29].

Оцінювати фінансову допомогу від держав в грошовому еквіваленті важко, оскільки кожна країна володіє різним значенням показника ВВП. Незначна на перший погляд сума виражена в доларах США може становити вагомий відсоток відносно виробленого ВВП країни за рік. Така ситуація притаманна країнам, близьким за географічним положенням до України. Вони як ніхто інший сприймають російський наступ як серйозну загрозу, тому не зважаючи на відносно невеликий ВВП країни, виділяють вагому частину своїх надходжень на фінансування воєнних та гуманітарних потреб України (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Частка допомоги від іноземної країни по відношенню до розміру її ВВП

№	Країна	Частка допомоги від іноземної країни, % ВВП
1.	Естонія	1,26
2.	Латвія	1,09
3.	Литва	0,95

²⁹ Finance.ua. Скільки та від кого Україна отримала допомоги в 2023 році. Внесок союзників у перемогу. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/dopomoga-ukraini-2023>.

Продовження таблиці 1.4

4.	Польща	0,68
5.	Словаччина	0,63
6.	Данія	0,51
7.	Нідерланди	0,44
8.	Фінляндія	0,44
9.	Болгарія	0,31
10.	Чехія	0,36

Джерело: [30].

З таблиці можна зробити висновок, що країни Балтії надають найвагомішу частку фінансової допомоги Україні в порівнянні з розміром їх ВВП. Польща та Словаччина також надають вагому фінансову підтримку. Згідно з оновленими даними (лютий 2024 року) Ukraine Support Tracker, нинішній процес виділення коштів відрізняється тим, що країни оголошують багаторічні пакети допомоги, які складаються з фондів, що накопичують кошти для України та розподіляють їх у визначені цілі, такі як поставки зброї або бюджетна підтримка. Однак основним ризиком цього підходу є затримка фінансування на етапі виділення. Такі довгострокові зобов'язання дають країнам-донорам можливість краще планувати розподіл та доставку допомоги у визначені сфери [31]. Ці програми можуть виділяти кошти як на поточний, так і на майбутні фінансові роки. На відміну від цього, короткострокова допомога передбачає виділення коштів партнерами протягом наступного фінансового року. Варто також враховувати різницю в тривалості фінансового року у різних країнах.

Аналіз фінансової підтримки показує, що Україна має широкий спектр міжнародних партнерів, які готові надавати допомогу. Важливою особливістю нового методу виділення коштів є оголошення багаторічних пакетів допомоги, що дозволяє краще планувати розподіл та поставку коштів на визначені сфери, але також може призвести до затримок у фінансуванні на початкових етапах. Загалом, для успішного подолання викликів Україні потрібна не лише фінансова підтримка, а й ефективне управління та реалізація реформ. Співпраця з міжнародними партнерами, спрямована на досягнення цих цілей, є ключовим чинником у забезпеченні стійкого та сталого розвитку України.

³⁰ Finance.ua. Скільки та від кого Україна отримала допомоги в 2023 році. Внесок союзників у перемогу. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/dopomoga-ukraini-2023>.

³¹ Ukraine Support Tracker – Methodological Update & New Results on Aid “Allocation” (Febr. 2024). URL: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/Subject_Dossiers_Topics/Ukraine/Ukraine_Support_Tracker/Methodological-Update-Feb-2024_UST.pdf.

1.3. Ідентифікація джерел формування Державного бюджету України та напрямів використання фінансових ресурсів в умовах російсько-української війни

Повномасштабне вторгнення РФ завдало значних руйнувань економіці України. З 2022 року державні доходи мають низхідну тенденцію сходження, чого не скажеш про державні видатки, величина яких зростає з кожним днем, через збільшення потреб воєнно-промислового комплексу, витрат на відновлення ушкоджених територій внаслідок війни, а також фінансування вразливих верств населення. Виплата зарплат та пенсій, фінансування оборони, підтримка критичної інфраструктури, видатки на навчання, лікування та реабілітацію військових були б унеможливлені без фінансової підтримки з-за кордону. Важливо зазначити, що Україна не лише використовує кошти іноземної допомоги, але й вживає активних заходів для мобілізації власних ресурсів, серед яких зростання податкових надходжень, скорочення видатків бюджету, випуск військових облігацій тощо. Незважаючи на всі вжиті заходи, потреба у фінансовій допомозі з-за кордону залишається значною.

Дослідженням питань щодо структурних змін доходів Державного бюджету України та виявлення джерел його наповнення в умовах воєнного стану, в тому числі займалися такі науковці, як А.О. Задоя, Є.А. Ерфан, Х.Я. Гук, У.З. Ватаманюк-Зелінська, Я.М. Пріцак, М. П.-Б. Зелінський С.Л. Коваль та інші. Метою дослідження є аналіз фінансових надходжень у Державний бюджет України від закордонних партнерів, спрямованих на фінансування військових, гуманітарних, суспільних та інших потреб українців в умовах російсько-української війни.

Державний бюджет України формується за різними джерелами, а його напрямки використання фінансових ресурсів в умовах російсько-української війни мають свої особливості. До початку широкомасштабної війни основними джерелами формування Державного бюджету України були: податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти. В умовах війни держава гостро залежить від зовнішнього фінансування та внутрішніх запозичень. Основними джерелами поповнення державного бюджету залишаються податки та збори, проте нині лівову частку в структурі держбюджету складають міжнародні кредити і гранти та кошти виручені від продажу облігацій (в тому числі

військових) [32] задля зростання, а також допомоги у відбудові зруйнованої інфраструктури. Підтримка України з боку міжнародної спільноти є не лише гуманітарним питанням, але й питанням безпеки та стабільності в Європі, оскільки сильна та стійка Україна є запорукою миру та процвітання всього регіону. Стабілізацією української економіки займається Міністерство фінансів, яке активно співпрацює з міжнародними партнерами в напрямку залучення фінансів в Україну [33]. Приклади такої співпраці впродовж років повномасштабного наступу відображено в таблиці 1, яка показує, що Україна отримує значну фінансову допомогу від міжнародних партнерів. Ця допомога відіграє важливу роль у підтримці української економіки під час війни. Одним з найвагоміших джерел фінансування загального фонду державного бюджету України в 2022 році були ОВДП включно з військовими облігаціями – 23380 млн дол США.

Станом на квітень 2024 року анонсували значну фінансову підтримку такі країни як США, Нідерланди та Японія. Так, Сполучені Штати Америки схвалили пакет військової допомоги Україні майже на 61 млрд доларів, і хоча більша частина коштів піде на модернізацію і виробництво озброєння США, передачу застарілого озброєння Україні, на навчання військовослужбовців, все ж у кредит Україна отримає 7,85 млрд доларів для покриття дефіциту Державного бюджету України. Нідерланди виділені кошти спрямують на військову і гуманітарну допомогу, але хоча сума досить вагома, проте вона буде розподілена на 3 роки, до 2026 року включно. Уряд Японії також надав вагому фінансову підтримку, частина коштів буде спрямована на закупівлю систем для виявлення дронів та обладнання для розмінування. Ще частина коштів буде спрямована на підтримку японських інвесторів в Україні. Хоч Японія згідно зі своєю Конституцією не має права надавати військову допомогу, вона усіляко намагається допомогти в гуманітарній сфері, в сфері розширення сільського господарства, вдосконалення інформаційних технологій та протидії корупції.

Безповоротна допомога також вважається одним із методів фінансування бюджету України. Оцінити таку підтримку у 2022 році можна в розмірі 14,3 млрд дол, а в 2023 – 11,07 млрд дол. Найбільший обсяг такої допомоги надали США (11,98 млрд доларів), Німеччина

³² *Неізвестна О.В.* Сучасні інструменти підтримки фінансової стійкості України в умовах воєнного стану / *О.В. Неізвестна, А.А. Григорук, Л.М. Литвин* // Економіка та суспільство. – 2022. – Вип. 39. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-39-62

³³ Міжнародне співробітництво / Міністерство фінансів України. – 2024. URL: <https://mof.gov.ua/uk/mizhnarodne-spivrobitnictvo>.

(1,28 млрд доларів), Євросоюз (743,5 млн дол), в межах від 117,2 млн доларів до 0,5 млн доларів надали такі країни як Італія, Велика Британія, Данія, країни Балтії, Ісландія, Австралія та інші.

Таблиця 1.5

**Джерела фінансування загального фонду державного
бюджету України від початку повномасштабного наступу станом
на 24 лютого 2024 року (млн дол США)**

Джерело фінансування	2022	2023	2024
Європейський Союз	7961	19530	-
ОВДП + військові облігації	23380	15482	-
США	11980	10950	60840
МВФ	2693	4475	-
Японія	581	3626	901
Канада	1889	1757	-
Велика Британія	1040	998	-
Світовий банк	1385	660	-
Європейський інвестиційний банк	720	-	-
Франція	473	-	-
Італія	330	-	-
Норвегія	21	190	295
Німеччина	1584	105	-
Нідерланди	318	-	4719
Іспанія	-	96	3
Фінляндія	-	36	-
Швейцарія	-	30	-
Ірландія	-	21	-
Бельгія	5	3	-
Ісландія	0,5	2	-
Албанія	1	-	-
Естонія	-	0,051	-
Всього	30981,5	57961,051	1199

Джерело: [34, 35, 36, 37]

У 2023 році найбільшим джерелом фінансування стали США – 10950 млн дол. США. У попередньому 2022 році зобов’язання США досягли піку в 68,72 млрд євро разового пакету допомоги після

³⁴ Джерела фінансування державного бюджету у 2023 році / Міністерство фінансів України. – 2023. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Carpatas%20-%20Financing_ua_v29122023.pdf.

³⁵ Джерела фінансування загального фонду державного бюджету / Міністерство фінансів України. – 2023. URL: <https://finance.ua/uploads/media/article-image/01/8001-02.jpg?v=1-0>.

³⁶ Джерела фінансування бюджету 2024 року / Міністерство фінансів України. – 2024. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2024/03/04/122621987/>.

³⁷ Загальний фонд державного бюджету у серпні 2022 року / Міністерство фінансів України. – 2022. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/u_lipni_2022_rokudo_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzheta_u_nadiishlo_2046_mlrld_griven-3583.

ухвалення законопроекту про бюджетні асигнування. Відтоді виділені кошти поступово вичерпуються шляхом надання військової та фінансової допомоги Україні. Військові асигнування США в середньому становили 2,82 млрд євро на місяць у першій половині 2023 року (січень–липень), але з серпня по грудень 2023 року вони впали до середнього показника лише 0,56 євро на місяць. Таке скорочення пов'язано з затримкою ухвалення рішення Конгресу щодо України. Загальний обсяг гуманітарної допомоги США становить 2,5 млрд євро (за 2 роки), що можна порівняти з сумою, яку США виділяють на військову допомогу за один місяць.

На відміну від США, зобов'язання ЄС продовжують зростати. Однак існує значний розрив між зобов'язаннями та виділеними коштами, оскільки лише близько 50% обіцяної допомоги було виділено для надання або виплати. Це означає, що допомога, яка надходить в Україну, є набагато меншою, ніж свідчать цифри зобов'язань, а також означає, що ЄС все ще має значний фінансовий простір для виділення майбутньої допомоги Україні. Починаючи з лютого 2022 року, Європа постійно випереджає США за кількістю виділених пакетів допомоги (тих, що призначені для надання в найближчій перспективі). Однак США все ще випереджають Європу за обсягами військової допомоги, хоча розрив скорочується через уповільнення темпів зростання динаміки американської допомоги.

У формі грантів було залучено 75 % від загального обсягу фінансування від Японії, Іспанії та Норвегії. Також очевидним є факт, що військово-оборонна промисловість в Україні більшою мірою підтримується за рахунок США, а питаннями допомоги на відбудову України займається Європейський Союз [38].

Kiel Institute for the World Economy демонструє наступну структуру розподілу фінансових, військових та гуманітарних зобов'язань від держав-союзниць у період 24.01.2022–31.05.2023 у млрд євро (рис.1.12).

³⁸ Shatz H.J. Reconstructing Ukraine. Creating a Freer, More Prosperous, and Secure Future / H.J. Shatz, G.Tarini, C.P. Ries, J.Dobbins. – RAND Corporation, 2023. – 124 с. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA2200-1.html.

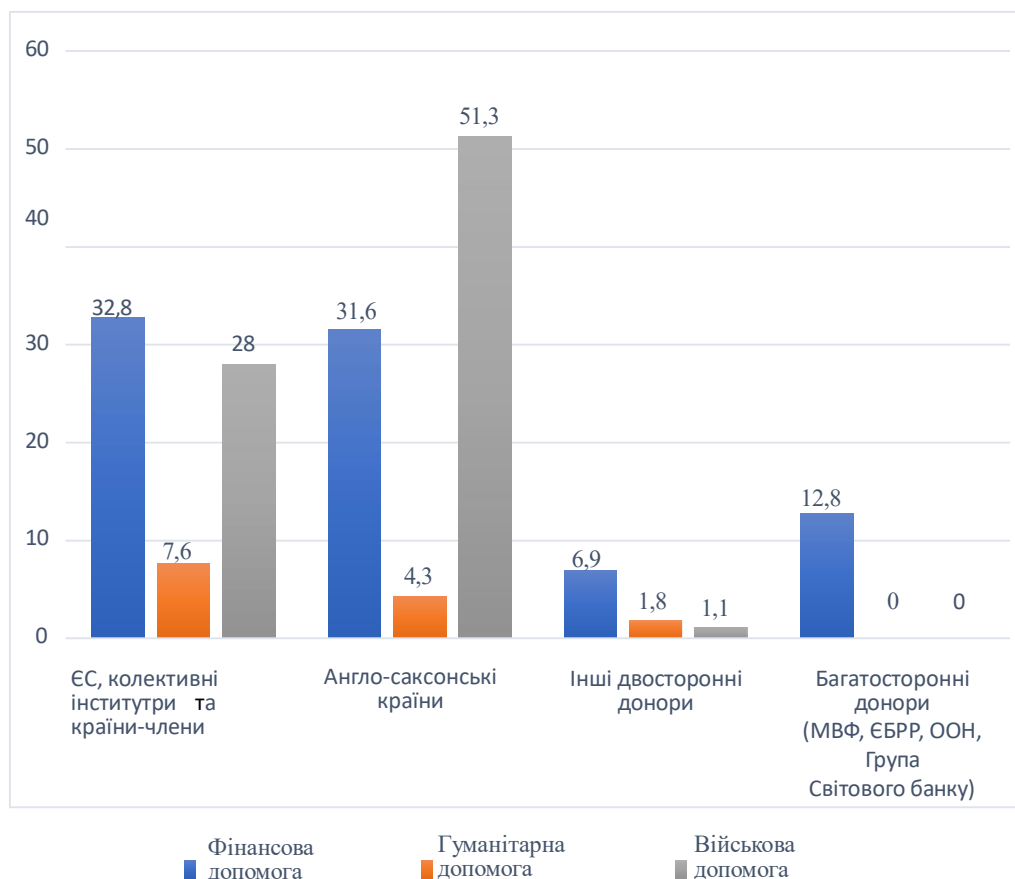

Рис. 1.12. Структура розподілу фінансових, військових та гуманітарних зобов'язань від держав-союзниць у період 24.01.2022–31.05.2023 у млрд євро

Як ми бачимо на рис. 1.12 фінансову допомогу надають як країни ЄС, англо-саксонські країни, так і інші двосторонні та багатосторонні донори. Серед структури фінансової допомоги найбільшу частку внесків складають англо-саксонські країни, серед них найбільше фінансової допомоги виділяє США (24,3 млрд євро), серед представників європейської спільноти – колективні інститути ЄС (27,3 млрд євро), Єврокомісія і Рада (25,3 млрд євро). Серед інших донорів лідирує Японія з сумою 5,6 млрд євро, Група Світового банку виділила 6,8 млрд євро, МВФ – 3,2 млрд євро.

Гуманітарну допомогу надають країни-члени ЄС в обсязі 5,5 млрд євро, США – 3,6 млрд євро, Японія – 1 млрд євро. Багатосторонні донори (МВФ, ЄБРР, ООН, група Світового банку) видатків на гуманітарну допомогу в даний проміжок часу не надавали. Що

стосується військової допомоги, то найбільшим партнером України є країни-члени ЄС (28 млрд євро), колективні інститути ЄС та Європейський фонд миру (по 5,6 млрд євро кожен), США (42,8 млрд євро), Великобританія (6,6 млрд євро), Норвегія (1 млрд євро). МВФ, ЄБРР, ООН, група Світового банку видатків на військову допомогу не надавали. І це далеко невичерпний список країн, які стали донорами для України, їх список сягає близько 42 країн.

Що стосується сфери видатків в умовах російсько-української війни, то найбільшою статтею видатків лишається сфера безпеки і оборони України. В 2023 році на даний сектор було спрямовано понад 52 % всього Державного бюджету України. Близько 14 % спрямовано на дотримання громадського порядку, ще 11 % виділено на соціальні потреби населення, за рахунок 7 % покривали загальнодержавні функції держави. Структура видатків Державного бюджету України 2021–2023 рр. відображена в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Структура видатків Державного бюджету України 2021–2023

рр.

Напря́м	2021 р.		2022 р.		2023 р.		Абсолютне відхилення, +,-		Відносне відхилення, %	
	Видатки (млн грн)	%	Видатки (млн грн)	%	Видатки (млн. грн)	%	2022 до 2021 (млн. грн)	2023 до 2022 (млн. грн)	2022 до 2021	2023 до 2022
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Оборона	127527,3	8.56%	1142872,4	42.24%	2097620,5	52.25%	1015345,1	954748,1	796	45,5
Громадський порядок, безпека, судова влада	174409,6	11.70%	443323,2	16.39%	574614,6	14.31%	268913,6	131291,4	154	22,8
Соціальний захист та соціальне забезпечення	339278,9	22.77%	425987	15.75%	469251,2	11.69%	86708,1	43264,2	25,6	9,2
Загальнодержавні функції	206643,1	13.87%	201999,1	7.47%	296139,1	7.38%	-4644	94140	-2,2	31,8
Охорона здоров'я	170505,2	11.44%	184267,8	6.81%	179258,2	4.47%	13762,6	-5009,6	8,1	-2,8

Продовження таблиці 1.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Міжбюджетні трансфери	202733,3	13.60%	136803,3	5.06%	177385,2	4.42%	-65930	40581,9	-32,5	22,9
Економічна діяльність	180989,9	12.14%	95368,4	3.53%	134307,6	3.35%	85621,5	38939,2	-47,3	28,9
Охорона навколишнього середовища	8200,2	0.55%	4714,1	0.17%	5202,5	0.13%	-3486,1	488,4	-42,5	9,4
Житлово-комунальне господарство	164,1	0.01%	528,6	0.02%	8369,4	0.21%	364,5	7840,8	222,1	93,7
Освіта	63837,1	4.28%	58508,1	2.16%	60452,2	1.51%	-5329	1944,1	-8,3	3,2
Духовний та фізичний розвиток	15970,3	1.07%	11051,3	0.41%	11817,7	0.29%	-4919	766,4	-30,8	6,5
Всього	1490258,9	100.00%	2705423,3	100.00%	4014418,1	100.00%	1215164,4	1308994,8	81,5	32,6

Джерело: [39, 40, 41]

Державний бюджет України зазнав значних змін у структурі видатків у 2023 році порівняно з 2021 та 2022 роками. Ці зміни відображають пріоритети держави в умовах повномасштабної війни з Росією. Так, згідно з таблицею 2 видно, що найбільш істотне збільшення видатків спостерігається за такими статтями:

– сфера оборонних видатків демонструє одне із найістотніших збільшень за всіма проаналізованими напрямками + 954 млрд грн в 2023 році порівняно з 2022 роком. Це пов'язано з необхідністю фінансування Збройних Сил України та інших силових структур для захисту країни від агресора;

– зростання видатків у сфері громадського порядку, безпеки та

³⁹ Видатки держбюджету України 2024 / Мінфін. – 2024. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>

⁴⁰ Видатки держбюджету України в 2023 р. / Мінфін. – 2023. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2023/>.

⁴¹ Видатки держбюджету України в 2022 р. / Мінфін. – 2022. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2022/>.

судової влади пояснюється потребою у посиленні правоохоронних органів та забезпеченні внутрішньої безпеки країни +269 млрд грн в 2022 році порівняно з 2021 роком та +131 млрд грн в 2023 році порівняно з 2022 роком;

– відновлення пошкодженої інфраструктури та забезпечення життєдіяльності населених пунктів передбачає збільшення видатків на житлово-комунальне господарство +7840,8 млн грн в 2023 році порівняно з 2022 роком.

Водночас, спостерігається зменшення видатків у 2023 році в сфері охорони здоров'я (-2,8 % порівняно з 2022 роком). Значного скорочення видатків ще в 2022 році внаслідок війни зазнали такі сфери, як: міжбюджетні трансферти, економічна діяльність, охорона навколишнього середовища, загальнодержавні функції, духовний та фізичний розвиток. Відсоткове співвідношення видатків державного бюджету України за пріоритетними напрямками станом на 1 березня 2024 року можна відобразити в таблиці 1.7.

Таблиця 1.7

Видатки державного бюджету України станом на 1 березня в 2024 році

<i>Напрямок</i>	<i>Видатки (млн грн)</i>	<i>%</i>
Оборона	227180,2	46,04
Громадський порядок, безпека, судова влада	79614,2	16,13
Соціальний захист та соціальне забезпечення	75533,5	15,31
Загальнодержавні функції	42815,4	8,68
Охорона здоров'я	25561,4	5,18
Міжбюджетні трансферти	23722,8	4,81
Економічна діяльність	8226,4	1,67
Охорона навколишнього середовища	982,7	0,20
Житлово-комунальне господарство	1,0	0,00
Освіта	8233,5	1,67
Духовний та фізичний розвиток	1583,8	0,32
Всього	493454,9	100,00

Видатки сектору безпеки і оборони уряд фінансує виключно за рахунок власних податкових надходжень, а також військових облігацій. Як видно з таблиці 3, впродовж першого кварталу 2024 року видатки державного Бюджету України сягнули 493 млрд грн. Безпека і оборона залишається абсолютним пріоритетом та найбільшою статтею видатків (46,04 %). Майже втричі менше коштів (15,31 % видатків) було

виділено на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Загальнодержавні функції склали 8,68 %, охорона здоров'я – 5,18 %, міжбюджетні трансферти – 4,81 %. На сферу освіти та економіку було спрямовано по 1,67 % всіх видатків державного бюджету.

Мінфін відзвітував, що кошти спрямовані в сектор безпеки і оборони включають витрати на грошове забезпечення для військовослужбовців, придбання військової/спеціальної техніки, озброєння, боєприпасів, продукції оборонного призначення, засобів індивідуального захисту, медичне забезпечення та інші види витрат для забезпечення діяльності відповідних органів та формувань і ці видатки уряд фінансує виключно за рахунок власних податкових надходжень та військових облігацій [42].

В умовах війни Україна потребує значної фінансової допомоги з боку міжнародних партнерів і саме міжнародна фінансова допомога відіграє важливу роль у підтримці економіки України та її обороноздатності. Структура доходів та видатків державного бюджету України суттєво змінилася внаслідок війни. Якщо до початку повномасштабного наступу основними джерелами формування бюджету були податкові та неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти, то починаючи з 2022 року війна спричинила гостру залежність країни від зовнішнього фінансування та внутрішніх запозичень. Левову частку в структурі держбюджету займають міжнародні кредити і гранти та кошти виручені від продажу облігацій (в тому числі військових). Найбільшими донорами України є США, ЄС, Японія, Канада, Велика Британія та інші країни. Кошти, отримані від міжнародних партнерів, спрямовуються на фінансування оборони, соціальних виплат, підтримку економіки, відновлення пошкодженої інфраструктури.

За оцінками, війна може призвести до того, що понад 7,1 мільйона українців опиняться за межею бідності, а ще 3,7 мільйона наблизяться до неї. Крім того, оціночна кількість людей, які потребують гуманітарної допомоги, зросла до 17,6 мільйона на кінець 2022 року, причому найважчі умови склалися у південно-східному макрорегіоні та в центральному макрорегіоні разом з Дніпропетровською областю. Нині, через понад рік після початку повномасштабного вторгнення, ці наслідки продовжує відчувати населення по всій території країни, з конкретними наслідками для добробуту та стійкості.

⁴² В Мінфіні конкретизували, як розподілялися видатки з бюджету на потреби військових у січні та лютому / ZN,UA. – 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/v-minfini-konkretizovali-jak-rozpodiljalisja-vidatki-z-bjudzhetu-na-potrebi-vijskovikh-u-sichni-ta-ljutomu.html>

Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд доларів.

За методологією “Rapid Damage and Needs Assessments” (RDNA2) Світового банку пошкодження (damage) – це прямі втрати від знищення чи ушкодження фізичних активів та інфраструктури, що виражені в грошовій формі, на основі вартості заміни чи ремонту втрачених активів за цінами, діючими до початку війни.

Розмір загальної завданої шкоди за секторами оцінюється на рівні близько 135 мільярдів доларів США. (Таблиця 1, Рис. 1). Найбільше постраждали наступні сектори: житло (38 % від загального обсягу завданої шкоди), транспорт (26 %), торгівля та промисловість (8 %), а також сільське господарство (7 %). Найбільш постраждалими є Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька, Київська та Херсонська області (рис. 1.8).

Таблиця 1.8

Загальний обсяг завданої шкоди, збитків і потреб в розрізі секторів (млрд дол. США)

<i>Сектор</i>	<i>Завдана шкода</i>	<i>Збитки</i>	<i>Потреби</i>
<i>Сектори соціальної сфери</i>			
Житло	50,4	17,2	68,6
Освіта і наука	4,4	0,8	10,7
Охорона здоров'я	2,5	16,5	16,4
Соціальний захист і засоби до існування	0,2	4,2	41,8
Культура і туризм	2,6	15,2	6,9
<i>Сектори інфраструктури</i>			
Енергетика та видобування корисних копалин	10,6	27,2	47,0
Транспорт	35,7	31,6	92,1
Телекомунікації та цифрові технології	1,6	1,6	4,5
Водопостачання та водовідведення	2,2	7,5	7,1
Муніципальні послуги	2,4	3,0	5,7
<i>Виробничі сектори</i>			
Сільське господарство	8,7	31,5	29,7
Торгівля і промисловість	10,9	85,8	23,2
Зрошення і управління водними ресурсами	0,4	0,3	8,9
Фінансовий сектор та банківська справа	0,0	6,8	6,8

Продовження таблиці 1.8

<i>Наскрізнi сектори</i>			
Охорона довкілля, природокористування та лісове господарство	1,5	0,5	1,5
Реагування на надзвичайні ситуації та цивільний захист	0,2	0,5	1,5
Юстиція та державне управління	0,3	1,4	0,6
Управління вибухонебезпечними предметами	-	37,6	37,6
Всього	134,7	289,1	410,6

Найбільше збільшення завданої шкоди, порівнюючи з результатами RDNA1, виявлено не лише в секторах енергетики, житла та транспорту, що зумовлено збільшенням кількості обстрілів, але й в секторі сільського господарства, з огляду на збільшення руйнувань активів, а також уточнення даних. Областями, де з 1 червня 2022 року спостерігалось найбільше пошкоджень, є Харківська, Донецька, Херсонська та Запорізька області, які є прифронтовими та/або зазнали найбільшої кількості атак на об'єкти енергетичної інфраструктури (рис. 1.13).

Загальні економічні, соціальні та інші грошові збитки дорівнюють майже 290 млрд доларів США (Таблиця 1.8, Рис. 1.15). Збитки були понесені переважно в секторі торгівлі й промисловості (30% загальних збитків), секторі управління вибухонебезпечними предметами (включно з розмінуванням та знешкодженням боєприпасів, що не вибухнули, 13%), транспорті (11%), сільському господарстві (11%) та енергетиці (9%). У всіх секторах витрати на розчищення та вивезення завалів (та за необхідності знесення будівель) перевищували 5 млрд доларів США.

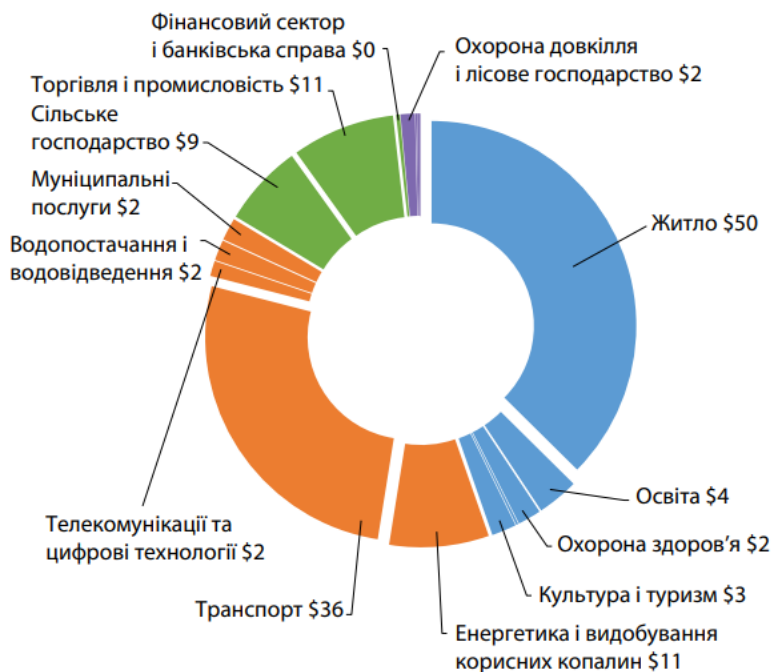

Рис. 1.13. Загальний обсяг завданої шкоди (млрд дол. США)

Примітка: завдана шкода охоплює період з 24 лютого 2022 року до 24 лютого 2023 року.

Варто зауважити, що збитки в одному секторі перетікають та комбінуються зі збитками інших секторів, хоча самі розрахунки уникають подвійного обчислення. Наприклад, скорочення сільськогосподарського виробництва негативно впливає на потреби у перевезенні, і втрати електроенергії впливають на торгівлю і промисловість навіть у сферах, які іншим чином не постраждали від війни. За цифрами загальних збитків втрати доходів домогосподарств України оцінюються в 61,5 млрд доларів США, які не були включені з метою запобігання потенційному подвійному обчисленню з іншими галузями.

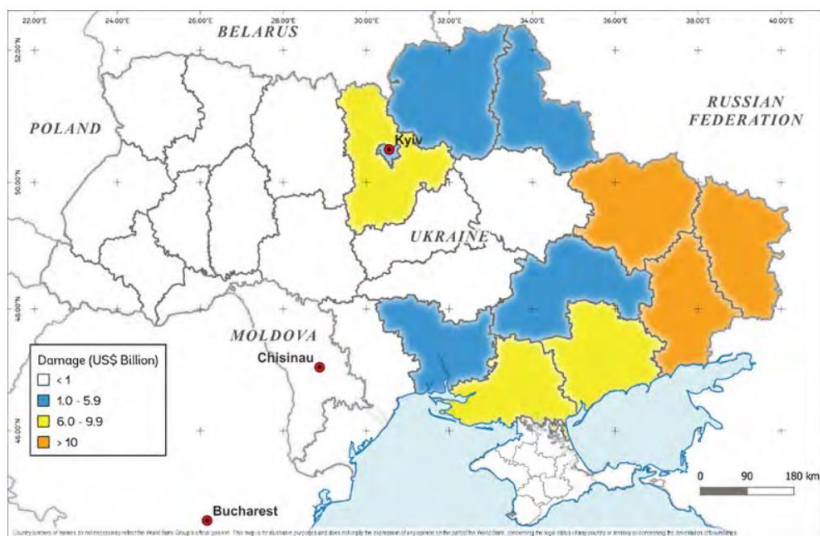

Рис. 1.14. Масштаб завданої шкоди в розрізі областей станом на 24.02.2023 р.

Примітка: на малі використовуються дані щодо завданої шкоди, які були зібрані та оцінені в межах RDNA2. Для деяких регіонів, включно з Херсонською областю, дані були обмежені [43]

Рис. 1.15. Загальний обсяг завданих збитків (млрд дол. США)

Примітка: завдані збитки охоплюють період у 18 місяців після спливу 12 місяців з моменту початку вторгнення (з 24 лютого 2022 року до 24 лютого 2023 року) [44]

⁴³ Економіка регіонів в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук.ред. Сторонянська І.З. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». 2022. 70 с.

⁴⁴ Стратегічна ціна російської агресії для економіки України / Жаліло Я.А., Базилук Я.Б., Собкевич О.В. та ін. (за наук. ред. д.е.н. Я.А.Жаліло). – К.: НІСД, 2022. – 67 с.

На майбутній економічний прогноз для України впливатиме характер війни та здатність країни пристосуватися до продовження бойових дій. Очікується, що в 2023 році ВВП зросте лише на 0,5%, оскільки прогнозується, що відновлення надання послуг всередині країни та діяльність секторів економіки, пов'язаних із війною, переважно знівелюються за рахунок скорочення на 15% сільськогосподарського виробництва та продовження стагнації на низькому рівні галузей виробництва металу і видобування корисних копалин.

Аналізуючи сукупний вплив війни в Україні з лютого 2022 року, важливо також враховувати потенційну роль, яку, найімовірніше, відіграла урядова та гуманітарна допомога у запобіганні подальшому погіршенню стану продовольчої безпеки. В майбутньому Україні необхідно буде побудувати міцний фундамент для прискорення відбудови, акцентуючи увагу на низці політик, які сприятимуть залученню зовнішнього фінансування та покращенню потенціалу впровадження. Для збереження цих здобутків та для забезпечення критичних потреб у відновленні важливу роль відіграватиме продовження підтримки з боку організацій-донорів.

За час війни економіка України зазнала колосальних збитків, не менше страждає і український народ. Згідно з другим виданням звіту «Швидка оцінка збитків та потреб України – лютий 2022-лютий 2023», виданого спільними зусиллями Світового банку, Уряду України, Європейської Комісії та ООН за 2022 рік рівень бідності в Україні зріс до 35,5% з 24,1%, що призвело 7,1 млн людей до бідності. Що ж до розвитку, то ця тенденція відкидає Україну на 15 років прогресу назад. Прогнозована частка дітей, що живуть за межею бідності зросла на 21,7%. Даний показник найгірший в постраждалих від війни регіонах,

а саме: Одеській, Луганській, Херсонській та Харківській областях. Війна забрала життя близько 9 655 осіб, серед яких 461 дитина, а також призвела до значних поранень майже 13 тис. осіб [45]. І найстрашніше, що дані показники збільшуються з кожним днем. Страждає медицина, освіта, енергетика. Порушення економічних потоків і виробництва, а також додаткові витрати, пов'язані з війною, в сукупності оцінюються як збитки і становлять близько 290 мільярдів доларів США.

Враховуючи повний рік війни, станом на 24 лютого 2023 року, прямі збитки України сягнули понад 135 млрд доларів США, причому

⁴⁵ «Ukraine rapid damage and needs assessment»: веб-сайт. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment-february-2022-2023-enuk>

найбільше постраждали такі сектори, як житловий сектор (38%), транспорт (26%), енергетика (8%), торгівля та промисловість (8%) та сільське господарство (6%). Збитки сконцентровані у прифронтових областях, зокрема Донецькій, Харківській, Луганській, Запорізькій, Херсонській, Миколаївській, а також в областях, які були повернуті під контроль уряду, таких як Київська та Чернігівська [46].

Очевидним є факт, що внаслідок війни знизився і рівень ВВП в Україні. За даними звіту валовий внутрішній продукт України у 2022 році скоротився на 29,2 %. За даними інтернет-видання «Економічна правда» Міністерство економіки станом на початок січня 2023 року оцінило падіння ВВП на рівні 30,4%, з похибкою в 2% [47]. Незалежно від цього потреби в реконструкції та відновленні станом на 24 лютого 2023 року оцінюються приблизно в 411 мільярдів доларів США, що перевищує ВВП України 2022 року на 276 млрд доларів США. Сума потреб у 2,6 рази перевищує фактичний обсяг ВВП України за 2022 р. і відображена в табл. 1.9

Таблиця 1.9

Інвестиційні потреби України станом на лютий 2023 р.

Сектор	Сума потреб (млрд доларів США)
Транспортна інфраструктура	3,0
Енергетична інфраструктура	2,1
Житло	2,0
Торгівля та промисловість	1,9
Енергоплатежі	1,2
Медицина, освіта, адміністративні послуги	1,1
Розмінування територій	0,4
Сільське господарство	0,4
Телекомунікації та цифрові послуги	0,5
Комунальні послуги	0,3

Джерело: [48].

Згідно з показниками таблиці зрозуміло, що найбільших вкладень на реконструкцію та відновлення потребує транспортна інфраструктура, енергетика та житловий сектор. Найбільш потерпілими регіонами залишаються Донецьк, Харків, Луганськ та Херсон. Значна частина коштів на покриття збитків надається Урядом

⁴⁶ «Ukraine rapid damage and needs assessment»: веб-сайт. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment-february-2022-enuk>

⁴⁷ «Економічна правда»: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/01/5/695705/>

⁴⁸ «Ukraine rapid damage and needs assessment»: веб-сайт. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment-february-2022-enuk>

України, у вигляді проведення ремонтів енергетичних систем та транспорту. Поза цими секторами значна підтримка (2,7 млрд доларів США) спрямована на стимулювання інвестицій з приватного сектору, включаючи сільське господарство, з метою підтримки виробничого потенціалу України. Ця підтримка включає в себе поєднання грантів та субсидованих кредитів, а також гарантій та інструментів страхування для зменшення ризиків приватних інвестицій та торгівлі. Уряд також підтримали значною гуманітарною допомогою у розмірі 3,4 мільярда доларів США у 2022 році.

У звіті «Швидка оцінка збитків та потреб України – лютий 2022-лютий 2023», також оцінюються пріоритети реалізації до 2023 року на суму близько 14 мільярдів доларів США. Вони зосереджені на найнагальніших потребах, включно з відновленням енергетичної, житлової, критично важливої та соціальної інфраструктури, базових послуг для найбільш вразливих верств населення, управління вибухонебезпечними предметами та розвиток приватного сектору (рис. 1.16).

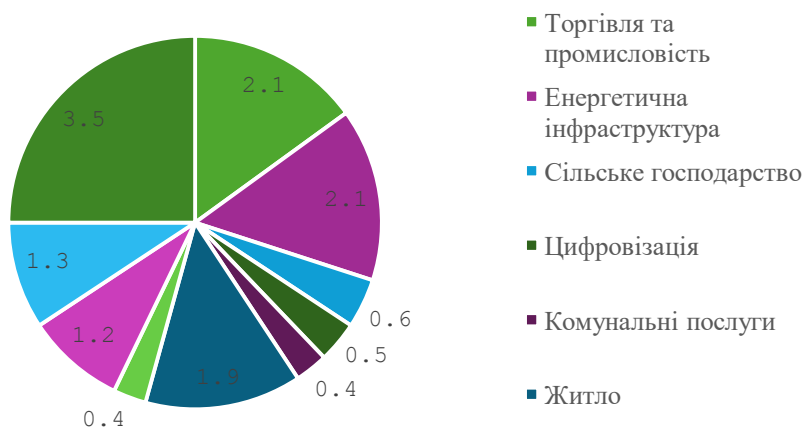

Рис 1.16. Пріоритетні напрямки інвестицій станом на 2023 рік (млрд доларів США)

Джерело: [49].

Близько 9 мільярдів доларів США прямих державних видатків закладуть основу для безпечної, пріоритетної, досяжної та ефективної реконструкції та відновлення. Ці кошти будуть доповнені інвестиціями державних підприємств та підтримкою приватного сектору, включаючи зниження ризиків у сфері інвестицій та торгівлі.

⁴⁹ «Ukraine rapid damage and needs assessment»: веб-сайт. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-rapid-damage-and-needs-assessment-february-2022-2023-enuk>

Очевидною є і потреба у відновленні інфраструктури, яка потребує реальних дій навіть під час війни, а не лише по її завершенню. Відповідно до цього Український інститут майбутнього надає ряд рекомендацій щодо програми відновлення інфраструктури. Серед них:

1. Створення централізованого органу «Агентства для відбудови», призначення якого – координування та фінансування відновлення інфраструктури за рахунок співпраці з міжнародними партнерами та Урядом України; збір інформації про завдані збитки, підготовка плану повоєнної реконструкції;

2. Імплементация європейських стандартів у сфері розбудови міст, будівництва соціальної та виробничої інфраструктури зі спрощеною процедурою бюрократизації;

3. Використання матеріалів українського виробництва під час відбудови та ліквідації пошкоджень задля підтримки бізнесу та вітчизняного товаровиробника;

4. Створення інфраструктурних можливостей для експорту в умовах блокади українських морських портів;

5. Очищення територій від мін та інших вибухонебезпечних предметів;

6. Відновлення критичної інфраструктури у звільнених регіонах;

7. Запуск програм компенсацій з відновлення вцілілого або пошкодженого житла, забезпечення житлом ВПО, розбудова комплексних програм з відновлення міст;

8. Оновлювати транспортну мережу орієнтовану на подальший український експорт до Європи;

9. Сформулювати проект перебудови енергетичної та трубопровідної інфраструктури неінтегрованою з Росією [50].

Таким чином, ми бачимо, що відновлення та розвиток України неможливий без залучення інвестицій, які мають стати каталізатором зростання економіки країни.

1.4. Оцінка наслідків військової агресії РФ та визначення джерел відшкодування завданих збитків

Війна завжди несе за собою втрати, в першу чергу людські. Загибель військових та цивільного населення, знищення інфраструктури, руйнування промислових підприємств та житлових об'єктів, економічна та міграційна криза, зростання державного боргу,

⁵⁰ «Україна 2022: як не втратити свій шанс стати сильною державою»: веб-сайт. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/>

відтік інвестиційних потоків, зниження рівня життя населення – така ціна свободи, яку українці вимушені платити щодня.

Станом на 1 червня 2022 року за даними Світового банку обсяг завданої шкоди оцінюють в 97 млрд доларів, тоді як загальний обсяг збитків та втраченої вигоди за секторами економіки становить 252 млрд доларів США. Однак війна триває, а отже її соціально-економічні наслідки щоденно зростають. Вартість потреб на відбудову країни за перші 4 місяці повномасштабної війни вже перевищує ВВП України 2021 року в 1,6 рази. Недоцільно відтягувати відбудову країни, накопичуючи суму інвестицій необхідних для відновлення. Першочергово доцільно займатись відбудовою інфраструктури і стратегічно важливих об'єктів, від яких залежить зростання рівня доходів України. Надзвичайно важливо вчасно проводити оцінку завданих збитків, ця цифра необхідна першочергово для залучення фінансової допомоги від іноземних інвесторів. В таких умовах надважливими є питання визначення методики оцінки завданих збитків, пошук оптимальних шляхів повоєнної відбудови України та джерел відшкодування витрат на її відновлення.

Першим ретельний огляд економічних потреб провів Уряд України у співпраці з Європейською Комісією та Світовим банком в рамках RDNA (Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення) ^[51]. Оцінкою економічних збитків також займалися фахівці Центру економічної стратегії ^[52]. Повоєнне відновлення промисловості в своїх працях досліджував Ю. Кіндзерський ^[53]. В. Кругов розглядав модель державно-приватного партнерства, як засіб скорочення післявоєнних витрат ^[54].

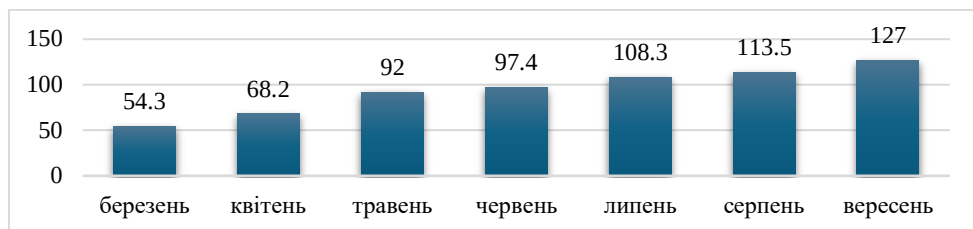
За офіційними даними Збройними силами України звільнено близько 28% окупованих територій за період з 2014 року. Однак активні бойові дії не припиняються. Відповідно стрімкими темпами зростає і сумарна кількість збитків. Якщо станом на 1 червня рівень завданої шкоди складав 97,4 млрд дол., то вже на 1 вересня цей показник зріс до 127 млрд дол. Динаміку оцінки прямих витрат можна прослідкувати на рис. 1.17.

⁵¹ Звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022». URL: <https://iceg.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/SHvidka-otsinka.pdf>

⁵² Аналітична записка Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/UKR_Економіка-України-під-час-війни.pdf

⁵³ Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. Том 32. № 2. 2022. <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2025/6565657088>

⁵⁴ Круглов В.В. Державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст. Актуальні проблеми державного управління 1(60)/2022. URL: <https://www.researchgate.net/profile/Vitalij-Kruglov/publication/365744069>

Джерело: [55; 56; 57]

Рис. 1.17. Динаміка сукупної оцінки прямих втрат економіки України, млрд доларів США

Найбільшу частку в загальному обсязі прямих втрат станом на червень 2022 року займає сектор соціальної сфери (40%), пошкоджена інфраструктура (38%), втрати виробничого сектору (12%) (табл.1.10).

Масштаби завданої шкоди житловому фонду займають найбільш питому частку і розподілені за областями нерівномірно: на Донецьку, Луганську, Харківську та Київську області припадає 82% від загального обсягу завданої шкоди житловому фонду в Україні в розмірі 39,2 млрд дол. При цьому кількість пошкоджених житлових будівель щодня збільшується і на територіях Херсонської, Запорізької і Миколаївської областей. Загальна площа пошкоджених або зруйнованих об'єктів становить 74,1 млн кв м., що складає 7,3% від загальної площі житлового фонду України. Окрім цього, у структуру соціального сектору також входять: освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, культура, спорт, туризм.

Таблиця 1.10

Загальний обсяг завданої шкоди, збитків та потреб на відновлення за секторами (млрд дол. США)

Сектор	Завдана шкода	%	Збитки	%	Потреби	%
Соціальна сфера	45,3	45	44	18	119,1	35
Виробничий сектор	12,13	12	84	33	55	15
Інфраструктура	37,3	38	49,8	20	98,9	29
Наскрізнний сектор	2,7	5	74,13	29	75,3	21
Разом	97,43	100	252,93	100	348,3	100

Джерело: [58].

⁵⁵ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf

⁵⁶ Звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022». URL: <https://iceg.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/SHvidka-otsinka.pdf>

⁵⁷ Аналітична записка Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/UKR_Економіка-України-під-час-війни.pdf

⁵⁸ Звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення – серпень 2022». URL: <https://iceg.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/SHvidka-otsinka.pdf>

Понад 1270 закладів охорони здоров'я було знищено чи пошкоджено через воєнні дії, не включаючи до переліку збитків від пошкодження приватних медичних закладів. До визначення розміру збитків входить кількість втрачених ліжкомісць, розрахунок від руйнувань площ об'єктів за середньою вартістю квадратного метра в системі закупівель Prozorro.

Цифра зруйнованих освітніх закладів складає щонайменше 810, а пошкоджено більше 1639 об'єктів. В сумарній кількості вилучено на потреби ЗСУ, або ж пошкоджено 117 об'єктів рухомого та нерухомого майна 34-х інститутів та інших закладів Національної академії наук України, що складає 7,8 млн дол. Загальна вартість завданої шкоди в освітньому просторі складає близько 3,4 млрд дол.

Міністерством розвитку громад та територій була здійснена оцінка руйнувань і пошкоджень соціальної інфраструктури на рівні 0,2 млрд дол, до яких входять заклади соцзахисту, санаторії, дитячі будинки, прихистки для бездомних тощо. Цей показник є найнижчим в структурі руйнувань сектору соціальної сфери.

Зазнав чималих втрат сектор культури. Більше 1077 об'єктів, які несли культурну цінність було пошкоджено, серед них: Маріупольський драматичний театр, Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди, Музей старожитностей у Чернігові, Харківський будинок «Слово», Свято-Успенська Святогірська лавра та ще 77 духовних установ, 335 будинків культури, 33 музеї. Пошкоджено і 149 туристичних об'єктів в 14 областях України.

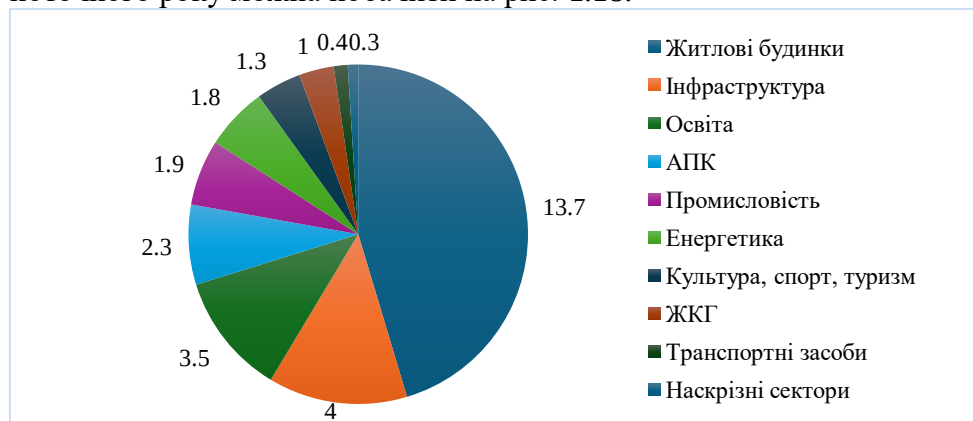
Найбільше прямих витрат, пов'язаних із повним або частковим руйнуванням фізичних активів в виробничому секторі зазнали торгівля і промисловість, а також сільське господарство. Розмір збитків в промисловості оцінено в грошовому виразі з оцінкою витрат на заміну або ремонт фізичних активів та інфраструктури в розмірі 9,7 млрд грн. Загалом від початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 412 підприємств. Найбільшої руйнації зазнали: Металургійний комбінат «Азовсталь», ПАТ «Укртатнафта» (Кременчуцький нафтопереробний завод), ПрАТ «Ветропак Гостомельський склозавод», ДП «Науково-виробничий комплекс газотурбобудування «Зоря» - «Машпроект» та багато інших.

Серед сектору інфраструктури найбільше шкоди було завдано енергетиці та транспорту. Загалом за останні місяці масовані атаки росіян пошкодили 40% енергетичної інфраструктури України (ТЕС, ТЕЦ, ГЕС), 35% ключових об'єктів магістральних мереж. З початку бойових дій в Україні були пошкоджені 19 аеропортів і цивільних

аеродромів, щонайменше 110 залізничних вокзалів і станцій. Руйнувань зазнали 25,0 тис. км доріг та 315 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення.

В наскрізному секторі найбільше грошових коштів на відшкодування збитків має спрямуватись на охорону довкілля (0,7 млрд дол) та очищення території країни (73,2 млрд дол) – розбір завалів та розмінування 30% території України.

Впродовж наступних трьох місяців війни розмір збитків зріс на 31,5 млрд дол. Зміни в структурі завданої шкоди в червні – серпні поточного року можна побачити на рис. 1.18.

Джерело: [59].

Рис. 1.18. Зростання збитків, завданих Україні за червень-серпень 2022 року, млрд доларів США

Проілюстрована структура збитків потребує термінової розробки проєктів щодо відновлення пошкоджених територій України. Однак для цього необхідним є механізм точного визначення обсягів збитків. Кабінетом Міністрів України було розроблено і затверджено Постанову №326 від 20 березня 2022 року «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Відповідно до Постанови аналізується 21 напрям визначення завданої шкоди із зазначенням органу відповідального за підрахунок завданих збитків:

1. Людські втрати та соціальні витрати щодо надання допомоги постраждалим та їх сім'ям – Мінсоцполітики;

2. Економічні втрати пов'язані зі зменшенням чисельності населення – Мінекономіки;

⁵⁹ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України станом на 1 вересня 2022 року. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf

3. Військові втрати, пов'язані безпосередньо з бойовими діями – Міноборони;

4. Втрати, пов'язані із забезпеченням безпеки і порядку, протидії злочинності, недоторканості державного кордону тощо – МВС;

5. Соціальний захист ветеранів війни – Мінветеранів;

6. Втрати житлового фонду – Мінреінтеграції;

7. Втрати об'єктів громадських будівель – Мінрегіон;

8. Втрати об'єктів ЖКГ – Мінрегіон;

9. Завдана шкода земельним ресурсам – Держекоінспекція, військові адміністрації;

10. Втрати надр – Держгеонадра;

11. Збитки завдані водним ресурсам – Держекоінспекція;

12. Шкода завдана атмосфері – Держекоінспекція;

13. Втрати лісового фонду – Держлісагентство;

14. Збитки, завдані природно-заповідному фонду – Держекоінспекція;

15. Втрати інфраструктури – Мінінфраструктури;

16. Втрати енергетичної інфраструктури – Міненерго;

17. Втрати культурної спадщини – МКІП;

18. Економічні втрати підприємств – міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, які є уповноваженими органами управління, обласні держадміністрації, військові адміністрації;

19. Втрати установ та організацій – міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, які є уповноваженими органами управління, обласні держадміністрації, військові адміністрації;

20. Економічні втрати підприємств оборонно-промислового комплексу – міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, які є уповноваженими органами управління, обласні держадміністрації, військові адміністрації;

21. Втрати установ та організацій оборонно-промислового комплексу – міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, які є уповноваженими органами управління, обласні держадміністрації, військові адміністрації^[60].

Ця методика також дозволить визначити збитки від упущеної вигоди через неможливість чи перешкоди у провадженні господарської діяльності підприємствами, які зазнали реальних збитків.

⁶⁰ Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 бер. 2022 р. № 326. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/kp220326?an=1>.

Більш точна оцінка буде визначена після перемоги однак, надзвичайно важливо оцінювати вартість збитків вже зараз. Причин для цього є декілька:

- для залучення іноземної допомоги (гранти, міжнародні кредити);
- для планування урядом необхідної кількості коштів для відновлення втраченого та пошкодженого майна;
- для констатації воєнних злочинів та подання позовів проти загарбника.

Оцінка завданої шкоди необхідна буде для відшкодування збитків, спричинених воєнними діями. Згідно нормам міжнародного права є два способи відшкодування – репарація і контрибуція.

Репарація – форма матеріальної відповідальності країни-агресора за збитки, заподіяні іншому суб'єкту міжнародного права за вчинені правопорушення.

Контрибуція – примусові стягнення, або ж вилучення майна державою-переможцем в іншій переможеної держави, або її населення.

Окрім даних методів значна допомога очікується від іноземних інвесторів та країн-партнерів, насамперед у формі міжнародних грантів, безповоротної фінансової допомоги, а також кредитів. Декілька початкових оцінок вартості відбудови вже було представлено в проєктах повоєнного відновлення України (табл. 1.11)

Перший проєкт, який відображений в таблиці, презентований Україною на міжнародній конференції у швейцарському Лугано. Він охоплює 850 проєктів розділених на 15 сфер і розбитий на три етапи. Перший – відновлення об'єктів критичної інфраструктури до кінця року (ремонт котелень, мереж, житла, підтримка малого та середнього бізнесу). Другий – відновлення об'єктів соціальної сфери, будівництво житла. Третій – модернізація України для вступу в ЄС.

Серед переліку національних програм у цьому проєкті можна виділити: зміцнення безпеки і оборони, інституційної спроможності держави, її цифровізація, енергетична незалежність, забезпечення макрофінансової стабільності, розвиток секторів економіки з доданою вартістю, відновлення та модернізація житла та інфраструктури регіонів та інші. На реалізацію всіх планів необхідні кошти. Україна вбачає їх у наданні партнерських грантів, а також за рахунок позик, акціонерного капіталу та приватних інвестицій.

Таблиця 1.11

Вартість післявоєнного відновлення України

<i>Проекти оцінки вартості відбудови України</i>	<i>Міжнародна конференція з питань відновлення України (Швейцарія)</i>	<i>Оцінка Уряду України, Європейської Комісії та Світового банку (Бельгія)</i>	<i>Міжнародна експертна конференція з питань відновлення, реконструкції та модернізації України (Німеччина)</i>
Оголошені потреби у фінансуванні	750 млрд дол.	349 млрд дол.	55 млрд дол.
Період фінансування	2022-2032	2022-2032	2023
Розмір фінансування	60-65 млрд дол. (2022 р.); 300 млрд дол. (2023-2025 рр.); 400 млрд дол. (2026-2032 рр.)	105 млрд дол. (2022-2024 рр.); 244 млрд дол. (2025-2023 рр.)	55 млрд дол.
Фінансове спрямування	відбудова інфраструктури, підтримка фінансової стабільності, модернізація секторів економіки	відбудова інфраструктури, забезпечення людського розвитку, очищення територій після війни, закупівля газу, підтримка с/г галузі, модернізація секторів економіки	відбудова інфраструктури, підтримка фінансової стабільності

Джерело: [61].

Залучення приватного капіталу є ключовим для усунення дефіциту фінансування інфраструктури та стає ще більш важливим на фоні масштабних руйнувань в Україні. Залучати приватний капітал в інфраструктуру необхідно за активної участі у фінансуванні багатосторонніх банків розвитку, експортно-кредитних агентств, донорів, держави. Державно-приватне партнерство – один з дієвих інструментів повоєнної відбудови міст. Державний сектор покращує якість інфраструктури, мінімізує фінансове навантаження, максимізує інвестиції в інфраструктурні проекти та підвищує економічну ефективність. Приватний сектор підвищує конкурентоспроможність та забезпечує прибутки [62].

⁶¹ Аналітичний портал «Слово і діло»: Скільки буде коштувати відновлення України: перші оцінки. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/28/infografika/ekonomika/skilky-bude-koshuvaty-povoyenne-vidnovlennya-ukrayiny-pershi-ocinky>

⁶² Круглов В.В. Державно-приватне партнерство як інструмент інфраструктурного відновлення українських міст. Актуальні проблеми державного управління 1(60)/2022. <https://www.researchgate.net/profile/Vitalij-Kruglov/publication/365744069>.

Відбудові промисловості також доведеться присвятити велику кількість грошових вкладень. Це зумовлено не лише факторами війни, а й неефективною системою впродовж 31 року незалежності. В Україні це вилилось у глибоку деіндустріалізацію і структурну деформацію економіки, яка в теперішніх умовах породила масову бідність, безробіття, технологічну відсталість промисловості [63]. Для прикладу, структура промислового виробництва в ЄС направлена на підвищення конкурентоспроможності на інноваційно-технологічній основі, а не використання країни як сировинного придатку. На це має рівнятись і Україна, яка планує бути членом ЄС.

Враховуючи масштабні втрати, нанесені військовими діями країни-агресора, питання визначення шляхів їх оцінки, відновлення економіки, пошук джерел залучення фінансової допомоги – постали ключовими завданнями для України. Основу механізму визначення завданих збитків покладено. Нині Уряд має приділити увагу питанням визначення ключових напрямів та об'єктів відновлення. Першочергової відбудови потребують об'єкти критичної інфраструктури, які необхідні для підтримки промисловості і бізнесу. В умовах війни вони мають працювати в рази краще для поповнення державного бюджету. У якості одного з основних інструментів післявоєнного відновлення запропоновано використання державно-приватного партнерства в контексті відновлення економіки, спрямованого на подолання складних викликів і усунення невизначеності в розвитку міст. Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями для оцінки рівня нанесених Україні збитків, формування пакету фінансової допомоги для оборони та відбудови країни, отримання міжнародних грантів також є пріоритетними напрямами відбудови України та підтримки її фінансово-економічного становища. Звісно, що оптимальна стратегія відновлення буде розроблена після перемоги, однак вже зараз потрібно рухатись в напрямку розроблення загальних систем і процесів для забезпечення максимальної ефективності мобілізації коштів для підготовки проєктів та розробки фінансових стратегій для різних секторів економіки України.

⁶³ Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики. Економічний аналіз. Том 32. № 2. 2022.
<https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/2025/6565657088>.

1.5 Фінансова підтримка спортивної освіти як інструмент соціальної стабільності та безпеки урбанізованих територій

Фізична культура та спорт є однією зі сфер повноважень державної соціальної політики. Для виконання своїх функцій держава здійснює відповідні видатки державного бюджету, що сприяють розвитку освіти в сфері фізичної культури та спорту. Однак враховуючи сучасні умови соціально-економічного розвитку, воєнний стан в Україні та проблеми демографічного характеру, питання розвитку фізичної культури та спорту відсунулися на задній план. До існуючих проблем, з якими десятиріччями зіштовхувався спорт в Україні можна віднести: недосконалість нормативно-правового регулювання, неузгодженість системи управління з сучасними умовами розвитку сфери, зміни в організаційній структурі органів державної влади та відсутність чіткого розподілу обов'язків; корупція та недостатнє фінансування цієї сфери та відсутність чіткого механізму розподілу бюджетних коштів.

Проць Т.А. зазначає, що «державне сприяння розвитку освіти у сфері фізичної культури проявляється через поліпшення її організаційного, нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного, фінансового, наукового, медичного, інформаційного забезпечення для реалізації суспільної ролі фізичної культури і спорту» [64]. Обґрунтовуючи актуальність здійснюваного дослідження, варто звернути увагу на оцінку наслідків руйнування освітніх закладів та об'єктів наукової інфраструктури. «Загалом внаслідок бойових дій було пошкоджено 3,8 тис. освітніх закладів, крім того, у багатьох регіонах навчальний процес у школах та інших закладах був зупинений тривалий час. Для відновлення навчального процесу в школах урядом виділялись кошти на облаштування укриттів. Прямі збитки від руйнувань закладів освіти становлять \$6,8 млрд.» [65]. Крім того, «через велику інтенсивність бойових дій на сході та півдні України, а також регулярні ракетні обстріли по всій її території, більшість культурних та спортивних установ припинили свою роботу, або значно її скоротили. Як наслідок, 12,5 млн жителів принаймні 6 областей країни (Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська області) втратили доступ до послуг, ще 13 млн людей з 7 областей обмежені в їх

⁶⁴ Проць Т. А. Нормативно-правові засади державного сприяння розвитку освіти у сфері фізичної культури: регіональний аспект. Ефективність державного управління, 2017, 2: 42-51.

⁶⁵ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Квітень 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf

отриманні» [66]. Все вищезазначене свідчить про незабезпеченість матеріальними, фінансовими та трудовими ресурсами сфери фізичної культури та спорту. Тому питання державного фінансування цієї сфери в Україні є актуальною науковою проблемою, що потребує пошуку шляхів розв'язання.

Власенко В.В. зазначає, що «видатки на фізичну культуру та спорт – це урегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані з планомірним використанням коштів централізованих і децентралізованих фондів держави для забезпечення ефективного розвитку фізичної культури та спорту» [67].

«Державна політика України у сфері фізичної культури і спорту спрямована на гармонійне виховання, фізичний розвиток, повноцінне оздоровлення, змістовний відпочинок і дозволяє молоді, самореалізації, набуття навичок здорового способу життя, підготовки спортивного резерву. Крім того, реалізація державної політики України у сфері фізичної культури і спорту серед студентської молоді закладів вищої освіти сприятиме відродженню трудового потенціалу країни, розширенню міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури і спорту, зміцненню престижності нашої країни на міжнародній арені, забезпеченню національної безпеки» [68].

Гасюк І. Л. вважає, що «нагальними залишаються проблеми збереження та розвитку матеріально-технічної бази та достатнього фінансування фізичної культури та спорту в освітній сфері» [69]. Бахрушин В.Є. в колективному монографічному дослідженні зазначає, що «при обговоренні проблем державного фінансування вищої освіти основними дискусійними питаннями є:

– достатність/недостатність наявного фінансування для забезпечення якості й конкурентоспроможності української вищої освіти;

⁶⁶ Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Квітень 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf

⁶⁷ Власенко В.В. Правове регулювання видатків на фізичну культуру та спорт в Україні: становлення та сучасний стан. Київський часопис права, 2021, 2: 31-36. URL: <http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/19/18>

⁶⁸ Грень Л. М. Державна політика України у сфері фізичної культури і спорту: нормативно-правовий аспект. Здоров'я нації і вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти : матеріали 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 22-23 квітня 2021 р. Health of nation and improvement of physical culture and sports education : 2nd Intern. Sci. and Practical Conf., April 22-23, 2021 / гол. ред. А. В. Кіпенський ; Нац. техн. ун-т "Харків. політехн. ін-т". Харків : Мадрид, 2021. С. 282-285.

⁶⁹ Гасюк І. Л. Фізична культура в освітній сфері: перспективні шляхи державного стимулювання розвитку. Інвестиції: практика та досвід, 2011, 12: 95-98.

- оптимальне співвідношення обсягів державного, регіонального та приватного фінансування;
- шляхи підвищення ефективності державного фінансування» [70].

Також науковець робить висновок, що «необхідно вдосконалити механізми розподілу коштів державного бюджету з огляду на прогнозовані потреби економіки у фахівців різних галузей знань, у т. ч. у розрізі регіонів. Варто диверсифікувати інструменти бюджетного фінансування, передбачити можливість співфінансування здобуття вищої освіти бюджетами різних рівнів, а також приватними замовниками. Важливою передумовою підвищення ефективності використання бюджетних коштів є розширення фінансової автономії ЗВО» [71].

Відповідно до статті 47 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» [72] фінансування розвитку фізичної культури і спорту здійснюється відповідно до згаданого закону та інших нормативно-правових актів за рахунок коштів відповідно державного та місцевого бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством.

«Для розвитку фізичної культури і спорту використовуються позабюджетні кошти, зокрема від: підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, окремих осіб; фінансово-господарської діяльності закладів фізичної культури і спорту; користування правами інтелектуальної власності закладами фізичної культури і спорту, організаторами фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів; проведення державної спортивної лотереї; інвестиційної діяльності у сфері фізичної культури і спорту» [73].

Бахрушин В.Є. здійснює дослідження зарубіжного досвіду фінансування вищої освіти та звертає увагу на співвідношення публічного й приватного фінансування. Дослідник робить висновок, що частка публічного фінансування в Україні є «близькою до середньої по ОЕСР (66 %), а також до показників таких країн, як Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Мексика, Нідерланди, Португалія, Росія, Угорщина (55– 70 %). Значно меншою (20–40 %)

⁷⁰ Удосконалення фінансування системи освіти України як передумова успішного реформування : монографія / за ред. С. Л. Лондара ; ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2021. 274 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/finansuvannya-osviti-2021.pdf>

⁷¹ Удосконалення фінансування системи освіти України як передумова успішного реформування : монографія / за ред. С. Л. Лондара ; ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2021. 274 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/finansuvannya-osviti-2021.pdf>

⁷² Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>

⁷³ Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>

його частка є в Австралії, Великій Британії, Кореї, США, Японії, а істотно більшою (понад 85 %) – в Австрії, Ісландії, Люксембурзі, Норвегії, Фінляндії» [74].

Дискусія в науковому середовищі свідчить про актуальність досліджуваного питання та дозволяє зробити висновок, що в умовах воєнного стану в Україні, коли на перший план виходить фінансування потреб військово-оборонної сфери країни, фізична культура та спорт може стати однією зі складових формування фізично підготовленого та здорового населення. Сфера фізичної культури та спорту в вищій освіті потребує підвищеної уваги, адже фізичний розвиток населення безпосередньо впливає на людський розвиток та суспільний добробут загалом.

В дослідженні проаналізовано основні показники державного бюджету України в частині фінансування розвитку фізичної культури та спорту та вищої освіти, зокрема. Відповідно до Показників державного бюджету України на 2025-2026 рік визначено, що «у середньостроковій перспективі держава сприятиме розвитку фізичної культури та спорту, створенню можливостей для самореалізації та розвитку потенціалу молоді, популяризації українських суспільно-державних цінностей та формуванню на їх основі української національної та громадянської ідентичності. Завданнями на 2025-2026 роки є: гідне представлення держави українськими спортсменами в міжнародних змаганнях високого рівня; формування здорової нації шляхом залучення широких верств населення до масового спорту та здорового способу життя, популяризації фізичної культури та спорту; здійснення фізичної реабілітації, відновлення ментального здоров'я шляхом розвитку емоційної стійкості та залучення до оздоровчої рухової активності; реалізація державної політики у молодіжній сфері та сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [75].

Цілі державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізації якої забезпечує головний розпорядник коштів державного бюджету, та показники їх досягнення:

1) Україна – спортивна держава, що належить до групи передових країн, де українці регулярно та свідомо займаються фізичною культурою і спортом, створено умови та можливості для ефективної

⁷⁴ Удосконалення фінансування системи освіти України як передумова успішного реформування : монографія / за ред. С. Л. Лондара ; ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2021. 274 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/finansuvannya-osviti-2021.pdf>

⁷⁵ Показники державного бюджету на 2025–2026 роки. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%94%D0%91%D0%A3_2025_2026.pdf

підготовки спортсменів світового рівня, створена розгалужена мережа спортивної інфраструктури світового рівня доступна для кожної людини, зокрема осіб з інвалідністю, запроваджена цифровізація сфери фізичної культури і спорту;

2) Створення можливостей для самореалізації та розвитку потенціалу молоді, її участі та інтеграції в суспільне життя;

3) Популяризація українських суспільно-державних цінностей, зокрема самобутності, соборності, волі і гідності Українського народу, та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності [76].

У Державному бюджеті України на 2023 рік на фінансування розвитку фізичної культури та спорту передбачено 3,9 млрд грн. Це майже на рівні профінансованих видатків минулого року. Кошти спрямовано на такі напрямки:

- 2,7 млрд грн – проведення та участь у понад 2 тис. міжнародних та державних спортивних заходах різного рівня з олімпійських, неолімпійських видів спорту та видів спорту осіб з інвалідністю. Участь у них будуть брати понад 8 тис. українських спортсменів, а також забезпечуватиметься діяльність 16 державних закладів та установ у сфері фізичної культури і спорту.

- 0,5 млрд гривень – створення належних умов для забезпечення тренувального процесу українських спортсменів на підтримку та розвиток спортивної інфраструктури.

- 0,4 млрд грн – проведення понад 300 масових фізкультурно-спортивних та фізкультурно-оздоровчих заходів серед усіх категорій населення, до яких дев'ять громадських об'єднань фізкультурно-спортивного спрямування планують залучити до оздоровчої рухової активності майже 200 тис. осіб.

- 0,3 млрд грн – забезпечення підготовки та участі українських спортсменів у зимових Дефлімпійських, Європейських іграх, олімпійських фестивалях, у зимових Юнацьких Олімпійських іграх 2024 року.

- 79 млн грн – створення умов для фізичної активності громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб та забезпечення в регіонах фізкультурно-оздоровчої роботи як засобу їх соціально-психологічної реабілітації у межах реалізації ініційованого

⁷⁶ Граничні показники видатків та надання кредитів державного бюджету і цілі державної політики у відповідній сфері діяльності та показники їх досягнення у 2022-2026 роках. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/_%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D1%96_%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%96_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_2025-2026.pdf

Президентом України соціального проекту «Активні парки - локації здорової України». Із них 54 млн грн – субвенція регіонам [77].

У проекті бюджету на 2024 рік планується вдвічі збільшити видатки на реалізацію державної політики у сферах молоді та спорту. Після затвердження у парламенті він складатиме 7,512 млрд грн. Так, зазначені кошти заплановано спрямувати на:

- здійснення заходів державної молодіжної політики – 72,1 млн грн;

- здійснення заходів з утвердження української національної та громадянської ідентичності – 22,2 млн грн;

- розвиток фізичної культури, спорту вищих досягнень та резервного спорту 4 млрд 255,7 млн грн (в тому числі видатки спеціального фонду 234,1 млн грн);

- підготовку і участь національних збірних команд України в XXXIII літніх Олімпійських іграх (м. Париж, Франція), IV зимових Юнацьких Олімпійських іграх 2024 року (м. Канвон, Республіка Корея), XVII зимовому Європейському Юнацькому Олімпійському фестивалі 2025 (м. Боржомі-Бакуріані, Грузія) – 777,4 млн грн;

- розвиток спорту серед осіб з інвалідністю та їх фізкультурно-спортивну реабілітацію – 988,8 млн грн (в тому числі видатки спеціального фонду – 27,8 млн грн);

- підготовку і участь національних збірних команд в XVII літніх Параолімпійських іграх (м. Париж, Франція), XX зимових Дефлімпійських іграх (Республіка Туреччина) – 1 млрд 96,9 млн грн;

- наукову і науково-технічну діяльність у сфері розвитку фізичної культури та спорту – 10,5 млн грн (в тому числі видатки спеціального фонду 0,5 млн грн);

- фінансову підтримку громадських об'єднань фізкультурно-спортивного спрямування – 76,9 млн грн;

- розвиток спортивної медицини – 42,7 млн грн (в тому числі видатки спеціального фонду – 0,2 млн грн);

- субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам на виконання окремих заходів з реалізації соціального проекту «Активні парки - локації здорової України» – 54,0 млн грн;

- забезпечення діяльності апарату Мінмолодьспорту – 115,1 млн грн [78].

⁷⁷ Міністерство фінансів України Бюджет-2023: На фінансування розвитку фізкультури та спорту передбачено майже 4 млрд грн., 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/biudzhets-2023-na-finansuvannia-rozvytku-fizkultury-ta-sportu-peredbacheno-maizhe-4-mlrd-hm>

⁷⁸ Прес-служба Верховної Ради України Проект Державного бюджету України 2024: фінансування молоді і спорту збільшать удвічі. 2023. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/241416.html

В таблиці 1.12 наведено показники видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету на 2022-2026 роки Міністерству молоді та спорту України.

Таблиця 1.12

Показники видатків державного бюджету та надання кредитів з державного бюджету на 2022-2026 роки (Міністерство молоді та спорту України) [79]

Найменування	2022 рік (звіт)	2023 рік (затверджено)	2024 рік (план)	2025 рік (план)	2026 рік (план)
Загальний фонд	3 266 350,4	3 662 817,9	7 195 728,0	4 385 259,1	4 907 304,4
Спеціальний фонд	52 255,3	459 686,0	262 570,2	331 412,7	367 433,7
Разом	3 715 073,2	3 726 036,4	7 458 298,2	4 716 671,8	5 274 738,1

Як бачимо, показники видатків державного бюджету в сфері фізичної культури та спорту є постійними та фактично не збільшуються в кількісному значенні. Це перешкоджає розвитку вказаної соціальної сфери та є демотивуючим фактором для майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту. Адже бюджетне фінансування займає лівову частку в фінансуванні сектору фізичного виховання та спорту.

Наступним етапом в дослідженні є огляд даних щодо фінансування вищої освіти. Так, зокрема, «бюджетне фінансування передбачає надання установам у сфері фізичної культури та спорту у незворотному порядку засобів з державного чи місцевих бюджетів для повного або часткового покриття їхніх витрат. Структуру і зміст бюджетного фінансування характеризують чинні бюджетні класифікації. Розподіл бюджетних коштів здійснюється центральним і місцевими органами виконавчої влади з фізичної культури і спорту з урахуванням пропозицій громадських організацій в цій галузі» [80]. В таблиці 1.13 представлено види бюджетів та відповідних видатків на вищу освіту.

Крім того, для фінансування освіти також може використовуватися позабюджетне фінансування, що здійснюється за

⁷⁹ Граничні показники видатків та надання кредитів державного бюджету і цілі державної політики у відповідній сфері діяльності та показники їх досягнення у 2022-2026 роках. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/_%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D1%96_%D1%86%D1%96%D0%BB%D1%96_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8_2025-2026.pdf

⁸⁰ Тема 6. Бюджетне забезпечення закладів освіти, культури та спорту. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=133448>

рахунок різних джерел, а саме:

- за рахунок доходів від підприємницької діяльності: доходи від абонементних груп, збори від видовищних заходів, отримання орендної плати за користування спорудами й приміщеннями, платні фізкультурно-спортивні послуги, випуск друкованої продукції, зокрема методичної чи довідкової літератури, реалізація сувенірів та іншої спортивної атрибутики, спортивного одягу, продаж прав на радіо- і телетрансляції, використання товарних знаків, проведення аукціонів тощо;

- у формі надходження з позабюджетних фондів (перш за все Фонду соціального страхування), які працюють задля сприяння розвитку фізичної культури і спорту;

- у формі надходження від ігорного бізнесу, в т. ч. від проведення лотерей;

- за рахунок надходжень, що є результатом взаємодії спонсора і фізкультурно-спортивної організації (спортсмена), за можливою участю посередників, у процесі якої організації, спортсмени, фахівці отримують різноманітну матеріальну підтримку (фінансові засоби, товари, послуги тощо) взамін на їхню участь у реалізації маркетингових функцій (випуск, просування, збут продукції й т. п.) виробників засобів виробництва і споживання та фірм, що працюють у галузях обслуговування [81].

Таблиця 1.13

Видатки на фінансування вищої освіти за джерелами їх надходження

<i>Вид бюджету</i>	<i>Вид видатків</i>
Державний бюджет	вища освіта – оплата послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності
Бюджети міст обласного значення, районні бюджети, бюджети об'єднаних територіальних громад	вища освіта – оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації державної та комунальної власності відповідно до програм соціально-економічного розвитку регіонів
Обласні бюджети	вища освіта – оплата послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах регіонального замовлення у вищих навчальних закладах комунальної власності, а також на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності за переліком, визначеним КМУ

Джерело: [82]

⁸¹ Тема 6. Бюджетне забезпечення закладів освіти, культури та спорту. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=133448>

⁸² Тема 6. Бюджетне забезпечення закладів освіти, культури та спорту. URL: <https://moodle.znu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=133448>

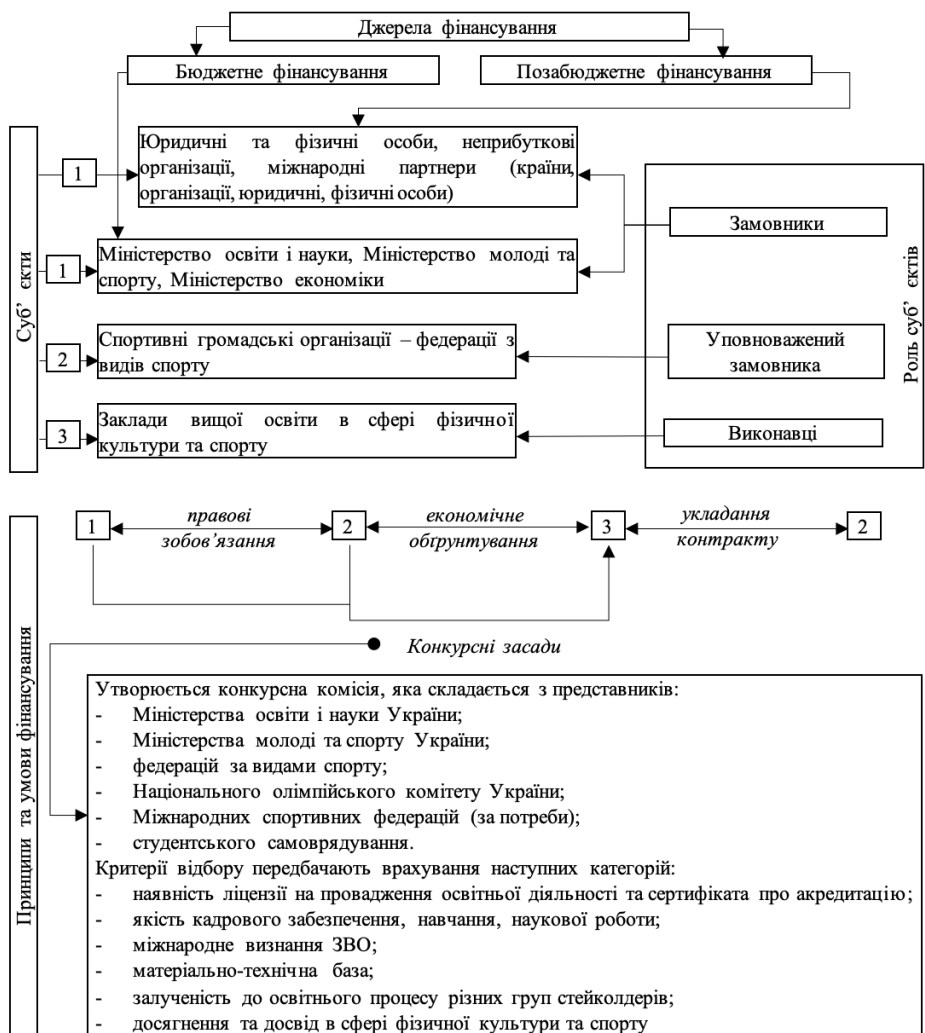
Аналізуючи показники державного бюджету [83], можна зробити висновок, що найбільше зростання видатків на вищу освіту було зафіксовано в 2021 році порівняно з 2020 роком – збільшення на 8 217 452 011,06 грн (на 20,61%). Однак найбільшу частку видатки на вищу освіту в загальній структурі видатків державного бюджету складали в 2019 році – 4,01%. В 2022 році спостерігається зменшення суми видатків на вищу освіту на 8% порівняно з 2021 роком. Також і знизилася частка цих видатків в загальній структурі – до 1,12%. Щодо місцевих бюджетів України, то аналогічно бачимо суттєве зменшення суми видатків на вищу освіту в 2022 році порівняно з 2021 роком майже на 15%. Можна зробити висновок, що повномасштабне вторгнення Росії на територію України має величезний вплив і поглиблює проблему в сфері фінансування вищої освіти.

Проаналізувавши вищезазначене, можна зробити висновок, що Міністерство молоді та спорту України не надає фінансову підтримку освітнім проєктам, а фінансування закладів вищої освіти здійснюється через Міністерство освіти і науки. Вважаємо, що це не повною мірою дозволяє досягати визначених цілей державної політики в сфері фізичної культури та спорту та певним чином посилює проблему недофінансування вищої освіти та якості надання освітніх послуг. Це, в свою чергу, впливає на формування компетентностей фахівців в сфері фізичної культури та спорту і неефективний розподіл як бюджетних, так і позабюджетних коштів.

Тому в ході дослідження запропоновано удосконалити механізм фінансової підтримки щодо розвитку вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту, який буде мінімізувати ризики впливу зовнішніх факторів на освітню діяльність та забезпечувати безперервність, гнучкість, відповідність категорій витрати-результат та оперативність у формуванні як державної політики в сфері вищої освіти, так і політики закладів вищої освіти.

Таким чином, альтернативним джерелом фінансування вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту може стати бюджетне та позабюджетне фінансування спортивних громадських організацій, які в свою чергу стануть замовниками на підготовку фахівців за освітніми програмами за спеціальністю 017 Фізична культура та спорт. На рис. 1.19 наведено запропонований механізм підтримки розвитку вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту. Наведені пропозиції є доповненням до існуючої практики фінансування вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту.

⁸³ Міністерство фінансів України. Державний бюджет. URL: <https://mof.gov.ua/uk/state-budget>

Джерело: розроблено автором.

Рис. 1.19. Механізм фінансування розвитку вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту

Виконавцями замовлення в цьому механізмі фінансової підтримки є заклади вищої освіти, які готують фахівців за освітніми програмами за спеціальністю 017 Фізична культура та спорт. До них відповідно висуваються певні критерії відбору, що передбачають врахування наступних категорій:

- наявність ліцензії на провадження освітньої діяльності та сертифіката про акредитацію;
- якість кадрового забезпечення, навчання, наукової роботи;
- міжнародне визнання ЗВО;

- матеріально-технічна база;
- залученість до освітнього процесу різних груп стейкхолдерів;
- досягнення та досвід в сфері фізичної культури та спорту.

Також кожна з федерацій окремих видів спорту має право висувати критерії, які будуть специфічними для їх діяльності. Задля того, щоб оцінити відповідність встановленим критеріям створюється конкурсна комісія у складі представників: Міністерства освіти і науки України; Міністерства молоді та спорту України; федерацій за видами спорту; Національного олімпійського комітету України; міжнародних спортивних федерацій (за потреби); студентського самоврядування.

Вибір джерела фінансування (бюджетне чи позабюджетне) залежить від потреб, можливостей, ризиків спортивної організації, яка претендує стати уповноваженою замовника.

Наведені пропозиції формують підґрунтя для удосконалення механізму фінансової підтримки як з бюджетних, так і з позабюджетних джерел фінансування вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту через спортивні громадські організації. Це розширює реальні можливості та надає нові права громадським організаціям, які забезпечують розвиток різних видів спорту. Разом з тим, не суперечить чинному законодавству та дозволяє суспільству більшою мірою впливати на процес фінансування вищої освіти, що підвищує мотивацію, відкидає соціально-психологічні бар'єри і вирішує проблеми, які стосуються особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх фахівців (відсутність сформованого інтересу та недостатня мотивація до майбутньої професії; відсутність інноваційних підходів до підвищення рівня здоров'я і формування здорового способу життя; низький рівень фізичного здоров'я, функціональної підготовленості майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту тощо). Отже, забезпечується реалізація адресного фінансування вищої освіти в сфері фізичної культури та спорту з урахуванням конкретних актуальних потреб суспільства та наявних можливостей джерел фінансування

Висновки до розділу 1

Аналіз макроекономічного середовища України в умовах воєнного стану показав глибину системних викликів, з якими стикається національна економіка. Значне скорочення ВВП, падіння промислового виробництва, зростання інфляційних ризиків і посилення боргового навантаження відобразили масштабні втрати

виробничого та фінансового потенціалу. Водночас виявлено адаптаційні механізми економіки, які проявилися у переналаштуванні фінансових потоків, пошуку нових джерел бюджетних доходів і використанні міжнародної допомоги для підтримки макроекономічної стабільності.

Дослідження структури державного бюджету та динаміки його наповнення засвідчило критичну роль зовнішнього фінансування у забезпеченні життєдіяльності країни, тоді як внутрішні ресурси виявилися обмеженими. Водночас відзначено зростання частки оборонних і соціальних витрат у структурі державних фінансів, що є закономірною реакцією на воєнні обставини.

Важливим результатом стало окреслення масштабів руйнувань та економічних збитків від війни, а також визначення потенційних джерел їх відшкодування. Встановлено, що відновлення інфраструктури та компенсація втрат можливі лише за умов комплексного використання внутрішніх ресурсів, міжнародної фінансової підтримки й ефективного механізму розподілу бюджетних коштів.

Особливу увагу приділено фінансуванню освітньої сфери, зокрема спортивної освіти, яка розглядається як інструмент підвищення соціальної стабільності та безпеки урбанізованих територій. Це дає підстави стверджувати, що інвестиції у людський капітал і розвиток освітньої інфраструктури мають розглядатися не лише як соціальні, а й як стратегічні економічні пріоритети.

Узагальнення проведеного аналізу свідчить про те, що макроекономічний контекст воєнного періоду поєднує в собі як руйнівні наслідки агресії, так і потенційні можливості для трансформації фінансової системи та структури економіки. Формування ефективних механізмів фінансової підтримки, зміцнення бюджетної дисципліни та орієнтація на сталий розвиток можуть стати основою для відновлення і зростання в післявоєнний період.

Використана література

1. Джигора О., Довгалюк В. Сучасний стан макроекономічних показників розвитку національної економіки у період російсько-української війни. *Society and Security*. 2023. №. 1(1). С. 3–10. [https://doi.org/10.26642/sas-2023-1\(1\)-3-10](https://doi.org/10.26642/sas-2023-1(1)-3-10) (date of access: 29.09.2025).

2. Ковпака А.А. Фінансова підтримка економіки України в умовах війни. Електронне наукове фахове видання Житомирського державного університету імені Івана Франка/ Серія: економічні науки.

2022. Вип. 31. Електронне видання - Режим доступу: <http://eui.zu.edu.ua/article/view/268877>

3. Ковпака А.А., Барановська Т.В. Інструменти управління фінансовою безпекою України. Тези III Міжнародної науково-практичної конференції "Сучасні виклики сталого розвитку бізнесу", 3-4 листопада 2022 року. Житомир: "Житомирська політехніка", 2022. С. 214-215.

4. Ковпака А.А. Структурна динаміка фінансових потоків України в умовах війни: роль та внесок зарубіжних партнерів. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки, 13-17 травня 2024 року. Житомир: "Житомирська політехніка", 2024. С.591-592. Електронне видання - Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/sekcija-8-1.pdf>

5. Дика, О.С., Ковпака А.А. Ідентифікація джерел формування Державного бюджету України та напрямів використання фінансових ресурсів в умовах російсько-української війни. Економіка, управління та адміністрування. 2024. № 2(108). С. 3-9. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/309013>

6. Джигора О.М. Оцінювання наслідків і впливу воєнних дій в Україні на сектори економіки. Тези всеукраїнської науково-практичної конференції "Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів XXI століття", 7-8 грудня 2023 року. Житомир: "Житомирська політехніка", 2023. С.196-201/

7. Ковпака А.А., Барановська Т.В. Інвестиційні потреби України для ліквідації збитків спричинених російсько-українською війною. Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, присвяченої Дню науки, 15-19 травня 2023 року. Житомир: "Житомирська політехніка", 2023. С. 582-583.

8. Ковпака А. Assessment of the consequences of the military aggression of the russian federation and identification of sources of compensation for damages, Social research & behavioral sciences, 2022, Volume 08, p.28-34.

9. Ksendzuk V., Chyzh V. Financial support for the development of higher education in the field of physical culture and sports. Public Policy and Accounting. 2024. №1(9). С. 3-9.

РОЗДІЛ 2. РОЛЬ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Сучасні проблеми економічного розвитку урбанізованих територій

Урбанізовані території є основними двигунами економіки як країни загалом, так і окремих регіонів, адже там зосереджені значний обсяг капіталу, людських, фінансових, технологічних, інформаційних, інноваційних та інших видів ресурсів. Проте в сучасних умовах розвитку урбанізованих територій, а також в умовах інтенсивної урбанізації виникає ряд проблем, пов'язаних із реалізацією публічно-управлінських рішень, впровадження та реалізації ефективної політики в умовах постійних внутрішніх та зовнішніх змін, що обумовлені та/або пов'язані з інтенсивними процесами урбанізації. Це в свою чергу перешкоджає забезпеченню економічного розвитку як урбанізованих територій зокрема, так і інших регіонів країни загалом.

Зазначене обумовлює необхідність ідентифікації та оцінки загроз та ризиків урбанізації, а також проблем економічного розвитку урбанізованих територій України. Це питання особливо гостро постає з позицій необхідності гарантування національної безпеки, в умовах російсько-української війни.

Для будь-якої країни світу не існує стану абсолютної стійкості економічної системи, тому що завжди є чинники (зовнішні або внутрішні), що впливають на її стан. Вважаємо, що проблеми розвитку урбанізованих територій також мають вплив на стан економічної системи країни, зокрема можна виділити як внутрішні, так і зовнішні чинники.

До внутрішніх чинників, що обумовлюють негативний вплив на економічний розвиток урбанізованих територій належать:

- неефективна публічна політика щодо економічного розвитку урбанізованих територій;

- низький рівень розвитку інфраструктури;
- неконтрольована міграція;
- корупція;

До зовнішніх чинників, що перешкоджають економічному розвитку урбанізованих територій належать:

- нестабільна політична ситуація, військові конфлікти, війна;
- економічні кризи;
- інфляція;
- девальвація національної валюти.

На нашу думку, економічному розвитку України перешкоджають наступні проблеми, які характеризують урбанізаційні процеси в Україні.

1. Диспропорції розвитку урбанізованих територій, що полягають у значних відхиленнях показників економічного розвитку, забезпеченні інженерною та транспортною інфраструктурою. Сучасні урбанізаційні процеси в Україні свідчать про їх неоднорідність, зокрема для України характерним є наявність диспропорцій у розвитку територій, так як деякі міста є більш економічно розвинутими ніж інші, у них надходить більше інвестицій, на їх долю припадає більша частина ВВП, в них вища середня заробітна плата, вони приваблюють мігрантів, наприклад, в Україні таким містом є Київ.

2. Низький рівень співробітництва між територіями, що перешкоджає спільному просторовому соціально-економічному, екологічному та культурному розвитку територій. Ця проблема є особливо актуальною в умовах сьогодення та потребує вирішення, адже наслідки російської військової агресії зумовлюють необхідність скоординованих дій територій, зокрема в частині відбудови, що допоможе розвивати спільну інфраструктуру, регулювати міграційні процеси, формувати єдиний економічний інвестиційно-привабливий простір.

3. Застарілі підходи щодо містобудівного планування, що призводить до хаотичної забудови, не врахування думки громадян. Довгий час основним містобудівним документом в Україні був генеральний план, який розроблявся без активного залучення громадян та мав вигляд технічного креслення, проте у зв'язку з прийняттям змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»^[84], в Україні, як і в провідних зарубіжних країнах, будуть створюватися комплексні плани просторового розвитку території територіальної громади, що є одночасно містобудівною документацією та документацією із землеустрою, також запроваджено новий документ, який називається програма комплексного відновлення – для територій, які постраждали в результаті військової агресії. Відповідно згідно законодавства до 2025 року всі територіальні громади повинні розробити плани просторового розвитку. Розробка та запровадження таких планів є невідкладним завданням, вирішення якого має бути здійснено в тому числі системою публічного управління.

4. Незбалансована житлова політика, яка проявляється у проблемах з доступним житлом; значна частина житлового фонду є

⁸⁴ Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України № 3038-VI від 17.02.2011

застарілою. Так, за даними Державної служби статистики [⁸⁵], кількість ветхих та аварійних житлових будинків станом на 01.12.2021 р. складала 62852 одиниці загальною площею 4337823 м². До того ж, для України на сьогоднішній день характерним є наявність корупції в сфері житлової політики, неефективність державних житлових програм, частину житлового фонду було знищено в результаті військової агресії Росії, також значна частина житлового фонду є застарілою, потребує оновлення або відбудови.

5. Невідповідність міської інфраструктури сучасним вимогам. Потенціал розвитку урбанізованої території безпосередньо залежить від рівня розвитку інфраструктури на такій території та її відповідності існуючим потребам та запитам. Зокрема, це транспортна інфраструктура, у тому числі сфера громадського транспорту, дороги, їх якість, а також зв'язок, функціонування енерго-, теплоінфраструктури, систем водопостачання та водовідведення, житлово-комунального господарства тощо. Саме тому з метою сприяння економічному розвитку урбанізованих територій, особливо актуальним питанням є оновлення міської інфраструктури (комунальної, транспортної, соціальної), яка би відповідала сучасним суспільним запитам, міжнародним вимогам щодо екологічності та енергоефективності;

6. Російсько-українська війна стала перешкодою для економічного розвитку урбанізованих територій зокрема та розвитку країни загалом, а також обумовила підвищення рівня як зовнішньої, так і внутрішньої міграції, рівня безробіття, а також зумовила виникнення проблем розселення та працевлаштування внутрішньо-переміщених осіб та мігрантів, що загалом негативно відобразилося на економічному розвитку країни.

Внаслідок воєнних дій, які відбуваються, Україна зазнала суттєвих втрат, зокрема, загибель військових та цивільного населення, руйнування та/або пошкодження інфраструктури, житла, соціальних об'єктів, культурної спадщини та інше, що безумовно негативно вплинуло на розвитку урбанізованих територій та країни загалом.

Станом на листопад 2022 року, близько 28% територій України, що були окуповані російською федерацією, за увесь період російсько-української війни, звільнено, проте значна частина території (більше 108,6 тис. кв. км (майже 20%)) країни залишається окупованою, з них 44 тис. кв. км – Крим та окремі райони Донецької та Луганської областей, 45,5 тис. кв. км – південні частини Донецької та Запорізької

⁸⁵ Державна служба статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

областей та лівобережна Херсонщина, 17,2 тис. кв. км – північ Луганської та частина Харківської областей. Також близько 30% всієї території – заміновано. До найбільших населених пунктів, що було деокуповано, можна віднести: Херсон (Херсонська область); Конотоп, Охтирка, Ромки, Глухів (Сумська область); Ірпінь, Буча (Київська область); Ізюм, Чугуїв (Харківська область). [⁸⁶; ⁸⁷; ⁸⁸]

Отже, проблеми економічного розвитку урбанізованих територій в умовах війни наступні:

1) в результаті війни деякі території були окуповані, на інших територіях проходять активні бойові дії, також значну частину територій заміновано;

2) зруйноване повністю або частково житло, інфраструктура та об'єкти соціальної сфери, що обумовлює проблему непридатності значної частини територій України для життя;

3) міграційні процеси, зокрема поява великої кількості вимушених переселенців. Значна частина населення виїхала за кордон, або в інші регіони країни, велика кількість людей залишилися без житла. Вимушена міграція негативно відобразилася на економіці країни. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [⁸⁹] близько 60% осіб, що виїхали за кордон, не планують найближчим часом повертатися в Україну. За кордоном станом на липень 2022 р. залишається приблизно 5,6 млн. українців. Загалом, з початку війни, перетнули кордон 5,6 млн. українців, лише близько 3,3 млн повернулися;

4) пошкоджена промисловість та постраждалий бізнес, в результаті чого Україна втратила значну частину свого промислового та економічного потенціалу;

5) негативні зміни, які прослідковуються у економічних показниках, зокрема, падіння ВВП, зменшення середньої заробітної плати, підвищення рівня безробіття тощо.

Пріоритетними завданнями, вирішення яких сприятиме економічному розвитку урбанізованих територій, є: подолання диспропорцій у розвитку урбанізованих територій, шляхом розробки ефективної державної політики, стратегій та програм економічного розвитку урбанізованих територій; налагодження взаємодії та розвиток подальшого співробітництва між різними територіями; удосконалення

⁸⁶ ВІЙНА-2022: лінія фронту. URL: https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?mid=10n5IOLu0m7G1jSSKxLXgXPznoGjn7MMO&hl=en_US&ll=50.12804918741922%2C34.28616079342457&z=5

⁸⁷ Державна служба статистики. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

⁸⁸ Forbes Ukraine. URL: <https://forbes.ua/>.

⁸⁹ Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: <https://www.unhcr.org/ua/>.

сфери містобудівного планування, шляхом розробки ефективних планів просторового розвитку з активним залученням громадян; розвиток житлової політики, з метою реновації застарілого житлового фонду, побудови житла для потреб суспільства загалом та внутрішньо переміщених осіб зокрема; розвиток міської інфраструктури, орієнтованої на інклюзивність та інноваційність; подолання наслідків війни, а саме: відбудова об'єктів житлової, соціальної та критичної інфраструктури, з урахуванням міжнародних вимог, потреб суспільства на основі принципів сталого розвитку.

Отже, для вирішення проблем розвитку урбанізованих територій необхідно розробити ефективні програми розвитку як на державному так і на регіональному рівнях, які будуть спрямовані на відбудову територій, інфраструктури та промисловості, що в свою чергу сприятиме створенню комфортного та безпечного середовища, нових робочих місць, зменшенню безробіття та загалом економічному зростанню.

2.2. Сутність поняття соціальної інклюзії міста та її значення в забезпеченні національної безпеки держави

У сучасному місті, яке швидко розвивається, соціальна інклюзія стала важливою темою для обговорення та ключовою метою як для політиків, лідерів громад, так і для міських планувальників. Оскільки міста продовжують рости й урізноманітнюватися, стає вкрай необхідним питання забезпечення доступу усіх людей, незалежно від їхнього походження чи обставин, до можливостей, ресурсів і участі в житті суспільства. Міста як центри економічної активності вимагають розробки стратегій, що сприяють соціальній інтеграції та підтримці вразливих груп, щоб забезпечити стабільність, спокій та загальний розвиток держави в умовах постійних змін у сучасному суспільстві.

Концепція соціальної інклюзії у розвитку міст як комплексне явище є малодослідженим вітчизняними вченими. Так, більшість вітчизняних дослідників значно звужували об'єкт дослідження, відповідно до мети їх досліджень. Серед вітчизняних дослідників можна виділити О.Л. Попову, С.А. Чукута, О.Р. Шиць, І.Н. Мантусова, Т.О. Зінчука. Питанням концепції соціальної інклюзії серед зарубіжних дослідників займалися М.Гундер, В.Ватсон, А.Маданіпур, Ф.Мансаурі, М.Лобо, М.Сасакі, М.Паганоні.

Соціальна інклюзія охоплює ідею створення суспільства, де

кожна людина відчуває, що її цінують, поважають і вона має право брати активну участь у всіх аспектах міського життя. Ідея соціальної інклюзії виходить за межі простої толерантності та інтеграції, намагаючись подолати структурні та системні бар'єри, які заважають певним групам повноцінно брати участь у соціальній, економічній та культурній сферах. Створюючи інклюзивне міське середовище, міста прагнуть підвищити загальний добробут, соціальну згуртованість і сталий розвиток.

Згідно з визначенням WEIGO, інклюзивні міста – це міста, які однаково цінують усіх людей, їхні потреби та внески. Проект визначив «інклюзивні міста» як такі, що забезпечують усім мешканцям, у тому числі працюючим бідним містам, представницький голос у процесах управління, планування та бюджетування. Інклюзивні міста забезпечують працюючим бідним доступ до безпечних і гідних засобів до існування, доступного житла та основних послуг, таких як вода/санітарія та електропостачання [90].

Інклюзивні міста, як правило, є більш стійкими, інноваційними та економічно жвавими, оскільки вони використовують різноманітні таланти, погляди та внески своїх мешканців. Приймаючи різноманітність і забезпечуючи рівний доступ до ресурсів і можливостей, міста можуть розкрити невикористаний потенціал у своїх громадах, що зрештою призведе до більш справедливого та процвітаючого міського середовища.

Питання соціальної інклюзії було об'єктом дослідження як іноземних, так і вітчизняних науковців, що свідчить про актуальність цього дослідження. В таблиці 2.1 відображено визначення, які були запропоновані дослідниками.

Таблиця 2.1

Підходи науковців до визначення поняття соціальна інклюзія

<i>Автор</i>	<i>Визначення</i>
Далзіел Л.М. і Андерсон Н.М. [91]	«Соціальна інтеграція – це процес, за допомогою якого суспільства та спільноти сприяють участі та добробуту всіх своїх членів, у тому числі тих, хто перебуває в невідповідному становищі»

⁹⁰ Inclusive Cities Project / WIEGO. URL: <https://www.wiego.org/inclusive-cities-project#:~:text=What%20Are%20Inclusive%20Cities%3F,%2C%20planning%2C%20and%20budgeting%20processes>

⁹¹ Dalziel L.M. Measuring Social Inclusion: A Key Performance Indicator for Public Policy? / L.M. Dalziel, N.M. Anderson // Social Indicators Research. – 2015

Продовження таблиці 2.1

Healty Places [92]	«... суспільство, де всі люди мають можливість повною мірою брати участь у політичному, культурному, громадському та економічному житті, тому що вони відчувають, що їх цінують, їхні відмінності поважають і їхні основні потреби задовольняються, щоб вони могли жити гідно»
Deakin University [93]	«... програма заходів для забезпечення того, щоб кожен мав однакові можливості навчатися, працювати, брати участь у своїй громаді та мати право голосу щодо рішень, які їх стосуються»
Рейнау С. [94]	«Соціальна інклюзія стосується стану, коли окремі особи та групи мають рівні можливості, права та ресурси для повної участі в житті суспільства та здатні використовувати свою свободу волі у формуванні власного життя»
Грір С., Чоу С.Л. та Вонг Ф.П. [95]	«Соціальна інклюзія передбачає створення відчуття причетності та прийняття для всіх членів суспільства, де вони можуть активно брати участь, робити внесок і отримувати користь від соціальних, економічних і політичних процесів»
Ксендзук В.В., Войціцька К.М., Орел В.Р., Сергієнко І.Г. [96].	«Соціальна інклюзія – це процес повного та всеосяжного включення усіх соціальних груп, незалежно від віку, статі, здоров'я та інших факторів до цілковито повноцінного життя на рівних можливостях, як рівноправні члени суспільства. Соціальна інклюзія є важливою в контексті питання публічного управління та необхідною умовою задля подолання нерівності, набуття свободи та нової якості життя громадян в усіх сферах»
Найда Ю.М. і Ткаченко Л.М [97].	«Соціальна інклюзія – це процес, спрямований на забезпечення людям, які зазнають ризику бідності та соціального вилучення, можливостей та ресурсів, необхідних для того, щоб повною мірою брати участь в економічному, соціальному та культурному житті та досягти рівня життя і добробуту відповідно до стандартів якості життя. Дії держав відповідно до принципів соціальної інклюзії мають забезпечувати людям ширші можливості для участі в підготовці та прийнятті рішень, що їх стосуються, та реалізації їхніх основних прав»

Едвард Штайнфельд і Джордана Мейзел: «Універсальний дизайн – це процес проектування, який уможливорює та розширює можливості різноманітного населення шляхом покращення людської

⁹² Healthy Places. URL: www.healthypaces.org.au/site/glossary.php.

⁹³ Deakin University. URL: www.deakin.edu.au/equity-diversity/definitions.php.

⁹⁴ Reinau S. Social Inclusion as a Pathway to Development: Lessons from Ecuador / S.Reinau // International Journal of Social Economics. – 2018

⁹⁵ Greer S. Promoting Social Inclusion through Community Development: A Case Study of an Urban Regeneration Project / S.Greer, S.L. Chow, F.P. Wong // International Journal of Community Well-Being. –2021

⁹⁶ Публічне управління містом в контексті інклюзивного розвитку / В.В. Ксендзук, К.М. Войціцька, В.Р. Орел, І.Г. Сергієнко. – 2019. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/58.pdf.

⁹⁷ Найда Ю.М. Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія / Ю.М. Найда, Л.М. Ткаченко. – 2014. URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5617/1/Y_Naida_SGAS_SI.pdf

діяльності, здоров'я та благополуччя, а також соціальної участі» [98].

Джон Кларксон, Роджер Коулман, Саймон Кітес і Джулія Кассім: «Універсальний дизайн – це проектування продуктів, середовищ і систем, які максимально придатні для використання всіма людьми, без необхідності адаптації чи спеціального дизайну» [99].

Шеріл Бургсталер: «Універсальний дизайн – це дизайн продуктів і середовищ, які максимально можливою мірою можуть використовувати всі люди, без необхідності адаптації чи спеціального дизайну, з особливим акцентом на доступності для людей з обмеженими можливостями» [100].

Патрік Ленгдон, П. Джон Кларксон і Пітер Робінсон: «Універсальний дизайн – це підхід до проектування систем, продуктів і послуг, які придатні для використання людьми з найширшим діапазоном здібностей, які працюють у найширшому діапазоні ситуацій» [101].

Досліджуючи поняття інклюзивного дизайну маємо такі визначення:

Абдулаєв Р. розглядає інклюзивний дизайн міста як «проектування «для кожного»: коли архітектори та дизайнери працюють не на певний тип людей, а стежать, щоб проєкт спрацьовував для людей у різних життєвих сценаріях» [102].

Елізабет Сандерс і Пітер Ян Степперс: «Інклюзивний дизайн – це підхід до дизайну, який спрямований на створення продуктів, послуг і систем, якими може користуватися найширше коло людей, беручи до уваги різноманітність у здібностях, віці, статі, культурі та інших параметрах людських варіацій» [103].

Ютта Тревіранус: «Інклюзивний дизайн – це філософія та методологія дизайну, яка спрямована на усунення бар'єрів і створення доступного та інклюзивного досвіду для людей з обмеженими можливостями та різноманітними здібностями, приносячи користь усім» [104].

⁹⁸ *Steinfeld E. Universal Design: Creating Inclusive Environments / E.Steinfeld, J.Maisel. – John Wiley & Sons, 2012*

⁹⁹ *Inclusive Design: Design for the Whole Population / J.Clarkson, R.Coleman, S.Keates, C.Lebbon. – Springer, 2003*

¹⁰⁰ *Burgstahler S. Universal Design in Higher Education: From Principles to Practice / S.Burgstahler. – Harvard Education Press, 2015*

¹⁰¹ *Langdon P. Designing Inclusive Interactions / P.Langdon, J.Clarkson, P.Robinson. – Springer, 2010*

¹⁰² *Абдулаєва Р. Доступне місто: чотири проєкти, які руйнують бар'єри / Р.Абдулаєва. – 2022. URL: <https://media.zagoriy.foundation/velyka-istoriya/dostupne-misto-chotyry-proyekty-yaki-ruynuyut-baryery/>.*

¹⁰³ *Sanders E. Co-creation and the New Landscapes of Design / E.Sanders, P.Jan Stappers // CoDesign. 4(1):5-18. URL: https://www.researchgate.net/publication/235700862_Co-creation_and_the_New_Landscapes_of_Design*

¹⁰⁴ *Treviranus J. An Introduction to Inclusive Design / J.Treviranus // Journal of Visual Impairment & Blindness. – 2016*

Сара Лjungблад та ін.: «Інклюзивний дизайн – це підхід, який сприяє створенню продуктів, послуг і середовищ, доступних, корисних і приємних для всіх людей, незалежно від їхніх фізичних, сенсорних і когнітивних здібностей» [105].

Жан-Бернард Мартенс та ін.: «Інклюзивний дизайн стосується процесу розробки продуктів, технологій і середовищ, які є доступними, корисними та значущими для різноманітних користувачів, з особливим наголосом на задоволенні потреб людей із інвалідністю» [106].

На нашу думку, ці поняття можуть здаватися схожими, проте вони все ж мають відмінності між собою. Відмінність між поняттями універсального дизайну та соціальної інклюзії зображено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика універсального дизайну та соціальної інклюзії

<i>Універсальний дизайн</i>	<i>Соціальна інклюзія</i>
Фокус	
Універсальний дизайн в першу чергу зосереджується на проектуванні продуктів, середовищ і систем, доступних і придатних для використання широким колом людей, незалежно від їхніх здібностей чи обмежень. Він спрямований на усунення бар'єрів і створення інклюзивних рішень із самого початку	Соціальна інклюзія, зосереджена на забезпеченні рівної участі, можливостей і доступу до ресурсів для всіх осіб і груп у суспільстві. Вона наголошує на подоланні системних бар'єрів, дискримінації та маргіналізації для сприяння почуттю причетності та повної залученості
Сфера застосування	
Універсальний дизайн охоплює дизайн фізичних просторів, продуктів, технологій, комунікаційних інструментів і послуг для різноманітних користувачів. Він спрямований на створення інклюзивних рішень, які можуть використовуватися якомога більшою кількістю людей без необхідності спеціального дизайну	Соціальна інклюзія охоплює ширші суспільні та політичні аспекти. Вона розглядає соціальні, економічні та політичні чинники, які перешкоджають рівній участі та добробуту окремих осіб і груп, зосереджуючись на зменшенні нерівності, сприянні соціальній справедливості та забезпеченні рівних можливостей

¹⁰⁵ Ljungblad S. An Inclusive Approach to Designing for Well-being for Older Adults / S.Ljungblad // CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. – 2018

¹⁰⁶ Martens J.-B. Promoting Inclusive Design Thinking Through Collaborative Prototyping in Makerspaces / J.-B. Martens // Universal Access in the Information Society. – 2017

Продовження таблиці 2.2

<i>Підхід</i>	
Універсальний дизайн використовує проактивний підхід, враховуючи різноманітні потреби користувачів під час процесу проектування. У ньому наголошується на передбаченні та адаптації широкого спектру здібностей, забезпеченні зручності використання та сприянні рівному доступу для всіх	Соціальна інклюзія використовує системний підхід, який виходить за межі дизайну. Вона включає усунення глибоко вкорінених соціальних, економічних і культурних бар'єрів, які створюють практики відчуження, сприяння більш інклюзивному суспільству через зміни політики, інформаційні кампанії та просування інклюзивного ставлення та поведінки
<i>Застосування</i>	
Принципи універсального дизайну застосовуються в різних сферах, зокрема в архітектурі, дизайні продуктів, міському плануванні, транспорті, інформаційних технологіях і зв'язку, для створення комплексних рішень для різноманітного кола користувачів	Ініціативи соціальної інклюзії застосовуються на різних рівнях, таких як громада, місто, регіональний або національний рівні, і в різних секторах, включаючи освіту, зайнятість, охорону здоров'я, житло, управління та культурну діяльність. Це передбачає усунення системних перешкод і сприяння рівним можливостям для маргіналізованих груп

Таблиця 2.3

Порівняльна характеристика інклюзивного дизайну та соціальної інклюзії

<i>Інклюзивний дизайн</i>	<i>Соціальна інклюзія</i>
<i>Фокус</i>	
Інклюзивний дизайн в першу чергу зосереджується на самому процесі проектування, спрямованому на створення продуктів, середовищ і систем, доступних, корисних і значущих для різноманітних користувачів. Він наголошує на розробці з емпатією та врахуванні потреб, здібностей і вподобань усіх користувачів із самого початку	Соціальна інклюзія зосереджена на ширшому суспільному аспекті створення рівних можливостей, прав і ресурсів для всіх осіб і груп, особливо тих, хто є маргіналізованими, знедоленими чи вразливими. Вона спрямована на усунення системних перешкод і сприяння соціальній справедливості, щоб гарантувати, що кожен може повною мірою брати участь і отримувати користь від суспільства
<i>Сфера застосування</i>	
Інклюзивний дизайн в основному стосується дизайну конкретних продуктів, послуг або середовища. Він передбачає врахування таких факторів, як доступність, зручність використання, різноманітність і користувальницький досвід, щоб створити рішення, які задовольняють широке коло користувачів, у тому числі людей з обмеженими можливостями чи унікальними потребами	Соціальна інклюзія виходить за межі дизайну та охоплює різні аспекти суспільства, включаючи політику, практику, ставлення та поведінку. Вона усуває бар'єри та нерівність, пов'язані з освітою, працевлаштуванням, охороною здоров'я, житлом, управлінням і культурною діяльністю, щоб сприяти рівним можливостям і соціальній єдності

Продовження таблиці 2.2

<i>Підхід</i>	
Інклюзивний дизайн використовує проактивний підхід у самому процесі проєктування. Це передбачає активне залучення різноманітних користувачів, проведення досліджень користувачів і застосування інклюзивних принципів і методів дизайну, щоб гарантувати, що кінцеві продукти або рішення є доступними, придатними для використання та корисними для якомога більшої кількості людей	Соціальна інклюзія використовує ширший, системний підхід до подолання соціальних, економічних і культурних бар'єрів, які сприяють ізоляції та маргіналізації. Це передбачає зміни політики, адвокацію, інформаційні кампанії, залучення громади та створення інклюзивного середовища, яке сприяє рівним правам, можливостям та участі для всіх
<i>Застосування</i>	
Інклюзивний дизайн застосовується в різних галузях, включаючи дизайн продуктів, архітектуру, міське планування, цифрові технології та дизайн послуг. Він зосереджений на створенні інклюзивних рішень, які враховують різноманітних користувачів і покращують їхній досвід і взаємодію з розробленим середовищем	Соціальна інклюзія застосовується на суспільному рівні та може бути реалізована в різних секторах і сферах, таких як освіта, зайнятість населення, охорона здоров'я, соціальний захист, міський розвиток і державна політика. Це передбачає усунення системних бар'єрів, дискримінацію та нерівності для створення більш інклюзивного суспільства

Хоча універсальний дизайн і соціальна інклюзія мають спільну мету створення інклюзивного середовища, вони підходять до цього з різних точок зору. Універсальний дизайн зосереджується на розробці доступних і корисних рішень, тоді як соціальна інтеграція розглядає ширші суспільні аспекти, щоб забезпечити рівну участь і можливості для всіх. Обидві концепції доповнюють один одного та сприяють створенню більш інклюзивного та справедливого суспільства. Відмінність між поняттями інклюзивного дизайну та соціальної інклюзії зображено в таблиці 2.3.

Підводячи підсумок, інклюзивний дизайн насамперед займається самим процесом проєктування, маючи на меті створення доступних і придатних для використання рішень, тоді як соціальна інклюзія розглядає ширші суспільні аспекти та зосереджується на створенні рівних можливостей і прав для всіх осіб і груп. Обидві концепції важливі для сприяння соціальної інклюзії та можуть доповнювати одна одну у створенні більш інклюзивного та справедливого суспільства.

Отже, соціальна інклюзія – це багатогранна концепція, яка спрямована на створення інклюзивного суспільства, де всі люди мають рівні можливості, права та доступ до ресурсів, незалежно від їх походження чи особливостей. Вона спрямована на усунення бар'єрів і дискримінації, які заважають певним групам людей брати повну участь у соціальній, економічній, політичній та інших сферах.

Варто зазначити, що за своєю сутністю соціальна інклюзія визнає невід’ємну цінність і гідність кожної людини, сприяючи її активній участі та інтеграції в ширшу спільноту. Вона охоплює різні виміри, зокрема:

- економічне залучення, що стосується забезпечення справедливого доступу до зайнятості, доходу та економічних ресурсів. Це передбачає надання можливостей для гідної роботи, справедливої заробітної плати та доступу до систем соціального захисту для запобігання бідності та нерівності;

- освітню інклюзію, що зосереджена на забезпеченні рівного доступу до якісної освіти для всіх людей. Це передбачає усунення бар’єрів на шляху до освіти, таких як дискримінація, відчуження та брак ресурсів, а також сприяння інклюзивному середовищу викладання та навчання, яке задовольняє різноманітні навчальні потреби;

- соціальну інтеграцію, яка наголошує на рівному доступі до соціальних послуг, охорони здоров’я, житла та інших основних зручностей. Вона передбачає боротьбу з соціальною ізоляцією та сприянням соціальної єдності та солідарності між різними групами суспільства;

- культурну інтеграцію, що визнає та поважає різноманітність культурної ідентичності та походження людей. Це передбачає сприяння культурному різноманіттю, сприяння міжкультурному діалогу та боротьбу з дискримінацією за ознаками раси, етнічного походження, мови, релігії чи інших культурних ознак;

- політичну інтеграцію, яка зосереджена на забезпеченні рівних прав і можливостей для всіх людей брати участь у політичних процесах, які формують їх життя. Це передбачає сприяння активній громадянській позиції, громадянській активності та доступу до структур та установ прийняття рішень.

Важливість соціальної інклюзії полягає в її потенціалі для створення більш справедливих, згуртованих і стійких суспільств. Коли окремі особи та громади залучаються до суспільства, це дає ряд переваг, а саме:

- покращення добробуту та якості життя маргіналізованих та вразливих груп;

- посилення соціальної єдності та злагоди, зменшення соціальної напруги та конфліктів;

- підвищення економічної продуктивності та конкурентоспроможності завдяки використанню різноманітних талантів і внесків усіх людей;

– зміцнення демократії та управління через інклюзивну політичну участь та представництво;

– стійкий і справедливий розвиток, який спрямований на вирішення соціальних, економічних і екологічних проблем.

Сприяння соціальній інклюзії вимагає комплексного підходу, який передбачає політичне втручання, законодавство, залучення громади та співпрацю між різними зацікавленими сторонами. Це також вимагає усунення системної нерівності та боротьби з суспільним ставленням і упередженнями, які увічнюють відчуження.

«Соціальна інклюзія відображає активний і спрямований на розвиток людини підхід до соціального добробуту, який (підхід) передбачає більше, ніж ліквідацію бар'єрів чи ризиків. Соціальна інклюзія – це забезпечення того, щоб усі діти й дорослі могли брати участь у житті громади як рівноправні члени, яких поважають, і які роблять свій внесок у розвиток громади та суспільства.

Ключовими ідеями соціальної інклюзії є:

– Розуміння і визнання, що люди різняться між собою за своїм соціальним, економічним і культурним походженням, особливостями індивідуального розвитку і це – нормальне явище

– Лідери в громаді несуть відповідальність за створення єдності й гармонії в соціальному середовищі.

– Соціальним групам необхідно надавати допомогу, щоб вони користувалися в громаді рівними правами. Потрібно розуміти, що існують різні ставлення до людей із різних соціальних груп.

– Існують можливості створення навчального середовища для учнів із різним рівнем індивідуального розвитку.

– Розуміння питання динаміки взаємовідносин між меншістю й більшістю, в тому числі й ризиків, пов'язаних із процесом інтеграції» [107].

Підсумовуючи, розвиток соціальної інклюзії міста має велике значення в контексті забезпечення соціальної безпеки держави. Концепція втілює ідею створення спільноти, де всі люди, незалежно від свого походження чи здібностей, можуть брати активну участь і робити внесок у соціальні, економічні та культурні аспекти життя. Соціальна інтеграція спрямована на подолання бар'єрів, зменшення дискримінації та сприяння рівним можливостям для всіх.

Щоб повністю зрозуміти поняття соціальної інклюзії, надзвичайно важливо зрозуміти суть пов'язаних понять, таких як універсальний дизайн та інклюзивний дизайн. Універсальний дизайн

¹⁰⁷ *Найда Ю.М.* Стандарти громадсько-активної школи: соціальна інклюзія / *Ю.М. Найда, Л.М. Ткаченко.* – 2014 . URL:https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5617/1/Y_Naida_SGAS_SI.pdf.

належить до проєктування продуктів, середовищ і систем, доступних і придатних для використання всіма людьми, якомога більшою мірою, без необхідності адаптації або спеціального проєктування. З іншого боку, інклюзивний дизайн виходить за межі універсального дизайну, визнаючи та вшановуючи людську різноманітність. Він визнає, що люди мають різні здібності, уподобання та особистості, і прагне розробити рішення, які враховують ці відмінності. Інклюзивний дизайн сприяє активній участі та залученню всіх людей до процесу проєктування, забезпечуючи врахування та включення різноманітних точок зору.

Соціальна інклюзія ж наголошує на створенні середовища, яке за своєю суттю є інклюзивним і доступним для людей із різноманітними потребами.

Хоча соціальна інклюзія, універсальний дизайн та інклюзивний дизайн поділяють спільну мету сприяння інклюзивності, вони відрізняються за своїм масштабом і фокусом. Соціальна інклюзія стосується ширшого соціального контексту та інтеграції всіх індивідів, тоді як універсальний дизайн та інклюзивний дизайн головним чином зосереджуються на фізичних та екологічних аспектах дизайну.

Визначення цих понять формували та уточнювали різні вчені та дослідники. Підходи до визначення соціальної інклюзії, універсального дизайну та інклюзивного дизайну відрізняються, що відображає багатовимірний характер цих концепцій. Деякі вчені наголошують на важливості доступності та рівних можливостей, а інші наголошують на необхідності розширення можливостей та активної участі.

В цілому, розуміння соціальної інклюзії та пов'язаних з нею концепцій продовжує розвиватися, оскільки суспільства стають більш різноманітними та інклюзивними. Вкрай важливо, щоб ми продовжували досліджувати та впроваджувати стратегії, які сприяють соціальній інтеграції, універсальному дизайну та інклюзивному дизайну, щоб створювати міста та спільноти, де кожен може процвітати та вносити свої унікальні таланти та перспективи. Приймаючи соціальну інклюзію, ми можемо сприяти більш справедливому та співчутливому суспільству для всіх.

2.3. Оцінка впливу наслідків війни на розвиток зовнішньої торгівлі товарами на урбанізованих територіях України

Проблемами підвищення рівня ефективності зовнішньої торгівлі є: сировинний характер експортних операцій, відсутність дієвої зовнішньоторговельної політики, неналежна інституційна база державного регулювання зовнішньоторговельних операцій, залежність національної економіки від імпоротної продукції тощо. Характеризуючи сучасний стан експортно-імпоротної діяльності України, ці проблеми є актуальними та відкритими, що потребують прийняття рішень щодо їх розв'язання. Російсько-українська війна відсунула дещо на задній план ці питання, адже сектор державного управління зіткнувся з наслідками повномасштабного вторгнення. Це потребує відповідної оцінки наслідків реальних та потенційних загроз від війни.

За даними Національної ради з відновлення України від наслідків війни [6] станом на червень 2022 р. втрати активів бізнесу становлять мінімум \$8 млрд і швидко зростають, прямі втрати аграрного сектору внаслідок війни складають \$4,3 млрд. Найбільша частка у загальному обсязі непрямих втрат належить активам підприємств та промисловості - \$28,7 млрд, на другому місці - агропромисловий комплекс та земельні ресурси на \$23,4 млрд. Ще \$23,3 млрд склали непрямі втрати завдані сфері торгівлі. Це позначилося на зовнішній торгівлі товарами, зокрема географічній та товарній структурі експортно-імпорتنних операцій України, та призвело до нових викликів для міжнародної продовольчої безпеки.

В науковому середовищі недостатньо розкривається питання впливу війни на зовнішню торгівлю. Зокрема, Бабець І.Г. [108] в своїх дослідженнях вивчає показники зовнішньоторговельної безпеки регіонів України та звертає увагу на загрози, які спричинені наслідками війни. Босак А.О. та Жила Д.О. [109], використовуючи положення теорії Хекшера-Оліна, обґрунтовують важливість міжнародної торгівлі у процесі повоєнного відновлення економіки України. Пашкуда Т. та

¹⁰⁸ Бабець І. Г. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану. Регіональна економіка, 2022. URL: №2 http://re.gov.ua/re202202/re202202_101_BabetsIH.pdf

¹⁰⁹ Босак А.О., Жила Д.О. Застосування теорії Хекшера-Оліна у процесі повоєнного відновлення економіки України. «Економічний вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут"» № 23, 2022. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/50657/1/EV-2022-23_p26-33.pdf

Афенді А. [¹¹⁰] здійснили аналіз основних напрямів розвитку торгівлі в умовах війни та сформуvalи основні напрямки державної політики в частині регулювання торгівлі. Такі науковці, як: Сергієнко Л.В. [¹¹¹], Войцицька К.В. [¹¹²] розглядають окремі аспекти економічного розвитку урбанізованих територій країни в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці.

Важливість здійснення досліджень в цій сфері в період війни в Україні пояснюється тим, що зовнішня торгівля розглядається як одна з основних складових національної економіки, яка безпосередньо впливає на валовий національний продукт, платіжний баланс країни. Також розвиток зовнішньої торгівлі дозволяє країні зайняти відповідне місце на міжнародній арені через формування та реалізацію міжнародних торговельних відносин з країнами світу.

На сьогодні формується база аналітичних досліджень експертів міжнародних організацій, які надають свої оцінки розвитку світової економіки та окремих країн світу під впливом наслідків війни Росії на території України (ООН, група Світового банку, Food and Agriculture Organization, International Organization for Migration, ЮНКТАД та інші).

Початковий стан економіки України до повномасштабного вторгнення Росії Національна рада з відновлення України від наслідків війни аналізує наступним чином: «Україна завершила 2021 рік з рекордним ВВП у \$200 млрд, \$6,7 млрд прямих іноземних інвестицій та зростанням на 34,7% експорту товарів на послуг. Все це дало змогу покращити добробут населення – реальне зростання середньої номінальної заробітної плати штатних працівників становило 10,5%, загалом реальні наявні доходи населення збільшились на 4,3%» [¹¹³].

Перш за все, варто зазначити, що відкритість економіки до участі в зовнішньому ринку товарів і послуг характеризує загальний ліберальний напрямок державної політики України. Адже за останні роки частка експорту в ВВП країни коливалася від 35,5% (2022 р.) до

¹¹⁰ Пашкуда Т., Афенді А. Напрями розвитку торгівлі в Україні в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство. 2022. №. 43. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1759/1695>

¹¹¹ Сергієнко Л.В. Державна політика гарантування безпеки урбанізованих територій: монографія. Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2022. 432 с.

¹¹² Войцицька К. М. Публічне управління економічним розвитком урбанізованих територій : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. Державний університет «Житомирська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Житомир, 2023. 296 с.

¹¹³ Національна рада з відновлення України від наслідків війни Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Аудиту збитків, понесених внаслідок війни», 2022. URL: <http://surl.li/feazp>

52,6% (2015 р.), а імпорту – від 52,3% (2022 р.) до 55,2% (2015 р.) [114]. Така висока частка імпорту в ВВП країни характеризує імпортозалежність економіки та потребує здійснення відповідних заходів з боку держави в сфері застосування інструментів регулювання експортно-імпортних операцій. Тому в дослідженні здійснено статистичний аналіз зміни географічної структури експортно-імпортних операцій України до країн світу в період 2020-2022 рр. (рис. 2.1 та рис. 2.2).

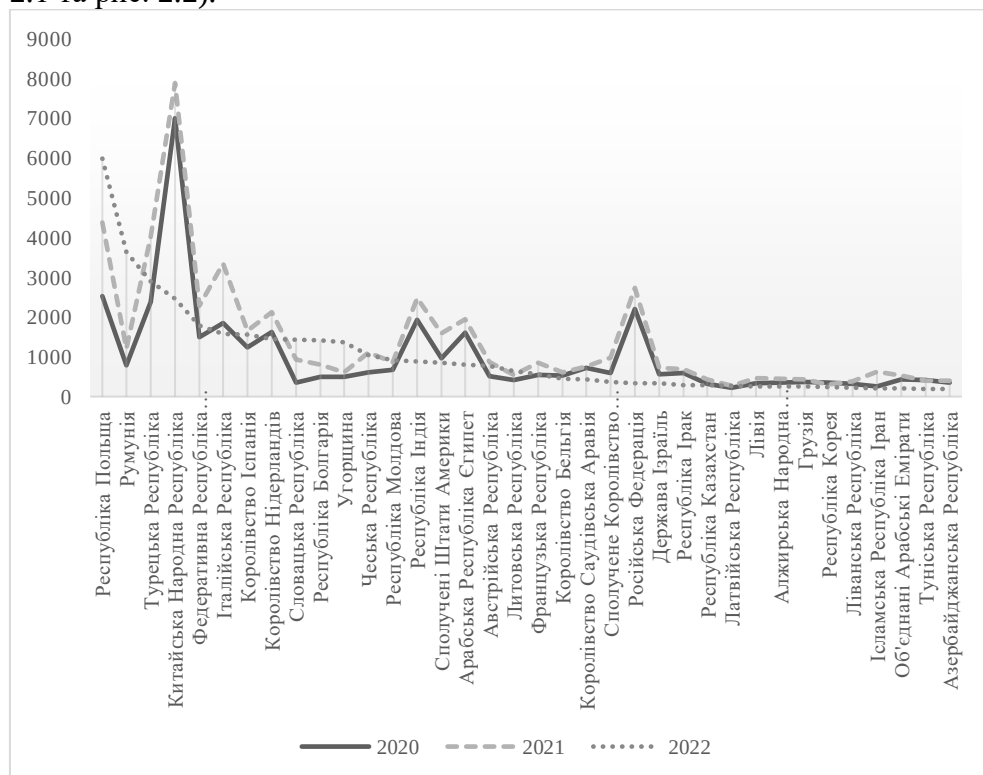

Рис. 2.1. Динаміка експорту товарів у розрізі країн світу, млн дол. США

Джерело: складено за даними НБУ [115]

¹¹⁴ Share of exports in GDP. 2023. URL: <https://w3.unece.org/PXWeb/ru/Table?IndicatorCode=4>

¹¹⁵ Національний банк України Зовнішня торгівля. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

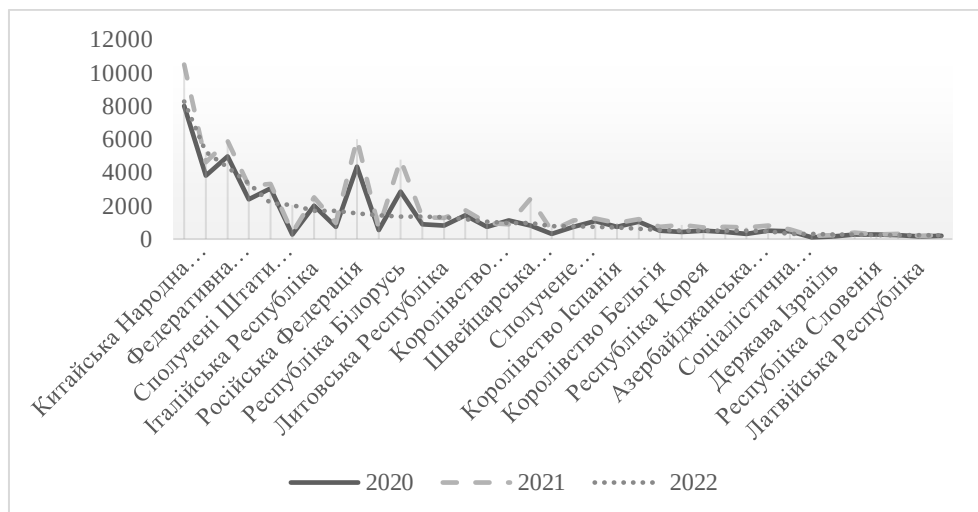

Рис. 2.2. Динаміка імпорту товарів у розрізі країн світу, млн дол. США

Джерело: складено за даними НБУ [116]

У 2021 р. лідером українського експорту був Китай, натомість в 2022 р. першу позицію країни-імпортера українських товарів зайняла Польща. Піднялися в рейтингу країн-партнерів, до яких збільшився експорт з України, - Румунія, Словаччина, Болгарія, Угорщина. Зростання експорту до країн Європейського Союзу (ЄС) спричинено скасуванням мита, квот і зборів з українського експорту на європейський ринок. Однак не для всіх сторін зовнішньоторговельних відносин це мало позитивний результат, і тому це призвело до заборони деякими країнами-членами ЄС імпорту українського зерна й інших видів сільськогосподарської продукції.

Втратили свої позиції та, відповідно, зменшився обсяг експортних операцій до таких країн, як: Туреччина, Німеччина, Італія, Індія, США, Єгипет, Ізраїль та ін. Це пояснюється зміною в логістичній інфраструктурі України, руйнуванням сукупності виробничих промислових комплексів, зменшенням споживчого попиту, що є наслідком російського вторгнення на українську територію.

Отже, відбулися суттєві зміни в географічній структурі експорту за регіонами країн світу в 2022 р. – скорочення часток всіх регіонів світу на користь країн ЄС. Частка експорту з України до країн Європи збільшилась з 39 % у 2021 р. до 62 % у 2022 р. Натомість частка Азії

¹¹⁶ Національний банк України Зовнішня торгівля. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

зменшилась з 36% до 24%, СНД – з 11% до 6%, Африки – з 10 % до 5%, Америки – з 5 % до 3 % (за даними НБУ [¹¹⁷]).

Ще до 2022 р. Росія входила у п'ятірку лідерів за обсягами українського експорту. Однак, війна внесла відповідні зміни і, як наслідок, уряд України повністю заборонив зовнішню торгівлю з країною-агресором.

Щодо імпорتنих операцій, то тут свої позиції не втратив Китай, хоча кількісно зменшились обсяги постачань в Україну. Це перш за все пояснюється зменшенням чисельності платоспроможного населення в країні та, як наслідок, зниженням рівня споживчого попиту на товари. Такі країни, як Польща, Туреччина, Болгарія, Індія, Румунія, зміцнили свої позиції в рейтингу найбільших імпортерів до України. До кінця 2022 р. переважну частку в імпорті зайняли країни ЄС, частка СНД зменшилася більш ніж у 2 рази, частка Азії, Африки, США та інших країн не змінилася.

Сировинна спрямованість та переважаюча продовольча структура експорту, імпортна енергозалежність та висока частка готової продукції (машини, устаткування, транспортні засоби тощо) в структурі імпорту визначають проблеми в зовнішньоторговельній політиці України. Експортна політика не відображає ефективного виконання завдань і цілей щодо покращення економічного розвитку країни за рахунок формування конкурентоспроможного експортного потенціалу. Вагома частка імпорتنих операцій в зовнішньоторговельному обороті країни вимагає переорієнтації національних виробництв та залучення інвестицій задля участі в глобальних ланцюгах створення вартості.

Здійснено аналіз та порівняння товарної структури експортно-імпорتنих операцій в 2021 та 2022 рр. (рис. 2.3 та рис. 2.4).

Майже по кожній з груп товарних позицій відбулося зменшення обсягів операцій експорту. Лише в позиції «Живі тварини; продукти тваринного походження» зафіксовано приріст в 109,4 % (зокрема, за такими групами товарів: 02 м'ясо та їстівні субпродукти; 04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед). В позиції «Продукти рослинного походження» такі групи товарів, як 12 насіння і плоди олійних рослин; 14 рослинні матеріали для виготовлення, показали зростання в 54,3 % і 83,8 %, відповідно. Також за позицією «Готові харчові продукти» в складі груп 16 продукти з м'яса, риби; 17 цукор і кондитерські вироби з цукру; 20 продукти переробки овочів збільшився експорт на 6,8 %, 21,5 % та 11 %, відповідно. Група товарів

¹¹⁷ Національний банк України Зовнішня торгівля. 2022. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

27 палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки в межах позиції «Мінеральні продукти» показала зростання експорту на 32,6 %.

Найбільший вплив війна Росії на території України мала на хімічну, машинобудівну, енергетичну та вугільні промисловості, якщо оцінювати зміни, що відбулись в товарній структурі експорту в 2022 р. порівняно з 2021 р. Зокрема, експорт полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них зменшився на 57%, перлів природних або культивованих, дорогоцінного або напівдорогоцінного каміння – на 68%, недорогоцінних металів та виробів з них – на 62%.

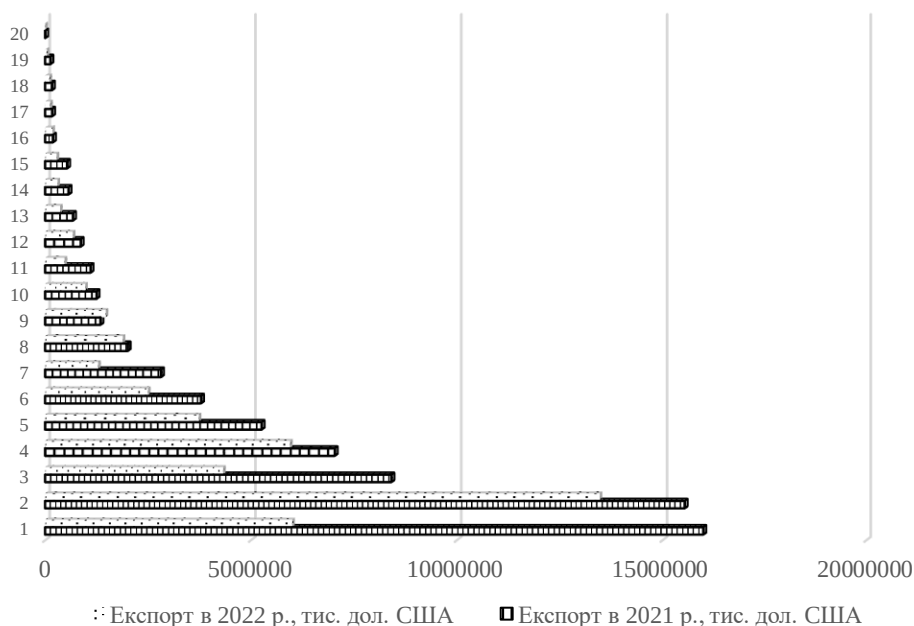

Рис. 2.3. Товарна структура експорту з України в 2021 та 2022 рр., тис. дол. США

Примітки: 1. Недорогоцінні метали та вироби з них; 2. Продукти рослинного походження; 3. Мінеральні продукти; 4. Жири та олії тваринного або рослинного походження; 5. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання; 6. Готові харчові продукти; 7. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; 8. Деревина і вироби з деревини; 9. Живі тварини; продукти тваринного походження; 10. Різні промислові товари; 11. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них; 12. Текстильні матеріали та текстильні вироби; 13. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби; 14. Вироби з каменю, гіпсу, цементу; 15. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів; 16. Взуття, головні убори, парасольки; 17. Прилади та апарати оптичні, фотографічні; 18. Шкури необроблені, шкіра вичинена; 19. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння; 20. Твори мистецтва.

Джерело: Державна служба статистики України [118]

¹¹⁸ Державна служба статистики. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

Зруйнована інфраструктура виробничих промислових комплексів, яка не підлягає відновленню, приносила левову частку прибутку підприємствам та формувала експортний потенціал України. Це було базисом переходу українського експорту від сировинного до з високою доданою вартістю. Натомість нові реалії формують необхідність перегляду експортної політики держави задля використання можливостей розвитку українського бізнесу та уникнення існуючих загроз і ризиків в зовнішній торгівлі з країнами-партнерами.

Таким чином, варто звернути увагу на аграрний сектор економіки та трансформувати його діяльність задля отримання максимальної вигоди для держави, підприємництва та населення країни. Адже, як бачимо, сільське господарство, навіть не зважаючи на природні фактори, воєнні дії країни-агресора та низький рівень державного фінансування, не втратило, а навіть і покращило окремі товарні позиції в структурі експортних операцій в 2022 р.

Аналізуючи товарну структуру імпорту, можна зробити висновок, що вагомий вплив мало скасування значної частини мит та ПДВ на товари критичного імпорту. В цілому імпорт показав скорочення на 24,1 % в 2022 р. порівняно з 2021 р., але воно було менше, ніж в експорті – 35,2 %. Від’ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу залишається вже декілька років, що негативним чином позначається на платіжному балансі та валовому національному продукті.

Незважаючи на сукупне зменшення обсягів імпортних операцій, за окремими товарними групами в 2022 р. відбулося збільшення імпорту порівняно з 2021 р. Зокрема, імпорт овочів зріс на 40,8%; рослинні матеріали для виготовлення – 24,4%; порох і вибухові речовини – 12,5%; одяг та додаткові речі до одягу, текстильні – 75,4% та інше.

Лідуючі позиції в товарній структурі імпорту як і в 2021 р., так і в 2022 р. займають мінеральні продукти (20,5 % і 23,7%, відповідно). Однак, у зв’язку із змінами потреб ринку імпорт паливних матеріалів зменшився, що видно на рис. 4. На 35 % впали обсяги імпортних операцій машинами та різним обладнанням, а також значне зменшення імпорту відбулося за позицією «Недорогоцінні метали та вироби з них» – 40% та «Продукція хімічної та пов’язаних з нею галузей промисловості» – 36%.

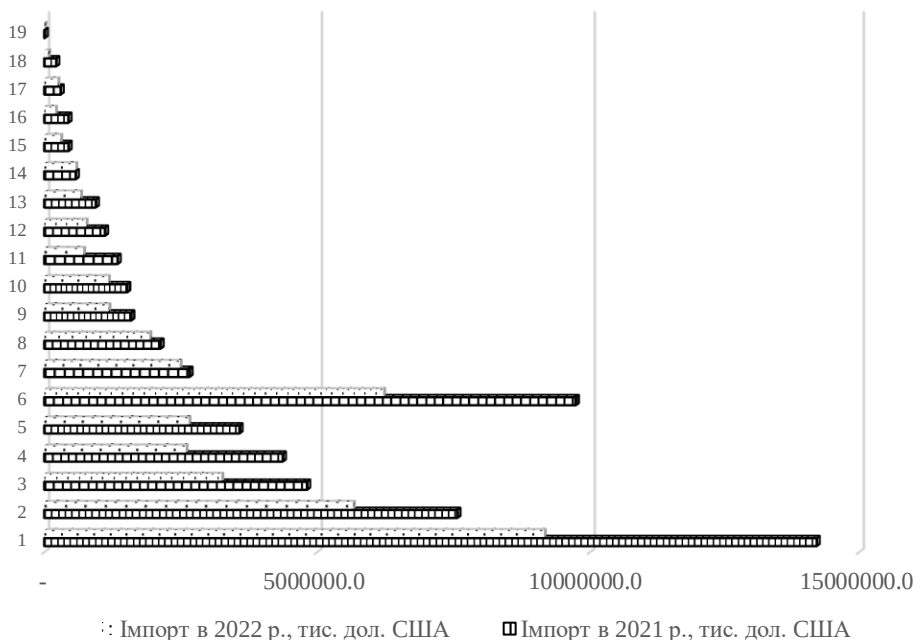

Рис. 2.4. Товарна структура імпорту в Україну в 2021 та 2022 рр., тис. дол. США

Примітки: 1. Мінеральні продукти; 2. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання; 3. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби; 4. Полімерні матеріали, пластмаси та вироби з них; 5. Недорогоцінні метали та вироби з них; 6. Готові харчові продукти; 7. Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості; 8. Текстильні матеріали та текстильні вироби; 9. Продукти рослинного походження; 10. Живі тварини; продукти тваринного походження; 11. Прилади та апарати оптичні, фотографічні; 12. Різні промислові товари; 13. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів; 14. Вироби з каменю, гіпсу, цементу; 15. Взуття, головні убори, парасольки; 16. Жири та олії тваринного або рослинного походження; 17. Деревина і вироби з деревини; 18. Шкури необроблені, шкіра вичинена; 19. Перли природні або культивовані, дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння; 20. Твори мистецтва.

Джерело: Державна служба статистики України [119]

Імпорт товарів легкої промисловості в 2022 р. зайняв вище місце в товарній структурі – 4,5% порівняно з 2021 р. – 3,7%. Це можна пояснити тим, що великий обсяг цих товарів імпортується для потреб армії (наприклад, військова форма). Так само, зростання відбулося за товарною групою «літальні апарати» на 1,8%.

Враховуючи те, що сукупний споживчий попит в Україні з

¹¹⁹ Державна служба статистики. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

початком повномасштабної війни Росії зменшився, імпорту продуктів харчування в 2022 р. також зменшився – на 26 %.

Міністерство економіки України прогнозує, що експорт товарів та послуг у 2023 р. буде зростати. Такі прогнози обґрунтовані змінами, що відбуваються в промисловості та доступом до трьох портів у Чорному морі, які розблоковані для експорту товарів сільськогосподарства. Натомість дані Державної служби статистики України [120] свідчать про те, що за період січень-травень 2023 р. експорт товарів зменшився на 15,6% порівняно з січнем-травнем 2022 р. Імпорт товарів навпаки показав зростання на 24,1% за аналізований період. Тобто від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу зберігається і розрив між експортом та імпортом стає більшим.

Таким чином, зовнішньоторговельна політика потребує застосування відповідних інструментів, які в умовах воєнного стану зможуть стимулювати експортні операції та оптимізувати імпорти. Національна рада з відновлення України від наслідків війни в Проекті Плану відновлення України [121] закладає певні цілі, що стосуються розвитку зовнішньої торгівлі. На етапі «Відновлення, перезапуск економіки та інститутів» (2023-2025 рр.) середньостроковими завданнями, які стосуються розвитку зовнішньої торгівлі, є:

- «розширити доступ до ринків збуту продукції з високою доданою вартістю, зокрема, забезпечити повний доступ до ринків G7 та ЄС», яке передбачає ряд заходів, що пов'язані з організаційними, фінансовими, правовими, інформаційними, мотиваційними та іншими видами інструментів державного управління зовнішньоторговельної діяльністю суб'єктів господарювання;

- «провести передвступні переговори, поглибити економічну інтеграцію з ЄС та підписати договір про членство в грудні 2024 року», що включає імплементацію економічної частини Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (гармонізація системи технічного регулювання, взаємне визнання сертифікатів відповідності (промисловий безвіз));

- «здійснити перегляд рівня концентрації ринків у ключових галузях економіки з урахуванням фактичної структури контролю».

На етапі «Структурна модернізація та повноцінна інтеграція до ЄС» (2026–2032 рр.) поставлено наступні стратегічні завдання:

- «суттєво наростити експорт переробної продукції з більш високою часткою доданої вартості: надання додаткового імпульсу для

¹²⁰ Державна служба статистики. Товарна структура зовнішньої торгівлі України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

¹²¹ Національна рада з відновлення України від наслідків війни Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки», 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>

прискороного розвитку переробної промисловості; побудова повного циклу виробництва меблів»;

- «забезпечити перехід економіки на нові інноваційні тренди розвитку: підвищення рівня інноваційності вітчизняних продуктів; пріоритизація екологічно нейтральних виробництв та виробництв замкнутого циклу»;

- «забезпечити функціонування гнучкої та бізнес-орієнтованої регуляторної системи».

Очікуваними результатами від поставлених завдань в Проекті Плану відновлення України [122] є: 1) короткострокові: «зупинка падіння виробництва товарів та послуг; першочергова відбудова повністю або частково зруйнованих виробничих/ інфраструктурних потужностей; відновлення розірваних ланцюгів постачання продукції»; 2) середньострокові: «нарощування обсягів виробництва товарів (передусім переробної промисловості) та послуг, побудова нових інноваційних підприємств; розвиток сировинної бази; розширення пропускної спроможності логістики; розвиток експорту; проведення модернізації виробничих потужностей; збільшення наукоємності виробництва»; 3) стратегічні: «стрибок від перехідної економіки до економіки, що розвивається; повноцінне членство України в ЄС та завершення європейської економічної інтеграції України; входження в топ-10 експортерів світу по металу, агропродукції та ІТ-послугах; зменшення ресурсоємності економіки; розвиток інновацій; імпортозаміщення у сфері обладнання та військової техніки».

Тобто, зовнішньоторговельна політика, яка формується під впливом ризиків та загроз війни, націлена розвивати та нарощувати обсяги зовнішньої торгівлі з країнами ЄС та США, Японією і Канадою. Відповідно до проаналізованого плану відбудови України основними пріоритетними напрямками розвитку економіки в цілому і зовнішньої торгівлі, зокрема, є: 1) оборонно-промисловий комплекс; 2) металургія і металообробка; 3) агропромисловий комплекс; 4) енергетика; 5) машинобудування; 6) добувна промисловість; 7) логістика; 8) меблева і деревообробна галузі.

Також важливе місце визначено для розвитку інноваційних підприємств та наукоємного виробництва, що забезпечить перехід до економіки, що розвивається.

¹²² Національна рада з відновлення України від наслідків війни Проект Плану відновлення України Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки», 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>

2.4. Впровадження підходу соціальної інклюзії на урбанізованих територіях України

У сучасному світі, який швидко розвивається, соціальна інклюзія стала важливою темою для обговорення та ключовою метою як для політиків, лідерів громад, так і для міських планувальників. Оскільки урбанізовані території продовжують розвиватись й урізноманітнюватися, стає вкрай необхідним питання забезпечення доступу усіх людей, незалежно від їхнього походження чи обставин, до можливостей, ресурсів і участі в житті суспільства.

Соціальна інклюзія охоплює ідею створення суспільства, де кожна людина відчуває, що її цінують, поважають і вона має право брати активну участь у всіх аспектах міського життя. Ідея соціальної інклюзії виходить за межі простої толерантності та інтеграції, намагаючись подолати структурні та системні бар'єри, які заважають певним групам повноцінно брати участь у соціальній, економічній та культурній сферах. Створюючи інклюзивне міське середовище, міста прагнуть підвищити загальний добробут, соціальну згуртованість і сталий розвиток.

Соціальна інклюзія – це багатогранна концепція, яка спрямована на створення інклюзивного суспільства, де всі люди мають рівні можливості, права та доступ до ресурсів, незалежно від їх походження чи особливостей. Вона спрямована на усунення бар'єрів і дискримінації, які заважають певним групам людей брати повну участь у соціальній, економічній, політичній та інших сферах.

Варто зазначити, що на розвиток соціальної інклюзії на урбанізованих територіях впливає поєднання факторів як на державному, так і на місцевому рівнях, розуміння яких сприятиме розробці ефективних стратегій і заходів для сприяння розвитку соціальній інклюзії в Україні під час та після російсько-української війни. Фактори, які впливають на впровадження підходу соціальної інклюзії на урбанізованих територіях зображено на рисунку 2.5.

Рис. 2.5. Фактори впливу на впровадження підходу соціальної інклюзії в розвитку урбанізованих територій

Перспективи розвитку соціальної інклюзії на урбанізованих територіях України є багатообіцяючими, з акцентом на створення безпечного та доступного середовища для всіх, включаючи жінок, дітей, людей похилого віку та груп з обмеженою мобільністю. Віддаючи пріоритет принципам соціальної інклюзії та проектуючи міста, які задовольняють різноманітні потреби своїх жителів, Україна має потенціал для розвитку процвітаючих громад, де кожна людина може брати активну участь і відчувати себе цінною.

Впроваджуючи такі стратегії, як доступна інфраструктура, житло, орієнтоване на вік, програми соціального залучення та інклюзивні транспортні системи, українські громади можуть забезпечити жінкам, дітям, людям похилого віку та особам з обмеженою мобільністю рівні можливості орієнтуватися в міському просторі, отримати доступ до послуг, і брати участь у соціальних взаємодіях. Ці зусилля не лише покращать якість життя цих груп, але й сприятимуть створенню більш справедливого та згуртованого суспільства.

Крім того, створення безпечного та доступного середовища виходить за межі фізичної інфраструктури. Це вимагає розвитку культури інклюзивності, де враховуються різноманітні точки зору, а також впроваджуються політики та ініціативи для подолання соціальних бар'єрів і дискримінації. Сприяючи освіті, обізнаності та співпраці між зацікавленими сторонами, українські громади можуть надати своїм жителям можливість активно брати участь у процесах прийняття рішень, забезпечуючи, щоб їхні голоси були почуті та їхні потреби задоволені.

Україна має потенціал стати маяком соціальної інклюзії, демонструючи, що території можна проектувати та розвивати так, щоб вони були безпечними, доступними та гостинними для всіх. Розглянувши ці перспективи та інвестуючи в добробут та соціальну інклюзію своїх громадян, українські території можуть стати прикладом для інших, надихаючи на позитивні зміни та вносячи внесок у суспільство, де кожна людина може процвітати та робити внесок у колективний прогрес.

2.5. Сучасні соціально-економічні проблеми розвитку урбанізованих територій України в умовах російсько-української війни

Економічна безпека є невід'ємним та важливим елементом національної безпеки. Думки науковців щодо взаємозв'язку між процесами урбанізації та економічною безпекою різняться. Так, Гілберт А. стверджує, що немає послідовного або значущого взаємозв'язку між урбанізацією і економічною безпекою, і робить висновок, що успіх міста, урбанізованої території або нездатність створити безпечне середовище залежить не від процесу урбанізації, а від конкретних заходів регіональної і місцевої політики щодо зміцнення безпеки населення у розрізі усіх її основних складових [123]. В свою чергу, Кузьменко Д.М. наголошує на взаємозв'язку між урбанізацією та економічною безпекою та стверджує, що «забезпечення економічної безпеки регіонів в умовах динамічної урбанізації потребує здійснення комплексу заходів, спрямованих на сталий збалансований розвиток і вдосконалення економічного та

¹²³ Gilbert A. Urbanization and Security. Urbanization, Population, Environment, and Security. A Report of the Comparative Urban Studies Project. pp. 73–94. URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacq621.pdf#page=77.

соціального комплексів міста, приміської території, сільської урбанізованої території, запобігання виникненню умов, які призводять до обмеження їх економічних інтересів і деградації соціальної сфери, що обов'язково передбачає наявність механізму протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам» [124].

Романовська Ю.А. зазначає, що «урбанізаційні процеси у сучасній Україні загалом перебігають за світовими тенденціями, але одночасно мають і свої особливості, серед яких необхідно звернути увагу на такі:

- урбанізація відбувається на фоні депопуляції населення країни;

- спостерігається міграція населення з малих міст до великих;
- найактивніше зростання населення міст відбувається на заході, півдні та в центрі України завдяки продовженню індустріалізації, розвитку сфери послуг та курортного господарства, міграції населення з сільської місцевості, пошуку сприятливих кліматичних умов (на півдні). Індустріальні міста сходу (особливо Донбасу), навпаки, інтенсивно втрачають населення навіть в економічно привабливих містах через загрози безпеці, зокрема через близькість до кордону із Росією, руйнування, релокацію та припинення функціонування промислових підприємств, відсутність серйозних інвестицій у промисловість та інші галузі національної економіки, несприятливий екологічний стан;

- останнім часом активізувалося нове, постіндустріальне агломерування, результатом чого є утворення агломерацій (посилення зв'язків між найбільшими містами та прилеглою до них територією на основі трудових міграцій, спільних ринків праці, землі, фінансових ресурсів тощо). Найяскравішими прикладами агломерацій нового типу є території Київської, Харківської, деякою мірою Одеської, Львівської областей. Субурбанізаційний відтік заможного населення у приміську зону, будівництво котеджних містечок і реорганізація прилеглих до міста сіл сприяють виникненню агломеративних форм навіть біля набагато менших міст і у традиційно сільських регіонах (Вінниця, Тернопіль, Житомир), хоча повноцінними міськими агломераціями в класичному розумінні вони не є;

- міста в Україні є «двигунами» зростання економіки країни, в них обсяг виробництва є вищим в абсолютному та подушевому вимірі, в них сприятливішими є умови для праці, навчання, лікування, побуту

¹²⁴ Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

та відпочинку. Але одночасно зі зростанням чисельності населення зростають складність міських систем життєдіяльності, антропогенні навантаження міста на природничо-антропогенну систему, збільшується масштаб споживання енергетичних ресурсів, зменшується розмаїття природного й урбанізованого ландшафтів» [¹²⁵, с. 173].

В ході дослідження здійснено характеристику проблем, що перешкоджають розвитку України:

1. В Україні спостерігаються істотні диспропорції розвитку урбанізованих територій, що проявляються у значних відмінностях економічних показників, рівня забезпеченості інженерною та транспортною інфраструктурою. Сучасні урбанізаційні процеси є неоднорідними, оскільки окремі міста демонструють значно вищі темпи розвитку. Вони акумулюють більші обсяги інвестицій, формують суттєву частку ВВП, характеризуються вищими рівнями оплати праці та виступають центрами тяжіння для мігрантів. Показовим прикладом такого дисбалансу є місто Київ, яке має значно кращі соціально-економічні показники порівняно з іншими українськими містами.

Проаналізувавши показники економічного розвитку регіонів України, встановлено, що валовий регіональний продукт найвищим є у м. Київ та у відношенні до середнього показника по країні становить 338,4%. Також валовий регіональний продукт вищий за середній по країні у таких регіонах як Дніпропетровська, Київська та Полтавська області. Найнижчий валовий регіональний продукт зафіксовано у Донецькій, Закарпатській, Луганській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській та Чернівецькій областях. Найбільший обсяг капітальних інвестицій у розрахунку на одну особу зафіксовано у м. Київ та становить 473.40% у відношенні до середнього показника по країні, також вище середнього цей показник у таких областях: Дніпропетровська, Київська, Полтавська. Найнижчі показники (менше 50% у відношенні до середнього показника) зафіксовані у Закарпатській, Кіровоградській, Луганській, Рівненській, Херсонській та Чернівецькій областях. Щодо середньої заробітної плати, то найвищою вона є у м. Києві, а також Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Запорізькій та Миколаївській областях.

¹²⁵ Romanovska Yu.A. (2019). Misto yak ob'ekt sotsialno-ekonomichnoi bezpeky [The city as an object of social and economic security]. Problemy ekonomiky № 3 (41). pp. 171-177.

Таблиця 2.4

Показники економічного розвитку регіонів України [¹²⁶, ¹²⁷]

Найменування регіону	Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) у розрахунку на одну особу населення (2020 р., грн)	ВРП у відношенні до середнього показника по країні (2020 р., %)	Обсяг капітальних інвестицій (крім інвестицій з державного бюджету) у розрахунку на одну особу населення (2021 р., грн)	Обсяг капітальних інвестицій на одну особу у відношенні до середнього показника по країні (2021 р., %)	Середня заробітна плата (січень 2022 р., грн)	Середня заробітна плата у відношенні до середнього показника по країні (січень 2022 р., %)
Україна	101138	100.00%	11551.4	100.00%	14577	100.00%
Вінницька	88380	87.39%	8153.7	70.59%	12555	86.13%
Волинська	75193	74.35%	6694.5	57.95%	11735	80.50%
Дніпропетровська	126209	124.79%	19351.2	167.52%	14479	99.33%
Донецька	50124	49.56%	6510.7	56.36%	15480	106.19%
Житомирська	76017	75.16%	6355.8	55.02%	12123	83.17%
Закарпатська	49538	48.98%	3948.2	34.18%	12115	83.11%
Запорізька	99738	98.62%	7833.5	67.81%	14510	99.54%
Івано-Франківська	66245	65.50%	5942.3	51.44%	11827	81.13%
Київська	135817	134.29%	19875.2	172.06%	15152	103.94%
Кіровоградська	81166	80.25%	5732.3	49.62%	11658	79.98%
Луганська	20297	20.07%	1375.9	11.91%	12266	84.15%
Львівська	94317	93.26%	8564.0	74.14%	12936	88.74%
Миколаївська	86750	85.77%	6279.0	54.36%	14382	98.66%
Одеська	92823	91.78%	7445.5	64.46%	12960	88.91%
Полтавська	136608	135.07%	14732.1	127.54%	13412	92.01%
Рівненська	62485	61.78%	4770.7	41.30%	13358	91.64%
Сумська	75815	74.96%	6204.3	53.71%	12119	83.14%

¹²⁶ Середня заробітна плата (2022). Ставки, індекси, тарифи. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2022/>.

¹²⁷ Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2021 рік. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/rejtyngova-oczinka-za-2021-rik-prezentacijni-materialy.pdf>

Продовження таблиці 2.4

Тернопільська	60565	59.88%	7243.0	62.70%	11455	78.58%
Харківська	97428	96.33%	7062.2	61.14%	12510	85.82%
Херсонська	66973	66.22%	4879.6	42.24%	11778	80.80%
Хмельницька	77153	76.28%	7814.6	67.65%	12352	84.74%
Черкаська	91817	90.78%	6442.6	55.77%	12311	84.45%
Чернівецька	50110	49.55%	3312.9	28.68%	11326	77.70%
Чернігівська	85435	84.47%	6586.0	57.01%	11853	81.31%
м. Київ	342247	338.40%	54684.4	473.40%	21347	146.44%

2. Низький рівень взаємодії між територіями суттєво ускладнює їх узгоджений просторовий соціально-економічний, екологічний та культурний розвиток. Аналіз даних Міністерства розвитку громад та територій України свідчить, що кількість проєктів міжтериторіального співробітництва у більшості регіонів залишається вкрай незначною. Найактивніше така співпраця розвивається у Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Рівненській та Харківській областях.

Актуальність цієї проблеми посилюється нинішніми умовами, оскільки наслідки російської військової агресії визначають потребу у скоординованих діях між територіями. Злагоджена співпраця особливо необхідна для ефективної відбудови, розвитку спільної інфраструктури, управління міграційними потоками та формування єдиного економічного й інвестиційно привабливого простору.

3. Застарілі підходи до містобудівного планування призводили до хаотичної забудови та недостатнього врахування позиції громадян. Протягом тривалого часу основним містобудівним документом в Україні залишався генеральний план, який розроблявся без широкого залучення громади і мав переважно технічний характер. Проте зі внесенням змін до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» розпочато перехід до сучасних інструментів просторового планування.

В Україні, за прикладом провідних зарубіжних країн, впроваджується створення комплексних планів просторового розвитку територіальних громад, які поєднують містобудівну документацію та документацію із землеустрою. Крім того, запроваджено новий інструмент – програму комплексного відновлення, що призначена для територій, які зазнали руйнувань унаслідок військової агресії.

4. Незбалансована житлова політика, що проявляється у недостатній доступності житла та значному зношенні житлового фонду. Для сучасного стану житлової сфери характерні високий рівень корупційних ризиків, низька ефективність державних житлових програм, а також суттєві руйнування житлового фонду внаслідок

військової агресії Росії. Значна частина наявного житла є фізично та морально застарілою, потребує модернізації, капітального ремонту або повної відбудови.

5. Невідповідність міської інфраструктури сучасним потребам розвитку. Потенціал урбанізованих територій безпосередньо залежить від якості та функціональності міської інфраструктури, яка повинна відповідати реальним потребам населення. Це стосується транспортної мережі, громадського транспорту, стану доріг, телекомунікаційного забезпечення, енергетичної та теплової інфраструктури, систем водопостачання і водовідведення, житлово-комунального господарства тощо. Для забезпечення сталого розвитку міст необхідним є оновлення комунальної, транспортної та соціальної інфраструктури з орієнтацією на сучасні стандарти екологічності, енергоефективності та комфортності міського середовища.

6. Вплив російсько-української війни як ключового чинника уповільнення економічного розвитку урбанізованих територій. Війна суттєво загальмувала економічний розвиток як окремих міст, так і держави в цілому. Вона спричинила різке зростання зовнішньої та внутрішньої міграції, підвищення рівня безробіття, а також створила масштабні виклики у сфері розселення та працевлаштування внутрішньо переміщених осіб та мігрантів. Сукупність цих факторів негативно позначилася на економічній динаміці країни та ускладнила її подальший розвиток.

Однією з основних та найбільш актуальних проблем, що становлять загрозу економічній системі України та національній безпеці загалом, є військова агресія.

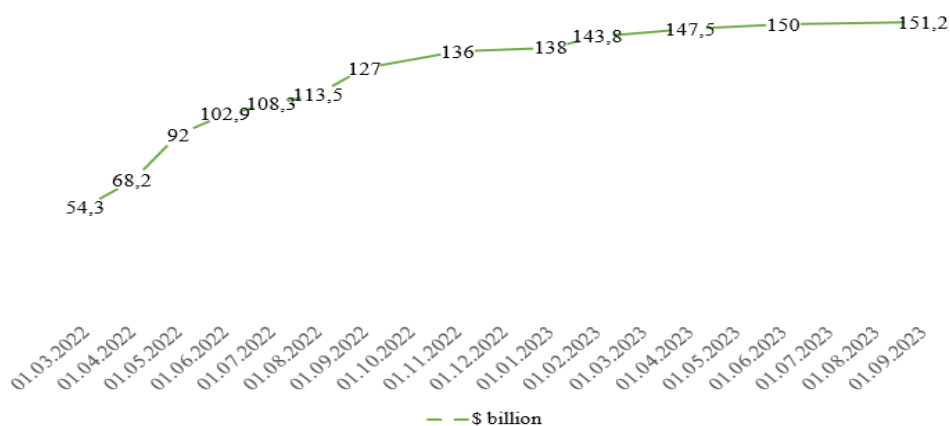

Рис. 2.6. Динаміка сукупної оцінки прямих втрат економіки України, \$ млрд ^[128]

¹²⁸ Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>.

Згідно з даними Київської школи економіки (KSE) [¹²⁹] станом на 01.09.2023 р. обсяг прямих збитків економіки України від пошкодження та руйнування житлових і нежитлових будівель та інфраструктури збільшився та становить \$151.2 млрд, а станом на 01.09.2022 р. \$127 млрд. Динаміка прямих втрат економіки України представлена на рис. 1. Прямі втрати за типами за даними Київської школи економіки подано на рис. 2.7.

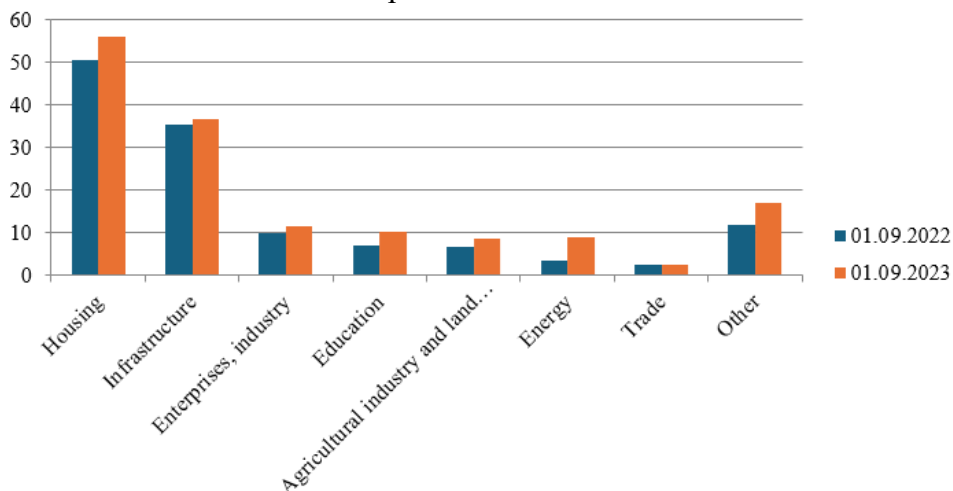

Рис.2.7. Прямі втрати за типами майна [¹³⁰]

Найбільшу частку загальних збитків складає зруйноване або пошкоджене житло. Так, за підрахунками, збитки через руйнування житлового фонду зросли за рік на \$ 5,4 млрд.

Загалом зруйновано або пошкоджено внаслідок бойових дій 167,2 тис об'єктів житлового фонду, з них 147,8 тис. – приватні будинки; 19,1 тис. – багатоквартирні, ще 0,35 тис. – гуртожитки. На другому та третьому місці за сумою збитків залишаються сфери інфраструктури та промисловості й втрат підприємств – \$36,6 млрд та \$11,4 млрд відповідно. З початку бойових дій в Україні були пошкоджені 18 аеропортів і цивільних аеродромів, щонайменше 344 мости та мостові переходи, понад 25 тисяч кілометрів автомобільних шляхів державного та місцевого значення й комунальних доріг. Втрати промисловості та підприємств нараховують щонайменше 426 великих і середніх приватних підприємств та держкомпаній, що були пошкоджені або зруйновані внаслідок війни. Першочерговим завданням щодо відновлення України є відбудова стратегічно важливої інфраструктури [¹³¹].

¹²⁹ Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>.

¹³⁰ Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>.

¹³¹ Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>.

Соціальна сфера також зазнала суттєвих пошкоджень, що призвело до значних збитків, зокрема, кількість зруйнованих та пошкоджених об'єктів освіти, охорони здоров'я та соціальної сфери станом на 27.07.2022 р. становить близько 2217 освітніх закладів на \$3.8 млрд, 903 медзаклади, що завдало збитків у \$1.6 млрд та 89 установ соціальної сфери на понад \$300 млн. На початок вересня 2023 року цій сфері завдано внаслідок війни збитків на \$10.1 млрд. У порівнянні з червнем 2023 року ця сума зросла на понад \$400 млн. Загальна кількість пошкоджених та зруйнованих освітніх об'єктів вже перевищує 3,5 тисячі, серед них – понад 1.7 тисяч закладів середньої освіти, понад тисяча – дошкільної, 586 – вищої освіти [132].

Загалом з початку повномасштабної війни було зруйновано, пошкоджено або захоплено більше 400 підприємств, 630 адміністративних будівель, 19 аеропортів, 207 тис легкових авто, 30 нафтобаз. За оцінками експертів на відновлення пошкоджених або зруйнованих активів необхідно більше \$400 млрд [133]. При цьому, враховуючи активні бойові дії, кількість руйнувань та сума збитків з кожним днем зростає.

Найбільше шкіл, доріг та лікарень було зруйновано в Харківській, Донецькій, Луганській, Миколаївській, Київській, Херсонській, Запорізькій, Житомирській, Чернігівській областях. Найбільше житла було зруйновано в Луганській, Донецькій, Харківській, Київській, Чернігівській та Миколаївській областях.

За даними Нацбанку [134] реальний ВВП України у 2022 році скоротився на 29,1%, в свою чергу, враховуючи значні руйнування, які були завдані промисловості України, відновлення буде відбуватися досить повільно, за прогнозами зростання ВВП становитиме приблизно 5-6% в рік.

Як один із наслідків російсько-української війни, значного спаду зазнав економічний стан України та її територій, це призвело також до зменшення заробітних плат та збільшення рівня безробіття. Зокрема, у зв'язку з тим, що значна частина підприємств була пошкоджена або знищена, також частина суб'єктів господарювання втратила свою економічну активність, це призвело до неможливості виплачувати заробітні плати. Також значна частина українців виїхала за кордон та втратила роботу.

В результаті аналізу підходів науковців до ідентифікації сучасних проблем розвитку урбанізованих територій, а також на

¹³² Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>.

¹³³ Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>.

¹³⁴ Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/>.

основі проведеного аналізу сучасного стану економічного розвитку урбанізованих територій встановлено, що економічному розвитку перешкоджають ряд наступних проблем: диспропорції в розвитку урбанізованих територій, низький рівень співробітництва між територіями; застарілі підходи щодо містобудівного планування, що призводить до розповзання міст та хаотичної забудови, незбалансована житлова політика; міська інфраструктура, не відповідає сучасним вимогам; військова агресія зі сторони Російської Федерації, яка спричинила занепад економічного розвитку урбанізованих територій та призвела до високого рівня зовнішньої та внутрішньої міграції, високого рівня безробіття та загалом погіршила економічний розвиток країни.

Таким чином, для вирішення проблем розвитку урбанізованих територій необхідно розробити ефективні програми розвитку як на державному, так і на регіональному рівнях, які будуть спрямовані на відбудову територій, інфраструктури та промисловості, що в свою чергу сприятиме створенню комфортного та безпечного середовища, нових робочих місць, зменшенню безробіття та загалом економічному зростанню.

Пріоритетними завданнями, вирішення яких сприятиме економічному розвитку урбанізованих територій, є:

- подолання диспропорцій у розвитку урбанізованих територій, шляхом розробки ефективної державної політики, стратегій та програм економічного розвитку урбанізованих територій;

- налагодження взаємодії та розвиток подальшого співробітництва між різними територіями;

- удосконалення сфери містобудівного планування, шляхом розробки ефективних планів просторового розвитку з активним залученням громадян;

- розвиток житлової політики, з метою реновації застарілого житлового фонду, побудови житла для потреб суспільства загалом та внутрішньоопереміщених осіб зокрема;

- розвиток міської інфраструктури, орієнтованої на інклюзивність та інноваційність;

- подолання наслідків війни, а саме: відбудова об'єктів житлової, соціальної та критичної інфраструктури, з урахуванням міжнародних вимог, потреб суспільства на основі принципів сталого розвитку.

2.6. Роль інклюзії у досягненні Національних цілей сталого розвитку

Дослідження ролі інклюзії в досягненні Національних цілей сталого розвитку набуває великої актуальності, що може слугувати основою для розробки політик і стратегій, що сприяють інклюзивності та сталому розвитку, а також виявлення можливостей для подальшого прогресу та покращення в цих сферах.

Сталий розвиток та інклюзія є двома основними концепціями, які набули значного поширення в сучасному світі. Вони є життєво важливі для формування суспільства і забезпечення процвітаючого майбутнього для всіх. Як добре освіченому, політично заангажованому українському громадянину, який турбується про майбутнє нашої країни, важливо розуміти роль інклюзії в Стратегії сталого розвитку України. Це не лише суттєво впливає на економіку, освіту, охорону здоров'я та соціальне забезпечення, але й на загальне зростання та процвітання нашої країни. Україна, як і багато інших країн, бореться зі складним завданням інтеграції цих двох парадигм у свою стратегію розвитку.

За сприяння Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду в межах проєкту «Інтеграція положень Конвенцій Ріо в національну політику України», вітчизняні експерти проаналізували Цілі сталого розвитку (ЦСР) щодо адаптації їх до контексту розвитку України. Проєкт Стратегії розроблено, спираючись на 17 міжнародних Цілей сталого розвитку на період до 2030 року, «Україна – 2020» та Оновлену Стратегію сталого розвитку ЄС з акцентом на програмах та планах у 8 сферах: економіка, соціальна політика, природокористування та охорона довкілля, сільське господарство, енергетика, транспорт, регіональний та місцевий розвиток, освіта та наука. Основною метою Стратегії сталого розвитку України ^[135] є: «забезпечення високого рівня та якості життя населення України, створення сприятливих умов для діяльності нинішнього та майбутніх поколінь та припинення деградації природних екосистем шляхом впровадження нової моделі

¹³⁵ Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-2030-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-2030-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83>

економічного зростання, що базується на засадах сталого розвитку. Досягнення цієї мети відповідає світоглядним цінностям і культурним традиціям українського народу та міжнародним зобов'язанням України». Створений проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 року та Національний план дій до 2020 мають стати дійовими інструментами для реалізації положень збалансованого розвитку на державному рівні.

Ключові принципи та їх характеристики, якими керувалися розробники Стратегії, наведені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Керівні принципи Стратегії сталого розвитку України
до 2030 року**

<i>Принцип</i>	<i>Характеристика</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Захист прав людини	- захист права на життя, з підтриманням людської гідності та здоров'я; - «ні» дискримінації; - забезпечення рівних можливостей, мінімізація нерівності у доходах
Верховенство права	- забезпечення дотримання прозорості та демократичного порядку в прийнятті законів та під час введення їх в дію; - забезпечення рівності перед законом усіх (інституцій, фізичних, юридичних осіб); - забезпечення здійснення незалежного, вільного та неупередженого правосуддя
Належне врядування	- сприяння в управлінському процесі результативності, ефективності, відкритості та інклюзивності; - забезпечення підзвітності та відповідальності суб'єктів управління; - заохочення впровадження горизонтальної системи суспільної координації у прийнятті та виконанні управлінських рішень за участі всіх заінтересованих сторін на рівнях національного, регіонального та місцевого масштабу
Участь громадськості	- сприяння участі громадян у процесі прийняття рішень; - впровадження належних методик для забезпечення інформування, консультування та участі всіх зацікавлених сторін і громадських організацій
Участь представників бізнесу та соціальних партнерів	- сприяння в забезпеченні формування соціального діалогу; - реалізація корпоративної соціальної відповідальності та партнерства між державою та приватним сектором, з метою підтримки співпраці та виконання спільних обов'язків для досягнення сталого споживання та виробництва
Інтеграція політики та управління	- підтримка злагодженості економічних, соціальних і екологічних політик, галузевих та регіональних стратегій на всіх рівнях управління для збільшення їхнього внеску у сталий розвиток
Солідарність всередині поколінь і між поколіннями	- можливість задовольняти потреби теперішнього покоління, забезпечуючи умови для можливостей наступних поколінь реалізовувати свої потреби
Використання найкращих з наявних знань	- створення всіх необхідних передумов для розробки, оцінки та впровадження політики на основі найкращої доступної інформації, забезпечуючи її ефективність у сферах економіки, соціуму та екології

Продовження таблиці 2.5

1	2
Принцип запобігання	- сприяння в застосуванні процедури оцінки впливу на довкілля/стратегічної екологічної оцінки; - використання превентивних заходів на стадії планування щодо запобігання негативним наслідкам для довкілля та здоров'я людини
Принцип «користувач платить»	- забезпечити зобов'язання обов'язкової плати користувачами за використання будь-яких природних ресурсів та за їх подальше відновлення
Принцип «забруднювач платить»	- забезпечити обов'язкову плату для забруднювача, відповідно до реальних витрат на відшкодування заподіяної шкоди суспільству та довкіллю; - забезпечити цільове спрямування таких відшкодувань на відновлення екології та на охорону здоров'я

Джерело: згруповано на основі [136]

Варто зазначити, що документ складається з 7 Стратегічних цілей, кожна з яких містить певні Операційні цілі. Розглянемо їх в контексті інклюзії.

Стратегічна ціль 1. Сприяння інклюзивному збалансованому низьковуглецевому економічному зростанню та життєстійкій інфраструктурі:

Операційна ціль 1.1. «Сприяти тривалому інклюзивному збалансованому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх» спрямована на забезпечення інклюзивного та тривалого зростання. Вона містить такі елементи:

- *Інклюзивне зростання:* економічне зростання має бути доступним для всіх громадян, без винятку. Це означає зниження нерівності, забезпечення доступу до роботи для всіх груп населення, враховуючи молодь, людей похилого віку, людей з інвалідністю та інших маргіналізованих груп.

- *Повна та продуктивна зайнятість:* передбачає створення робочих місць, які не тільки допомагають людям заробляти на життя, але й дають можливість використовувати та розвивати їх навички та здібності, а також збільшення можливостей для самозайнятості та підприємництва.

¹³⁶ Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-2030-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%B8-%D0%B4%D0%BE-2030-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83>

- *Гідна праця для всіх*: забезпечення безпечних та здорових умов праці, а також захисту прав працівників. Гідна праця також передбачає сприяння соціальному діалогу, враховуючи колективні переговори та участь працівників у прийнятті рішень на робочому місці.

Такі пріоритети відображають зобов'язання України до виконання Цілей сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 8: «Гідна праця та економічне зростання».

Операційна ціль 1.2. «Створити життєстійку інфраструктуру, сприяти інклюзивному енергоефективному та інноваційному промисловому розвитку» Стратегії сталого розвитку України до 2030 року передбачає декілька ключових пріоритетів, пов'язаних із інклюзивністю:

- *Створення життєстійкої інфраструктури*: створення інфраструктури, яка слугує потребам усіх громадян, незалежно від їхнього соціального та економічного статусу, віку, статі, інвалідності або місця проживання. Це може містити доступ до якісних транспортних послуг, інтернет-зв'язку, водопостачання та санітарії.

- *Сприяння інклюзивному енергоефективному та інноваційному промисловому розвитку*: це передбачає створення промисловості, яка є доступною та відкритою для всіх, враховуючи маргіналізовані та вразливі групи. Це також означає, що промисловий розвиток має бути енергоефективним, тобто використовувати енергію якомога більш ефективно, щоб зменшити вплив на довкілля та боротися зі зміною клімату.

Зазначені пріоритети сприяють виконанню Цілей сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 9: «Інновації та інфраструктура».

Стратегічна ціль 2. Забезпечення сталого галузевого та регіонального розвитку:

Операційна ціль 2.1. «Сприяти сталому розвитку агропромислового комплексу» містить інклюзію в таких аспектах:

- *Рівний доступ до ресурсів та можливостей*: створення умов, за яких всі фермери та агропромисловий комплекс – від великих корпорацій до малих сімейних господарств – мають рівний доступ до ринків, землі, технологій, фінансування та інших ресурсів.

- *Сприяння збалансованому розвитку*: інклюзія в цьому контексті означає також забезпечення того, що розвиток агропромислового комплексу сприяє економічному зростанню в усіх регіонах України, не лише в окремих вибраних районах.

- *Врахування потреб маргінальних груп*: агропромисловий комплекс також має відображати потреби маргінальних та вразливих

груп, таких як малозабезпечені фермери, жінки-фермери, внутрішньо переміщені особи та інші, забезпечуючи їх участь та доступ до переваг сектора.

Ці пріоритети відображають загальне зобов'язання до інклюзивного розвитку, яке є важливим аспектом Цілей сталого розвитку ООН.

Операційна ціль 2.2. «Забезпечити доступ до економічно прийнятних, надійних, низьковуглецевих джерел енергії для всіх та підвищити ефективність використання енергії» містить інклюзію в таких аспектах:

- *Рівний доступ до енергії*: всі громадяни, незалежно від їхнього соціального та економічного статусу, мають мати доступ до надійних та економічно прийнятних джерел енергії. Це особливо важливо для віддалених, сільських та вразливих груп населення, які часто стикаються з найбільшими перешкодами у доступі до енергії.

- *Ефективне використання енергії*: інклюзія в цьому контексті означає сприяння ефективному використанню енергії у всіх секторах суспільства, з урахуванням різних груп населення та галузі економіки. Це може включати заходи для підвищення енергоефективності в будівлях, промисловості та транспорті.

- *Підтримка низьковуглецевих технологій*: передбачає підтримку впровадження та використання низьковуглецевих технологій, що допомагають знизити викиди вуглецю та інших парникових газів, що важливо для боротьби зі зміною клімату та підтримки сталого розвитку.

Зазначені пріоритети відображають зобов'язання України до виконання Цілей сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 7: «Відновлювана енергія».

Операційна ціль 2.3. «Забезпечити сталий розвиток регіонів на основі збереження національних культурних цінностей і традицій» містить інклюзію в таких аспектах:

- *Врахування культурного розмаїття*: інклюзія в цьому контексті означає врахування та повагу до культурного розмаїття різних регіонів України. Це передбачає включення різних культурних груп у процес прийняття рішень та врахування їхніх цінностей та традицій при плануванні розвитку.

- *Збереження культурних цінностей і традицій*: збереження та підтримка національних культурних цінностей і традицій, що містить заходи з охорони культурної спадщини, підтримки місцевих мистецтв та ремесел, та збереження традиційних знань і практик.

- *Сприяння регіональному розвитку*: інклюзія в цьому контексті

означає, що розвиток регіонів має бути збалансованим, з урахуванням потреб усіх громадян цих регіонів. Це передбачає доступ до освіти, охорони здоров'я, роботи та інших можливостей для всіх, незалежно від їх культурного або етнічного походження. Зазначені пріоритети відображають зобов'язання України до виконання Цілей сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 11: «Сталий розвиток міст та спільнот».

Стратегічна ціль 3. Подолання бідності та скорочення нерівності, зокрема гендерної:

- *Операційна ціль 3.1. «Подолати бідність»;*
- *Операційна ціль 3.2. «Скоротити нерівність»;*
- *Операційна ціль 3.3. «Забезпечити гендерну рівність».*

Стратегічна ціль 3 «Подолання бідності та скорочення нерівності, зокрема гендерної» являє собою ключовий елемент інклюзивності в таких аспектах:

- *Подолання бідності:* забезпечення того, що всі люди, незалежно від їхнього соціального та економічного статусу, мають доступ до основних матеріальних ресурсів та можливостей для повноцінного життя, що містить доступ до якісної освіти, охорони здоров'я, гідного житла, роботи та соціального захисту.

- *Скорочення нерівності:* інклюзією передбачається зменшення нерівностей між різними групами населення, враховуючи нерівності за критеріями статі, віку, етнічної належності, релігії, інвалідності, соціального та економічного статусу тощо.

- *Гендерна рівність:* забезпечення рівних прав та можливостей для жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя, що враховує рівність у доступі до освіти та роботи, участі в прийнятті рішень, доступу до ресурсів, а також захист від насильства та дискримінації.

Операційні цілі Стратегічної цілі 3 Національної стратегії відображають зобов'язання України до виконання Цілей сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 1: «Ні бідності» і Цілі 5: «Гендерна рівність».

Стратегічна ціль 4. Забезпечення охорони громадського здоров'я, благополуччя та якісної освіти в безпечних і життєстійких населених пунктах.

Операційна ціль 4.1. «Забезпечити охорону громадського здоров'я та сприяти благополуччю для всіх у будь-якому віці» відображає принцип інклюзії через свій універсальний підхід до охорони здоров'я:

- *Універсальність доступу до охорони здоров'я:* всі люди, незалежно від їх віку, статусу, раси, етнічної приналежності або будь-яких інших особливостей, мають право на охорону здоров'я та

добробут.

- *Забезпечення охорони здоров'я та благополуччя для всіх:* охорона здоров'я та благополуччя мають бути доступні і доступні для всіх, враховуючи найбільш вразливі та маргіналізовані групи (доступ до якісних базових медико-санітарних послуг і до безпечних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всього населення, надати рівний доступ чоловікам і жінкам до служб охорони сексуального та репродуктивного здоров'я, у тому числі планування сім'ї та освітніх програм, інтегруючи це питання в національні стратегії та програми; розробка програм сприяння здоровому способу життя, які враховують потреби різних вікових груп; забезпечення доступу до фізичної культури та спорту для всіх громадян; створення умов для психологічного благополуччя громадян, враховуючи боротьбу зі стресом та депресією).

Операційна ціль 4.1. відповідає Цілі 3 сталого розвитку ООН: «Гарне здоров'я».

Операційна ціль 4.2. «Забезпечити інклюзивну та справедливую якісну освіту і сприяти можливостям навчатися впродовж усього життя для всіх» містить принцип інклюзії в своїй суті через:

- *Універсальність доступу до освіти:* рівний доступ до якісної освіти для всіх людей незалежно від їх віку, статусу, раси, етнічної приналежності або будь-яких інших особливостей.

- *Повага до різноманіття:* освіта має бути доступною та корисною для всіх, враховуючи індивідуумів з особливими потребами та/або маргіналізовані верстви.

- *Прийняття принципу навчання впродовж всього життя:* цей принцип визнає, що навчання є постійним процесом, який відбувається протягом всього життя, а не лише в дитячому та юнацькому віці.

Операційна ціль відповідає Цілі 4 сталого розвитку ООН: «Якісна освіта».

Операційна ціль 4.3. «Зробити міста та населені пункти інклюзивними, безпечними, життєстійкими та збалансованими» містить принцип інклюзії в кількох аспектах через:

- *Інклюзивність міст та населених пунктів:* всі люди, незалежно від їх статусу, віку, статі, раси, релігії або інвалідності, мають право на активну участь у житті своєї громади та використання міської інфраструктури.

- *Безпечність та рівність:* міста та населені пункти мають

бути безпечними для всіх їх мешканців, а також забезпечувати рівні можливості для всіх.

- *Стійкість та збалансованість*: передбачає, що міста та населені пункти мають бути здатні витримувати різні виклики, враховуючи природні катастрофи, соціально-економічні кризи та інші виклики, а також забезпечувати збалансоване використання ресурсів.

Інклюзивними завданнями цієї Стратегічної цілі 4 також є:

- покращити житлові умови для усіх, хто цього потребує, зокрема вразливих груп, за допомогою механізмів змішаного фінансування для будівництва та придбання житла, враховуючи тимчасове соціальне житло;

- забезпечити доступ до безпечних, доступних та екологічних транспортних систем для всіх, зосереджуючись на безпеці дорожнього руху та збільшенні використання громадського транспорту, з урахуванням потреб усіх груп населення;

- оновити громадський транспорт, забезпечивши його доступність для осіб з особливими потребами, шляхом придбання не менше ніж 65% нових транспортних засобів від вітчизняних виробників;

- збільшити кількість міст, що втілюють стратегії розвитку з метою усунення соціальних проблем, підвищення ефективності використання ресурсів, зменшення впливу зміни клімату та реагування на природні катаклізми;

- забезпечити збалансований розвиток міст і сіл через інтегроване планування з участю громадськості та їх управління;

- забезпечити ефективність систем раннього оповіщення, запобігання та ліквідації наслідків лих у населених пунктах;

- забезпечити загальний доступ до безпечних зелених зон та громадських місць.

Ця Операційна ціль відповідає Цілі 11 сталого розвитку ООН: «Сталий розвиток міст та спільнот».

Стратегічна ціль 5. «Забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і виробництва, збалансованого управління природними ресурсами та зміцнення заходів реагування на зміну клімату»:

- Операційна ціль 5.1. «Забезпечити перехід до моделей збалансованого споживання та виробництва»;

- Операційна ціль 5.2. «Забезпечити інтегроване управління водними ресурсами і доступ до санітарії для всіх»;

- Операційна ціль 5.3. «Вжити невідкладних заходів для боротьби зі зміною клімату та наслідками зміни клімату».

Стратегічна ціль 5, яка стосується забезпечення переходу до моделей збалансованого споживання і виробництва, збалансованого управління природними ресурсами та зміцнення заходів реагування на зміну клімату, містить принцип інклюзії в кількох аспектах:

- *Участь різних груп населення*: перехід до збалансованого споживання і виробництва вимагає активної участі всіх секторів суспільства, враховуючи громадськість, бізнес та уряд.

- *Рівний доступ до ресурсів*: перехід до збалансованого управління природними ресурсами передбачає, що всі люди мають рівний доступ до природних ресурсів, а також можливості їх використання (забезпечити рівноправний доступ до безпечної і недорогої питної води для всіх; забезпечити централізованим водопостачанням населення міст та сіл).

- *Захист вразливих груп*: зміцнення заходів реагування на зміну клімату означає визнання та захист вразливих груп, які найбільше страждають від наслідків зміни клімату (сприяти підвищенню опірності та рівня адаптації всіх секторів економіки до стихійних лих та/або небезпечних погодних явищ які спричинені зміною клімату; адаптація фермерських методів господарювання під можливу зміну клімату та збільшення ризику виникнення екстремальних погодних умов, використовуючи для цього наукові дослідження; здійснити зміни до містобудівного планування з науковим обґрунтуванням, враховуючи рекомендації щодо адаптації міського населення до кліматичних змін).

Стратегічна ціль 5 відповідає кільком Цілям сталого розвитку ООН, а саме: Ціль 6 «Чиста вода та належні санітарні умови», Ціль 12 «Відповідальне споживання», Ціль 13 «Боротьба зі зміною клімату», Ціль 15 «Збереження екосистем суші».

Стратегічна ціль 6. «Збереження наземних і морських екосистем та сприяння збалансованому використанню їхніх ресурсів»:

- Операційна ціль 6.1. «Забезпечити збереження, відновлення та збалансоване використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем та їхніх екосистемних послуг»;

- Операційна ціль 6.2. «Забезпечити збалансоване використання та захист морських і прибережних екосистем»;

- Операційна ціль 6.3. «Мінімізувати деградацію природних

середовищ існування та припинити втрати біологічного та ландшафтного різноманіття».

Стратегічна ціль 6, яка включає збереження наземних та морських екосистем та сприяння збалансованому використанню їх ресурсів, відображає принцип інклюзії через врахування потреб всіх видів живих організмів, що взаємодіють у цих екосистемах.

Ця ціль підкреслює важливість управління ресурсами таким чином, щоб забезпечити їх доступність для всіх видів, враховуючи людину, а також для підтримки біологічного різноманіття та стійкості екосистем. Це має на меті включення всіх сторін і забезпечення їх участі в управлінні та використанні ресурсів.

Стратегічна ціль 6 відповідає декільком Цілям сталого розвитку ООН, враховуючи: Ціль 14 «Збереження морських екосистем», Ціль 15 «Збереження екосистем суші».

Стратегічна ціль 7. «Забезпечення безпеки та доступу до правосуддя, створення підзвітних та інклюзивних інституцій»:

Операційна ціль 7.1. «Сприяти мирним та інклюзивним спільнотам для сталого розвитку та забезпечити безпеку держави».

Ціль відображає прагнення до побудови мирних та інклюзивних спільнот, що є важливим аспектом сталого розвитку. Інклюзія тут означає активне та повноцінне включення всіх членів суспільства у процеси прийняття рішень, доступ до ресурсів та можливостей, що означає, що всі громадяни, незалежно від їх соціального статусу, віку, статі, раси, релігії, стану здоров'я або будь-яких інших характеристик, повинні мати можливість активно та повноцінно брати участь у громадському житті.

Операційна ціль 7.1 також передбачає гарантування безпеки держави, що враховує захист прав і свобод громадян, підтримку міжнародного миру та безпеки, протидію злочинності та впровадження заходів щодо запобігання конфліктам. Така ціль відповідає Цілям сталого розвитку ООН і відображає зобов'язання України до побудови мирного, інклюзивного суспільства та забезпечення безпеки, що відповідає принципам сталого розвитку, зокрема Цілі 16 «Мир і справедливість» та Цілі 10 «Зменшення нерівності».

Операційна ціль 7.2. «Забезпечити доступ до правосуддя і захист прав для всіх».

Ціль відображає принцип інклюзії через гарантування універсального доступу до правосуддя та захисту прав для всіх

громадян. Інклюзія в цьому контексті означає, що всі люди, незалежно від їхнього соціального, економічного статусу, віку, статі, раси, релігії, стану здоров'я або будь-яких інших характеристик, повинні мати рівний доступ до правосуддя та захисту своїх прав, що передбачає розробку та впровадження політик та законодавчих актів, які забезпечують безперешкодний доступ до судових та інших механізмів правосуддя, а також захист від будь-яких форм дискримінації.

Операційна ціль 7.2 відповідає Цілям сталого розвитку ООН, зокрема Цілі 16 «Мир і справедливість».

Операційна ціль 7.3. «Створити ефективні, підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях».

Операційна ціль 7.3 направлена на створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях. Інклюзія тут означає, що всі люди, незалежно від їхнього соціального, економічного статусу, віку, статі, раси, релігії, стану здоров'я або будь-яких інших характеристик, повинні мати можливість активно та повноцінно брати участь у громадському житті, враховуючи участь в інституціях влади на всіх рівнях. А також забезпечити широкий доступ до інформації та захистити основні права громадськості, які встановлені українськими законами і міжнародними угодами. Це передбачає розробку та впровадження політик та законодавчих актів, що сприяють участі громадян в управлінні, враховуючи участь виборців, громадського контролю та інших форм громадської участі.

Операційна ціль 7.3 відповідає Цілі 16 Цілей сталого розвитку ООН, в якій зосереджено вирішення питань сприяння мирним та інклюзивним суспільствам для сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх та створення ефективних, відповідальних та відкритих інститутів на всіх рівнях.

Таким чином, Операційна ціль 7.3 відображає зобов'язання України до побудови ефективних, відкритих та інклюзивних інституцій, що відповідає принципам сталого розвитку.

Сталий розвиток як комплексний підхід до задоволення поточних потреб, зберігаючи здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні, охоплює тонкий баланс між економічним зростанням, соціальною інтеграцією та захистом навколишнього середовища. У цьому контексті інклюзія є вирішальним компонентом та означає гарантію рівних можливостей для всіх людей незалежно від їх походження чи обставин. Це передбачає залучення кожного члена суспільства до процесів прийняття рішень і забезпечення

справедливого доступу до ресурсів і можливостей.

У контексті України інклюзія має особливе значення, оскільки нація докладає зусиль для розвитку та прагне узгодити власне бачення стратегічного розвитку з Глобальними цілями сталого розвитку, щоб забезпечити краще життя та майбутнє для теперішніх та майбутніх поколінь. Запроваджуючи інклюзивність у різних секторах, таких як економіка, освіта, охорона здоров'я та системи соціального забезпечення, Україна прагне забезпечити врахування інтересів усіх верств суспільства під час прийняття рішень, які формуватимуть його траєкторію.

Взаємозв'язок між сталим розвитком і інклюзивністю набуває надзвичайної важливості, оскільки підкреслює фундаментальний принцип того, що справжнього сталого прогресу можна досягти лише тоді, коли кожна особа бере активну участь у цьому процесі та може отримати від нього бажаний результат. Суспільство, яке цінує інклюзію, сприяє створенню середовища, де процвітає різноманітність, і де унікальний внесок кожної людини визнається та вітається.

Віддаючи пріоритет інклюзивним практикам у стратегіях сталого розвитку як на національному, так і на глобальному рівнях, суспільства можуть використовувати колективні сили для досягнення довгострокового процвітання, не залишаючи нікого осторонь, що не тільки підвищує загальний суспільний добробут, але й прокладає шлях для інноваційних рішень, що базуються на різноманітних перспективах.

Сталий розвиток та інклюзія як в Україні, так і глобально надають безмежні можливості для подальших досліджень, одними з потенційних напрямів яких можна відзначити: поглиблене дослідження впливу інклюзії на сталий розвиток (дослідження підсилення інклюзивними стратегіями сталого розвитку в різних секторах, таких як економіка, освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення); розробка інклюзивних індикаторів сталого розвитку (розробка нових індикаторів, які відображають ступінь впровадження інклюзії в межах сталого розвитку); аналіз впливу політики на інклюзію та сталий розвиток (дослідження впливу різних політичних стратегій та рішень на інклюзію та сталий розвиток, а також вивчення найкращих інклюзивних практик в цьому контексті); поглиблене вивчення взаємозв'язку сталого розвитку та інклюзії в глобальному контексті (дослідження підходів різних країн та культур до цих питань, а також вивчення глобальних трендів та викликів); розробка

інноваційних інклюзивних рішень для сталого розвитку (дослідження та розробка нових технологій, продуктів або сервісів, які сприяють інклюзії та сталому розвитку).

Враховуючи важливість сталого розвитку та інклюзії для сучасного суспільства, подальші дослідження цих тем мають потенціал зробити значний вклад у розуміння та вдосконалення зазначених критично важливих областей.

Висновки до розділу 2

Дослідження соціально-економічного розвитку урбанізованих територій у період війни засвідчило їхню ключову роль у забезпеченні стійкості держави та водночас особливу вразливість до наслідків збройної агресії. Урбанізовані простори стали не лише осередками економічної активності, але й зонами найбільших руйнувань інфраструктури, що суттєво ускладнює їх функціонування та відновлення.

Аналіз сучасних проблем показав, що міста зіштовхнулися з критичними викликами у сфері енергозабезпечення, житлово-комунального господарства, транспорту та зовнішньої торгівлі. При цьому збереження економічного потенціалу урбанізованих територій стало можливим завдяки адаптивності бізнесу, розвитку локальних ініціатив та активній міжнародній підтримці.

Важливою складовою визначено соціальну інклюзію, яка розглядається як стратегічний чинник підвищення безпеки та стійкості міського середовища. Забезпечення рівного доступу до економічних, соціальних та культурних ресурсів створює підґрунтя для відновлення довіри в суспільстві та зменшення соціальних ризиків. Встановлено прямий взаємозв'язок між розвитком інклюзивних практик та досягненням Національних цілей сталого розвитку, що надає цьому процесу не лише гуманітарного, а й економічного та безпекового значення.

Проведений аналіз впливу воєнних дій на зовнішньоторговельну діяльність міст показав скорочення обсягів експорту та імпорту, але водночас виявив перспективи для переорієнтації торговельних потоків у бік європейських ринків. Це відкриває можливості для трансформації економічної структури урбанізованих територій і підвищення їхньої інтегрованості у глобальні ланцюги доданої вартості.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що урбанізовані

території України потребують комплексних підходів до розвитку, які поєднують економічне відновлення, соціальну інклюзію та безпекові механізми. Саме ці території можуть стати рушійними центрами відбудови та модернізації країни, якщо державна політика й міжнародна допомога будуть спрямовані на формування стійких, інноваційних і інклюзивних міських просторів.

Використана література

1. Войціцька К. М. Сучасні проблеми економічного розвитку урбанізованих територій. 36. матеріалів Міжнародного урбаністичного форуму, Київський національний економічний університеті імені Вадима Гетьмана, м. Київ, 22– 23 березня 2023 року. К.: КНЕУ, 2023. С. 33-36.

2. Войціцька К.М., Кусік Н.Б. Сутність поняття соціальної інклюзії міста та її значення в забезпеченні національної безпеки держави. *Society and Security*. 2024. №1(2). С.124–130.

3. Ксендзук В. В., Власюк Т. О., Сергієнко І. Г. Оцінка впливу наслідків війни на розвиток зовнішньої торгівлі товарами на урбанізованих територіях України. *Економіка, управління та адміністрування*, 2023, 3(105), С.51–58. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-51-58](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-51-58).

4. Кусік Н.Б., Войціцька К.М. Впровадження підходу соціальної інклюзії на урбанізованих територіях України. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття» (м. Житомир, 7-8 грудня 2023 року). Житомир: Житомирська політехніка, 2023. 558 с. С.84-87.

5. Valentyna Ksendzук V. K., Kateryna Voitsitska K. V., Andrii Dankevych A. D. Current Socio-Economic Problems Of The Development Of Urban Territories Of Ukraine Under The Conditions Of The Russian-Ukrainian War. *Socio World-Social Research & Behavioral Sciences*. 2023. Vol. 14, no. 04. P. 82–89. URL: <https://doi.org/10.36962/swd14042023-82>.

6. Сергієнко І.Г., Ксендзук В.В. Роль інклюзії у досягненні Національних цілей сталого розвитку. *Економіка, управління та адміністрування*, № 4 (106), 2023. С. 115-122. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2023-4\(106\)-115-122](https://doi.org/10.26642/jen-2023-4(106)-115-122).

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Комплексний механізм публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення

Економічний розвиток урбанізованих територій є важливим та складним об'єктом публічного управління. Неефективність регулювання урбанізаційних процесів призводить до значних територіальних проблем та перешкоджає розвитку урбанізованих територій та країни в цілому. Сергієнко Л.В. зазначає, що «російська агресія проти України призвела до сукупності гуманітарних, екологічних, соціальних, інфраструктурних наслідків, більшість із яких стосуються урбанізованих територій, що обумовлюють необхідність трансформації державної політики. Це можливо здійснити через формування комплексного підходу до механізмів її формування та реалізації в контексті забезпечення екологічної, соціальної, воєнної, економічної, гуманітарної та продовольчої безпеки. Варто зазначити, що в умовах воєнного стану зазначені складові є вкрай важливими та актуальними для України. Це обумовлює потребу в розробці науково обґрунтованого комплексного адаптивного механізму реалізації стратегічних положень державної політики забезпечення безпеки урбанізованої території» ^[137], с.357]. На сьогодні, з метою подолання наслідків російсько-української війни, важливим питанням є визначення напрямів розвитку урбанізованих територій, які будуть актуальні в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення та ляжуть в основу комплексного механізму публічного управління розвитком урбанізованих територій, шляхом використання успішного зарубіжного досвіду та сучасних інструментів управління.

У наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців підіймаються лише окремі питання, що присвячені проблемам публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій, що зумовлює необхідність у розробці комплексного механізму, який буде спрямований на пошук оптимальних напрямів відновлення та розвитку територій.

Проблемні питання піднімали у своїх наукових працях автори, серед яких: Сергієнко Л.В., Олешко А.А., Павленко А.О.,

¹³⁷ Сергієнко Л.В. Державна політика гарантування безпеки урбанізованих територій: монографія / Л.В. Сергієнко – Житомир: ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”», 2022. – 432 с

Джюбановський П., Яровенко Т.С., Дон О.Д., Федоров Г.А., Ільченко В., Мельниченко О.А., Богдан Т. та інші.

Останніми роками питання визначення пріоритетних напрямів економічного розвитку територій, а також формування урбаністичних політик часто підіймалися серед вітчизняних та зарубіжних науковців, що вивчали відповідні проблеми. Так, Олешко А.А. та Павленко А.О. зазначають, що «основними пріоритетами для країн Європи щодо національної урбаністичної політики є:

1) забезпечення збалансованої політики національного і регіонального розвитку зі стримуванням (в окремих випадках) процесів зростання великих міст;

2) сприяння сталому міському розвитку;

3) реалізація стратегій міського оновлення;

4) формування міст як рушіїв економічної конкурентоспроможності та продуктивності» [138].

До того ж, Олешко А.А. зазначає, що «державне управління урбанізаційними процесами в Україні має здійснюватися за такими напрямками:

- розробка довгострокової національної та регіональних стратегій урбаністичного розвитку з урахуванням децентралізації та політики об'єднання територіальних громад;

- застосування стимулюючих правових методів державного регулювання розвитку міст та агломерацій;

- планування міських територій та меж їх зростання, планування розміщення промисловості та індустріальних парків;

- наукове прогнозування урбаністичного розвитку та соціально-економічного розвитку міст з урахуванням загальносвітових тенденцій;

- проведення проактивної структурної політики, спрямованої на зростання частки високотехнологічних виробництв з високою доданою вартістю, а також Industry 4.0;

- впровадження концепції Smart-city;

- державне фінансування розвитку інфраструктури, соціальних програм та програм охорони навколишнього середовища в урбаністичних зонах;

- регулювання міграційних потоків та формування продуктивної зайнятості внутрішніх мігрантів до великих міст;

¹³⁸ Олешко А.А. Стратегічні напрями державної урбанізаційної політики України / А.А. Олешко, А.О. Павленко // Розвиток освіти, науки та бізнесу: результати 2020 : тези доповідей міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. – Т. 2. – 2020. – С. 176-177

- забезпечення рівномірного доступу міського і сільського населення до освітніх, медичних, адміністративних, цифрових, інформаційних та інших послуг;

- стимулювання ефективного розподілу економічних ресурсів між урбаністичними зонами та периферійними районами» [139].

Дзюбановський П. зазначає, що «сьогодні цілі політики ЄС спрямовані на покращення регіонів через покращення їх міст та конкурентоспроможності міст у світовій економіці. Цілі політики виділяють велику кількість стратегічних пропозицій, рекомендацій, методологій та основних політик. Сюди входять загальні стратегії економічного розвитку (наприклад, підкреслення конкурентоспроможності на основі економіки знань), просторові моделі (наприклад, поліцентризм), пріоритетні територіальні елементи та дії (наприклад, міста як двигуни зростання). Ключовий напрям полягає в тому, що економічне зростання та розвиток поширюватиметься від мегаполісів і міських регіонів, через малі та середні міста, до сільських та відстаючих регіонів. У цьому процесі великі міста слід заохочувати до мережі та співпраці з меншими містами та прилеглими до них територіями, щоб поширювати позитивний економічний розвиток територіально вниз» [140].

Яровенко Т.С., Дон О.Д., Федоров Г.А. вважають, що «для стійкого економічного розвитку регіону та країни у цілому основними принципами розвитку міст, які є актуальними та стратегічно важливими й для розвитку міст в Україні, повинні стати:

- ліквідація бідності в усіх її формах і проявах;
- забезпечення рівних прав і можливостей, соціально-економічного та культурного різноманіття й інтеграції в міському просторі;
- поліпшення зручності життя, освіти, продовольчої безпеки і харчування, охорони здоров'я та благополуччя, у тому числі шляхом ліквідації епідемій, СНІДу, туберкульозу та малярії;
- сприяння безпеці та ліквідації дискримінації й усіх форм насильства; – забезпечення участі громадськості;
- надання рівного доступу для всіх до фізичної та соціальної інфраструктури, основних послуг, достатнього і доступного житла;

¹³⁹ Олешко А.А. Трансформація державної урбанізаційної політики України / А.А. Олешко // Стратегія розвитку України. – 2020. – №1. – С. 18 - 23

¹⁴⁰ Дзюбановський П. Стратегічні напрямки розвитку периферійних територій країн ЄС: досвід для України / П. Дзюбановський // Збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. – 2022. – 182 с.

– створення стійкої та всеохоплюючої міської економіки шляхом використання переваг агломерації: високої продуктивності, конкурентоспроможності та інновацій;

– сприяння забезпеченню повної та продуктивної зайнятості й гідної роботи для всіх;

– забезпечення створення гідних робочих місць і рівного доступу для всіх до економічних і виробничих ресурсів та можливостей;

– недопущення спекуляції землею, сприяння надійним правам землеволодіння і регулювання скорочення чисельності міського населення, коли це доречно;

– забезпечення екологічної сталості шляхом заохочення застосування екологічно чистої енергії та сталого використання земель і ресурсів у сфері міського розвитку;

– охорона екосистем і біорізноманіття, включаючи вибір здорового способу життя в гармонії з природою;

– сприяння впровадженню стійких моделей споживання і виробництва;

– зміцнення життєздатності міст;

– скорочення ризику лих і пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до нього [141].

Ільченко В. зазначає, що основна мета впровадження концепції сталого розвитку на регіональному і локальному рівнях полягає у:

1) поліпшенні соціально-економічної бази та її більш ефективному використанні;

2) підвищенні рівня й якості життя громадян;

3) збільшенні обсягів виробництва якісної конкурентоспроможної продукції;

4) створенні нових робочих місць та відтворенні трудових ресурсів;

5) раціональному використанні природних ресурсів, створенні умов для їх відновлення;

6) гарантованому забезпеченні житлом соціально незахищених верств населення;

7) поліпшенні екологічного стану населених пунктів і створенні безпечних умов для життя їх мешканців [142, с. 388].

¹⁴¹ Яровенко Т.С. Урбанізація та агломерація як сучасні світові процеси економічного розвитку / Т.С. Яровенко, О.Д. Дон, Г.А. Федоров // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2022. – Випуск 1 (24). – С. 38-45

¹⁴² Ільченко В. М. Удосконалення підходів до стратегування та маркетингового планування сталого розвитку регіону/ В.М. Ільченко, Ю.Г. Горященко // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2019. – Випуск 4 (21). – С. 381-389

Ярошук В. І. виділив наступні напрями удосконалення державної політики розвитку урбанізованих територій:

«- при прийнятті базового Закону «Про основи державної регіональної політики» чітко сформулювати принципи державної регіональної політики, виробити критерії типологізації регіонів, встановити пріоритети розвитку кожного з типів регіонів, означити роль високоурбанізованих територій, надати правового визначення агломераціям;

- при вдосконаленні Генеральної схеми планування території України виділити сукупність високоурбанізованих територій з визначенням їх функцій, а також національних завдань розвитку;

- при підготовці державних цільових програм враховувати пріоритети та особливості розвитку високоурбанізованих територій;

- розробити і прийняти Закон України «Про території пріоритетного розвитку», в якому унормувати порядок визначення, правові і економічні основи статусу і функціонування території пріоритетного розвитку, провадження на цій території спеціального режиму інвестиційної діяльності; визначити загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності на таких територіях;

- ініціювати розробку і реалізацію Національного проекту «Розвиток великих міст та економічних центрів»;

- створити цілісну систему стратегічного планування і прогнозування розвитку держави, регіонів, адміністративно-територіальних одиниць на основі забезпечення єдиного підходу, процедури їх розроблення та реалізації на всіх рівнях з урахуванням пріоритетів та складових, що визначають специфіку їх розвитку;

- продовжити формування ефективного та прозорого механізму фінансового забезпечення територіального розвитку, запровадження середньострокового планування місцевих бюджетів; законодавчого врегулювання диверсифікації джерел та форм фінансування територіального розвитку: міжмуніципальної співпраці, публічно-приватного партнерства, корпоративної соціальної відповідальності та ін» [143].

Російсько-українська війна внесла свої корективи в сучасний стан розвитку урбанізованих територій, що зумовило значні втрати та пошкодження. Наразі вітчизняні науковці працюють над пошуком ефективних напрямів відбудови територій України та відновлення їх

¹⁴³ Ярошук В. І. Формування державної політики розвитку високоурбанізованих територій / В.І. Ярошук // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2012. – № 4 . URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=406>

економіки. Так, Мельниченко О.А. виділив концептуальні засади стратегії післявоєнного відновлення України: завершення війни, недопущення поновлення військових дій на території України, відбудова національної економіки, забезпечення соціальної справедливості [144].

Богдан Т. зазначає, що «відновлення зруйнованої після війни економіки має відбуватися за такими основними напрямками:

- відбудова фізичної інфраструктури та відновлення природного середовища;
- реконструкція житлового фонду;
- реабілітація постраждалих, відновлення соціальної інфраструктури та сфери соціальних послуг;
- відродження промислового сектору, створення нових робочих місць та підтримка малих і середніх підприємств;
- створення виробничих потужностей та формування державних замовлень для посилення обороноздатності країни;
- підвищення якості державного управління та посилення інститутів ринкової економіки» [145].

На нашу думку, напрями удосконалення комплексного механізму публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій, які враховують умови воєнного стану та післявоєнного відновлення полягають у наступному:

- *розвиток економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій, шляхом:*
 - створення центрів економічного розвитку, шляхом формування агломерацій, створення кластерів, технополісів, технопарків та бізнес-інкубаторів;
 - розвитку цифрових технологій та інновацій на урбанізованих територіях;
 - створення нових робочих місць, через розвиток малого та середнього бізнесу;
 - розвитку переробної промисловості: перехід від торгівлі сировиною до торгівлі товарів з високою доданою вартістю;
 - визначення пріоритетних галузей, що слід розвивати відповідно до потенціалу урбанізованих територій: будівельна,

¹⁴⁴ Мельниченко О.А. Концептуальні засади Стратегії післявоєнної відбудови України / О.А. Мельниченко // Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – 2022. – Т. 3. – С. 137–140

¹⁴⁵ Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. Бізнес Цензор . URL: https://biz.censor.net/columns/3330248/pislyavoyenna_vidbudova_uroky_z_dosvidu_balkan

сільськогосподарська, металургійна, електротехнічна та військово-промислова.

- *відбудова та розвиток інфраструктури, що відповідає вимогам екологічності та енергоефективності, орієнтованої на інклюзивність та інноваційність, шляхом:*

- відновлення критичної інфраструктури, зокрема енергетичних об'єктів, електро-, водо- та газопостачання;

- розвитку логістичного забезпечення, зокрема відновлення доріг, мостів, аеропортів, залізничної інфраструктури;

- відбудови та розвитку соціальних об'єктів, зокрема закладів освіти, охорони здоров'я та закладів культури.

- *розвиток сфери містобудування, відбудова та розвиток житлового фонду із забезпеченням інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури, шляхом:*

- удосконалення планування та забудови територій;

- оновлення аварійного та ветхого фонду житла;

- забезпечення тимчасовим житлом ВПО;

- відбудови пошкоджених в результаті військової агресії та будівництву нових житлових будинків.

При цьому важливими в контексті цих напрямів є:

- *удосконалення нормативно-правової бази з питань економічного розвитку урбанізованих територій, шляхом вдосконалення та розробки адекватних та ефективних правових інструментів:*

- узгодження існуючих нормативних документів, що регулюють питання розвитку урбанізованих територій та приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів;

- розробка нових нормативних актів з питань розвитку урбанізованих територій;

- приведення законодавства до вимог воєнного стану та післявоєнного відновлення.

- *створення ефективної системи фінансового забезпечення та економічного стимулювання публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій, шляхом застосування адекватних та ефективних економічних інструментів:*

- вдосконалення механізмів фінансування відбудови та економічного розвитку урбанізованих територій;

- розвиток економічних інструментів підтримки функціонування та стимулювання відбудови та економічного розвитку урбанізованих територій.

- *побудова ефективної інституційної моделі, координація дій суб'єктів та регулювання функціонування організаційних структур, задіяних у публічному управлінні економічним розвитком урбанізованих територій:*

- недопущення дублювання повноважень, визначення чітких завдань та функцій для суб'єктів управління урбанізованими територіями в частині економічного розвитку та відбудови;

- створення нових суб'єктів управління, завданнями яких буде відновлювати та економічно розвивати урбанізовані території;

- вдосконалення механізмів співпраці органів публічної влади;

- організації комплексу заходів щодо економічного розвитку урбанізованих територій.

- *побудова ефективного та доступного (у законодавчо встановленому порядку) інформаційного простору публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій, шляхом:*

- побудови системи централізованих інформаційних ресурсів, які акумулюють та передають інформацію щодо відновлення та економічного розвитку урбанізованих територій для різних груп стейкхолдерів;

- інформаційного стимулювання економічної свідомості бізнесу, населення, посадових осіб органів публічної влади щодо відбудови та економічного розвитку урбанізованих територій;

- створення іміджу; моніторингу; промоції урбанізованої території.

Визначивши напрями економічного розвитку урбанізованих територій, вважаємо за необхідне розробити комплексний механізм, у якому буде визначено конкретні заходи для кожного з напрямів в розрізі правового, організаційного, економічного та інформаційного механізмів (таблиця 1).

Одним із напрямів, що сприятиме економічному розвитку є розвиток економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій, що включає комплекс завдань:

- формування центрів економічного розвитку;

- розвиток цифрових технологій та інновацій;

- розвиток малого та середнього бізнесу;

- розвиток пріоритетних галузей економіки та переробної промисловості відповідно до потенціалу урбанізованих територій.

Швидке відновлення та економічний розвиток урбанізованих територій можна забезпечити за рахунок розвитку центрів економічного зростання – агломерацій.

Бабець І. Г. зазначає, що «формування агломерацій створює підґрунтя

для посилення економічної безпеки урбанізованих територій, що полягає в таких аспектах: більша територія для розміщення інвестицій; ширший ринок збуту; більша ємність ринку трудових і фінансових ресурсів; кращий рівень розвитку усіх видів інфраструктур; можливість економити на масштабах, уникати дублювання, отже мати вищу ефективність; більше шансів на знаходження партнерів, подовження ланцюга доданої вартості та створення життєздатних кластерів, наявність наукових і дослідницьких установ; ефект синергії» [146].

На сьогодні в Україні відсутнє єдине розуміння щодо існуючих агломерацій, зокрема щодо їх кількості, територій, які вони включають та не сформована система управління такими центрами економічного розвитку. Важливим завданням на сьогоднішній день є:

- закріплення на законодавчому рівні питання формування та управління агломераціями;
- розробка схем територіального планування агломерацій та планів їх економічного розвитку, які повинні враховувати потенціал кожної відповідної урбанізованої території;
- розробка механізмів державної підтримки агломерацій, зокрема за рахунок міжбюджетних трансфертів для розвитку інфраструктури агломерацій, підтримки зайнятості, формування кластерів, бізнес-парків тощо.

Особливої підтримки в умовах війни потребує бізнес. Наразі створено ряд відповідних державних програм, зокрема :

- передбачена компенсація за працевлаштування ВПО в розмірі 6500 грн за кожного працевлаштованого;
- програма релокації бізнесу;
- урядова грантова програма для бізнесу «Робота»;
- програми по фінансуванню експортерів [147].

Досить важливим кроком для розвитку економіки в умовах війни було запровадження платформи для допомоги по релокації бізнесу в безпечні регіони [148] та запровадження програми, яка допомагає з пошуком приміщення, розселенням робітників та початком роботи на новому місці. Також були запроваджені пільги на оренду приміщень державної форми власності. За даними Національного інституту

¹⁴⁶ *Бабець І.Г.* Удосконалення методики оцінки економічної безпеки на регіональному рівні / *І.Г. Бабець* // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 1. – 292 с.

¹⁴⁷ Підтримка бізнесу в умовах війни. URL: – <https://business.dia.gov.ua/wartime>

¹⁴⁸ Платформа по релокації бізнесу в безпечні регіони. URL: – https://prozorro.sale/marketplace_landing-page

стратегічних досліджень [¹⁴⁹] найбільше бізнесу перемістилося у Львівську, Закарпатську та Чернівецьку області.

На нашу думку, з метою зменшення диспропорцій в розвитку урбанізованих територій необхідним є розробка механізмів щодо сприяння переміщення бізнесу з територій, що перебувають у зоні бойових дій, до мало- та середньо- економічно розвинутих, шляхом надання пільг для бізнесу у разі переміщення їх до відповідних регіонів, зокрема надання пільг на оренду, надання фіксованої суми для підтримки роботи бізнесу у новому місці тощо. При цьому Мінекономіки разом з Міністерством розвитку громад, територій та інфраструктури України, розглядаючи заявки компаній, можуть надавати рекомендації щодо переміщення у ті регіони, в яких зазначені компанії можуть якнайкраще себе реалізувати, що в свою чергу сприятиме створенню технопарків, кластерів територій та їх економічному розвитку. Наприклад, слід сприяти створенню будівельних кластерів поблизу територій, що зазнали суттєвих ушкоджень та потребують відновлення, зокрема в східній частині України (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області). Актуальним, враховуючи ресурсний потенціал України, буде створення сільськогосподарських кластерів. Особливої актуальності в умовах сьогодення набуває створення електротехнічних, металургійних та військово-промислових кластерів. Отже, важливим завданням в контексті створення кластерів є затвердження нормативно-правових актів, що будуть регулювати їх діяльність, розробка програм щодо сприяння створенню та розвитку кластерів, шляхом розвитку міжтериторіальних зв'язків.

Також особлива увага при відбудові повинна приділятися розвитку малих та середніх підприємств, що сприятиме створенню нових робочих місць та повернення населення в Україну. Зокрема, необхідним є розробка та реалізація ряду заходів, що сприятимуть відновленню підприємництва в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення, використовуючи такі інструменти:

- запровадження спрощеної процедури створення та реєстрації підприємства;
- надання пільгових кредитів для малого та середнього бізнесу;
- надання податкових пільг, зокрема протягом першого року діяльності, а також у разі розміщення підприємства на малорозвинених урбанізованих територіях та тих територіях, що зазнали сильних

¹⁴⁹ Національний інститут стратегічних досліджень. URL: – <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-realizatsiyi-prohramy-relokatsiyi-pidpriyemstv-v-ukrayini>

пошкоджень в результаті війни чи на територіях з високим та середнім рівнем загрози;

- сприяння матеріально-технічному забезпеченню та залученню інвестицій для розвитку малого та середнього бізнесу, шляхом створення кластерів, технопарків, бізнес-інкубаторів.

Отже, в контексті удосконалення *правового механізму* необхідність вбачаємо у розробці ефективного правового поля, що сприятиме розвитку економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій. Одним із актуальних питань є необхідність урегулювання створення, функціонування та управління агломераціями. Так, необхідним є прийняття закону «Про агломерації», розробка схем територіального планування агломерацій, розробка планів економічного розвитку агломерацій. До того ж в контексті формування центрів економічного розвитку необхідно урегулювати питання створення та управління кластерами, технопарками та бізнес-інкубаторами. Також, з метою удосконалення даного механізму, необхідним є приведення законодавства до вимог післявоєнної відбудови, зокрема запропоновано: внесення змін до законодавства в частині спрощення ведення господарської діяльності; внесення змін до закону «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» в частині спрощення ведення бізнесу в малорозвинених, середньорозвинених та тих територіях, що зазнали сильних пошкоджень. Одним із напрямів удосконалення правового механізму є розробка нових стратегій та програм, зокрема необхідність вбачаємо у: розробці державної програми спрямованої на цифровий та інноваційний розвиток урбанізованих територій; розробці програм спрямованих на цифровий та інноваційний розвиток урбанізованих територій та концепцій smart-city на місцевому рівні; розробці стратегії та програм розвитку малого та середнього бізнесу; розробці стратегії та програм розвитку пріоритетних галузей економіки.

Організаційний механізм передбачає удосконалення інституційної системи та розробку комплексу заходів, що спрямовані на удосконалення економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій. В частині удосконалення інституційної системи бачимо необхідність у: створенні консультативно-дорадчого органу при Міністерстві розвитку громад, територій та інфраструктури України – Ради агломерацій України; сприянні процесам створення міських агломерацій як форм міжтериторіального співробітництва; розподілі функцій та повноважень між різними суб'єктами в частині створення та управління агломераціями, кластерами, технопарками та бізнес-інкубаторами; створенні суб'єктів управління на різних рівнях з

метою розвитку цифрових технологій та інновацій на урбанізованих територіях та розвитку малого та середнього бізнесу, або як альтернатива – розподіл відповідних функцій між існуючими суб'єктами управління.

До основних завдань Ради агломерацій України необхідно віднести наступні:

- сприяння координації дій територіальних громад з питань створення та забезпечення функціонування агломерацій;
- підготовка пропозицій щодо створення та забезпечення функціонування агломерацій.

Рада відповідно до покладених на неї завдань:

- проводить аналіз стану справ та причин виникнення проблем у процесі створення та забезпечення функціонування агломерацій;
- вивчає результати діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій з питань створення та забезпечення функціонування агломерацій;
- розробляє проекти планування агломерацій;
- поширює ідеї щодо створення та розвитку агломерацій;
- здійснює методичний супровід та координує роботу щодо створення агломерацій;
- бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань діяльності агломерацій;
- подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи рекомендації та пропозиції;
- інформує громадськість про свою діяльність, прийняті на засіданнях пропозиції та рекомендації і стан їх виконання;
- вивчає та аналізує зарубіжний досвід щодо організації та розвитку агломераційних процесів.

Однією із складових організаційного механізму є формування комплексу заходів, що будуть спрямовані на удосконалення економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій:

1. релокація бізнесу та виробничих потужностей, з метою формування центрів економічного розвитку та розвитку пріоритетних галузей економіки відповідно до потенціалу урбанізованих територій;
2. впровадження заходів щодо спрощення ведення господарської діяльності для пріоритетних галузей економіки та для підтримки малого та середнього бізнесу;
3. проведення різноманітних курсів, семінарів та тренінгів.

В контексті удосконалення *економічного механізму* визначено джерела фінансування для кожного з напрямів розвитку економічного

потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій. Запропоновано економічні інструменти: міжбюджетні трансферти, податкові та кредитні пільги, пільгові орендні ставки, митні пільги. Зокрема, ведення для малорозвинених урбанізованих територій та тих, що зазнали сильних пошкоджень, спеціальних економічних зон особливих податкового, митного та інших режимів з метою сприяння їх економічного розвитку.

Удосконалення *інформаційного механізму* розвитку економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій полягає у необхідності: створення та розвитку автоматизованих систем інформування про сучасний стан, економічний потенціал урбанізованих територій; налагодження комунікації між бізнесом, владою та громадськістю; забезпечення моніторингу за центрами економічного розвитку, малим та середнім бізнесом, цифровими технологіями та інноваціями урбанізованих територій; сприяння промоції економічного потенціалу урбанізованої території; створення державної платформи для проведення різноманітних курсів, семінарів та тренінгів; створення та розвиток автоматизованих інформаційних систем різного роду сповіщення на урбанізованих територіях, зокрема, розробка мобільних інформаційних додатків урбанізованих територій.

Наступним напрямом, що сприятиме економічному розвитку урбанізованих територій є розвиток територіальної інфраструктури, що відповідає вимогам екологічності та енергоефективності, орієнтованої на інклюзивність та інноваційність, що включає в себе комплекс завдань:

- відновлення та розвиток критичної інфраструктури, зокрема енергетичних об'єктів, електро-, водо-, та газопостачання;
- розвиток логістичного забезпечення, зокрема відновлення доріг, мостів, аеропортів, залізничної інфраструктури;
- відбудова та розвиток соціальних об'єктів, зокрема закладів освіти, закладів охорони здоров'я, закладів культури.

Відбудова та розвиток інфраструктури повинні бути спрямовані на:

- забезпечення транспортного сполучення між урбанізованими територіями, центрами економічного розвитку, населеними пунктами агломерацій тощо, що, в свою чергу, забезпечить трудову міграцію та рух товарів;
- рівномірний розвиток житлово-комунальної сфери;
- рівномірний розвиток соціальної сфери.

При цьому, при відбудові інфраструктури, необхідно враховувати реальну потребу у відповідних об'єктах на кожній урбанізованій території

Удосконалення *правового механізму* передбачає необхідність у розробці програм стимулювання використання відновлюваних джерел енергії на різних рівнях; розробці програм підтримки та розвитку «зеленої» інфраструктури; розробці ефективних схем теплопостачання урбанізованих територій; розробці програм комплексного розвитку об'єктів інфраструктури.

В контексті *організаційного механізму* запропоновано: створення суб'єктів управління на різних рівнях з метою розвитку територіальної інфраструктури (утворити шляхом реорганізації комітет з питань розвитку територій, містобудування та міської інфраструктури ВРУ), або як альтернатива – розподіл відповідних функцій між існуючими суб'єктами управління.

Однією із складових організаційного механізму є формування комплексу заходів, що будуть спрямовані на відбудову та розвиток територіальної інфраструктури урбанізованих територій, зокрема до них слід віднести: впровадження сучасних технологій для підвищення енергоефективності; децентралізацію критичної інфраструктури, з орієнтацією на об'єднання різних джерел енергії; забезпечення транспортного зв'язку між центрами економічного зростання; розвиток системи індивідуального теплопостачання; розробку проєктів спрямованих на розвиток та відновлення інфраструктурних об'єктів.

В *розрізі економічного механізму* визначено джерела фінансування: з державного та місцевих бюджетів, цільових фондів, інвестицій (зовнішні та внутрішні), міжнародної технічної допомоги, репарацій. Запропоновано використання наступних економічних інструментів: «зелений» тариф, податкові та митні пільги, пільги і кредити для інфраструктурних проєктів.

В контексті удосконалення *інформаційного механізму* бачимо необхідність у забезпеченні моніторингу за станом інфраструктурних об'єктів, шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації; створення та розвитку автоматизованих систем інформування щодо територіальної інфраструктури; створення та розвитку автоматизованих систем інформування про пошкоджену або знищену інфраструктуру (в тому числі в грошовій формі); налагодження комунікації між бізнесом, владою та громадськістю в процесі відновлення та розвитку територіальної інфраструктури.

Наступним напрямом, що є особливо актуальним в умовах сьогодення є розвиток сфери містобудування, відбудова та розвиток житлового фонду, що включає в себе комплекс завдань:

- удосконалення планування та забудови територій;
- оновлення ветхого та аварійного фонду житла;
- забезпечення тимчасовим житлом внутрішньо-переміщених осіб;
- відбудова пошкоджених в результаті військової агресії та будівництво нових житлових будинків із забезпеченням інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури.

Пріоритетними заходами, що спрямовані на розвиток сфери містобудування, відбудови та розвитку житлового фонду є: створення програм, що будуть стимулювати розвиток будівельної галузі; запровадження спрощеної системи відведення ділянок та будівництва; розвиток фондів соціального та тимчасового житла; створення ряду реєстрів.

Правовий механізм: узгодження нормативно-правових актів, що регулюють сферу містобудування (затвердження Містобудівного кодексу); створення програм, що будуть стимулювати розвиток будівельної галузі; розробка програм комплексного відновлення урбанізованих територій; створення планів просторового розвитку.

В контексті *організаційного механізму* запропоновано: створення суб'єктів управління на різних рівнях з метою розвитку містобудування та житлової політики, або як альтернатива – розподіл відповідних функцій між існуючими суб'єктами управління.

Наступним напрямом удосконалення організаційного механізму є розвиток фондів соціального та тимчасового житла, а також розвиток механізмів розселення з ветхого та аварійного житла.

В контексті удосконалення *економічного механізму* визначено джерела фінансування: з державного та місцевих бюджетів, фінансових ресурсів суб'єктів підприємництва, цільових фондів, залучення міжнародної та донорської допомоги на відбудову житлового фонду, кошти інвесторів, репарації, конфісковані російські активи та запропоновано ряд економічних інструментів: компенсації, іпотечне кредитування, податкові пільги, субсидії на будівництво та ремонт житла, субсидії на купівлю житла.

В контексті удосконалення *інформаційного механізму* бачимо необхідність у створенні та розвитку автоматизованих систем інформування щодо стану містобудування та житлового фонду; забезпеченні моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про об'єкти житлового фонду, про

використання коштів, що виділені на відновлення житлового фонду; налагодження комунікації між владою та громадськістю в процесі розвитку сфери містобудування, відбудови та розвитку житлового фонду; створенні ряду реєстрів, зокрема: реєстру соціального та тимчасового житла; єдиного реєстру громадян, що втратили житло, в результаті війни; реєстру об'єктів культурної спадщини.

Отже, в результаті дослідження комплексного механізму публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій, було визначено напрями розвитку урбанізованих територій, зокрема: розвиток економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій, шляхом створення центрів економічного розвитку, формування агломерацій, створення кластерів, технополісів, технопарків та бізнес-інкубаторів; розвитку цифрових технологій та інновацій на урбанізованих територіях; створенню нових робочих місць, через розвиток малого та середнього бізнесу; розвитку переробної промисловості: перехід від торгівлі сировиною до торгівлі товарів з високою доданою вартістю; визначення пріоритетних галузей, що слід розвивати відповідно до потенціалу урбанізованих територій: будівельна, сільськогосподарська, металургійна, електротехнічна та військово-промислова; відбудова та розвиток інфраструктури, що відповідає вимогам екологічності та енергоефективності, орієнтованої на інклюзивність та інноваційність; розвиток сфери містобудування, відбудова та розвиток житлового фонду. Запропоновано комплекс заходів в розрізі правового, організаційного, економічного та інформаційного механізмів, які будуть актуальні в умовах воєнного стану, післявоєнного відновлення та сприятимуть економічному розвитку урбанізованих територій.

Таблиця 3.1

Комплексний механізм публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій

НАПРЯМ: Розвиток економічного потенціалу та конкурентних переваг урбанізованих територій				
ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
- формування центрів в економічно-го розвитку	<i>Правовий механізм</i>	<i>Організаційний механізм</i>	<i>Економічний механізм</i>	<i>Інформаційний механізм</i>
	прийняття закону «Про агломерації»	створення консультативно-дорадчого органу при Міністерстві розвитку громад, територій та інфраструктури України – Ради агломерацій України	використання джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, власних джерел фінансування, міжнародна технічна та фінансова допомоги	створення та розвиток автоматизованих систем інформування про центри економічного розвитку на місцевому та державному рівнях
	прийняття закону по урегулюванню питання створення та управління кластерами, технопарками та бізнес-інкубаторами	створення міських агломерацій як форм міжтериторіального співробітництва	використання економічних інструментів: міжбюджетні трансферти, податкові та кредитні пільги, пільгові орендні ставки, митні пільги.	налагодження діалогу між бізнесом, владою та громадськістю в процесі формування та управління центрами економічного розвитку
	розробка програм розвитку кластерів, технопарків та бізнес-інкубаторів	розподіл функцій та повноважень між різними суб'єктами в частині створення та управління агломераціями, кластерами, технопарками та бізнес-інкубаторами	Зокрема, ведення для малорозвинених урбанізованих територій та тих, що зазнали сильних пошкоджень, спеціальних економічних зон особливих податкового, митного та інших режимів з метою сприяння їх розвитку	забезпечення моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про центри економічного розвитку
	розробка схем територіального планування агломерацій			
	розробка планів та програм економічного розвитку агломерацій	релокація бізнесу, з метою формування центрів економічного розвитку		

Продовження табл. 3.1

ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
	Правовий механізм	Організаційний механізм	Економічний механізм	Інформаційний механізм
- розвиток цифрових технологій та інновацій	розробка державної програми спрямованої на цифровий та інноваційний розвиток урбанізованих територій	створення/визначення суб'єктів управління на центральному рівні з метою розвитку цифрових технологій та інновацій урбанізованих територіях	використання джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, власних ресурсів підприємств, міжнародної технічної та донорської допомоги, кредитів міжнародних фінансових організацій	Забезпечення моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про цифрові технології та інновації на урбанізованих територіях
	розробка програм спрямованих на цифровий та інноваційний розвиток урбанізованих територій на місцевому рівні	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток цифрових технологій та інновацій урбанізованої території на місцевому рівні	використання економічних інструментів: міжбюджетні трансферти, податкові та кредитні пільги, пільгові орендні ставки, митні пільги. Зокрема, ведення для малорозвинених урбанізованих територій та тих, що зазнали сильних пошкоджень, спеціальних економічних зон, з метою сприяння їх розвитку	створення та розвиток автоматизованих інформаційних систем різного роду сповіщення на урбанізованих територіях. Зокрема, розробка мобільних інформаційних додатків урбанізованих територій
	розробка концепцій smart-city на урбанізованих територіях			промоція інноваційного потенціалу урбанізованої території

Продовження табл.3.1

ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
- розвиток малого та середнього бізнесу	Правовий механізм	Організаційний механізм	Економічний механізм	Інформаційний механізм
	внесення змін до закону «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» в частині спрощення ведення бізнесу на малорозвинених, середньорозвинених та тих територій, що зазнали сильних пошкоджень	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток малого та середнього бізнесу на центральному рівні	використання джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, цільових фондів, власних ресурсів підприємств	забезпечення моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про малий та середній бізнес
	розробка стратегії та програм розвитку малого та середнього бізнесу	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток малого та середнього бізнесу на місцевому рівні	використання економічних інструментів: пільгові орендні ставки; пільгові кредити; податкові пільги (зокрема, протягом першого року діяльності, а також у разі розміщення підприємства в малорозвинених, деокупованих або сильно пошкоджених в результаті війни територіях)	створення та розвиток автоматизованих систем інформування про малий та середній бізнес в розрізі урбанізованих територій
- розвиток пріоритетних галузей економіки та переробної промисловості відповідно до потенціалу урбанізованих територій: будівельна, сільськогосподарська, металургійна,	розробка державної стратегії розвитку пріоритетних галузей економіки	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток пріоритетних галузей економіки на центральному рівні	використання джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, цільових фондів, власних ресурсів підприємств	забезпечення моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про галузі економіки
	розробка програм розвитку пріоритетних галузей	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток	використання економічних інструментів: пільгові орендні ставки; пільгові	створення та розвиток автоматизованих систем інформування про

Продовження таблиці 3.1

ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
електротехніч на та військово- промислова	економіки на місцевому рівні відповідно до потенціалу урбанізован их територій	пріоритетних галузей економіки на місцевому рівні розподіл функцій між різними суб'єктами управління	кредити; податкові пільги (зокрема, для суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у пріоритетних галузях економіки, а також у разі їх розміщення в малорозвинених, деокупованих	стан розвитку галузей економіки в
	внесення змін до законодавст ва в частині спрощення ведення господарськ ої діяльності для пріоритетни х галузей економіки	забезпечення умов релокації виробничих потужностей та бізнесу впровадження заходів щодо спрощення ведення господарської діяльності для пріоритетних галузей економіки	або сильно пошкоджених в результаті війни територіях)	розрізі урбанізованих територій

НАПРЯМ: Відбудова та розвиток територіальної інфраструктури , що відповідає вимогам екологічності та енергоефективності, орієнтованої на інклюзивність та інноваційність

ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
- розвиток критичної інфраструктур и, зокрема енергетичних об'єктів, електро-, водо- та газопостачанн я; - логістичне забезпечення, зокрема від- новлення доріг, мостів, аеропортів, залізничної інфраструктур и - відбудова та розвиток соціальних	<i>Правовий механізм</i>	<i>Організаційний механізм</i>	<i>Економічний механізм</i>	<i>Інформаційний механізм</i>
	розробка програм стимулювання використання відновлюваних джерел енергії на різних рівнях	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток територіальної інфраструктури на центральному рівні	використання джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, цільових фондів, інвестицій (зовнішні та внутрішні), міжнародної технічної та донорської допомоги, репарацій, конфісковані російські активи	забезпечення моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про інфраструктурні об'єкти; про використання коштів, що виділені на відновлення інфраструктур и
	розробка програм комплексного розвитку	розподіл функцій між різними суб'єктами управління		створення та розвиток автоматизованих систем

Продовження табл.3.1

ЗАВДАННЯ		ЗАХОДИ		
об'єктів, зокрема закладів освіти, закладів охорони здоров'я, закладів культури	об'єктів інфраструктури	децентралізація критичної інфраструктури, з орієнтацією на об'єднання різних джерел енергії	використання економічних інструментів: «зелений» тариф; податкові та митні пільги,	інформування про стан територіальної інфраструктури
	розробка програм підтримки та розвитку «зеленої» інфраструктури	розвиток системи індивідуального теплопостачання	пільги і кредити для інфраструктурних проєктів	створення та розвиток автоматизованих систем інформування про пошкоджену або знищену інфраструктуру (в тому числі в грошовій формі)
	розробка ефективних схем теплопостачання урбанізованих територій	забезпечення транспортного зв'язку між центрами економічного зростання. розробка проєктів спрямованих на розвиток та відновлення інфраструктурних об'єктів		налагодження комунікації між бізнесом, владою та громадськістю в процесі відновлення та розвитку територіальної інфраструктури
НАПРЯМ: Розвиток сфери містобудування, відбудова та розвиток житлового фонду				
ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
- удосконалення планування та забудови територій; - оновлення ветхого та аварійного фонду житла; - забезпечення тимчасовим житлом внутрішньо-переміщених осіб	<i>Правовий механізм</i>	<i>Організаційний механізм</i>	<i>Економічний механізм</i>	<i>Інформаційний механізм</i>
	узгодження нормативно-правових актів, що регулюють сферу містобудування (затвердження Містобудівного кодексу);	створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток сфери містобудування та відбудови та розвитку житлового фонду на центральному рівні	використання джерел фінансування з державного та місцевих бюджетів, фінансових ресурсів суб'єктів підприємництва, цільових фондів, залучення	створення ряду реєстрів, зокрема: - реєстру соціального та тимчасового житла; - єдиного реєстру громадян, що втратили житло, в результаті війни; - реєстру об'єктів культурної спадщини.

Продовження табл. 3.1

ЗАВДАННЯ	ЗАХОДИ			
- відбудова пошкоджених в результаті військової агресії та будівництво нових житлових будинків із забезпеченням інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури		створення/визначення суб'єктів відповідальних за розвиток сфери містобудування та відбудови та розвитку житлового фонду на місцевому рівні	міжнародної та донорської допомоги на відбудову житлового фонду, кошти інвесторів, репарації, конфісковані російські активи	створення та розвиток автоматизованих систем інформування про стан містобудування та житлового фонду
	створення програм, що будуть стимулювати розвиток будівельної галузі	розподіл функцій між різними суб'єктами управління	використання економічних інструментів: компенсації, іпотечне кредитування, податкові пільги, субсидії на будівництво та ремонт житла, субсидії на купівлю житла	
	розробка програм комплексного відновлення урбанізованих територій	розвиток фондів соціального та тимчасового житла.	створення фондів по ліквідації наслідків збройної російської агресії	забезпечення моніторингу шляхом формування методики збору, обробки та поширення інформації про об'єкти житлового фонду; про використання коштів, що виділені на відновлення житлового фонду
	оновлення/розробка планів просторового розвитку	розвиток механізмів розселення з ветхого та аварійного житла		налагодження комунікації між владою та громадськістю в процесі розвитку сфери містобудування, відбудови та розвитку житлового фонду

Запропоновані напрями розвитку комплексного механізму публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій сприятимуть подоланню наслідків російсько-української війни на урбанізованих територіях, забезпеченню пропорційного розвитку урбанізованих територій, покращенню співробітництва між територіями та позитивно вплинуть на економічний розвиток, зокрема: зростання валового продукту, створення нових виробництв, робочих місць та зростання рівня доходів населення, урегулювання міграційних процесів, шляхом створення умов для повернення населення з-за кордону.

3.2. Методи оцінки збитків від війни: підходи до відновлення та компенсації

Фінансова та бухгалтерська оцінка збитків від війни має важливе значення для оцінки економічної вартості отриманої шкоди і ефективного розподілу ресурсів на відновлення. Точні фінансові оцінки допомагають урядам, міжнародним організаціям і агентствам з надання допомоги приймати обґрунтовані рішення. В статті досліджено основні фінансові та бухгалтерські методи, які використовуються для оцінки збитків від війни та обговорено їхні наслідки для поствоєнного відновлення.

Незалежно від правових механізмів, які використовуються для отримання фінансової компенсації та відновлення, процедура оцінювання має бути прозорою, послідовною, незалежною, а головне відповідати міжнародно визнаним стандартам оцінки. Саме відповідність міжнародним стандартам, а не лише національним, дозволить убезпечити потенційні майбутні апеляції та оскарження, щодо справедливості оцінки збитків та компенсаційних виплат. Визначення фінансової компенсації в постконфліктних ситуаціях дуже залежить від конкретного випадку, що вимагає глибокого розуміння застосованих методологій оцінки.

Оцінка суми збитків проведена аналітичною командою Київської школи економіки станом на 1 січня 2024 року становить \$155 млрд. При цьому найбільшу питому вагу в загальній оцінці прямих втрат становлять житлові будівлі (\$58,9 млрд), інфраструктура (\$36,8 млрд), активи підприємств, промисловість (\$13,1 млрд) ^[150]. Інтенсивність та

¹⁵⁰ Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд – оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/about-the->

характер воєнних дій впливають на те, що найбільших збитків зазнають урбанізовані території. Підвищений рівень руйнування можна пояснити кількома факторами. Урбанізовані райони мають більшу щільність інфраструктури, будівель та споруд. Сюди входять житлові будинки, комерційна нерухомість, промислові підприємства, транспортні мережі та комунальні мережі, такі як системи водопостачання та електроенергії. Концентрація цих активів робить урбанізовані території більш вразливими до масштабних збитків під час конфліктів і катастроф. Складні та розгалужені системи ключової інфраструктури та стратегічні об'єкти розвиваються саме на урбанізованих територіях і, як наслідок, стають цілями під час збройних конфліктів. Це можуть бути урядові будівлі, центри зв'язку, транспортні вузли та промислові об'єкти. Націлення на ці критичні об'єкти інфраструктури завдає не лише прямої фізичної шкоди, але й порушує основні інфраструктурні мережі та економічну діяльність.

Дослідження методів оцінки збитків від війни є актуальним через зростаючу кількість збройних конфліктів у світі, що завдають значних економічних і соціальних втрат. Окремо визначення точних збитків є критично важливим для справедливої компенсації, планування відновлення та розробки стратегій запобігання виникнення війн. Без належної оцінки збитків неможливо ефективно відновити зруйновану інфраструктуру, компенсувати втрати бізнесу та забезпечити належну підтримку постраждалим спільнотам.

Однією з головних проблем при оцінюванні збитків внаслідок бойових дій та окупації державних територій є відсутність можливості підтвердити документально факт завданої шкоди, що пов'язано із відсутністю або обмеженим доступом до об'єкта [151]. Додатково процедура оцінювання збитків ускладнюється масштабістю руйнувань, передусім, об'єктів інфраструктури, оскільки тоді завдані збитки потребують комплексної оцінки, а не лише визначення вартості руйнувань фізичного об'єкта. Оцінювання об'єктів в умовах невизначеності досліджував Ісаєв Д.М. Проблема економічної невизначеності виникає, коли витрати або вартість потрібно ідентифікувати з двома або більше об'єктами обліку [152]. В

school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinkakse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/

¹⁵¹ Грицишен Д. О., Бевзенко С. Г., Гопай О. С. Accounting assessment of consequences of military operations and occupation of public territories. The Journal of Zhytomyr State Technological University. Series: Economics. 2018. № 1(83). С. 27–39. doi.org/10.26642/jen-2018-1(83)-27-39

¹⁵² Ісаєв Д.М. Облікові оцінки показників фінансової звітності: управлінський аспект: дис. ... к.е.н.: спец. 08.00.09. Київ, 2012. 242 с.

дослідженні Томаса П., Сімонової Л. [¹⁵³] щодо оцінки воєнної шкоди для фінансової компенсації після війни чи збройного конфлікту згадуються три основні категорії оцінки:

1. Пошкодження та знищення активів і компаній – це включає фізичне пошкодження або повне знищення будівель, інфраструктури і обладнання. Метод вартості відновлення часто є найбільш прийнятною основою оцінки вартості в таких випадках, оскільки він оцінює вартість відновлення або заміни пошкоджених активів новими такого ж типу та якості.

2. Експропріація активів і компаній – це категорія в якій активи, що приносять прибуток, або цілі компанії конфіскуються або експропріюються, тому метод ринкової вартості може бути найбільш прийнятною основою для визначення вартості. Цей підхід визначає вартість, на яку можна обміняти активи між обізнаними, заінтересованими сторонами в угоді на ринкових умовах.

3. Економічний збиток для активів і компаній – категорія в якій оцінюються ширші економічні наслідки, включаючи втрату прибутку від бізнесу та збільшення операційних витрат через конфлікт. Оцінка цих збитків вимагає детальної оцінки економічних умов до та після конфлікту, часто залучаючи складне фінансове моделювання.

Для застосування ефективних методів оцінки збитків внаслідок війни важливим є врахування практичного досвіду, набутого в минулому. Прикладом непропорційних руйнувань на урбанізованих територіях є такі міста, як Дрезден, Токіо та Лондон. Вказані урбанізовані центри під час Другої світової війни зазнали масових руйнувань через стратегічні бомбардування, спрямовані на підірив економічної та військової спроможності [¹⁵⁴, ¹⁵⁵, ¹⁵⁶]. Прикладом переміщення мільйонів людей і значних втрат внаслідок воєнних дій є війна в Сирії. Такі великі міські центри, як Алеппо та Хомс, зазнали значної шкоди в критичній інфраструктурі та об'єктах культурної

¹⁵³ Thomas R.P., Simonova L. Valuing War Damage for Financial Compensation. VoxUkraine. Analytisc Economics. 2023. URL: <https://voxukraine.org/en/valuing-war-damage-for-financial-compensation>

¹⁵⁴ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. «bombing of Dresden». *Encyclopedia Britannica*, 8 May. 2024, <https://www.britannica.com/event/bombing-of-Dresden>

¹⁵⁵ Harada M., Ito G., Smith D. M. Destruction from Above: Long-Term Legacies of the Tokyo Air Raids. *The Journal of Politics*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1086/726942>

¹⁵⁶ Tiratsoo, N. The reconstruction of blitzed British cities, 1945–55: Myths and reality. *Contemporary British History*, 2000. 14(1), 27–44. <https://doi.org/10.1080/13619460008581570>

спадщини, що призвело до масштабних внутрішніх та зовнішніх міграційних процесів [¹⁵⁷; ¹⁵⁸].

Окремим прикладом критичних руйнувань високоурбанізованої території є місто Новий Орлеан, яке внаслідок повені зазнало руйнування інфраструктури, що призвело до гуманітарної кризи та довгострокового відновлення як економічно, так і соціально. Оцінка відновлення фізичного середовища та інфраструктури становила понад 8 років, а вартість збитків становила більше \$40 млрд [¹⁵⁹].

Концентрація активів, висока щільність населення, стратегічне значення, складне архітектурне середовище та значна економічна та соціальна роль урбанізованих територій впливають на більший рівень руйнувань та збитків під час воєн та стихійних лих. Врахування цих факторів має важливе значення при розробці ефективної методики оцінки руйнувань та отриманих збитків, формування стратегій реагування та міського планування для пом'якшення впливу руйнівних подій на урбанізовані території.

Міжнародні стандарти оцінки (IVS) регламентують підходи визначення вартості активів та забезпечують комплексну основу для оцінки їх вартості за різних обставин. При цьому IVS не містять методичних рекомендацій та способів оцінки воєнних збитків для цілей фінансової компенсації, однак існуючі методики можуть бути легко адаптовані до цього контексту. Вибір відповідної «основи вартості» за структурою IVS залежить від конкретних обставин кожного випадку компенсації.

В 10.1 Міжнародних стандартів оцінки [¹⁶⁰] визначено 3 основні підходи, де кожен включає різні детальні методи застосування та відрізняється базою оцінки: ринковий підхід, дохідний підхід, витратний підхід. Враховуючи те, що дохідний підхід та методи цього підходу базуються на дисконтуванні майбутніх сум грошових потоків до поточної вартості, то для оцінки збитків та шкоди отриманих внаслідок воєнних дій, цей підхід не дозволяє провести об'єктивну

¹⁵⁷ Holmes, O. Satellite images show 290 heritage sites in Syria damaged by war: U.N. Reuters. 2014. URL: <http://www.reuters.com/article/2014/12/23/us-mideast-crisis-syria-heritage-idUSKBN0K10DK20141223>

¹⁵⁸ Izadi, E. War has damaged all but one of Syria's World Heritage Sites, satellite images show. The Washington Post. 2014. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/09/24/war-has-damaged-all-but-one-of-syrias-world-heritage-sites-satellite-images-show/>

¹⁵⁹ Reconstruction of New Orleans after Hurricane Katrina: A research perspective. R. W. Kates et al. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2006. Vol. 103, no. 40. P. 14653–14660. URL: <https://doi.org/10.1073/pnas.0605726103>

¹⁶⁰ International Valuation Standards (IVS). International Valuation Standards Council. 2022. URL: https://viewpoint.pwc.com/dt/gx/en/ivsc/international_valuat/assets/IVS-effective-31-Jan-2022.pdf

оцінку. Відповідно, для здійснення оцінки воєнної шкоди можуть бути застосовані ринковий та витратний підходи.

Витратний підхід передбачає використання трьох методів (п. 70.1. IVS): метод відновної вартості, метод вартості відтворення та метод підсумовування.

Кожен метод пропонує окремий спосіб оцінки вартості активу, який часто використовується у випадках, коли ринкових даних недостатньо або коли конкретні активи вимагають детального підходу до оцінки.

Метод вартості заміщення (Replacement Cost Method) – це вартість, яка має значення для визначення ціни, яку сплатить учасник, оскільки вона базується на відтворенні корисності активу, а не на точних фізичних властивостях активу (п. 70.2. IVS). Цей метод особливо корисний, коли точна копія не є необхідною або практичною. Основна увага приділяється корисності та функціональності активу, а не його точним фізичним характеристикам. Зазвичай метод використовується для оцінки будівель, обладнання та інших активів, де головним завданням є відновлення втраченої корисності, а не створення ідентичної копії.

Принцип, що лежить в основі вартості заміщення, полягає в тому, щоб гарантувати, що компенсація покриває повні витрати, необхідні для відновлення корисності активу до його стану до пошкодження. Наприклад, якщо будівлю зруйновано, вартість відновлення включатиме всі витрати, пов'язані з будівництвом нової будівлі подібного розміру, місткості та корисності без врахування будь-якої амортизації, яку могла зазнати початкова будівля. Метод має на меті гарантувати, що надана компенсація є достатньою для відновлення активу до початкового функціонального стандарту.

Метод вартості відтворення (Reproduction Cost Method) – оцінює актив шляхом розрахунку вартості створення точної копії оригінального активу з використанням тих самих матеріалів, дизайну та якості виготовлення. Цей метод найкраще підходить для активів, що мають історичне або унікальне значення, де важливо зберегти оригінальні особливості.

Згідно з п. 70.6. IVS, застосування методу вартості відтворення доцільне за таких обставин: (а) вартість нового (сучасного) еквівалентного активу більша, ніж вартість відтворення копії відповідного активу, або (б) корисність, яку пропонує відповідний актив, може бути забезпечена лише копією, а не сучасним еквівалентом [¹⁶¹].

¹⁶¹ International Valuation Standards (IVS). International Valuation Standards Council. 2022. URL: https://viewpoint.pwc.com/dt/gx/en/ivsc/international_valuat/assets/IVS-effective-31-Jan-2022.pdf

Зазначений метод часто використовується для оцінки історичних будівель, антикварних об'єктів та інших унікальних активів, де потрібна точна копія для збереження автентичності та історичної цінності.

Метод підсумовування (Summation Method) – також відомий як метод базових активів, зазвичай використовується для інвестиційних компаній або інших типів активів чи організацій, для яких вартість є головним фактором вартості їхніх активів (п. 70.8. IVS). Метод підсумовування, який оцінює актив шляхом визначення вартості окремих значень його окремих компонентів. Кожен компонент оцінюється окремо, а загальна вартість становить сукупність цих окремих значень. Метод підсумовування підходить для складних активів, що складаються з окремих частин, де вартість кожної частини можна оцінити незалежно. Прикладом ефективного застосування методу може бути оцінка промислового підприємства, де метод підсумовування передбачатиме здійснення оцінки вартості кожної машини, споруди тощо, незалежно, а потім додавання цих значень для отримання загальної вартості активу.

Вибір методу оцінювання активів за витратного підходу залежить від характеру оцінюваного активу та конкретних обставин оцінки. Метод вартості заміщення зосереджений на відновленні корисності, метод вартості відтворення важливий в умовах, де потрібне точне відновлення, а метод підсумовування агрегує значення окремих компонентів. У контексті війни витратні методи оцінювання вартості відновлення особливо корисні, оскільки вони забезпечують комплексну оцінку фінансової компенсації, необхідної для відновлення, передусім, критичної інфраструктури: дороги, мости, лікарняні заклади, електростанції тощо. Фактично витратний підхід базується на визначенні фактичних витрат, які будуть понесені на заміну, що створює гарантію того, що постраждала сторона отримає достатні кошти для повного відновлення своїх активів.

Прикладом ефективного використання витратного підходу при оцінці збитків та впровадження стратегії відновлення на урбанізованих територіях є Південна Корея [162]. Проблема країни виникла внаслідок швидких урбанізаційних процесів, що призвело до сильної ерозії ґрунтів у гірських регіонах, насамперед через неправильні методи

¹⁶² Kim, Sung-Hoon, and John A. Dixon. Economic Valuation of Environmental Quality Aspects of Upland Agricultural Projects in Korea, in Dixon, John A. and Maynard M. Hufschmidt, eds., Economic Valuation Techniques for the Environment: A Case Study Workbook. Baltimore: Johns Hopkins Press. 1986. URL: <https://repository.krei.re.kr/bitstream/2018.oak/15702/1/Economic%20Valuation%20of%20Environmental%20Quality%20Aspects%20of%20Upland%20Agricultural%20Projects%20in%20Korea:%20A%20Case%20Study.pdf>

управління ґрунтами та неправильне планування полів і помилки в розбудові урбанізованих районів. Для вирішення проблеми було запропоновано нові методи управління земельними ресурсами, але потрібно було оцінити ефективність цих методів. Щоб оцінити економічні переваги нових методів управління, дослідники застосували RCM, зосередившись на витратах, пов'язаних із фізичною заміною втраченого ґрунту, поживних речовин і води.

Чиста приведена вартість річних витрат на відновлення в 15-річній перспективі становила 2 045 754 вон [¹⁶³]. При оцінці вартості за допомогою нових методів управління (витрати включали компенсаційні виплати, заміну ґрунту, заміну поживних речовин і мульчування) чиста приведена вартість витрат становила 1 074 249 вон [¹⁶⁴]. Аналіз показав, що вартість впровадження нових методів управління ґрунтом становила приблизно половину відновної вартості тривалої ерозії за існуючої практики. Розрахунок чистої теперішньої вартості продемонстрував значні довгострокові заощадження та вигоди, вказуючи на те, що нові методи управління були економічно життєздатними та варті впровадження.

Ефективне впровадження методу RCM залежить від точного та повного збору даних. У цьому випадку вирішальними були точні вимірювання втрат ґрунту, поживних речовин і води. Забезпечення достовірних даних має важливе значення для реалістичних оцінок витрат.

RCM забезпечив надійну основу для оцінки економічних переваг нових методів управління земельними ресурсами в Кореї. Враховуючи витрати на заміну та амортизацію, цей метод полегшив комплексну оцінку, яка сприяла прийняттю обґрунтованих рішень менеджерами ресурсів. У прикладі підкреслено важливість точних даних, залучення зацікавлених сторін і постійного моніторингу в практичній реалізації методу DRC для боротьби з ерозією ґрунту.

¹⁶³ Kim, Sung-Hoon, and John A. Dixon. Economic Valuation of Environmental Quality Aspects of Upland Agricultural Projects in Korea, in Dixon, John A. and Maynard M. Hufschmidt, eds., Economic Valuation Techniques for the Environment: A Case Study Workbook. Baltimore: Johns Hopkins Press. 1986. URL: <https://repository.krei.re.kr/bitstream/2018.oak/15702/1/Economic%20Valuation%20of%20Environmental%20Quality%20Aspects%20of%20Upland%20Agricultural%20Projects%20in%20Korea:%20A%20Case%20Study.pdf>

¹⁶⁴ Kim, Sung-Hoon, and John A. Dixon. Economic Valuation of Environmental Quality Aspects of Upland Agricultural Projects in Korea, in Dixon, John A. and Maynard M. Hufschmidt, eds., Economic Valuation Techniques for the Environment: A Case Study Workbook. Baltimore: Johns Hopkins Press. 1986. URL: <https://repository.krei.re.kr/bitstream/2018.oak/15702/1/Economic%20Valuation%20of%20Environmental%20Quality%20Aspects%20of%20Upland%20Agricultural%20Projects%20in%20Korea:%20A%20Case%20Study.pdf>

В Україні повна компенсація земельних втрат від війни, охоплюватиме кілька важливих елементів для відновлення її корисності та вартості. Це включає розмінування, відновлення навколишнього середовища та вирішення проблеми втрати родючості сільськогосподарських територій. Саме ці компоненти гарантують, що земля є безпечною, придатною для майбутнього використання та екологічно відновлена до її стану до пошкодження.

Підхід, який використовує ринкові методи, доцільно використовувати для визначення вартості активів до початку воєнних дій. Довоєнна оцінка має важливе значення для оцінки розміру збитку та розрахунку розміру справедливої компенсації. Окрім цього, у правовому контексті проведення довоєнної оцінки допомагає вирішити суперечки, пов'язані з компенсаціями та відшкодуванням, формуючи об'єктивну базу оцінки.

В Міжнародних стандартах оцінки п. 30.1. визначено *ринкову вартість* як «розрахункову суму, на яку актив або зобов'язання повинні обмінятися на дату оцінки між покупцем і продавцем у міжнародній угоді, після належної оцінки ринку та де кожна зі сторін діяла обізнано, розсудливо та без примусу».

Підхід, що ґрунтується на ринковій вартості, враховує такі фактори, як місце розташування активу, його стан і ринкові умови, що дозволяє сформувати реалістичну оцінку, засновану на ринковій динаміці, а не на вартості відновлення у випадку з витратним підходом. Визначення ринкової вартості особливо підходить для оцінки вартості житлової нерухомості та комерційних будівель. Складність застосування цього підходу полягає в отриманні точних і вичерпних історичних даних. Ринкові умови можуть суттєво коливатися, тому оцінки повинні враховувати економічну нестабільність і рівень інфляції, щоб залишатися точними. Також оцінка має мінімізувати суб'єктивність при прийнятті рішень та аналізі історичних даних.

Прикладом застосування методу ринкової вартості для оцінки шкоди внаслідок війни може бути Сирія, зокрема враховуючи тривалість воєнних дій в країні. Для точної оцінки фінансового впливу та планування реконструкції було застосовано метод ринкової вартості для оцінки вартості зруйнованих об'єктів. Наприклад, багато житлових будинків у місті Алеппо були серйозно пошкоджені або повністю зруйновані.

Корисною практикою при оцінці руйнувань на прикладі Сирії є класифікація рівня шкоди. На основі встановленого рівня пошкодження кожному активу було визначено статус фізичного пошкодження на основі трьох класифікацій: відсутність пошкоджень,

часткове пошкодження (пошкоджено менше 40 відсотків активу) і повне знищення (пошкоджено більше 40 відсотків активу або пошкодження є структурними). Окремо здійснювалась оцінка робочого стану об'єктів (функціональних чи нефункціональних), щоб визначити рівень і якість надання послуг у різних секторах ^[165]. Оцінювачі використовували метод ринкової вартості, щоб визначити ринкову вартість будинків до руйнування, враховуючи умови місцевого ринку нерухомості до війни. Це передбачало аналіз порівнянних даних про продаж нерухомості з поправкою на такі фактори, як розташування, розмір і стан нерухомості. Застосування методу ринкової вартості забезпечило реалістичну оцінку фінансових втрат, понесених власниками житла. Оцінюючи, скільки б ці об'єкти коштували на відкритому ринку до їх знищення, зацікавлені сторони могли б краще зрозуміти масштаб економічної шкоди. Ця оцінка мала вирішальне значення для позовів про компенсацію, коли переміщені власники активів намагалися відшкодувати свої збитки, а також для міжнародних організацій з надання допомоги, які планували фінансову допомогу та програми реконструкції.

Метод ринкової вартості є корисним при оцінці комерційних будівель, оскільки він дозволяє враховувати потенційну здатність цих будівель приносити дохід, їх стратегічне розташування та попит на комерційну нерухомість. Такий підхід допоміг власникам бізнесу та інвесторам зрозуміти фінансовий вплив війни на їхні активи та прийняти обґрунтовані рішення щодо відновлення чи перенесення свого бізнесу.

Варто зазначити, що втрати від війни можуть бути непрямими, проте вони завдають суттєвої шкоди соціально-економічному стану країни. Томас П., Сімонова Л. ^[166] вказують на загальну економічну шкоду від війни. Така ситуація часто виникає через опосередкований вплив війни на звичайне бізнес середовище. Наприклад, в Україні серйозно порушено морську торгівлю, що призвело до значних торговельних втрат і збільшення витрат, оскільки підприємства змушені переходити на наземні маршрути, несучи значні додаткові

¹⁶⁵ Syria Damage Assessment of selected cities Aleppo, Hama, Idlib. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. 2017. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/530541512657033401/pdf/121943-WP-P161647-PUBLIC-Syria-Damage-Assessment.pdf>

¹⁶⁶ Thomas R.P., Simonova L. Valuing War Damage for Financial Compensation. VoxUkraine. Analytical Economics. 2023. URL: <https://voxukraine.org/en/valuing-war-damage-for-financial-compensation>

витрати та втрату прибутку [¹⁶⁷]. У таких випадках економічний збиток розраховується як різниця між умовами господарювання за умов відсутності війни та фактичними умовами, які стали результатом війни.

Економічний збиток визначається кількісно шляхом порівняння фінансових результатів діяльності підприємства за нормальних довоєнних умов з показниками під час війни. Це передбачає детальний фінансовий аналіз, щоб визначити втрату доходу та збільшення операційних витрат, які безпосередньо пов'язані з війною. Підприємствам необхідно задокументувати конкретні способи, якими війна вплинула на їхню діяльність, як-от, порушення ланцюгів постачання, збільшення транспортних витрат і обмеження доступу до ринку. Ця документація є основою для розрахунку фінансового впливу.

Складність проведення оцінки збитків від війни в Україні посилюється тим, що знищення та руйнувань зазнають цілі урбанізовані території. Висока щільність населення урбанізованих територій означає, що будь-які руйнування чинять вплив на більшу кількість людей. Такі руйнування можуть призвести до більших втрат людей та збільшення кількості травм, що посилює загальний вплив руйнування. Руйнування на урбанізованих територіях має значні економічні та соціальні наслідки. Такі центри часто є економічними центрами, і їх руйнування руйнує бізнес, призводить до еміграції населення і підриває економічну стабільність. Саме соціальна структура спільнот страждає від переміщення сімей, а основні соціальні послуги, такі як охорона здоров'я, освіта та безпека, знаходяться під загрозою.

Точна оцінка фінансової компенсації вимагає комплексного збору даних, що включає історичні фінансові записи, ринкові дані та будь-яку доступну інформацію про довоєнні умови ведення бізнесу. Щоб відповідати суворим стандартам доказів, компанії повинні складати детальну документацію, яка підлягає верифікації. Це може включати контракти, рахунки-фактури, записи про доставку та повідомлення, які чітко демонструють вплив війни на операції. Залучення незалежних аудиторів або експертів з оцінки може допомогти забезпечити відповідність даних і документації необхідним стандартам і забезпечити неупереджену основу для позовів про компенсацію.

Під час бойових дій доступ до точних і повних даних може бути складним через руйнування, переміщення та інші збої. Економічне середовище під час і після війни може бути дуже нестабільним, що

¹⁶⁷ Thomas R.P., Simonova L. Valuing War Damage for Financial Compensation. VoxUkraine. Analytisc Economics. 2023. URL: <https://voxukraine.org/en/valuing-war-damage-for-financial-compensation>

ускладнює процес оцінки. Потреба в детальній і чіткій документації для підтвердження претензій може бути обтяжливою для підприємств, які вже постраждали від війни.

Для забезпечення справедливої та обґрунтованої компенсації за збитки, завдані війною, необхідно дотримуватися міжнародно визнаних стандартів оцінки. Незалежно від правових механізмів, які використовуються для отримання фінансової компенсації, процес оцінки повинен бути прозорим, послідовним та незалежним. Це особливо важливо в контексті міжнародних конфліктів, де компенсаційні претензії повинні бути прийнятними як для національних, так і для міжнародних органів. Таким чином, дослідження методів оцінки збитків від війни є актуальним та важливим для розробки ефективних стратегій постконфліктного відновлення. Використання адекватних методів оцінки дозволяє не лише точно визначити розмір завданих збитків, але й сприяє прийняттю обґрунтованих рішень щодо розподілу ресурсів та планування реконструкційних заходів.

3.3. Можливості відновлення постраждалих внаслідок війни урбанізованих територій України

Концепція самовідновлення постраждалих територій відноситься до здатності країни або регіону самостійно відновлювати та перебудовувати свою економіку після періоду конфлікту чи війни. Ця концепція підкреслює стійкість, інноваційність, креативність і місцеву здатність постраждалого населення ініціювати та підтримувати зусилля з економічного відновлення.

Україна переживає найбільшу війну в Європі за останні десятиліття, яка забирає життя українців, щодня призводить до критичного руйнування населених пунктів і інфраструктури, що особливо масштабується на урбанізованих територіях. Необхідність відновлення цих територій стала великою глобальною проблемою. Війна викликала масове переміщення населення і призвела до гуманітарної кризи. Відновлення урбанізованих територій є ключовим для забезпечення гідного життя для внутрішньо переміщених осіб, забезпечення їх потреб, дотримання прав та свобод, а також зміцнення миру.

Тема відновлення постраждалих урбанізованих територій в Україні має критичне значення в контексті сучасних глобальних

викликів і криз, пов'язаних з війною та збройними конфліктами. Дослідження в цій галузі дозволить сформувати стратегії для ефективного відновлення та сталого розвитку урбанізованих територій в Україні та в інших регіонах, які переживають подібні виклики.

Вважається, що термін «самовідновлення» вперше був використаний після програми відновлення наслідків циклону «Sidr» в Бангладеш в 2007 році [¹⁶⁸]. Дотепер немає загальноприйнятого визначення цього терміну, хоча він характеризує плани та рішення щодо відновлення постраждалих територій за рахунок власних інвестицій громад та осіб, які безпосередньо є постраждалими [¹⁶⁹].

Емпіричні дослідження самовідновлення направлені на вивчення механізмів і процедур реконструкції, форм та способів фінансування відновлення, а також ролі соціального капіталу та мереж в процедурі відновлення [¹⁷⁰, ¹⁷¹].

Економічне самовідновлення відіграє вирішальну роль у післявоєнний період з низки причин. В першу чергу, здатність до економічного самовідновлення дає змогу оцінити перспективи довгострокового сталого розвитку. Головним драйвером у відновленні мають виступати місцеві громади, які безпосередньо мають бути відповідальними за процес відновлення. Внаслідок цього з'являється можливість окремим особам, громаді і установам відновлювати свою економіку відповідно до їхніх конкретних потреб, пріоритетів і культурного контексту. Розширення прав і можливостей сприяє формуванню стійкості, самозабезпечення та більший соціальній взаємодії. Від цих чинників залежать сталість та інклюзивні результати розвитку.

По-друге, економічне самовідновлення урбанізованих територій часто може призвести до швидшого відновлення порівняно з використанням виключно зовнішньої допомоги чи втручання. Місцеві суб'єкти, знаючи контекст і потреби, можуть негайно розпочати

¹⁶⁸ Maynard, V., Parker, E., Yoseph-Paulus, R. and Garcia, D. (2017) 'Urban planning following humanitarian crises: supporting urban communities and local governments to take the lead', *Environment & Urbanization* (<http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0956247817732727>)

¹⁶⁹ Davis, I. and Alexander, D. (2016) *Recovery from disaster*. London: Routledge DEMAC (2016) *Diaspora humanitarianism: transnational ways of working*. Copenhagen: Diaspora Emergency Action and Co-ordination consortium, (<https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/Diaspora-Humanitarianism-Transnational-ways-of-working-.pdf/>)

¹⁷⁰ Twigg, J., & Mosel, I. (2017). Emergent groups and spontaneous volunteers in urban disaster response. *Environment and Urbanization*, 29(2), 443–458. <https://doi.org/10.1177/0956247817721413>

¹⁷¹ Lambert, R. and Allen, A. (2016) 'Participatory mapping to disrupt unjust urban trajectories' in Imperatore, P. and Pepe, A. (eds) *Geospatial technology – environmental and social applications*. InTech. doi: 10.5772/61680.

відновлення, обходячи потенційні затримки, пов'язані із зовнішніми процесами прийняття рішень. Побічним ефектом самовідновлення є розбудова децентралізованої системи управління, через розкриття потенціалу місцевих установ, організацій та громад [172].

По-третє, економічне самовідновлення дозволяє досліджувати нові сектори та диверсифікувати економічну діяльність, зменшуючи залежність від однієї галузі чи джерела доходу. Ця диверсифікація повинна зменшувати вразливість до майбутніх кризових періодів, а, відповідно, посилювати сталість соціально-економічного середовища. Диверсифікація економіки спонукає до мобілізації та використання місцевих ресурсів, як матеріальних, так і нематеріальних. Це дозволяє ідентифікувати та використовувати місцеві активи, такі як природні ресурси, людський капітал, культурна спадщина та підприємницькі навички, для економічного відродження. Окремі дослідження [173] зазначають, що залучення різних секторів економіки та стейкхолдерів, які проживає на конкретній постраждалій території є більш інклюзивним і ефективним, ніж інші підходи відбудови.

Роботи з відновлення часто розпочинаються у дуже нестабільних постконфліктних умовах, навіть у тих, де відновлення бойових дій все ще дуже ймовірне.

Виклики відновлення для територій різного рівня урбанізації є різними. Політика та системи відновлення на урбанізованих територіях створює унікальні проблеми через їх різноманітність, складність і розмір, що вимагає адаптованих підходів. Надання матеріальної допомоги постраждалим особам та інвестиції мають враховувати наявну сформовану економіку. Населення урбанізованих територій не тільки демонструє різноманітність, але й демонструє вищу мобільність, внаслідок чого ці громади часто не мають чітко визначених просторових кордонів [174, 175, 176].

¹⁷² Sanderson, D. & Sitko, P. (2017), Urban Area-based Approaches In Post-disaster Contexts. Guidance Note For Humanitarian Practitioners (London, International Institute for Environment and Development). <https://pubs.iied.org/pdfs/10825IIED.pdf>

¹⁷³ Parker, E. & Maynard, V. (2015), Humanitarian Response to Urban Crises. A Review of Area-based Approaches (London, International Institute for Environment and Development). <https://pubs.iied.org/pdfs/10742IIED.pdf>

¹⁷⁴ Brown, D., Boano, C., Johnson, C., Vivekananda, J. & Walker, J. (2015), 'Urban Crises and Humanitarian Responses: A Literature Review', Development Planning Unit, University College London. <https://www.alnap.org/system/files/content/resource/files/main/bartlett.pdf>

¹⁷⁵ Twigg, J. & Mosel, I. (2018), Informality in Urban Crisis Response (London, Overseas Development Institute). <https://www.odi.org/publications/11052-informality-urban-crisis-response>

¹⁷⁶ Сергієнко, Л.В. Теоретико-методологічна конструкція дослідження проблем державної політики гарантування безпеки урбанізованих територій. Економіка, управління та адміністрування, 2022. № 3(101), с. 55–69. [https://doi.org/10.26642/ema-2022-3\(101\)-55-69](https://doi.org/10.26642/ema-2022-3(101)-55-69)

Ондер Х. використовуючи дані руйнувань та міграції населення у Сирії внаслідок війни сформував модель відновлення постраждалих територій [177]. Модель має на меті демонструвати можливі підходи до відновлення інфраструктури, міграції та політик з перебудови економіко-соціального середовища. Модель відновлення постраждалих регіонів наведено на рис. 3.1 та 3.2. [178]

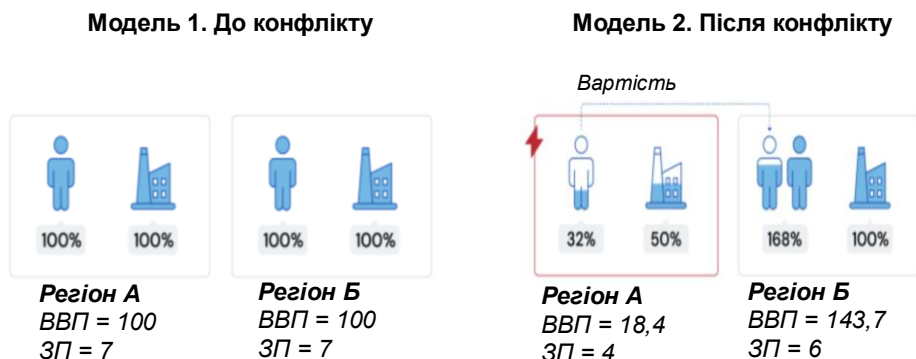

*Рис. 3.1. Моделювання економічної ситуації регіонів «до» та «після» конфлікту
Джерело: сформовано на основі [179]*

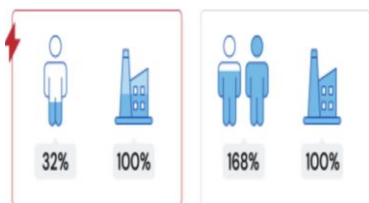
У моделі пропонується порівняння двох регіонів, які мають однакові стартові умови. Руйнування регіону А скорочує інфраструктурні можливості та фактори виробництва вдвічі та знижує заробітну плату (модель 2). Внаслідок війни відбувається переміщення населення до регіону Б. Такі події знижують заробітну плату в регіоні Б та підвищують її в регіоні А. Вартість переміщення коштує 2 одиниці, тому переміщення буде тривати, доки різниця в оплаті праці між двома регіонами не впаде нижче 2 одиниць. (Зрештою, 68% працівників у регіоні А переїхали, а зарплата стабілізувалася на рівні 4 о. у регіоні А та 6 од. у регіоні Б. Загалом ВВП у регіоні А впав до 18,4 од., а в регіоні Б збільшився до 143,7 од.)

¹⁷⁷ Onder H. Wanted: Economic principles for post-conflict recovery. Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/02/16/wanted-economic-principles-for-post-conflict-recovery/>.

¹⁷⁸ Onder H. Wanted: Economic principles for post-conflict recovery. Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/02/16/wanted-economic-principles-for-post-conflict-recovery/>.

¹⁷⁹ Onder H. Wanted: Economic principles for post-conflict recovery. Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/02/16/wanted-economic-principles-for-post-conflict-recovery/>.

Модель 3. Відновлення регіону А

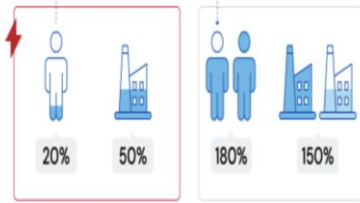

Регіон А
ВВП = 22,6
ЗП = 4,9

Регіон Б
ВВП = 143,7
ЗП = 6

Модель 4. Інвестиції в регіоні Б

Вартість
переселення = 2

Регіон А
ВВП = 13
ЗП = 4,6

Регіон Б
ВВП = 170,6
ЗП = 6,6

*Рис. 3.2. Моделювання економічної ситуації регіонів при відновленні та інвестуванні
Джерело: сформовано на основі [180]*

Моделі 3 і 4 пропонують дві альтернативні політики: відновлення виснаженого капіталу в Регіоні А або розподіл тих самих ресурсів для інвестування в Регіон Б. У першому сценарії (модель 3) заробітна плата в Регіоні А становить 4,9 од., але є недостатньою, щоб зацікавити людей з інших регіонів. Навпаки, інвестиції в Регіон Б (Модель 4) виявляються більш привабливими, залучаючи більший приплив працівників з Регіону А.

Зрештою, на Моделі 4 спостерігається кращий сукупний ВВП (183,6 од. порівняно зі 166,3 од. відповідно) і вищу середню заробітну плату (6,4 од. порівняно з 5,8 од.). Навіть середня заробітна плата жителів Регіону А, тепер розділених між двома регіонами, в останньому випадку краща (6,2 од. порівняно з 4,2 од.). У цьому випадку реконструкція пошкодженої інфраструктури стає неоптимальним вибором.

Важливо, що моделювання відбувається на основі 2 головних факторів виробництва згідно моделі Кобба-Дугласа – праця та капітал. Висновок моделі однозначно не означає, що інвестування в регіони, які

¹⁸⁰ Onder H. Wanted: Economic principles for post-conflict recovery. Brookings. URL: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/02/16/wanted-economic-principles-for-post-conflict-recovery/>.

приймають переселенців та постраждали інфраструктурно менше є кращим від відновлення постраждалих територій. Ситуація може змінюватись також під впливом інших факторів.

Однак, при врахуванні політик та підходів щодо відновлення постраждалих урбанізованих територій важливо враховувати не лише фактори продуктивності праці та капіталу. Про це свідчать дані щодо переміщення та мобільності населення в Україні після початку повномасштабного вторгнення (рис. 3.3). Зрозуміло, що найбільше повернення населення відбулось в регіони, які були звільнені та/або інтенсивність бойових дій зменшилась. Однак суттєва тенденція повернення внутрішньо-переміщених осіб спостерігається і в східних та південних регіонах, попри постійні активні воєнні дії.

Рис. 3.3. Оцінка місця перебування осіб, які повернулися за макрорегіонами ^[181]

Відповідно, суттєвим фактором повернення внутрішньо-переміщених осіб є соціальні, культурні (в т.ч. конфесійні) зв'язки з місцем проживання. Зазначені зв'язки можуть створити унікальний набір умов, за яких політика, реалізована в цьому регіоні, має більше значення та вплив на добробут населення. У контексті відновлення постраждалих територій, «емоційні» зв'язки (культурні, соціальні,

¹⁸¹ Home Displacement Tracking Matrix. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R11_RET_FINAL_UKR.pdf

релігійні, конфесійні тощо) з певним місцем відіграють важливу роль, оскільки посилюють згуртованість громади, соціальну гармонію та відчуття колективної ідентичності. Зрештою, покращується соціальна стабільність, якість життя та загальний добробут.

З огляду на це, важливим постає питання щодо пошуку балансу між політикою та програмами відновлення, які сприяють культурній ідентичності та різноманітності, і політикою, яка забезпечує справедливість і рівні можливості для всіх членів суспільства. Надмірна увага до «емоційних» зв'язків із певним регіоном може призвести також і до проблем виключення чи маргіналізації певних груп. Таким чином, політика повинна розроблятися з ширшою перспективою, яка сприяє соціальній згуртованості, інклюзивності та справедливому розвитку.

Тенденції переміщення населення за 2022 рік (рис. 3.4) свідчать про збільшення кількості осіб, які повернулися і мають намір залишитись, а саме 79% із тих, хто повернувся, планують залишитися у своїх домівках, що складає близько 4,1 мільйона осіб. При цьому 80% з них вже перебували в своїх домівках довше одного місяця [¹⁸²].

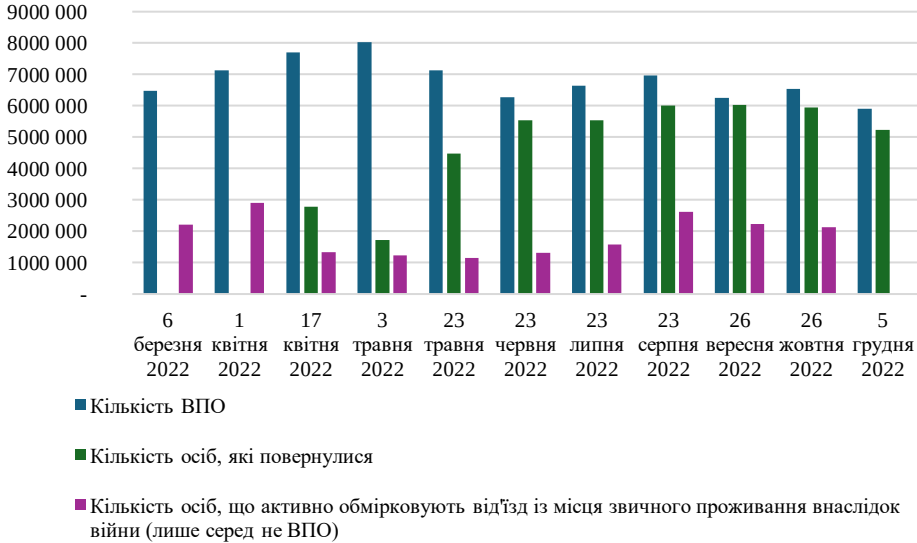

Рис. 3.4. Тенденції щодо переміщення та мобільності [¹⁸³]

¹⁸² Home Displacement Tracking Matrix. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R11_RET_FINAL_UKR.pdf

¹⁸³ Home Displacement Tracking Matrix. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R11_RET_FINAL_UKR.pdf

Однак, лише 10% осіб, які повернулися, обрали місцевість, яка була деокупована. У північному макрорегіоні, приблизно кожна четверта особа, що повернулася, проживає в місцевостях, які були деокуповані в березні-квітні 2022 року (27%). На сході, прикладів повернення на території, які раніше були в окупації, є менше. Це свідчить, більшою мірою, про те, що території у східній частині України, які були пізніше звільнені мають мінливу безпекову ситуацію, адже зберігається високий рівень загрози та наявні масштабні руйнування, зокрема, інфраструктури та житла. Такі фактори безпосередньо ускладнюють процес повернення.

Публічно-управлінські та політичні рішення щодо інвестування у відновлення постраждалих від війни регіонів чи підтримки переміщених осіб є складним і загалом мають включати багатогранний підхід, який стосується обох аспектів. Це не ситуація «або-або», а потреба у комплексній стратегії, яка визнає взаємозв'язок цих викликів (інвестиції у регіон та підтримка переміщених осіб). Досвід відновлення Боснії через надання великої допомоги вказує на негативний побічний ефект – залежність місцевої економіки від зовнішніх джерел фінансування та допомоги [¹⁸⁴].

Інвестиції у зруйновані війною урбанізовані території мають вирішальне значення для відновлення інфраструктури, відновлення систем управління, сприяння економічному розвитку та створення можливостей для працевлаштування. Цей підхід спрямований на стабілізацію територій та перебудову відповідно до безпекових викликів. Разом з тим, відновлення має створювати умови, що сприяють поверненню та реінтеграції переміщених осіб.

Урбанізовані території, які забезпечують прийом і підтримку біженців та переміщених осіб мають важливе значення для задоволення їхніх нагальних потреб, забезпечення їхньої безпеки та доступу до медичної допомоги, освіти та можливостей для існування, а також загалом сприяти дотриманню прав та свобод таких осіб. Інвестиції в добробут і самозабезпечення осіб, які не мають можливості повернутись до місць проживання є життєво важливими для довгострокових перспектив як самих осіб, так і регіону, куди вони були змушені виїхати. Це передбачає забезпечення доступу до освіти та професійної підготовки, полегшення економічних можливостей та сприяння соціальній інтеграції. Розширюючи можливості окремих осіб

¹⁸⁴ Nikolaos Tzifakis & Charalambos Tsardanidis (2006) Economic reconstruction of Bosnia and Herzegovina: The lost decade, *Ethnopolitics*, 5:1, 67-84, DOI: [10.1080/17449050600576316](https://doi.org/10.1080/17449050600576316)

і громад. Останні можуть сприяти відновленню та розвитку своїх рідних регіонів, коли умови дозволять їм безпечно повернутися.

Важливим є врахування контекстних умов при відновленні та реінтеграції. Універсального рішення не може існувати, і підходи мають бути пристосовані до унікальної динаміки та потреб постраждалих регіонів. Відповідно, всі рішення мають прийматись через взаємодію влади та інвесторів з місцевими заінтересованими сторонами, а також через безпосереднє залучення постраждалих громад для розуміння місцевих особливостей та потенціалу.

Відновлення постраждалих від війни урбанізованих територій і підтримка переміщених осіб не є взаємовиключеними процесами. Для досягнення довгострокової стабільності, соціальної згуртованості, стійкості та сталого розвитку необхідний комплексний та збалансований підхід. Інвестуючи в постконфліктне відновлення та допомагаючи переміщеним особам, стає можливим створити умови для того, щоб люди могли відновити своє життя, зробити «внесок» у життя своїх громад і сприяти мирному та процвітаючому майбутньому.

Контекстні умови відіграють критичну роль у відновленні та реінтеграції постраждалих регіонів після конфлікту чи війни. Неможливим є використання універсального підходу, адже потрібно адаптувати стратегії до конкретних потреб, умов, особливостей та потенціалу кожного регіону чи території. Пошук шляхів вирішення проблем повинен базуватися на активній взаємодії між владою, інвесторами та місцевими заінтересованими сторонами. Розширення участі громадськості та партисипативний підхід загалом, включаючи безпосередньо представників постраждалих громад для отримання глибокого розуміння місцевого контексту і потреб є важливими умовами формування ефективної стратегії відновлення та застосування концепції самовідновлення постраждалих територій. Підтримка переміщених осіб і відновлення територій не повинні розглядатись окремо та є паралельними завданнями публічної політики у цьому напрямі. Створення довгострокової стабільності та соціальної згуртованості вимагає комплексного та збалансованого підходу, який поєднує відновлення та підтримку переміщених осіб. Інвестування у відновлення постраждалих регіонів внаслідок війни і допомога переміщеним особам створюють передумови для відновлення життя урбанізованих територій. Отже, врахування контекстних умов, комплексний підхід і активна взаємодія всіх сторін є ключовими елементами успішного відновлення та реінтеграції на урбанізованих територіях, які постраждали внаслідок війни.

3.4. Зарубіжний досвід впровадження стратегії інклюзивного міста в країнах ЄС

У контексті неперервної урбанізації та формування стратегій розвитку міст необхідно ретельно розглянути можливий вплив цього процесу на соціальну інтеграцію. Відомо, що деякі міста успішно використали урбанізацію як інструмент для підвищення соціальної інклюзії, що, в свою чергу, зробило їх лідерами у сфері якості життя. Є кілька прикладів успішної урбанізації, яка призвела до соціальної інтеграції і ці міста стали лідерами за якістю та комфортом життя. Такі міста, як Відень (Австрія), Мельбурн (Австралія), Копенгаген (Данія) та інші розробили програми, які враховують потреби всіх верств населення при плануванні майбутнього зростання та розвитку своїх міст. Одним з ключових аспектів, якому ці успішні міста віддають пріоритет, є доступ до основних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, культура та інші соціальні зручності. Забезпечуючи рівний доступ для всіх членів суспільства, вони створюють більш інклюзивне середовище, де кожен має можливість процвітати. Крім того, ці міста часто впроваджують політику, спрямовану на зменшення нерівності шляхом вирішення таких питань, як доступне житло чи громадський транспорт.

Незважаючи на те, що урбанізація пов'язана з багатьма проблемами, включаючи проблеми з навколишнім середовищем або навантаження на інфраструктуру, очевидно, що визначення пріоритету інклюзії в розвитку міст приводить до кращих результатів для всіх учасників. Історії успіху провідних міст у всьому світі повинні слугувати натхненням для політиків, які прагнуть побудувати більш інклюзивні громади у своїх юрисдикціях.

З точки зору державного управління, перехід до моделі інклюзивного міста має важливе значення для формування кращого майбутнього і включає розробку політик, що сприяють доступності, рівності та участі для усіх мешканців країни.

В грудні 2000 року, Європейська Рада в Ніцці запропонувала новий на той час підхід до вирішення проблеми бідності та соціальної ізоляції, визначивши чотири основні цілі, де підкреслюється значущість інклюзії, які актуальні і зараз та є базою для політики урядів країн Європи щодо інклюзії [¹⁸⁵]:

¹⁸⁵ Joint report on social inclusion, (2004). URL: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf.

1. Сприяти активній зайнятості та доступу до ресурсів, прав, товарів і послуг для всіх. Ключовими політичними підходами до цілі є:

- створення можливостей працевлаштування (визначення та реалізація шляхів працевлаштування для вразливих груп суспільства, паралельно з активізацією політики освіти для всіх);

- політика балансу між роботою та сімейним життям (підходи, що спрямовані на забезпечення гармонії між професійними та домашніми обов'язками, включаючи опіку за дітьми та залежними від сторонньої допомоги особами);

- інтеграція і зайнятість через соціальну економіку (використання соціально-економічних можливостей для забезпечення інтеграції та зайнятості);

- профілактика виключення з робочого середовища (покращення шансів на зайнятість шляхом ефективного управління людськими ресурсами, організації праці та навчання протягом життя);

- системи соціального захисту (розробка систем, які допомагають забезпечити кожній людині необхідні для життя ресурси та допомагають у подоланні перешкод на шляху до працевлаштування);

- доступ до житла та основних послуг (реалізація політик, які гарантують доступ до гідного житла з необхідними санітарними умовами та основних комунальних послуг, необхідних для життя);

- доступ до медичної допомоги (забезпечення доступу до медичних послуг відповідно до потреб людини);

- послуги для людей, яким загрожує відчуження (розробка послуг та супутніх заходів, які допомагають людям, яким загрожує соціальне відчуження, забезпечити ефективний доступ до освіти, правосуддя та інших державних і приватних послуг).

2. Вжити превентивних заходів для запобігання ризикам ексклюзії. Ключовими політичними підходами до цілі є:

- оптимальне використання потенціалу суспільства, заснованого на знаннях (використання потенціалу нових інформаційних та комунікаційних технологій, гарантуючи, що ніхто не залишиться осторонь, особливо люди з обмеженими можливостями);

- профілактичні заходи для запобігання життєвим кризам (розробка політики, спрямованої на недопущення життєвих криз, які можуть призвести до соціального відчуження, таких як надмірна заборгованість, відрахування зі школи та бездомність);

- збереження сімейної солідарності (здійснення дій для підтримки сімейної солідарності в усіх її проявах, пропонуючи

допомогу найбільш вразливим і залучаючи до цього процесу всі релевантні (відповідні) органи).

3. *Надавати допомогу найбільш вразливим.* Ключовими політичними підходами до цілі є:

- сприяння соціальній інтеграції (допомога жінкам та чоловікам, які відчують постійну бідність, таким як особи з інвалідністю або тим, що входять в групи з особливими проблемами інтеграції (наприклад, іммігранти), у їхньому процесі соціальної інтеграції);

- боротьба проти соціальної ізоляції дітей (зусилля щодо виключення соціальної ізоляції серед дітей та надання їм всіх можливостей для соціальної інтеграції);

- розробка цілісних ініціатив для відчужених територій (розробка комплексних заходів, спрямованих на покращення становища відчужених територій).

4. *Залучити до цього процесу всі відповідні органи.* Ключовими політичними підходами до цілі є:

- сприяти участі та самовираженню осіб, які переживають ізоляцію, з урахуванням національних звичаїв;

- включення боротьби проти відчуження в загальну політику (мобілізація органів державної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях відповідно до їх сфер відповідальності, адаптація адміністративних та соціальних послуг до потреб осіб, які переживають ізоляцію, і забезпечення уваги дотичного персоналу до цих потреб);

- сприяння діалогу та партнерству між усіма відповідними державними та приватними органами (залучення соціальних партнерів, громадських організацій та постачальників соціальних послуг до боротьби з різними формами відчуження, відповідно до сфер відповідальності, заохочення соціальної відповідальності та активної участі всіх громадян у боротьбі проти соціального відторгнення, виховання соціальної відповідальності в бізнесі) [186].

Зазначені цілі можуть бути досягнуті комплексно через їхню інтеграцію та адаптацію до інших цілей або через реалізацію специфічних політик чи дій.

Стратегія Європейської Комісії, спрямована на боротьбу з бідністю та соціальною ізоляцією, включає в себе набір політичних рекомендацій, які можуть бути адаптовані для вирішення цих критичних проблем і в Україні та, в свою чергу, вимагати додаткового

¹⁸⁶ Joint report on social inclusion, (2004). URL: https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf.

аналізу і адаптації до місцевих умов. Це надає важливу основу для формування відповідних стратегій та ініціатив, що спрямовані на покращення економічних та соціальних умов у країні, а також сприятиме створенню інклюзивних міст, які будуть сприятливими для життя всіх громадян.

«Інклюзивне процвітання має бути основою стратегій міст для сталого майбутнього. Без справедливості та інклюзії економічне зростання не є сталим. Без зростання справедливість – це перерозподіл бідності» (Бруно Ланвін, засновник і генеральний директор D&L Partners).

Варто звернути увагу на Індекс процвітання та інклюзії міст, відомий як PICSА (The Prosperity & Inclusion City Seal and Awards), що був створений іспанською провінцією Біскайя, Більбао та глобальною стратегічною компанією D&L Partners у 2019 році. Було оцінено 113 міст за їхніми зусиллями щодо створення процвітаючого середовища для всіх громадян. Вимірювання були здійснені за такими критеріями, як дохід на душу населення, якість життя, особиста безпека, доступ до освіти, доступ до Інтернету, якість навколишнього середовища, доступність та доступ до медичних послуг. Цей звіт став першим, в якому метрополіси були оцінені за їхню інклюзивність, а не просто за економічну потужність чи туристичну привабливість [187]. Також особливе місце посідають такі критерії як: співпраця державного та приватного секторів щодо впровадження інклюзивності як конкурентної переваги, необхідність громадської участі в реалізації ефективної міської політики та важливість соціальної інклюзії для пом'якшення зміни клімату та адаптації до її наслідків [188].

The Prosperity & Inclusion City Seal and Awards (PICSА) Index – це перший в світі рейтинг міст, який не лише вимірює багатство та економічний розвиток міст, але й розглядає, наскільки ці показники розподіляються по всьому населенню та допомагають формувати міські політики, дозволяючи порівнювати та вдосконалювати передові методи містобудування. Індекс бере за основу роботу вже існуючих організацій та індексів, таких як Світовий банк, ОЕСР, ООН-Хабітат, ВООЗ, і відображає більш деталізоване, багатоаспектне розуміння поняття «інклюзивне процвітання», яке включає в себе три ключові елементи: *процвітання, соціальну інтеграцію та просторову інклюзію.*

¹⁸⁷ «A New Report Looks at the Most Inclusive Cities in the World». URL:<https://www.usnews.com/news/cities/articles/2019-11-29/a-new-report-looks-at-the-most-inclusive-cities-in-the-world>

¹⁸⁸ «No Prosperity Without Inclusion: A New Index For Cities». URL:<https://datadrivenlab.org/data/the-prosperity-inclusion-city-seal-and-award-picsa-ceremony/>

Варто зазначити, що на час створення індекс PICSA фокусується виключно на вимірюванні реальної ефективності міст. Проте, у подальших версіях цього інструменту очікується розширення його можливостей для аналізу актуальних або майбутніх політичних ініціатив, а також для оцінки потенціалу муніципальних структур з точки зору реалізації стратегій інклюзивного процвітання.

За показниками PICSA Index, в десятку провідних інклюзивних міст увійшли: Цюрих, Швейцарія; Відень, Австрія; Копенгаген, Данія; Люксембург, Люксембург; Гельсінкі, Фінляндія; Тайбей, Тайвань; Осло, Норвегія; Оттава, Канада; Кіль, Німеччина; Женева, Швейцарія [189].

Розглянемо місто Відень в контексті елементів «інклюзивного процвітання».

Відень є відомим світовим лідером у сфері інклюзивності, підтримуючи різні групи населення через багатий ряд політик і програм. Це європейське місто, як зазначено вище, займає одну з провідних позицій в рейтингу рівня інклюзивності міст та є цікавим для нас як одне з міст, яке відбудовувалося та відновлювалося після значних руйнувань під час Першої та Другої світових воєн.

Розглянемо, як в стратегії розвитку Відня [190] забезпечуються три основні елементи «інклюзивного процвітання»: процвітання, соціальна інтеграція та просторова інклюзія.

Процвітання: Відень вважається одним з найбільш процвітаючих міст Європи. Це проявляється в його сильній економіці, яка базується на таких секторах, як інформаційні технології, житлове будівництво, наукові дослідження та розвиток, культура та туризм.

Соціальна інтеграція: місто має дуже розгалужену систему соціального захисту, яка включає систему громадського житла, допомогу у працевлаштуванні, сприяння гендерній рівності, програми допомоги учням, студентам та багато іншого.

Просторова інклюзія: щодо просторової інклюзії, Відень використовує планування міста як інструмент для забезпечення рівного доступу до міської інфраструктури та служб. Міські плани розроблені таким чином, щоб забезпечити доступ до зелених зон, громадського транспорту, освітніх установ та інших служб для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу або доходів.

Варто зазначити, що ці елементи переплітаються та доповнюють

¹⁸⁹ «No Prosperity Without Inclusion: A New Index For Cities». URL:<https://datadrivenlab.org/data/the-prosperity-inclusion-city-seal-and-award-picsa-ceremony/>
¹⁹⁰ «The Strategy Plan for Vienna». URL:<https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/studien/pdf/b007289.pdf>

один одного для створення цілісної картини інклюзивного процвітання міста. Розглянемо основні компоненти, які, на нашу думку, мають найбільше значення для процвітання та щасливого життя міста на прикладі Відня.

1. *Житлова політика.* Відень має довгу історію забезпечення доступного житла для своїх громадян. Більше половини населення міста живе в субсидованих або «соціальних» житлових комплексах, що забезпечують високий стандарт проживання за доступною ціною [¹⁹¹]. Ключовими елементами, які варто розглянути є:

– *соціальне житло:* у Відні понад половину населення складають мешканці «соціальних» житлових комплексів, що фінансуються або субсидуються місцевою владою. Це житло, яке почало з'являтися у 1920-х роках після Першої світової війни, в основному для приїжджих робітників, відоме своєю високою якістю, доступністю та різноманітністю архітектурних форм. Ініціатива «Червоного Відня» (період 1918–1934 років започатковано будівництво муніципального житла, під керівництвом Соціал-демократичної робітничої партії), яка продовжується й досі, дозволила не лише забезпечити доступне житло, а й впровадити сучасні стандарти у побудовані будинки соціального житла, які є престижними для проживання і сьогодні [¹⁹²].

Karl Marx Hof – це найвідоміший комплекс соціального житла, що простягається на декілька трамвайних зупинок (приблизно 1,2 км). Спільною рисою для таких будівель є мистецьке оформлення приміщень і відмінна інфраструктура, яка включає в себе дитячі садки, кафе, спортивні майданчики та багато інших зручностей, що роблять проживання в соціальних житлових комплексах дійсно комфортним [¹⁹³].

Також Відень використовує комплексний підхід для боротьби з бездомністю, що включає [¹⁹⁴]:

– поліпшену координацію між службами, що працюють над запобіганням виселення, консультативними центрами та службами з надання послуг із супроводжуванням проживанням, а також збільшення інформаційних послуг;

¹⁹¹ Hatipoglu, H. K. (2020), «Understanding post-war social housing strategies of Vienna: a reference for the reproduction of current cities», *Theory and Research in Architecture, Planning and Design*, pp. 201–220.

¹⁹² Hatipoglu, H. K. (2020), «Understanding post-war social housing strategies of Vienna: a reference for the reproduction of current cities», *Theory and Research in Architecture, Planning and Design*, pp. 201–220.

¹⁹³ «Vienna's most important social housing buildings». URL:<https://www.wien.info/en/sightseeing/red-vienna/social-housing-buildings-359256>

¹⁹⁴ «Principle 19: Housing and assistance for the homeless». URL:<https://inclusivocities4all.eu/wp-content/uploads/2020/06/Vienna-pledge-Principle-19.pdf>

– забезпечення стандартного термінового розміщення в притулках та негайного консультування;

– зосередження на довгострокових рішеннях, таких як «Житло в першу чергу» та альтернативи традиційним притулкам (на одну ніч) для бездомних;

– впровадження підтримки рівних – коли люди, які колись були бездомними, діляться своїм досвідом і знаннями, допомагаючи соціальним працівникам.

– *регулювання оренди*: Відень має суворі закони щодо регулювання оренди, які захищають права орендарів і допомагають контролювати ціни на оренду. Основним законом, що регулює питання оренди в Австрії, є «Австрійський закон про орендодавця та орендаря» (Österreichisches Mietrechtsgesetz – MRG). Цей закон встановлює відповідні права та обов'язки орендарів і власників, а також включає в себе принципи регулювання цін на оренду. Закон визначає, яка має бути встановлена орендна плата, які умови можуть бути включені в договір про оренду, і які заходи можуть бути вжиті в разі порушення умов договору. Це означає, що орендарі в Відні відчують себе більш захищеними від необґрунтованого виселення, а ціни на оренду залишаються доступними [195].

– *інвестиції у нове житло та різноманітність житлового фонду*: Відень постійно інвестує в будівництво нового житла, щоб задовольнити зростаючі потреби свого населення. Це означає, що місто постійно оновлюється і вдосконалюється, а громадяни мають доступ до сучасного, якісного житла. А також місто пропонує широкий спектр житлових можливостей, від соціального житла до приватних квартир та будинків. Це означає, що громадяни мають великий вибір, коли йде мова про вибір місця проживання [196]. Це допомагає місту реагувати на змінювані потреби свого населення та забезпечує, що всі громадяни мають доступ до доступного житла.

На основі рейтингів та індексів щодо розвитку міст та їх процвітання (Monocle's Quality of Life Survey, Eurostat's Urban Europe report, Housing Europe's The State of Housing in the EU, UN's City Prosperity Initiative), впевнено можна сказати, що Відень є одним з найкращих міст у світі, що стосується доступності житла.

2. *Доступ до основних послуг*. Відень підтримує свободу рішень місцевого самоврядування у наданні державних послуг та прагне забезпечити рівний доступ до них для всіх громадян, шляхом інвестування в якісні послуги та сприяння доступу до них.

¹⁹⁵ «Austrian Landlord and Tenant Act (Österreichisches Mietrechtsgesetz – MRG)». URL:<https://www.wien.gv.at/english/living-working/housing/renting/tenancy-law.html>

¹⁹⁶ «Vienna's most important social housing buildings». URL:<https://www.wien.info/en/sightseeing/red-vienna/social-housing-buildings-359256>

Вода. Відень, перша австрійська федеральна земля, що конституційно захистила питну воду та джерелозахисні ліси. Це було закріплено у Віденській водній хартії. Місто покращує безпеку водопостачання, будуючи третю магістральну лінію, та забезпечує легкий безкоштовний доступ до свіжої води через 1100 стаціонарних та 25 мобільних фонтанів.

Управління стічними водами. Відень управляє 2500-кілометровою каналізаційною мережею, що безпечно та екологічно обробляє півмільярда літрів стічних вод від 1,9 мільйона людей та 170000 будівель щодня. Зараз 8 % домогосподарств підключені до міської каналізаційної мережі, а її розширення має бути завершено до 2023 року.

Енергія. Відень розвиває сталу енергетичну систему з високим рівнем безпеки постачання, надійності, доступних цін та мінімізованого впливу на довкілля, зосереджуючись на декарбонізації. Місто інвестує у розширення енергетичної інфраструктури та надає енергетичні консультації та підтримку для громадян, що знаходяться у скрутних обставинах, з метою забезпечення доступності енергії для всіх.

Відень реалізує програму енергетичної підтримки для вразливих громадян, що включає індивідуальні консультації та заходи для домогосподарств із ризиком бідності. Програма, розроблена у співпраці з Міським департаментом соціальних питань та охорони здоров'я, отримала екологічну премію «ÖGUT» у 2018 році.

Доступ до інноваційних, стійких, доступних енергетичних рішень у субсидованому житлі. Відень відповідає на виклик зміни клімату, впроваджуючи інноваційні рішення для підтримки комфорту протягом року. Місто активно підтримує спільноти, які використовують відновлювану енергію, створюючи контактні точки для систем генерації відновлюваної енергії та надаючи підтримку для таких ініціатив.

Мобільність: Відень зосереджує інвестиції на підвищенні якості харчових продуктів та доступності транспорту. В цілому, 71% всіх маршрутів можна подолати на громадському транспорті, велосипедах або пішки. Крім того, місто вкладає кошти в розвиток водневих та електричних автобусів [197].

3. *Освіта і навчання.* Відень зосереджується на забезпеченні якісної освіти для всіх своїх громадян, незалежно від їхнього соціального становища або походження. Місто має широку мережу державних шкіл, які забезпечують безкоштовну освіту. «Доступ до навчальних закладів та їхніх навчальних програм має бути сплановано

¹⁹⁷ «Principle 20: Access to essential services». URL:<https://inclusivecities4all.eu/wp-content/uploads/2021/06/Vienna-Pledge-3-Principle-20-EPSSR-1.pdf>

та організовано відповідно до потреб їхніх користувачів, незалежно від того, чи є користувачі людьми з маленькими дітьми чи іммігрантами, денними працівниками чи інвалідами. Для всіх цих цільових груп знання мають стати більш відкритими та легкодоступними» [198].

Універсальна та безкоштовна освіта: у Відні забезпечено універсальний доступ до безкоштовної державної освіти для всіх дітей до 15 років, незалежно від їхнього соціального статусу або походження. Це включає не лише навчання, але і додаткові послуги, такі як шкільні обіди.

Підтримка для студентів з особливими потребами: Відень має різноманітні програми та ресурси для підтримки студентів з особливими потребами, включаючи дітей з інвалідністю або дітей, які не є носіями німецької мови.

Освіта та догляд за дитиною дошкільного віку: щодо цього пункту, для сприяння більш високоякісним послугам, містом розроблено наступні заходи:

- для всіх дитячих садків розроблено освітній план, який сприяє розвитку комунікаційних здібностей, мови та культури;

- проводиться робота над збільшенням кількості місць у дитячих садках для дітей віком від 0 до 2 років;

- з 2009 року діє безкоштовна система дитячих садків для дітей від 0 до 5 років, якою вже скористалося понад 250000 дітей, дозволяючи батькам економити до 3000 євро на рік;

- вдосконалюються програми підготовки персоналу дитячих садків з урахуванням сучасних педагогічних методик [199].

Професійна освіта та навчання впродовж життя: Відень також пропонує широкий спектр можливостей для професійної освіти та навчання, допомагаючи молодим людям здобути навички та знання, необхідні для успішного майбутнього. Містом також підтримується культура постійного навчання, надаючи дорослим можливість для додаткової освіти та навчання протягом усього життя, що, своєю чергою, сприяє створенню більш інклюзивного та справедливого суспільства.

4. Соціальна політика та зайнятість. Основним елементом прогресу міста є висока зайнятість. Вона гарантує соціальну стабільність та сприяє соціальній інтеграції. Відень, як і багато інших європейських міст, відомий своєю розгорнутою системою соціальної підтримки, включаючи безкоштовну медичну допомогу, пенсійне забезпечення, підтримку для осіб з інвалідністю та інші послуги, спрямовані на забезпечення та підтримку благополуччя громадян.

¹⁹⁸ «The Strategy Plan for Vienna». URL:<https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/studien/pdf/b007289.pdf>

¹⁹⁹ «Principle 11: Early childhood education and care». URL:<https://inclusivecities4all.eu/wp-content/uploads/2020/06/Vienna-pledge-Principle-11.pdf>

Доступ до медичної допомоги: усі громадяни Відня мають право на безкоштовну медичну допомогу в рамках системи загального обов'язкового медичного страхування. Це означає, що вони можуть отримати допомогу від лікарів, в лікарнях та інших медичних установах без необхідності платити з власної кишені.

Соціальне забезпечення: Відень має розгорнуту систему соціального забезпечення, що включає пенсії, допомогу по безробіттю, допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами тощо. У Відні, як і в багатьох інших країнах Європейського Союзу, доступ до медичної допомоги гарантований Загальним законом про соціальне забезпечення (ASVG) через систему обов'язкового медичного страхування полягає в тому, що всі громадяни мають право на безкоштовне медичне обслуговування, незалежно від їхнього соціального становища або економічного статусу. Система медичного страхування в Австрії фінансується за рахунок внесків на медичне страхування, які сплачуються роботодавцями та працівниками. Частка внесків залежить від рівня доходів працівника [200].

Підтримка для осіб з інвалідністю: Відень пропонує різні форми підтримки для осіб з інвалідністю включаючи доступ до освіти, житла та транспорту, сприяння в працевлаштуванні. Місто також пропонує спеціальні програми для підтримки незалежного життя та соціальної інтеграції людей з особливими потребами (табл. 3.2).

5. Рівність статей. Розширення можливостей для жінок у Відні є важливим пріоритетом вже більше 25 років. У 1992 році було засновано спеціалізований відділ з питань жінок (Міський відділ 57). З цього часу гендерна рівність стала ключовим елементом в усіх аспектах міського управління, включаючи управління людськими ресурсами, міське планування та розвиток, освітню політику, охорону здоров'я жінок та політику ринку праці.

Відділ у справах жінок Відня фінансує проекти та ініціативи, спрямовані на *підтримку та поліпшення становища жінок та дівчат*. У місті діють п'ять притулків для жінок та дітей, що зазнали домашнього насильства.

Економічна незалежність жінок вимагає *рівноправної участі в роботі*. Відень реалізує численні ініціативи для досягнення цього, включаючи безкоштовні дитячі садки, що допомагають батькам досягти балансу між роботою та сім'єю.

Важливим моментом досягнення гендерної рівності є зосередження у дитячих садках Відня на гендерно-чутливій освіті для *подолання гендерних стереотипів вже у ранньому віці*.

²⁰⁰ Система охорони здоров'я та медицини страхування в Австрії.
URL: <https://insurancetop.com/markets/36Austria>.

Таблиця 3.2

Програми для підтримки незалежного життя та соціальної інтеграції людей з особливими потребами Відня

<i>Форма підтримки</i>	<i>Шляхи реалізації</i>
Інтегрована освіта	програма забезпечує, щоб учні з особливими потребами могли навчатися у звичайних школах разом з іншими учнями, що сприяє соціальній інтеграції
Безбар'єрне житло	Відень пропонує програми підтримки для забезпечення доступного житла для осіб з інвалідністю, включаючи встановлення підйомників для інвалідних візків та адаптацію ванних кімнат до особливих потреб
Безбар'єрний транспорт та інфраструктура	забезпечення доступності громадського транспорту для осіб з інвалідністю, включаючи підйомники для візків на автобусах та трамваях. А для доступності інфраструктури працюють ліфти, дороги та тротуари, а також переходи між ними зроблені максимально рівними для більш комфортного та безпечного переміщення осіб на візках
Підтримка працевлаштування	місто пропонує програми, що сприяють працевлаштуванню осіб з інвалідністю, включаючи освітні програми та програми підготовки до праці
Підтримка незалежного життя	програми, що допомагають людям з інвалідністю вести незалежне життя, включаючи підтримку в домашньому господарстві та персональне супроводження
Допомога у працевлаштуванні для вразливих груп	допомога безробітним, особливо у разі тривалого безробіття (заходи професійної орієнтації; подолання розриву між теоретичною підготовкою та практикою; Програма підтримки кластерів Відня допомагає підприємствам заповнити вакансії безробітними, надаючи їм необхідне навчання на виробництві, що дозволяє компенсувати дефіцит кваліфікованих кадрів)

Джерело: складено на основі [201]

Відень активно сприяє *реалізації жінок у кар'єрі*. Наприклад, щорічно понад 3000 дівчаток та 160 компаній беруть участь в «Take Our Daughters to Work Day» для подолання гендерних стереотипів. Міський фонд сприяння зайнятості допомагає жінкам підвищити кваліфікацію, а Vienna Business Agency надає *підтримку жінкам на вищих посадах у секторах, де переважають чоловіки*.

З 2010 року Відень успішно впроваджує пілотний проєкт, що поєднує державні закупівлі з гендерною рівністю та правами жінок на робочому місці. Це зробило значний внесок у *зменшення гендерного розриву в оплаті праці* в місті порівняно з рештою Австрії [202].

На нашу думку, попри велику підтримку жінок та дівчат та допомогу для них в подоланні гендерної нерівності, дуже мало уваги приділяється дискримінації чоловіків.

²⁰¹ Fact Sheet on Social Care & Support Services Sector for Persons with Disabilities. URL: https://www.easpd.eu/fileadmin/user_upload/Factsheets/EASPD-Austria_fact_sheet.pdf

²⁰² Gaal, K.. Vienna's Pledge to the European Pillar of Social Rights Commitment to Principle 2 "Gender Equality". URL: https://inclusivcities4all.eu/wp-content/uploads/2019/10/Vienna_pledge.pdf

6. *Інтеграція мігрантів*. Відень є містом, яке активно працює над інтеграцією мігрантів у місцеве суспільство через такі ключові аспекти [²⁰³]:

- *освіта та мовні курси*: місто надає мігрантам доступ до освіти, включаючи спеціальні курси німецької мови. Це допомагає іммігрантам краще адаптуватися до місцевого суспільства, розуміти та спілкуватися місцевою мовою;

- *професійна підтримка*: Відень зосереджується на посиленні професійної підтримки, особливо для жінок-іммігрантів. Це включає навчання та кваліфікаційні курси, які допомагають іммігрантам здобути навички, необхідні для роботи в новому середовищі або для можливості відкрити власну справу;

- *соціальна інтеграція*: місто активно працює над сприянням соціальної інтеграції мігрантів через ринок праці, що включає підтримку в пошуку роботи;

- *інші ресурси*: у Відні також доступні інші ресурси для мігрантів, такі як консультації та підтримка у вирішенні юридичних та адміністративних питань, пов'язаних з переїздом та життям в новій країні.

Всі ці елементи сприяють створенню інклюзивного суспільства, в якому мігранти можуть відчувати себе як частина громади, що, своєю чергою, сприятиме в майбутньому економічному процвітання.

7. *Сприяння соціальній інтеграції молоді*. «Ми вже побачили одну перевагу цього процесу – ми відчули, як багато ми, дорослі, можемо навчитися завдяки діалогу та співпраці... Спочатку ми хотіли, щоб діти та молодь думали про своє місто, але, зрештою, місто тепер думає про дітей та молодь» [²⁰⁴].

Werkstadt Junges Wien є інноваційним проектом, що має на меті створення інклюзивного середовища для молоді Відня. Ідеєю проекту є забезпечення молоді можливостями для активної участі в соціальному житті міста та розробка всебічної стратегії для підтримки розвитку дітей та молоді міста, яка ґрунтується на їхньому власному життєвому досвіді. Дана стратегія отримала схвалення від міської ради Відня і стала обов'язковою для міста. Участь у проекті була відкрита для всієї молоді, яка проживає у Відні, з умовою обмеження у віці від 4 до 19 років.

Werkstadt Junges Wien став найбільшим проектом участі дітей та молоді в історії Відня, що включає розробку проектів, спрямованих на вирішення соціальних проблем, які їх турбують, від участі в політичних дискусіях до участі в культурних та творчих заходах. Це був перший раз, коли молодь мала можливість не просто висловлювати

²⁰³ The Strategy Plan for Vienna.
URL:<https://www.wien.gv.at/stadtentwicklung/studien/pdf/b007289.pdf>

²⁰⁴ Werkstadt Junges Wien. URL:<https://www.urbanagendaplattform.org/best-practice/werkstadt-junges-wien>

свої думки, але й встановлювати порядок денний та пріоритети, після чого експерти аналізували та доповнювали їх вибір [205].

Інклюзивність цього проєкту проявляється в спробах залучення молоді з різних соціальних, економічних та культурних середовищ, а також груп з особливими потребами. Werkstadt Junges Wien відкритий для всіх молодих людей, незалежно від їхнього походження, статі, релігійних переконань або сексуальної орієнтації та є важливим інструментом для підтримки різноманіття та інклюзивності серед молоді Відня, допомагаючи їм бути почутими, відчувати свою потрібність та активно й ефективно взаємодіяти зі своїм містом, роблячи його більш комфортним, насамперед, для себе.

8. *Просторова інклюзія*: «Орієнтація на цільову групу підвищує точність планування продуктів і послуг» [206].

Відень, відомий своїми інклюзивними стандартами міського простору, відзначається також як світовий лідер у гендерному міському плануванні. Починаючи з гендерно-специфічних дискусій на виставці 1991 року, *місто заснувало Жіночий офіс* під керівництвом урбаністки Єви Кайл. Її робота допомогла впровадити гендерні принципи в дизайні міста і мобільності. Успіх цього підходу в Відні підтверджується через інноваційні проєкти, спрямовані на нові стратегії житла і мобільності. Ці методи були включені до «Посібника з інтеграції гендерних аспектів у міське планування та розвитку» для впровадження гендерного підходу в місцевих юрисдикціях [207].

Одним з найважливіших став *Frauen-Werk-Stadt* («*Місто роботи жінок*») – комплекс із 357 квартир, що був реалізований жінками та відображав жіночу перспективу на всіх рівнях: від місць для колясок та широких сходових кліток до сприяння сусідським відносинам, гнучкого планування квартир, якісних вторинних приміщень і низької висоти будівлі для підтримки ідеї «очі на вулиці» (контроль вулиці «на рівні очей» з метою безпеки) [208].

Наступним фактором, що спонукав до гендерно-орієнтованого планування стало опитування, проведене Жіночим офісом у 1999 році, згідно з яким чоловіки зазвичай використовують транспорт двічі на день для дороги на роботу та назад. Жінки ж, навпаки, більш активно та різноманітно користуються міським транспортом та тротуарами, у зв'язку з розширеним спектром зобов'язань, як от догляд за дітьми та

²⁰⁵ Werkstadt Junges Wien. URL:<https://www.urbanagendaplattform.org/best-practice/werkstadt-junges-wien>

²⁰⁶ Gender Mainstreaming in Urban Planning and Urban Development. URL: <https://afakneswiah.org/wp-content/uploads/2020/10/b008358.pdf>

²⁰⁷ «Vienna: The godmother of gender mainstreaming». URL:<https://www.polisnetwork.eu/news/vienna-the-godmother-of-gender-mainstreaming/>

²⁰⁸ City with a female face: how modern Vienna was shaped by women. URL:<https://www.theguardian.com/cities/2019/may/14/city-with-a-female-face-how-modern-vienna-was-shaped-by-women>

літніми батьками, закупівлею продуктів тощо, включаючи основне місце роботи. Розуміючи це, архітектори та міські планувальники розробили план покращення мобільності пішоходів і доступу до громадського транспорту: було покращено освітлення для безпеки жінок вночі, для убезпечення жінок та дівчат від сексуального насильства курсують вагони метро тільки для жінок, розширено тротуари для пішоходів та встановлено сходи з пандусом біля перехрестя для полегшення переходу людей з особливими потребами [209]. У Відні реалізовано *гендерне міське планування* через ряд конкретних кроків та ініціатив (табл. 3.3).

В цілому у Відні успішно запроваджено понад 60 ініціатив з гендерного мейнстрімінгу. Завдяки цим заходам Відень зміг зробити свої міські простори більш інклюзивними та рівними для всіх. Те, що на перший погляд здавалося не важливим та буденним, насправді відгукнулося у багатьох жінок та дівчат Відня, починаючи доступом до міської інфраструктури (за спостереженнями було визначено, що багато дівчат відмовляються від гри на дитячих майданчиках та стадіонах, якщо там багато хлопців), закінчуючи безпекою на вулицях та в громадському транспорті. У майбутньому, приклад елементів даного гендерного міського планування був би актуальним і для великих міст України. Це лише декілька прикладів, як Відень працює над підвищенням інклюзивності. Втім, важливо пам'ятати, що жодна стратегія не є ідеальною, і завжди є можливість для подальшого вдосконалення.

Отже, стратегія створення інклюзивного міста включає ряд ключових підходів. По-перше, необхідно розробити всеосяжну політику, яка би враховувала потреби всіх груп населення, включаючи вразливі групи. По-друге, важливо включити громадськість у процес планування і ухвалення рішень. Це може бути досягнуто через відкриті форуми, консультації та інші форми громадської участі. По-третє, інклюзивне місто має бути сталим, що означає врахування поточних та майбутніх екологічних викликів та забезпечення розвитку, який не шкодить нашому середовищу.

²⁰⁹ How Vienna designed a city for women. URL:<https://apolitical.co/solution-articles/en/vienna-designed-city-women>

Таблиця 3.3

Гендерне міське планування Відня: кроки та ініціативи

<i>Етапи планування</i>	<i>Ініціативи впровадження гендерного міського планування</i>
Гендерне дослідження	Місто проводило дослідження, щоб зрозуміти, як різні групи людей (чоловіки, жінки, діти, люди похилого віку тощо) використовують міські простори. Це включало спостереження, опитування та інтерв'ю.
Перепроєктування простору	На основі результатів дослідження, місто перепроєктувало простори, щоб вони краще відповідали потребам різних груп. Наприклад, в районі Aspern було створено більше освітлених доріжок та місць для перепочинку, щоб зробити його більш привабливим та безпечним для жінок та дітей.
Політика транспорту	Відень змінив свою політику транспорту, щоб вона краще відповідала потребам жінок, які, як виявилося, частіше за все користуються громадським транспортом або ходять пішки. Це включало поліпшення безпеки та доступності громадського транспорту, а також створення більш безпечних та зручних маршрутів для пішоходів.
Участь громадськості	Місто залучило громадськість до процесу планування, дозволяючи людям висловлювати свої потреби та бажання. Це допомогло забезпечити, що нові та перепроєктовані простори відповідають потребам тих, хто їх використовує.

Джерело: складено на основі [210]

Нарешті, інклюзивне місто має працювати на зміцнення місцевої економіки, створюючи робочі місця та можливості для місцевих мешканців.

Інклюзія в Копенгагені: досвід для України

«Копенгаген постійно входить до числа найзручніших для життя та найзеленіших міст світу. Сьогодні наша гавань настільки чиста, що ми можемо плавати у воді, а понад 62% жителів Копенгагена щодня їздять на велосипеді на роботу чи в школу», – Френк Дженсен, лорд-мер Копенгагена.

Копенгаген, як активний учасник глобальної спільноти, взаємодіє з іншими містами, обмінюється проблемами та рішеннями, що підвищує його вплив і внесок у глобальну інклюзію. Це місто, яке володіє багатолітнім досвідом у розробці екологічних та житлових рішень, визначаючи тренди у сталому міському розвитку та регулярно посідаючи високі позиції у міжнародних рейтингах комфортності життя.

Відомо, що Копенгаген обирає підхід до містобудування, де «зелені рішення» супроводжуються економічним зростанням, створенням робочих місць та підвищенням якості життя. Це свідчить про інклюзивний підхід до розвитку міста, оскільки воно прагне до

²¹⁰ Gender Mainstreaming in Urban Planning and Urban Development. URL: <https://afakneswiah.org/wp-content/uploads/2020/10/b008358.pdf>

того, щоб усі жителі отримували користь від цього та відчували повноцінну участь в житті міста [211].

У контексті інклюзії це означає, що місто враховує потреби всіх своїх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу, віку або статі та працює над забезпеченням рівних можливостей для всіх його жителів не лише в економічному аспекті, але і в доступі до чистого довкілля та високої якості життя. Економічне зростання та створення робочих місць, які супроводжують «зелені рішення», сприяють інклюзивності, оскільки вони створюють нові можливості для роботи та заробітку, доступні для всіх громадян. Що є особливо важливим для низькодохідних груп або маргіналізованих спільнот, які часто найбільше страждають від економічних змін. Покращення якості життя, зокрема через збільшення доступу до зелених просторів, покращення якості повітря та зменшення забруднення, також є важливим елементом інклюзивного розвитку для жителів міста, але особливо відчутні для найбільш вразливих груп, які часто проживають в найбільш забруднених чи занедбаних районах.

Зі слів лорд-мера Копенгагена, можна зробити висновок, що столиця Данії, яка регулярно входить у список найкомфортніших для проживання та найзеленіших міст світу, демонструє відмінні приклади інклюзії та втілення Цілей сталого розвитку. Чистота гавані Копенгагена, в якій можна купатися, свідчить про важливість стану екології та акценті на здоров'ї мешканців міста. А факт щоденного використання велосипедів великою кількістю мешканців для подолання маршруту до роботи або школи відображає прагнення міста до підтримки сталого транспорту та зниження викидів вуглецю.

За останні 30 років Копенгаген перетворився з міста-боржника зі старою промисловістю та мешканцями, які залишали його в пошуках кращих умов, в одне з найщасливіших міст світу. Відновлення міста, його зростаюча економіка, стійкість до змін клімату та інклюзивність були здійснені завдяки продуманій стратегії розвитку. Копенгаген фокусується на відродженні районів з метою створення комфортного, економічно стабільного, соціально та екологічно відповідального житлового середовища. Всі аспекти життя мешканців враховуються в інклюзивному міському плануванні, що сприяє стійкості міста до викликів і стресів [212].

²¹¹ International strategy for the City of Copenhagen.
URL:<https://international.kk.dk/sites/default/files/2021-09/%C3%98KF%20International%20strategi%20KK%20A4%20UK.pdf>

²¹² Copenhagen: resilience and liveability» (2018), *Field Actions Science Reports*, Special Issue 18, Online since 15 December 2018, connection on 02 November 2023.
URL:<http://journals.openedition.org/factsreports/4750>

Копенгаген прагне створити комфортне місто, враховуючи всі аспекти життя громадян у своїй інклюзивній стратегії міського планування, включаючи створення робочих місць, доступ до житла, збільшення зелених зон, сприяння здоровому способу життя та створення просторів для активного спілкування та спільного відпочинку. Це сприяє розвитку стійких соціальних зв'язків, які важливі для формування більш згуртованих та стійких суспільств, особливо в містах, де вони можуть зникнути. Парк Суперкілен в Норребро, розділений на зони для спорту, ігор і активного відпочинку, а місця для купання в гавані Копенгагена, створені як частина інфраструктури захисту від зміни клімату, слугують прикладами такого підходу. Подібні місця користуються популярністю серед місцевих жителів і туристів [6].

Копенгаген, що відомий своїм високим рівнем інклюзії, може слугувати прикладом для України у створенні інклюзивних міст. Це місто активно працює над забезпеченням умов для людей з особливими потребами, дозволяючи їм мати рівні можливості поряд з іншими громадянами. В Копенгагені належна увага приділяється спеціально розробленим програмам для успішної і дружньої інтеграції мігрантів, осіб з обмеженими можливостями та представників інших соціальних груп.

«Копенгаген повинен і надалі залишатися містом, яке характеризується різноманітністю, толерантністю та низьким рівнем соціальної нерівності, де люди можуть взаємодіяти один з одним незалежно від свого походження» [213].

Досвід Копенгагена в побудові інклюзивного міста може бути надзвичайно корисним для України. У пріоритеті можуть бути такі напрямки:

1. *Пріоритет здоров'я* [214]: «Система охорони здоров'я Данії – це система загального охоплення, яка фінансується за рахунок податків, і забезпечує безкоштовний і рівний доступ до медичної допомоги для всіх громадян».

Працюючи над впровадженням досвіду Копенгагена в українському контексті, важливо врахувати специфіку місцевого середовища, бюджету та потреб громади. Найбільш яскравими прикладами, які демонструє Копенгаген щодо інклюзивності в системі охорони здоров'я в міському плануванні для можливого впровадження в Україні є:

²¹³ International strategy for the City of Copenhagen. URL:<https://international.kk.dk/sites/default/files/2021-09/%C3%98KF%20International%20strategi%20KK%20A4%20UK.pdf>

²¹⁴ Healthcare Denmark. URL:<https://healthcaredenmark.dk/national-strongholds/population-health/>

– Профілактичні заходи з охорони психологічного та психіатричного здоров'я: у Данії психіатричне лікування є обов'язком держави під керівництвом регіональної влади. Підхід об'єднує медичні послуги, соціальну підтримку та зосередженість на боротьбі зі стигмою. У 2022 році уряд Данії зобов'язався пріоритезувати психіатрію та психічне здоров'я, інвестуючи величезні суми у 10-річний план реформ. Це включає модернізацію системи, щоб відповідати змінам у моделях захворюваності, покращення швидкості лікування, цифрових послуг та доступності у віддалених місцях. З акцентом на профілактиці, ранньому виявленні та доступності якісної допомоги, цей план зосереджується на потребах вразливих груп, включаючи дітей, молодь та осіб з психічними розладами, через створення адаптованих, інклюзивних систем підтримки. Метою плану є покращення якості та тривалості життя людей з психічними розладами, їх інтеграція та прийняття в суспільстві, а також забезпечення поваги до індивідуальних бажань при наданні лікування та послуг. У Копенгагені (та загалом в країні) було відкрито клініки для лікування стресу, тривоги та депресії. Данія вдало впровадила технології та цифрові рішення в психіатрії, включаючи мобільні додатки та телепсихіатрію, забезпечуючи більше охоплення осіб з меншими ресурсами. Нові психіатричні лікарні спрямовані на запобігання спробам самогубства та підтримку психічного благополуччя, а також боротьбу зі стигмою, зокрема через національні кампанії, такі як «Один із нас», що спрямована на покращення життя шляхом інклюзії та боротьби з дискримінацією [215].

Такі програми зменшують навантаження на систему охорони здоров'я в цілому, запобігаючи більш серйозним проблемам зі здоров'ям.

В Україні, де війна, її наслідки та інші кризи призвели до великої кількості психічно постраждалих осіб, підхід Данії може слугувати цінним шаблоном для реформ в цьому напрямку. Враховуючи зростання психічних розладів у глобальному масштабі, відкриття клінік для лікування стресу, тривоги та депресії може бути важливим кроком у покращенні загального здоров'я громадян.

– Створення державної програми психіатричної допомоги: це може бути зобов'язання держави пріоритезувати психіатричну допомогу та

²¹⁵ Healthcare Denmark. URL:<https://healthcaredenmark.dk/national-strongholds/population-health/>

психічне здоров'я, залучаючи інвестиції в систему психічного здоров'я, що включає модернізацію послуг, для адаптації до сучасних моделей захворюваності та більшої доступності для віддалених громад.

– *Розширення доступу до цифрових послуг*: використання технологій, таких як мобільні додатки та телепсихіатрія, може допомогти забезпечити доступ до психічної допомоги для людей, які живуть у віддалених або конфліктних регіонах, або для тих, хто не може особисто відвідати спеціаліста даного напрямку.

Надання належного фінансування для відкриття та підтримки подібних клінік та технологій, а також інформування та освіта громадян про доступність та важливість таких послуг слугують тригерами для успіху зазначеної кампанії.

Використовуючи ці рекомендації, Україна може зробити значний крок вперед у вирішенні проблем психічного здоров'я своїх громадян та створення більш інклюзивних міст.

2. *Заохочення здорового способу життя*. Копенгаген активно просуває велосипедний транспорт як основний спосіб пересування, що сприяє здоров'ю громадян, зменшує забруднення та поліпшує якість життя. Було інвестовано значні ресурси в інфраструктуру для велосипедів, включаючи 375 км велосипедних доріжок. Окрім цього, світлофори програмуються відповідно до швидкості велосипеда, а не автомобіля. Це наслідок місцевої транспортної стратегії, яка послідовно надає пріоритет велосипедам порівняно з автомобілями [216].

Активна промоція велосипедного транспорту не лише сприяє здоров'ю громадян, але й зменшує забруднення довкілля та поліпшує якість життя.

Досвід Копенгагена у активному просуванні велосипедного транспорту як основного способу переміщення може бути корисним для України. Основними заходами можуть бути:

– *Формулювання нової транспортної політики*: створення транспортної політики, що активно просуватиме велосипедний транспорт як основний вид транспорту, що включає розробку законодавчих норм, які надають перевагу велосипедному руху.

– *Інвестування в інфраструктуру*: залучення значних інвестицій в інфраструктуру для створення можливостей безпечного

²¹⁶ Copenhagen: resilience and liveability (2018), *Field Actions Science Reports*, Special Issue 18, Online since 15 December 2018, connection on 02 November 2023. URL:<http://journals.openedition.org/factsreports/4750>

руху велосипедів, включаючи створення нових велосипедних доріжок, а також модернізація існуючої інфраструктури, встановлення велосипедних стоянок та розміщення відповідних дорожніх знаків.

– *Програми освіти та підвищення обізнаності*: організація кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності про переваги велосипедного транспорту, включаючи його вплив на здоров'я, зменшення забруднення та покращення якості життя, стимулювання велосипедного руху через систему пілг та стимулів, таких як знижки або пріоритетні маршрути для велосипедистів. Розробка та реалізація освітніх програм та кампаній з безпеки.

Проведення дослідження потреб громади та поточної інфраструктури, визначення об'єму потрібних інвестицій та залучення необхідного фінансування, розвиток плану реалізації з урахуванням потреб різних груп користувачів дороги – є фундаментом для просування культури велосипедного транспорту в Україні. Успіх залежатиме від ефективного планування, включення громадськості та адекватного фінансування.

Хоч стратегія, описана вище, має значні переваги, є декілька потенційних перепон щодо її реалізації в українських реаліях, які варті уваги:

– *Недостатній бюджет*: інвестування в інфраструктуру для велосипедів може бути дороговартісним, особливо для країн з обмеженими бюджетами. Це включає витрати на покращення дорожніх умов, встановлення велосипедних стоянок, а також програми освіти та підвищення обізнаності.

– *Законодавчі перешкоди*: розробка та впровадження нових законодавчих норм, які б сприяли велосипедному руху, можуть зайняти значний час і потребувати складних переговорів на політичному рівні.

– *Соціальне сприйняття*: у деяких культурах велосипеди можуть сприйматися як вид транспорту, призначений виключно для дозвілля, а не для щоденного використання. Зміна сприйняття та усвідомлення користі від цього може зайняти багато часу.

– *Безпека*: безпека велосипедистів є великою проблемою, особливо в містах з інтенсивним автомобільним рухом. Відсутність безпечних зон для пересування велосипедом та неповага як до учасників дорожнього руху здійснює негативний вплив на вибір використовувати цей транспортний засіб як альтернативу, наприклад, авто.

Застосувавши ці заходи, Україна може зробити значний крок у створенні більш інклюзивного, екологічного та здорового міського середовища.

Підхід Копенгагена до міського планування, який включає інтегроване вирішення економічних, соціальних і екологічних проблем, може надати модель для розробки більш інклюзивних міських політик в Україні. Такі програми, як Програми для мігрантів, Програми для осіб з обмеженими можливостями (включаючи універсальний дизайн доступу), Програми для інших соціальних груп, які можуть стикнутися з дискримінацією (бездомних, ЛГБТ+ спільноти, старших людей або молоді) відображають зобов'язання Копенгагена до інклюзивності та рівності, що робить це місто моделлю для інших міст у світі, включаючи міста України.

Ці програми відображають зобов'язання Копенгагена щодо інклюзивності та рівності, що робить це місто моделлю для інших міст у світі, включаючи міста України. Копенгаген є відмінним прикладом успішного інклюзивного міста, який може стати натхненням для України, що відзначився рядом характерних особливостей, як-от:

- універсальний дизайн;
- зелені простори;
- сталість та екологія;
- соціальна політика щодо створення рівних можливостей та підтримка незахищених груп населення;
- рівність статей у всіх сферах життя.

Ці елементи відображають відкритість, інклюзивність та гуманістичний підхід Копенгагена, які могли б знайти своє місце в інклюзивних містах України в майбутньому.

Мельбурн, одне з найвідоміших міст Австралії, що вирізняється своїм унікальним поглядом на інклюзивне суспільство. Це неймовірно живописне місто надає безліч можливостей для всебічного розвитку та активної участі кожної людини.

Одна з ключових характеристик Мельбурна – це безперечний фокус на створенні сприятливого середовища для всього спектру населення. Завдяки поступовому впровадженню нових програм та інновацій, це місто продемонструвало приклад ефективного дизайну та планування розвитку, що гарантують забезпечення рівноправ'я, інклюзивності та закріплення прав кожного громадянина.

За даними Глобального індексу комфортності життя за 2023 рік, складеним Economist Intelligence Unit ^[217] Мельбурн визнаний не лише найкомфортнішим містом для життя в Австралії, але й займає третє місце у світі за комфортом. Economist Intelligence Unit (EIU) провів оцінку понад 170 міст, враховуючи такі параметри, як стабільність, охорона здоров'я, культура, навколишнє середовище, освіта та інфраструктура.

На основі кількох ключових факторів, які відома міжнародна страхова компанія William Russell вважала найбільш важливими (щастя мешканців, безпека, врахування прав ЛГБТКІ+, видатні пам'ятки та готелі з високим рейтингом) – був складений список «Найбільш дружніх міст світу», в якому Мельбурн зайняв перше місце. «Мельбурн – прогресивне місто, яке швидко розвивається, і його визнано повністю відкритим, інклюзивним і конкурентоспроможним містом, а також гостинним місцем для спільноти ЛГБТК+, яка часто є однією з найбільш маргіналізованих спільнот у всьому світі» ^[218].

Окрім зазначених вище досягнень, Мельбурн визнано найкращим студентським містом Австралії та четвертим в світовому рейтингу за цією ознакою ^[219].

Цей успіх свідчить про високу якість освітніх послуг Мельбурна, прекрасний рівень життя та багато можливостей для студентів. Навчаючись у Мельбурні, студенти отримують досвід життя в безпечному та динамічному місті, що пропонує освітні програми і кар'єрні можливості світового класу ^[220].

Інклюзивність міста означає, що всім його мешканцям, незалежно від їхнього статусу, віку, статі, раси, релігії чи особливих потреб, забезпечуються рівні можливості для повноцінної участі в соціальному житті та в житті міста. І звання «одного з найкращих студентських міст» є беззаперечною ознакою інклюзивного міста, оскільки студенти є яскравими представниками різноманітності суспільства та потужним рушієм економічного та інтелектуального процвітання.

²¹⁷ EIU report: The Global Liveability Index 2023. URL:<https://eiu.com/n/campaigns/global-liveability-index-2023/>

²¹⁸ The Friendliest Cities In The World. URL:<https://www.william-russell.com/blog/worlds-friendliest-cities/>

²¹⁹ QS Best Student Cities 2024. URL:<https://www.topuniversities.com/city-rankings>

²²⁰ Naikrashche studentske misto Avstralii. URL:<https://www.studymelbourne.vic.gov.au/choose-melbourne/australias-best-student-city>

Прагнення міст України до отримання статусу найкращого студентського міста має багато переваг, однак потрібно враховувати і базовий обсяг заходів для забезпечення інклюзії та сприяння викоріненню можливої дискримінації.

Для можливості конкурувати за звання найбільш привабливих студентських міст, Україні, в першу чергу, потрібно врахувати такі аспекти:

- *покращення якості освіти*: важливо забезпечити високу якість освіти в університетах, включаючи навчальні програми, які відповідають міжнародним стандартам, а також забезпечити наявність висококваліфікованих викладачів та їх постійний професійний розвиток;

- *інвестиції в інфраструктуру*: на всіх рівнях, від університетських кампусів до міського транспорту, інфраструктура має відповідати потребам студентів;

- *забезпечення доступності та інклюзивності*: важливо гарантувати, що всі студенти, незалежно від їхнього соціального, економічного чи культурного різноманіття, мають рівний доступ до освіти;

- *привабливість для іноземних студентів*: забезпечення програмами обміну, надання стипендій для іноземних студентів та сприяння міжнародному співробітництву між університетами (що більшою мірою реалізовано в університетах України);

- *підтримка студентського життя*: міста повинні пропонувати різноманітні можливості для дозвілля, культури, спорту, соціалізації та можливості працевлаштування.

Для отримання якісного кінцевого результату ці, з першого погляду, не складні кроки потребують великих зусиль, професійного планування та бюджетування, проте можуть зробити міста України більш привабливими та інклюзивними для студентів з усього світу через:

- *Привабливість для іноземних студентів*: маючи високі стандарти освіти і велику кількість репутаційних університетів та коледжів, що доступні для студентів з різних соціальних та економічних груп, міста з високим рівнем життя та якісною освітою приваблюють студентів з усього світу, що сприяє культурному обміну та глобальній інтеграції.

- *Економічний ріст*: іноземні студенти сприяють економічному росту міста, витрачаючи гроші на навчання, проживання, розваги тощо.

Наявність робочих місць і стажувань для студентів також робить місто інклюзивним, оскільки це допомагає їм забезпечити себе фінансово і набутти професійного досвіду для подальшого кар'єрного зростання.

– *Покращення освітньої системи та інфраструктури:* конкуренція за залучення іноземних студентів стимулює університети покращувати якість освіти та розвивати інфраструктуру, яка включає доступний громадський транспорт, студентські житла, бібліотеки, спортивні та культурні центри, що є важливими для студентського життя.

– *Сприяння інклюзивності:* статус «інклюзивного міста» підкреслює значення доступності та рівних можливостей для всіх студентів, незалежно від їхньої раси, статі, сексуальної орієнтації, релігії чи можливої інвалідності. Студенти, як ланка суспільства, є дуже різноманітним, що спонукає міста створювати середовище, яке враховує різні культури, традиції, вірування і потреби.

– *Покращення репутації країни:* визнання країни та її міст в міжнародних рейтингах покращує міжнародну репутацію країни та зміцнює її позиції у світових рейтингах.

Візія інклюзивної стратегії Мельбурна 2022–32 побудована на основі трьох «китів» [221]:

1. Організації, послуги, програми та місця для всіх. Прагнення до різноманітності та інклюзивності, забезпечуючи культурну безпеку, цінність та належність для всіх співробітників; надання послуг, створення програм та облаштування місць, які відповідають мінливим потребам різноманітних спільнот та є гостинними, безпечними та доступними для всіх; доступна інформація та оповіщення; будь-яка публічна інформація, включаючи політику Ради, стратегії та плани, розробляється та публікується відповідно до принципів універсального дизайну.

За даними офіційних джерел Harvard Business Review, 2017 та Ради різноманітності Австралії, 2015, зазначеними у стратегії розвитку Мельбурна, було зафіксовано значні переваги інклюзивного лідерства: статистично встановлено, що у компаніях з більш різноманітними командами (вище середнього) виявляють вищу інноваційність та більший дохід на 19%, дохід від інновацій – 45% проти 26% відповідно з нижчими показниками різноманітності. Інклюзивне середовище також підвищує ефективність роботи і прибутковість, а також сприяє

²²¹ Inclusive Melbourne strategy 2022–32.
URL: <https://www.melbourne.vic.gov.au/SiteCollectionDocuments/inclusive-melbourne-strategy.pdf>

психологічному благополуччю працівників і відчуттю поваги і цінності щодо них ^[222].

Для того, щоб адаптувати цей підхід до контексту України, можна розглянути такі етапи:

- *Створення умов для різноманітності та інклюзивності в організаціях.* Українські підприємства та організації можуть впроваджувати практики, які підтримують різноманітність та інклюзивність на робочому місці. Що може включати набір і збереження різноманітного персоналу, але в першу чергу – виховання та пропагування важливості толерантності до різноманітності та інклюзивності, та створення культури, яка цінує різноманітність всіх працівників.

- *Надання послуг, які відповідають потребам різноманітних спільнот.* Розробка та надання послуг, які враховують потреби різноманітних груп, включаючи ВПО, людей з інвалідністю, людей похилого віку, молодь та інших вразливих груп.

- *Створення доступної інформації та оповіщень.* Український уряд та інші організації можуть забезпечити, що всі важливі інформаційні матеріали та повідомлення розробляються та публікуються відповідно до принципів універсального дизайну, щоб інформація була доступна та зрозуміла для всіх, незалежно від здібностей або певних обмежень.

- *Визнання переваг інклюзивного лідерства.* Визнання та втілення переваг інклюзивного лідерства в Україні є важливим кроком до створення інклюзивного міста та підвищення конкурентоспроможності та ефективності підприємств та організацій, що включає підвищення інноваційності, продуктивності та прибутковості, а також покращення психологічного благополуччя працівників, що є важливим аспектом для підтримки рівня задоволеності та залученості персоналу.

2. Стале та справедливе відновлення. Відновлення міста після COVID-19 – це шанс покращити життя для всіх, спираючись на різноманітність та стійкість громади: відновлення міста з акцентом на розвиток потенціалу громади, сприяючи спільному процвітанню; прагнення до довгострокового відновлення, об'єднуючи соціальні, економічні та екологічні пріоритети; акцент на п'яти керівних принципах інклюзивного відновлення (збереження історичної

²²²

Inclusive Melbourne strategy 2022–32.
URL: <https://www.melbourne.vic.gov.au/SiteCollectionDocuments/inclusive-melbourne-strategy.pdf>

спадщини, партнерська робота, постійна адаптація підходів на основі наукових доказів, надання найкращої цінності, та зміцнення стійкості громади з гарантуванням її керівництва в діяльності) [223].

Відновлення після COVID-19 є також важливим періодом для України, який повинен бути використаний для покращення життя громадян та готовності до подібних ситуацій в майбутньому. Проаналізувавши негативний досвід реагування на подібні виклики, як всеохоплююча пандемія, нашій країні потрібно зосередитися на зміцненні стійкості своїх громад, сприяючи активній участі громадян в ухваленні рішень, а також розробці та впровадженні програм відновлення та інклюзії.

Україна може взяти до уваги такі принципи інклюзивного відновлення з досвіду Мельбурна:

- *Збереження історичної спадщини.* Мельбурн приділяє значну увагу збереженню своєї історичної спадщини як частини інклюзивного відновлення. Україна може використати цей підхід, враховуючи важливість своєї культурної та історичної спадщини, і включити зусилля з її збереження в свої стратегії відновлення.

- *Співпраця з різними стейкхолдерами.* Відновлення після пандемії потребує участі різних стейкхолдерів. Мельбурн залучає різні групи, включаючи уряд, громадські організації, бізнес та громадян, до процесу планування та виконання ініціатив відновлення. Такий підхід може бути корисним для України, оскільки забезпечує широку підтримку та участь у процесі відновлення.

- *Використання наукових доказів для адаптації підходів.* Мельбурн використовує науково обґрунтовані факти для адаптації своїх підходів до відновлення і підготовки до змінних умов. Це важливо і актуально для міст України.

Оскільки міста, які ґрунтуються в своїх діях на наукових засадах, мають змогу краще адаптуватися до змінних умов і ефективніше реагувати на кризові ситуації. Це дозволяє їм бути більш стійкими і підготовленими до майбутніх викликів.

- *Зміцнення стійкості громад.* Мельбурн прагне зміцнити стійкість своїх громад, використовуючи це як основний принцип інклюзивного відновлення. Україна має можливість використати подібний підхід, працюючи над зміцненням стійкості своїх громад в умовах можливих майбутніх криз.

223

Inclusive Melbourne strategy 2022–32.
URL: <https://www.melbourne.vic.gov.au/SiteCollectionDocuments/inclusive-melbourne-strategy.pdf>

Принцип зосередження на стійкості громад є важливим елементом для підготовки до майбутніх криз, що включає не лише відновлення після криз, але і створення структур, які можуть ефективно відповісти на майбутні виклики.

Усі ці принципи можуть бути використані Україною у процесі інклюзивного відновлення після пандемії, подібних COVID-19.

Звичайно, ця робота дуже об'ємна і вимагає багато часу для вирішення та глибокого розуміння потреб громади, а також гнучкості, щоб адаптуватися до специфічних обставин. Проте ці зусилля несуть значні довгострокові вигоди для всього суспільства.

3. *Уповноважені, дієві громади.* «Довіра до уряду необхідна для соціальної єдності та добробуту. Сьогодні, як ніколи, громадяни вимагають від своїх урядів більшої прозорості. Інформація про те, хто, чому і як приймає рішення, має важливе значення для забезпечення підзвітності уряду, підтримки довіри до державних установ і підтримки рівних умов для бізнесу». Прагнення до активної участі всіх членів спільноти, враховуючи їх потреби та впевненість у власному голосі є одним з важливих маркерів підтримки цієї довіри. Люди мають змогу визначати та керувати місцевими потребами та змінами.

Взаємопов'язаність та активна участь в громаді є основою підходу. Кожен має можливість брати участь в ухваленні рішень у місті [²²⁴].

Цей підхід є важливим для України, оскільки сприяє створенню та підтримці активного громадянського суспільства, де враховуються потреби всіх членів спільноти та підкреслюється важливість кожного громадянина в управлінні місцевим розвитком, визначенням потреб різного населення та ідей щодо адаптації до змін. Такі заходи допоможуть зміцнити демократію, покращити управління та забезпечити, що потреби всіх громадян будуть враховані. Отже, досвід Мельбурна може бути важливим джерелом інформації для України у процесі побудови більш інклюзивних, стійких та демократичних міст. Міста, які ми проаналізували є чудовим прикладом успішного інклюзивного міста для України. Проте, варто зазначити, що наша країна перебуває в стані війни та багато українських міст стали жертвами урбіциду. На нашу думку, доцільно звернути увагу на країну, яка пережила подібні воєнні злочини та відбудувалася після них.

²²⁴

Inclusive Melbourne strategy 2022–32.
URL: <https://www.melbourne.vic.gov.au/SiteCollectionDocuments/inclusive-melbourne-strategy.pdf>

Висновки до розділу 3

Розгляд механізмів відновлення урбанізованих територій у воєнний та післявоєнний періоди дав змогу визначити, що ключовою передумовою ефективної відбудови є комплексний підхід до управління, який поєднує державну політику, муніципальні ініціативи та міжнародну підтримку. Запропонована модель публічного управління спрямована на створення інтегрованої системи взаємодії різних рівнів влади, громадськості та бізнесу з метою забезпечення скоординованих дій у відновлювальному процесі. Оцінка збитків від війни продемонструвала багатовимірність втрат, які охоплюють матеріальні, економічні, соціальні та демографічні аспекти. Визначення масштабів руйнувань є необхідною умовою для формування пріоритетів відновлення, обґрунтування фінансових потреб та пошуку джерел компенсації. Систематизація методів оцінки дала змогу виділити найбільш релевантні для українських реалій інструменти, які можуть бути застосовані як на національному, так і на регіональному рівнях.

Вивчення можливостей відновлення постраждалих міст і агломерацій виявило потенціал урбанізованих територій як центрів економічного та соціального відродження. Важливою умовою є інтеграція принципів інклюзивності, сталого розвитку та інновацій у відбудовчі стратегії. Саме поєднання економічної доцільності з соціальною орієнтацією може забезпечити формування сучасних міських просторів, здатних відповідати на нові виклики. Дослідження зарубіжного досвіду підтвердило, що ефективні стратегії інклюзивних міст, апробовані в країнах ЄС, можуть бути адаптовані до українських умов. Вони передбачають поєднання відновлення інфраструктури із розвитком людського капіталу, залученням громади до процесу прийняття рішень та формуванням інноваційних кластерів. Використання цих підходів дозволить не лише компенсувати завдані війною втрати, але й створити нову модель розвитку міст як осередків модернізації та інтеграції у європейський простір.

У підсумку встановлено, що відновлення урбанізованих територій має ґрунтуватися на довгостроковій стратегії, яка передбачає комплексність, інклюзивність і тісну міжнародну співпрацю. Такий підхід здатен перетворити постраждалі міста на каталізatori соціально-економічних змін і забезпечити сталість розвитку у післявоєнний період.

Використана література

1. Войцідька К.М. Комплексний механізм публічного управління економічним розвитком урбанізованих територій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Економіка, управління та адміністрування. 2023. №3(105). С.110-123.

2. Сергієнко Л.В., Захаров Д.М. War damage assessment methods: approaches to restoration and compensation. Економіка, управління та адміністрування. 2024. № 3(109). С. 91–96.

3. Сергієнко Л.В., Захаров Д.М. Можливості відновлення постраждалих внаслідок війни урбанізованих територій України. Економіка, управління та адміністрування. Випуск 4(106). 2023. с. 109–114.

4. Ксендзук В. В., Сергієнко І. Г. Зарубіжний досвід впровадження стратегії інклюзивного міста в країнах ЄС. Society and Security. 2023. № 1(1). С. 61–74. Режим доступу: <https://sas.ztu.edu.ua/article/view/298068/290866>

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМИ ВІДНОВЛЕННЯ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ – ФІНАНСОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ

4.1. Державне регулювання у сфері правоохоронної системи як інструмент вирішення конфлікту інтересів у суспільстві

На основі результатів дослідження обґрунтовано розвиток доктрини державної політики у сфері трансформації правоохоронної системи в контексті теорії інтересу. Встановлено витоки інтересу в системі державного управління та обґрунтовано порядок їх формалізації в праві. Визначено змістовні характеристики приватних, публічних та громадських інтересів, які слугують основою для формування правоохоронної системи для забезпечення їх задоволення. Висунуто та доведено гіпотезу про те, що задоволення інтересів шляхом їх формалізації в праві та захисту в правоохоронній системі залежить від чинного політичного режиму в конкретній країні. Проведений аналіз диктаторських режимів свідчить про заміну понять публічного інтересу приватним інтересом диктатора, що в результаті призводить до загроз суспільству в конкретній країні. Визначено прояв правоохоронної системи в контексті теорії інтересів, що включає:

- 1) інструмент захисту та врегулювання всіх інтересів;
- 2) систему перетину інтересів агентів;
- 3) інструмент звуження приватних інтересів.

Система правоохоронних органів, як і будь-яка інша система, що виконує державні функції, є надзвичайно складною та повинна бути гнучкою щодо факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Водночас, будучи точкою перетину приватних, громадських та публічних інтересів, система правоохоронних органів завжди перебуває в режимі біфуркації. Система правоохоронних органів держави є особливою складовою забезпечення виконання державних функцій, пов'язаних з безпекою суспільства, оскільки вона знаходиться на перетині інтересів усіх учасників громадських відносин, а тому рівень громадського консенсусу залежить від її ефективності. Значна увага політиків та публічних діячів (носіїв громадської думки) до розвитку правоохоронної діяльності вказує на різні аспекти її розвитку та, відповідно, вимагає формування багатовекторного плану трансформації. Трансформація системи правоохоронних органів в Україні зумовлена комплексом детермінант, до яких належать низький

рівень довіри до правоохоронних органів; низька якість підготовки правоохоронців, недофінансування правоохоронних органів, відсутність налагодженої комунікації правоохоронних органів як загалом, так і стосовно окремих операцій.

Розробка та реалізація державної політики у сфері трансформації правоохоронної діяльності повинні враховувати узгодження суспільних, громадських та приватних інтересів; забезпечувати високий рівень державної безпеки, громадського порядку та ефективність заходів щодо запобігання та боротьби зі злочинністю; забезпечувати високу ефективність діяльності правоохоронних органів та налагоджувати ефективну комунікацію між ними.

Система правоохоронних органів знаходиться на перетині інтересів усіх учасників суспільних відносин, тому рівень консенсусу громади залежить від її ефективності. Вивчення системи правоохоронних органів неможливе без вивчення інтересів, що переплітаються в її завданнях, принципах та функціях.

Сьогодні, як і кілька століть тому, вона виконує функцію забезпечення безпеки суспільства та гарантування громадського порядку, а це неможливо без врахування суспільних інтересів. Слід зазначити, що процесний та системний підхід до правоохоронної діяльності свідчить про те, що цей механізм реалізації державних функцій є перетином інтересів більшості учасників суспільних відносин.

Питання розвитку правоохоронної системи в Україні та країнах світу порушувалися в працях багатьох науковців. Це пов'язано з тим, що правоохоронна система є складовою забезпечення державної безпеки та формування основ громадського порядку. Це питання особливо гостро стоїть в умовах російської агресії в Україні. Вивчення цього об'єкта передбачає науковий пошук та дослідження джерельної бази, яка стосується як правоохоронної системи, так і кримінального права, державного управління, державної безпеки, психології, економіки та інших сфер суспільного життя. Великий та різноманітний спектр дослідницьких джерел пов'язаний з необхідністю врахування всіх властивостей джерел забезпечення її функціонування та сфер впливу на суспільні відносини.

У статті «Правоохоронна діяльність в Італії» авторів Барбальї М. та Сарторі Л. розглядається організація та функції італійської поліції та її сучасні особливості [²²⁵].

²²⁵ Barbagli, M. and Sartori, L. (2004). Law enforcement activities in Italy, *Journal of Modern Italian Studies*, Vol. 9, Issue 2, pp. 161–185.

Американські дослідники Джонсон Т.К. та Хантер Р.Д. підготували дослідження на тему «Зміни у сфері внутрішньої безпеки після 11 вересня: аналіз практики діяльності державних та місцевих правоохоронних органів» [226]. У статті порушується питання участі державних та місцевих правоохоронних органів у заходах національної безпеки протягом року після терористичних атак 11 вересня та 13 років потому. Автори пояснюють збільшення участі правоохоронних органів у заходах щодо забезпечення національної безпеки стимулами, що надаються федеральним урядом.

Литовські вчені Мієжанскієне Р. та Гіедрайтіте В. провели дослідження на тему «Соціально-демографічні портрети іноземців у діяльності правоохоронних органів Литви: практичні дослідження органів досудового розслідування» [227]. Стаття присвячена соціально-демографічним та пов'язаним з ними особливостям іноземних резидентів у роботі органів досудового розслідування Литовської Республіки. Визначено напрямки підвищення кваліфікації правоохоронців.

Робота угорських вчених Вадаша П. та Зьоді З. «Підзвітність розвідувальних та правоохоронних органів у пошуку інформації» має велике значення для розвитку правоохоронної діяльності. У статті порушується важлива проблема обміну інформацією та пошуку інформації в умовах інноваційних технологій, яка стосується розширення доступу правоохоронців до конфіденційності з одного боку, та дотримання демократичних прав громадян щодо конфіденційності з іншого [228]. Для вирішення цієї проблеми автори обґрунтували механізм підзвітності правоохоронних органів та служб національної безпеки, який забезпечить довіру громадськості.

У статті американського вченого Гейєра Г. розкриваються напрямки зростання транснаціональних злочинних груп та боротьба між ними. Зокрема, автор визначив напрямки протидії їхній діяльності з боку правоохоронних органів [229].

²²⁶ Johnson, T.C. and Hunter, R.D. (2017). Changes in homeland security activities since 9/11: an examination of state and local law enforcement agencies' practices, *Police Practice and Research*, Vol. 18, Issue 2, pp. 160–173.

²²⁷ Miežanskiene, R. and Giedraityte, V. (2019). Socio-demographic portraits of foreigners in the activities of lithuanian law enforcement institutions: Case studies of pre-trial investigation agencies, *Public Policy and Administration*, Vol. 18, Issue 1, pp. 68–84.

²²⁸ Vadász, P. and Zödi, Z. (2021), *The Accountability of Intelligence and Law Enforcement Agencies in Information Search Activities. Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)*, 09.07–09.09, pp. 210–220.

²²⁹ Heyer, G. (2020). An evaluation and assessment of the response by law enforcement to the increase in criminal activity by transnational gangs – A pilot study, *Journal of Gang Research*, Vol. 27, Issue 2, pp. 53–67

Вітчизняні дослідники Охріменко І.М., Пасько О.М., Прудка Л.М., Торло О.І., Герман Л.В., Охріменко С.С., Перкатий Р.М. досліджували особливості фізичної підготовки правоохоронців: «Вплив сучасних спортивних технологій на здоров'я та професійну діяльність правоохоронців» [²³⁰]. За результатами дослідження, авторам вдалося встановити, що заняття кросфітом під час навчання сприяли збереженню здоров'я правоохоронців протягом 5 років служби на офіцерських посадах після закінчення навчання та забезпечували високу ефективність професійної діяльності.

Українські науковці Коляденко Н.В., Хлонь О.М., Дроздова Ю.У. підготували дослідження на тему «Обов'язок мотивувати молодих правоохоронців до розвитку правової свідомості та дотримання прав людини під час розслідування злочинів, пов'язаних з професійною діяльністю медичних працівників» [²³¹]. У статті представлено такі результати дослідження. По-перше, встановлено, що вирішальним фактором, який спонукає молодих правоохоронців до правової свідомості та професійного зростання, є висока особиста моральність, принциповість та законслухняність. По-друге, обґрунтовано необхідність врахування професійної підготовки під час професійного відбору співробітників, які розслідуватимуть кримінальні справи щодо злочинів, скоєні в медичній сфері. По-третє, формування правової свідомості забезпечує свідоме ставлення кожного працівника до норм, які необхідно враховувати для ефективного забезпечення встановлених процедур професійного відбору та навчання правоохоронців.

У працях цих науковців визначено особливості перетину як публічних, так і приватних інтересів у діяльності правоохоронних органів, зокрема, під час здійснення слідчих дій та оперативно-розшукової діяльності.

Серед українських науковців важливими є дисертації Грицишена Д., Євдокимова В., Супрунової І., тобто вони розкривають ключові напрямки реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності, забезпечення громадського порядку та боротьби зі злочинністю. Дисертація В. В. Євдокимова розкриває «комплексний

²³⁰ Okhrimenko, I.M., Pasko, O.M., Prudka, L.M. et al. (2021). The influence of modern sports technologies on health and professional activity of law enforcement officers, *Wiadomosci lekarskie*, Vol. 74, Issue 6, pp. 1365–1371

²³¹ Koliadenko, N.V., Khlon, O.M. and Drozdova, Y.U. (2019). Obligation to motivate young law enforcement officers for legal consciousness development and human rights respect when investigating crimes connected with medical workers' professional activities, *Medicine and Law*, Vol. 38, Issue 3, pp. 477–490

підхід до формування та реалізації державної політики у сфері, який передбачає:

1) обґрунтування процедури залучення зацікавлених сторін до формування та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності (взаємодія з органами місцевого самоврядування; взаємодія з органами державного управління; взаємодія з контролюючими органами; взаємодія з організаціями громадянського суспільства);

2) розробку моделі взаємодії сфер державної політики в контексті реалізації правоохоронної функції;

3) обґрунтування змісту та форми реалізації освітніх, фінансових, правових, інституційних та інформаційних механізмів як складових методології державної політики [232].

Грицишен Д. у своїй дисертації обґрунтував «механізм взаємодії правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії економічним злочинам» [233]. У своєму дослідженні Супрунова І. розробила «багаторівневий механізм формування та реалізації державної політики у сфері детинізації національної економіки для забезпечення фінансової спроможності виконувати державні функції», а також запропонувала «напрямки вдосконалення методологічних підходів до оцінки рівня детинізації національної економіки в контексті детинізації національної економіки як структурної складової державної безпеки» [234].

У дослідженні використовувалися такі методи як аналіз літератури, індукція та дедукція, порівняння та узагальнення в контексті теорії інтересів.

Обґрунтовано розвиток доктрини державної політики у сфері трансформації правоохоронної системи в контексті теорії інтересу, використовуючи метод аналізу літератури. Визначено змістовні характеристики приватних, громадських та публічних інтересів, які слугують основою для формування правоохоронної системи для забезпечення їх задоволення на основі використання методів аналізу та синтезу. За допомогою методів порівняння та узагальнення

²³² Ievdokymov, V.V. (2021), *State policy in the field of law enforcement*, Abstract of the D.Sc. dissertation, Kharkiv, 38 p.. URL:<https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefYevdokymov.pdf>

²³³ Hrytsyshen, D.O. (2021), *State policy in the field of prevention and counteraction of economic crime*, Abstract of the D.Sc. dissertation, Kharkiv, 42 p.. URL:<https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefHrytsyshen.pdf>

²³⁴ Suprunova, I.V. (2021), *State policy in the field of detinization of the national economy as a structural component of state security*, Abstract of the D.Sc. dissertation, Kharkiv, 45 p.. URL:<https://nuczu.edu.ua/images/topmenu/science/spetsializovani-vcheni-rady/arefSuprunova.pdf>

проведений аналіз диктаторських режимів свідчить про заміну понять публічного та громадського інтересу приватним інтересом диктатора, що призводить до загроз суспільству в конкретній країні. Методи індукції та дедукції дозволили визначити прояв правоохоронної системи в контексті теорії інтересів:

- 1) інструмент захисту та врегулювання всіх інтересів;
- 2) система перетину інтересів агентів;
- 3) інструмент звуження приватних інтересів.

Висунуто гіпотезу про те, що задоволення інтересів шляхом їх формалізації в законодавстві та захисту в системі правоохоронних органів залежить від чинного політичного режиму в конкретній країні.

Інтереси є важливою категорією у формуванні державної політики у сфері трансформації правоохоронної системи. Адже існує потреба в їх змістовній ідентифікації, визначенні їхніх носіїв та їхньому впливі на громадський консенсус у суспільстві. Так, держава забезпечує інтереси через систему права.

Відповідно, трансформація інтересів у певній сфері може сприяти зміні відносин у громаді та, як наслідок, вимагатиме трансформації певних складових функціонування держави, зокрема правоохоронної системи. Дмитренко Е. з цього приводу вказує, що загальновідомо, що інтереси (публічні чи приватні), суттю яких є задоволення різних потреб громади, сприяють виникненню, зміні та розвитку відносин у громаді [²³⁵].

У свою чергу, правоохоронна система, будучи залежною від політичного режиму, може стояти як на захисті задекларованих інтересів, так і на захисті політичного режиму, що підтверджується сторінками історії ХХ століття в країнах з диктаторськими режимами.

Суспільні інтереси, носієм яких є держава, не тотожні суспільним інтересам, незважаючи на те, що держава повинна забезпечувати суспільні інтереси. Ототожнення досить часто спостерігається в наукових працях радянських вчених і певним чином набули поширення в працях вчених з пострадянських країн, що базувалося на твердженнях їхніх попередників і було зумовлене політичним режимом.

Зокрема, така позиція цілком обґрунтовано критикується вітчизняним науковцем Миколенком О.: Україна здійснила перехід від адміністративно-командної до демократичної системи управління ще у

²³⁵ Dmitrenko, E. (2016). Features of the relationship of public and private interests in financial law, *Scientific hour of the National Academy of Prosecutor's Office of Ukraine*, Vol. 2, pp. 89–95

90-х роках минулого століття. Отже, існує певне ідеологічне забарвлення просування термінів «суспільний інтерес» та «приватний інтерес» в адміністративне право України, що завжди мало руйнівні наслідки для науки. Надалі автор зазначає, що «розглядаючи суспільний інтерес, науковці України чомусь ототожнюють інтереси держави та інтереси суспільства, що, на нашу думку, є помилковим підходом. Держава дійсно захищає та реалізує інтереси суспільства, але це не означає, що держава не повинна мати власних інтересів» ^[236].

Приватні інтереси можуть суперечити суспільним чи громадським інтересам, або ж інтереси є тотожними та неможливо розділити їх між групами, проте система права може поставити їх у правове русло, тобто або обмежити, або забезпечити задоволення, що залежить від зрілості політичного режиму та системи державного управління. Держава відіграє важливу роль у врегулюванні приватних, суспільних та громадських інтересів, оскільки вона розглядається як джерело регулювання співвідношення суспільних та приватних інтересів. Існує певний антагонізм цих понять, за якого дотримання інтересів суспільства та держави може бути шкідливим для приватних інтересів. Саме для забезпечення вигідного становища носіїв приватного інтересу держава повинна бути певним арбітром. Тобто суспільний інтерес невіддільний від інтересів держави, але може не збігатися з приватними інтересами.

Інтереси держави також не завжди збігаються з інтересами окремої особи, але якщо реалізація державного інтересу підкріплена відповідним законодавством, то пріоритет у таких випадках завжди надається державному інтересу. Коли в країні з більшості питань встановлено пріоритет державних інтересів над суспільними, слід констатувати, що за формою державного режиму така країна є тоталітарною або авторитарною.

Все залежить від рівня демократії, участі громадянського суспільства в державному управлінні. Залежність системи права, а відповідно, і врегулювання суспільних, громадських та приватних інтересів, від політичного режиму проявляється у перевищенні значення одного над іншим. Суспільні інтереси є досить дискусійним явищем, оскільки в країнах з високим рівнем активності громадянського суспільства суспільні інтереси гармоніюють з приватними, а в країнах диктаторських режимів суспільні інтереси в

²³⁶ Mikolenko, O.I. (2016). Public and private interest in the administration of law, *Constitutional state*, Vol. 24, pp. 100–104.

більшості випадків пригнічують приватні інтереси, з одного боку, а з іншого, суспільний інтерес однієї особи переважає над суспільним, оскільки вони проявляються в суспільних інтересах.

XX століття характеризувалося найбільшим поширенням диктатур, що певним чином зумовлене суспільними трансформаціями, економічним розвитком та безсистемним переходом від монархії до республіки. Найвідомішими диктатурами 20 століття були: СРСР – диктатура Сталіна, Італія – диктатура Муссоліні, Німеччина – нацистський режим Гітлера, Іспанія – диктатура Франко, Румунія – диктатура Чаушеску, Камбоджа – диктатура Пол Пота, Корея (Північна Корея) – диктатура Кім Ір Сена та Кім Чен Іра, Чилі. За часів правління Аугусто Піночета в Чилі було організовано військові трибунали.

Слід зазначити, що більшість диктатур типові для країн Латинської Америки, Африки та Азії, а також для окремих країн Західної Європи.

У деяких журналістських джерелах диктатури нашого часу визначаються як: Башар аль-Асад – президент Сирії, Махмуд Ахмадінежад – президент Ірану, Кім Чен Ін – лідер Кореїської Народно-Демократичної Республіки, Олександр Лукашенко – президент Білорусі; В. Путін – Російська Федерація. Однак свободу в країнах світу можна оцінити за допомогою сучасних рейтингів, які показують, наскільки інтереси суспільства та громадянина враховуються в державному управлінні загалом та в системі правоохоронних органів зокрема – Індекс демократії. Розробником та виконавцем дослідження є Economist Intelligence Unit. Оцінюються такі групи характеристик: виборчий процес та плюралізм, діяльність уряду, політична роль, політична культура та громадянські свободи.

Аналізуючи рейтинг України та її найближчих сусідів, включаючи країни-агресори, слід зазначити, що найнижчі показники в рейтингу належать країнам-агресорам, а саме Республіка Білорусь посідає 146-е місце з показником 2,41 та Російська Федерація – 124-е місце з показником 3,24.

Обидві країни, що межують з Україною та виступають агресорами та окупантами, належать до групи країн з авторитарним режимом. У свою чергу, Україна буде тіснити країни з перехідним режимом з позитивною динамікою, а всі сусідні країни – до країн з недосконалою демократією.

Індекс свободи преси розроблений та підтримується громадською організацією «Репортери без кордонів». Цей індекс

оцінює такі показники: наявність порушень щодо журналістів (позбавлення життя, ув'язнення, фізичне насильство та погрози) та ЗМІ (цензура, заборони та конфіскації публікацій, закриття видань); рівень політичної та фінансової залежності ЗМІ; правове середовище для ЗМІ (штрафи, державна монополія, існування регулюючого органу); можливість вільного доступу громадян до Інтернету.

Цей рейтинг характеризує рівень громадянського суспільства та його вплив на формування та реалізацію державно-управлінських рішень у всіх сферах життя громади та системах правового захисту, зокрема.

Рівень політичних та громадянських свобод щорічно публікується Freedom House. Усі держави умовно поділяються за принципом політичних та громадянських свобод на три групи: «вільні», «частково вільні», «невільні».

Що стосується України та країн її найбільших сусідів, то такі країни, як Словаччина, Румунія, Польща належать до вільних країн. Україна, Угорщина, Молдова входять до групи частково вільних країн. У свою чергу, країни з авторитарним режимом Білорусь та Росія належать до групи «невільні». Це свідчить про те, що в цих країнах правоохоронна система використовується як засіб переслідування політичних опонентів. Прикладом цього є окупація та анексія Росією українських територій (АР Крим, частини Донецької та Луганської областей), а також так звана військова операція (повноцінна військова агресія проти України), яка розпочалася 24 лютого 2022 року та супроводжувалася жертвами серед цивільного населення та руйнуванням інфраструктури.

Більшість країн світу та міжнародних організацій запровадили економічні, політичні, культурні та спортивні санкції проти «Росії, її політичних, бізнес- та культурних діячів, які підтримували агресію».

Це свідчить про те, що світ розглядає країну як геополітичну загрозу безпеці, що впливає з авторитаризму Путіна, який десятиліттями використовував правоохоронну систему як каральний інструмент для політичних опонентів.

Цікавим і водночас зрозумілим є той факт, що «російську агресію проти України в міжнародних організаціях підтримують країни з найнижчим рівнем свободи в усіх досліджених рейтингах».

Проведений аналіз дозволяє говорити про існуючі авторитарні політичні режими, а отже, про порушення приватних, державних та громадських інтересів, а також про використання правоохоронних

органів як каральних органів та переслідування політичних опонентів режиму. Отже, диктаторські режими характеризуються такими властивостями:

по-перше, заміна понять «приватні інтереси диктатора» та «суспільні інтереси». Так відбувається повне нівелювання приватних інтересів і, як наслідок, суспільних, а всі суспільні інтереси визначалися лише в рамках інтересів диктатури;

по-друге, трансформація системи права в контексті визначення інтересів лише певних груп людей. Відбулося звуження прав і свобод громадян, які ніби прикривалися суспільними інтересами;

по-третє, використання правоохоронних органів для політичного переслідування опонентів, що є результатом забезпечення інтересів диктатури. В результаті відбувся повний крах громадянського суспільства;

по-четверте, повне ігнорування приватних інтересів у процесі здійснення правоохоронної діяльності (слідчі дії, оперативно-розшукова діяльність, охорона громадського порядку).

У більшості демократичних країн громадяни більше задоволені роботою правоохоронних органів, ніж у країнах з авторитарними та диктаторськими режимами, які використовують правоохоронну систему для задоволення власних інтересів диктатора та переслідування політичних опонентів, таких як Навальний (у Росії) та Тихоновська (в Білорусі).

Розроблена інформаційна модель (Схема 1) для візуалізації перетину та врегулювання приватних, публічних та громадських інтересів у системі правоохоронних органів вказує на такі пріоритетні напрямки розвитку державної політики:

- Формалізація публічних, громадських та приватних інтересів у системі права визначає їх декларування на рівні закону. Захист права, а відповідно, і інтересів, покладається на правоохоронну систему. Крім того, правоохоронна система також визначається системою права, тобто вона функціонує лише в межах правового забезпечення. Зауважимо, що правоохоронна система також знаходиться на перетині приватного (забезпечення прав і свобод громадянина); громадського (забезпечення громадського консенсусу в суспільстві) та публічного (здатність реалізовувати функції державної безпеки);

- Правоохоронна система забезпечує реалізацію інтересів щодо їх захисту та врегулювання шляхом використання комплексу методів, що дозволяють формувати належний рівень громадського порядку,

запобігати та протидіяти злочинам і правопорушенням. Виходячи з цього, державна політика у сфері трансформації правоохоронної системи повинна забезпечувати такі умови для її функціонування як в цілому, так і окремих елементів (правоохоронних органів, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, правоохоронців) зокрема, з метою повного врегулювання публічних, громадських та приватних інтересів з одного боку, та інтересів її суб'єктів з іншого. Відповідно, ключовими напрямками мають бути процес адаптації до міжнародних стандартів правоохоронної діяльності; інтеграція правоохоронної системи в міжнародну систему взаємодії правоохоронних органів; налагодження ефективної співпраці з міжнародними поліцейськими організаціями;

- Під час формування державної політики в досліджуваній сфері важливо не лише формувати інструменти захисту публічних, громадських та приватних інтересів, а й регулювати інтереси учасників політичних процесів та структур влади. Таким чином, зацікавлені сторони державної політики у сфері трансформації правоохоронної системи переслідують власні цілі, які полягають у задоволенні певних інтересів. Потужним інструментом задоволення інтересів зацікавлених сторін державної політики є лобювання, яке є досить поширеним у країнах Європейського Союзу та США. Найважливішим питанням цієї правоохоронної системи, яке має регулюватися державною політикою, є дотримання приватних інтересів у межах повноважень правоохоронних органів під час виконання ними своїх функцій (окремі слідчі дії, оперативно-розшукова діяльність, процедури дізнання).

Це питання особливо гостро стоїть в умовах, коли певна справа загрожує національним інтересам, зокрема тероризм, військова агресія тощо. У таких умовах правоохоронці можуть виходити за дозволені межі під час вищезазначених операцій. У Сполучених Штатах з цього питання точаться гарячі дискусії, оскільки досить часто зловживання повноваженнями можуть бути використані для певних особистих цілей. Це вимагає встановлення критеріїв, за якими таке перевищення фактично відбувається, з метою забезпечення національної безпеки в контексті протидії найбільшим загрозам.

Загалом, врегулювання державних, громадських та приватних інтересів у системі правоохоронних органів, узгодження інтересів зацікавлених сторін державної політики у досліджуваній сфері, забезпечення приватних інтересів у здійсненні правоохоронних заходів є основою забезпечення національної безпеки загалом та державної, громадської та особистої безпеки зокрема.

Таким чином, обґрунтовано розвиток доктрини державної

політики у сфері трансформації правоохоронної системи в контексті теорії інтересу. Встановлено витоки інтересу в системі державного управління та обґрунтовано порядок їх формалізації в праві. Визначено змістовні характеристики приватних, публічних та громадських інтересів, які слугують основою для формування правоохоронної системи для забезпечення їх задоволення.

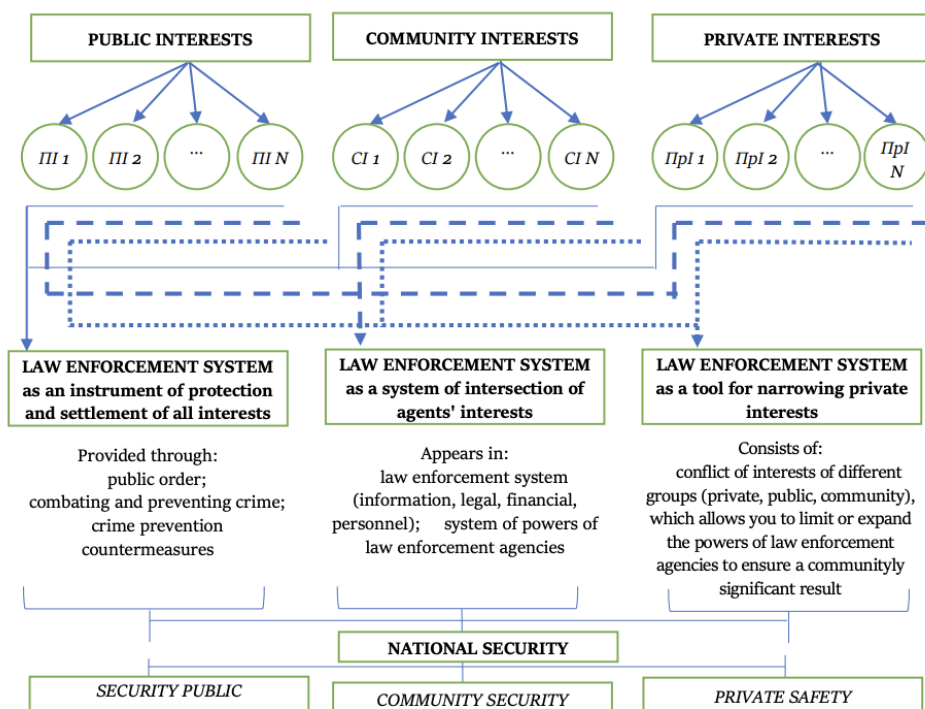
Висунуто та доведено гіпотезу про те, що задоволення інтересів шляхом їх формалізації в законі та захисту в правоохоронній системі залежить від поточного політичного режиму в конкретній країні. Аналіз диктаторських режимів вказує на заміну понять суспільного інтересу приватним інтересом диктатора, що в результаті призводить до загроз суспільству в конкретній країні (використання правоохоронної системи для переслідування політичних опонентів), а також може стати загрозою геополітичній безпеці.

Прояв правоохоронної системи в контексті теорії інтересів визначається, зокрема, як:

- 1) інструмент для захисту та врегулювання всіх інтересів;
- 2) система перетину інтересів агентів;
- 3) інструмент для звуження приватних інтересів.

Визначено залежність національної, державної, громадської та особистої безпеки від рівня врегулювання інтересів у формуванні та реалізації державної політики у сфері трансформації правоохоронної системи.

В умовах посилення міжнародного тероризму однією із загроз безпеці держави є легалізація незаконно отриманих доходів та фінансування терористичної діяльності. Ефективним фінансово-правовим інструментом протидії цим ризикам є фінансовий моніторинг. Незважаючи на те, що це відносно нове явище для України, воно пройшло важливі етапи свого становлення. Для оцінки змін, що відбуваються з фінансовим моніторингом сьогодні, необхідно визначити сутність цього поняття та його основні складові.

Scheme 1. Visualization model of the intersection and regulation of private, state and public interests in the law enforcement system

Рис. 4.1. Оцінка системи фінансового моніторингу

Наразі багато країн створюють власну систему фінансового моніторингу з метою протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та боротьби з фінансуванням тероризму. Це, своєю чергою, пов'язано з викликами глобальної боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Перші реальні кроки, зроблені Україною у боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, почалися, власне, у 2002 році. Саме в цей період Україна була включена до переліку країн з високим рівнем криміналізації економіки, що становлять потенційну загрозу для світової спільноти [237]. Як слушно зазначили Тихоненко І. та Радченко О.: «Внесення України до чорного списку FATF (Фінансова робоча група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей) стало каталізатором для розвитку нормативно-правової бази у сфері боротьби

²³⁷ Bisaga, K. (2016), *National system of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction of Ukraine: stages of formation and development*, "State and Regions, Series: Public Administration", 1 (53), pp. 37–49, http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/9.pdf

з відмиванням грошей. У результаті цей процес став продуктивним і призвів до виключення України з цього списку у 2010 році» [238].

Вивчення фінансового моніторингу для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму є міждисциплінарним завданням, яке вимагає звернення до робіт науковців, які вивчали різні аспекти цієї проблеми. Фінансовий моніторинг є об'єктом досліджень у сферах фінансового права, фінансів, державного управління та національної безпеки. Саме тому науковці розглядають фінансовий моніторинг як форму (фінансового) контролю [239], сукупність дій та заходів [240, 241] та механізм реалізації державних управлінських рішень [242].

Загалом науковці вважають фінансовий моніторинг частиною системи, спрямованої на запобігання та боротьбу з легалізацією (відмиванням) доходів та фінансуванням тероризму, часто ототожнюючи його з цими процесами. Ми підтримуємо позицію дослідників (наприклад, Курішко О. [243]; Возняковська Г. [244]), які стверджують, що фінансовий моніторинг є лише частиною цієї системи, яка також включає правоохоронний підрозділ.

Незважаючи на значний прогрес, досягнутий науковцями, низка проблем, які потребують ґрунтовного дослідження, отримали лише часткову або взагалі відсутню увагу. Зокрема, необхідно вивчити зарубіжний досвід функціонування національних систем фінансового моніторингу для визначення напрямків розвитку та виявлення можливостей для впровадження у вітчизняну практику.

Методологічна основа дослідження фінансового моніторингу включає загальнонаукові та спеціальні методи. Для вдосконалення категоріально-понятійного апарату використовувалися методи індукції, аналізу та синтезу.

²³⁸ Tikhonenko, I., Radchenko, O. *Regulatory framework and institutional mechanism for combating terrorist financing in the countries of the Golden Crescent: experience for Ukraine*, *Scientific works*, "Politology". 2019. 310/322, pp. 48–53.

²³⁹ Klymenko, A. (2005), *Financial monitoring is a special form of financial control*, "Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University", 4, pp. 101–105.

²⁴⁰ Berizko, V. (2006), *On the issue of the conceptual apparatus of "financial monitoring"*, "Legal Journal", 12, pp. 52–56

²⁴¹ Gavrishin, A. (2008), *On the issue of the conceptual apparatus of "financial monitoring". Organizational and legal support of the activities of controlling and law enforcement agencies in the field of management. Problems of the present and prospects of development*, National University of the State Tax Service of Ukraine, Irpen.

²⁴² Baranov, R.O. (2018), *Formation and implementation of state policy to prevent and combat legalization of proceeds from crime*, Ph.D. thesis, Kyiv.

²⁴³ Kurishko, O. (2012), *Features of the development of the financial monitoring system in Ukraine*, "Current Problems of the Economy", 1, pp. 267–275

²⁴⁴ Vozniakovska, H. (2012), *Financial monitoring as a tool to combat money laundering*, "Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University 'Odesa Law Academy'", 1, pp. 79–90.

Розглядаючи питання фінансового моніторингу, науковці зазвичай зосереджуються на аспектах, які вважаються ключовими в контексті їхнього дослідження. Зокрема, у сфері фінансового права це передбачає зосередження на сукупності юридичних документів, тоді як фінансові науковці наголошують на операціях, пов'язаних з коштами, серед інших міркувань. Незважаючи на цю різноманітність, більшість науковців дотримуються визначення, встановленого на законодавчому рівні. Це визначення охоплює низку заходів, що вживаються суб'єктами фінансового моніторингу для запобігання та протидії діяльності, охоплюючи як державний, так і первинний фінансовий моніторинг. Крім того, також визначено роль фінансового моніторингу в боротьбі з тероризмом: «[...] він дає змогу покарати винних у злочинах та запобігти використанню ними коштів, отриманих в результаті вчинення злочинів. Фінансовий моніторинг є досить перспективною галуззю боротьби зі злочинною діяльністю на території України та за її межами» ^[245].

На нашу думку, розкриваючи сутність фінансового моніторингу, доцільно не зупинятися виключно на його суб'єктах, слід охопити й інші складові. Стабільне та ефективне функціонування національної системи боротьби з фінансуванням тероризму вимагає комплексного застосування методологічних, організаційних, правових та інституційних заходів. Враховуючи, що фінансовий моніторинг є сукупністю таких заходів, вважаємо за доцільне виділити відповідне забезпечення в його структурі.

Вважаємо, що основним компонентом є інституційне забезпечення, яке проявляється через суб'єкти, що залучені до фінансового моніторингу, їх ієрархію та координацію. Ці фактори впливають на інші складові системи фінансового моніторингу та визначають її ефективність в цілому. Так, певні органи, зокрема, Державна служба фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг), займаються методологічним забезпеченням. Це забезпечення передбачає розробку підходів, принципів та методів фінансового моніторингу. Зокрема, Держфінмоніторингом укладено важливі міжнародні документи, які є основою для побудови та оцінки системи запобігання та боротьби з легалізацією доходів (відмиванням грошей) та фінансуванням тероризму. Прийняті методологічні підходи встановили вимоги до організаційної безпеки, що охоплюють професійний персонал та інструктивні матеріали для нього, а також

²⁴⁵ Semeklit, E., Ivanov, S. (2019), *Financial monitoring as an important aspect of the fight against terrorism and crime. Regional innovation initiatives: tasks and solutions*, National Academy of Law Sciences of Ukraine, pp. 126–130, https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2019/05.04.19/05_04_2019-126-130.pdf

правову та нормативну безпеку, яка включає низку документів як на законодавчому, так і на підзаконному рівнях.

З огляду на вищезазначене, під час оцінки ефективності фінансового моніторингу значна увага приділяється інституційному забезпеченню, що відображається в показниках діяльності Держфінмоніторингу. У 2018 році розслідування Держфінмоніторингу визнано його одним із найкращих підрозділів фінансової розвідки у світі. За результатами голосування підрозділів фінансової розвідки 150 країн світу Держфінмоніторинг отримав нагороду «Найкращий випадок групи Егмонт». Крім того, Україна успішно пройшла оцінку системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму Комітетом Ради Європи MONEYVAL [246]. За результатами 2021 року Держфінмоніторингом було направлено до правоохоронних органів 109 матеріалів (з яких 83 – узагальнені матеріали та 26 – додаткові узагальнені матеріали) щодо фінансових операцій осіб, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму, сепаратизму та/або здійснюватися за участю осіб, які публічно закликають до насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи зміни кордонів України [247]. У 2020 році цей показник становив 75 матеріалів, у 2019 році – 106, у 2018 році – 100, а у 2017 році – 69, що відображено на рис. 4.2.

Враховуючи відкритий військовий напад Росії на Україну у 2022 році, а також складну військово-політичну ситуацію на Сході України протягом кількох років до цього, цілком природно, що спостерігається збільшення кількості матеріалів, які Держфінмоніторинг передає правоохоронним органам. Це свідчить про належне інституційне забезпечення та фінансовий моніторинг, що дає змогу виявити велику кількість схем фінансування тероризму. Вважаємо, що зменшення кількості матеріалів у 2020 році може бути пов'язане з більш обережними кроками осіб, пов'язаних з фінансуванням тероризму, через зміни в правилах фінансового моніторингу у цьому році. Однак оцінку системи фінансового моніторингу України слід порівнювати із зарубіжною практикою, щоб мати змогу виявити слабкі та сильні сторони та визначити напрямки її розвитку.

²⁴⁶ FinPost (2019), *State finmonitoring published the key results of its activities*, <https://finpost.com.ua/news/13686>

²⁴⁷ State Financial Monitoring Service of Ukraine (2017–2021), *Reports of the State Financial Monitoring Service of Ukraine*, <https://fmu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-dijalnist>

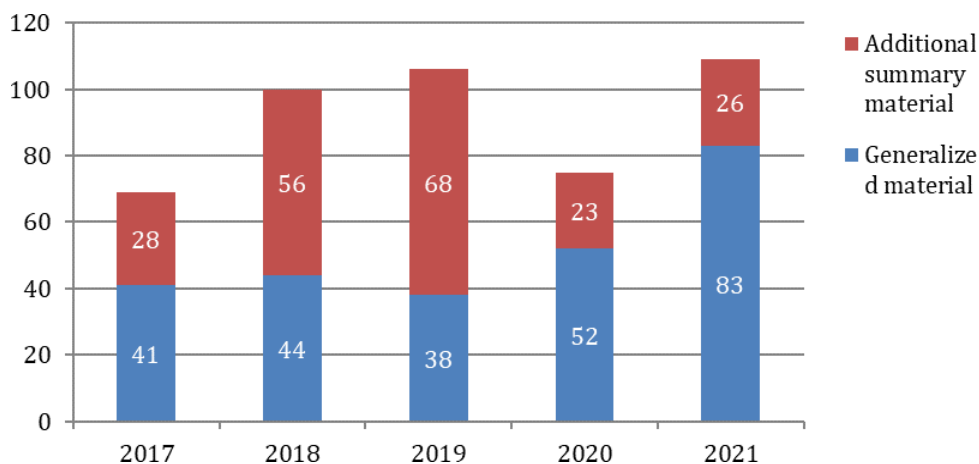

Рис. 4.2. Кількість матеріалів про фінансові операції осіб, які можуть бути пов'язані з фінансуванням тероризму, надісланих Держфінмоніторингом до правоохоронних органів у період з 2017 по 2021 рік.

Джерело: за даними Державної служби фінансового моніторингу України [248].

Серед цілей створення міжнародної системи боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму, яка склалася в результаті низки ініціатив міжнародних організацій, структур та окремих держав, можна виділити припинення злочинів у цій сфері. Серед цілей – підриг фінансових основ транснаціональної організованої злочинності та міжнародного тероризму, захист фінансових установ та всієї фінансово-економічної системи від проникнення до них «брудних грошей», а також забезпечення їхньої стабільності та безпеки.

Організаційно міжнародна система боротьби з легалізацією доходів від злочинної діяльності та фінансуванням тероризму складається з міжнародних та регіональних організацій, а також структур, які формально не є міжнародними організаціями, хоча вони відіграють значну, а іноді й провідну роль у цій міжнародній системі. Однією з таких багатосторонніх організацій є FATF (Фінансова робоча група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей). Виконуючи свої основні функції, FATF публікує результати, що стосуються боротьби з фінансуванням тероризму. Вона також надає рекомендації, призначені для використання країнами у боротьбі з

²⁴⁸ State Financial Monitoring Service of Ukraine (2017–2021), *Reports of the State Financial Monitoring Service of Ukraine*, <https://fmu.gov.ua/pages/dijalnist/funkcional/zviti-pro-dijalnist>

відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Вона готує три основні типологічні звіти, в яких детально описані тенденції та проблеми у сфері фінансування тероризму. Крім того, організація проводить взаємну оцінку режимів країн-членів щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, ведучи «чорний список» та «сірий список» членів, визнаних такими, що мають недоліки згідно зі стандартами FATF.

Однак незважаючи на наявність чітко визначеного підходу до протидії легалізації доходів від злочинної діяльності та фінансуванню тероризму на міжнародному рівні, національні системи можуть суттєво відрізнятися під впливом багатьох факторів. Отже, FATF повинна враховувати культуру окремої країни, оскільки культурні причини є фундаментальними факторами в правилах країни та характері її валютної системи. Зрозуміло, що засновники FATF залишили свій культурний відбиток на системі вимог та рекомендацій цієї організації, причому країни, що розвиваються, не брали участі в розробці цих рекомендацій. Однак ці країни мають велику культуру та релігійні цінності, які можуть суттєво впливати на те, як країна впроваджує свої правила та фінансову систему, а відповідно, і свою систему фінансового моніторингу.

Різні системи мають суттєві відмінності, пов'язані, насамперед, з історичними та культурними особливостями. Країни ставляться до злочинів відмивання грошей та фінансування тероризму з різним ступенем важливості, як з правових, так і з політичних причин. Це неминуче впливає на обсяг ресурсів, що витрачаються на боротьбу, та рівень ефективності та залученості країни до системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Національні системи фінансового моніторингу постійно змінюються та вдосконалюються. Причиною цього є нові виклики, що виникають у зв'язку з відмиванням грошей.

Сьогодні система міжнародного співробітництва з цього питання розвивається досить стрімко, а коло тематики та критеріїв оцінювання розширюється. Саме тому неможливо переоцінити важливість вивчення зарубіжного досвіду функціонування системи фінансового моніторингу. Його значення проявляється в можливості виявлення резервів підвищення ефективності національних систем, а також міжнародної системи боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму. Це, у свою чергу, сприяє розвитку ефективного міжнародного співробітництва у цій сфері.

Оцінка національних систем боротьби з фінансуванням тероризму є неповною без виявлення ефективності їх аналізу, що доцільно, враховуючи їх відповідність вимогам та рекомендаціям FATF.

На відміну від оцінки технічної відповідності, оцінка ефективності є суб'єктивною. Вона не є статистичним завданням і залежить від рішення, кваліфікації та інтересів експертів. Хоча дані та статистика є важливими джерелами інформації для експертів, визначення ефективності ґрунтується на якісній інформації. Ця оцінка враховує конкретну ситуацію юрисдикції, що дозволяє зробити висновок про те, чи досягає ця національна система бажаного результату [²⁴⁹].

У свою чергу, FATF визнає прямий зв'язок між ефективністю та рівнем технічної відповідності Рекомендаціям FATF: чим нижчий рейтинг технічної відповідності, тим менш ефективною є система для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Однак високий рейтинг технічної відповідності не гарантує, що ця система є ефективною. У виняткових випадках, при низькому рівні технічної відповідності, існує певний рівень ефективності через унікальну ситуацію в країні. Це включає низькі ризики або інші структурні чи матеріальні фактори, особливості законодавства та інституцій країни, а також використання компенсаційних заходів для боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, які не вимагаються Рекомендаціями FATF [²⁵⁰].

На основі опублікованих зведених рейтингів країн, які пройшли черговий раунд оцінювання методології FATF у 2013 році, ми визначимо країни, які отримали найвищий рейтинг за 11 результатами (таблиця 4.1).

Згідно з цим рейтингом, найефективніші системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму діють у Сполучених Штатах та Великій Британії (які мали найвищий бал за чотирма показниками), а також в Ізраїлі та Франції (які мали найвищий бал за трьома показниками).

²⁴⁹ Melkumyan, K. (2017), *The effectiveness of the FATF in combating the financing of terrorism: problems of regulation and control*, "Management Issues", 2 (45), <https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnost-fatf-v-protivodeystvii-finansirovaniyu-terrorizma-problemy-regulirovani-ya-i-kontrolya>

²⁵⁰ FATF (2013–2021), *FATF Methodology for assessing compliance with the FATF Recommendations and the effectiveness of AML/CFT systems*, Paris, <http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/fatf-methodology.html>

Таблиця 4.1.

**Рейтинг ефективності національних систем боротьби з
відмиванням грошей та фінансуванням тероризму на основі
високо оцінених результатів**

<i>N</i>	<i>Result</i>	<i>Highly rated countries and year of rating round</i>
1	Risk, Policy and Interaction (IO1)	Bermuda (2020), UK (2022)
2	International Cooperation (IO2)	New Zealand (2022), Finland (2021), France (2022), Sweden (2020)
3	Supervision (IO3)	—
4	Preventive measures (IO4)	—
5	Legal entities and arrangements (IO5)	—
6	Financial Intelligence (IO6)	Israel (2022), Spain (2019), Russian Federation (2019)
7	Investigation and Prosecution of Money Laundering (IO7)	—
8	Confiscation (IO8)	Honduras (2020), Israel (2022), New Zealand (2022), USA (2020), France (2022)
9	Investigate and prosecute terrorist financing (IO9)	UK (2022), Israel (2022), Russian Federation (2019), USA (2020), France (2022)
10	Preventive measures and financial sanctions for terrorist financing (IO10)	UK (2022), US (2020)
11	Financial sanctions for financing the proliferation of weapons of mass destruction (IO11)	UK (2022), US (2020)

Джерело: складено зі Зведеної таблиці оціночних рейтингів

США створили ефективну систему фінансового моніторингу, до якої залучено велику кількість державних органів та установ. Міністерство фінансів США створило «перше у світі агентство фінансової розвідки» для виявлення суб'єктів санкцій та підтримки превентивних заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Департамент розвідки та аналізу Міністерства фінансів має завдання виявляти та підривати фінансову систему терористичних груп, а також виявляти вразливості в її фінансовій системі, які можуть бути використані терористичними суб'єктами. Фінансова розвідка у Сполучених Штатах бореться з фінансовими злочинами, а її основною функцією є надання інформаційної допомоги правоохоронним органам у боротьбі з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Загалом, у Сполучених Штатах нагляд у сфері боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму в банківському секторі та на ринку цінних паперів визнано найнадійнішим, а

використання спеціальних санкцій проти суб'єктів, причетних до відмивання грошей та фінансування тероризму, є досить ефективним. З 40 рекомендацій FATF 31 рекомендація в США була оцінена як така, що відповідає або значно відповідає вимогам, п'ять – як частково відповідні, а чотири – як такі, що не відповідають вимогам [251].

Однак система має недоліки. Примітно, що США не визнають усіх суб'єктів, визначених ООН як небажаних. Обмежено охоплюють інвестиційних консультантів, самозайнятих осіб та агентів з нерухомості зі спеціальними вимогами щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Це відображає вразливість цього сектору до ризиків відмивання грошей та фінансування тероризму. Крім того, бракує єдиного підходу до зусиль щодо боротьби з відмиванням грошей на рівні штатів [252].

Велика Британія, як найбільший у світі постачальник фінансових послуг, стикається зі значним ризиком того, що кошти тісно пов'язані зі злочинністю та тероризмом. Це відображено в національній політиці, стратегіях та системах боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Правоохоронні органи мають широкі повноваження для отримання інформації про вигоди покупців, що ефективно впливає на результати відповідних розслідувань. Сильними сторонами національної системи фінансового моніторингу Великої Британії є широкий спектр превентивної діяльності, наглядові та регуляторні органи, а також система заходів для запобігання професійній акредитації злочинців та отриманню контролю над фінансовою установою. Водночас інтенсивність боротьби в різних секторах неоднакова, що може бути ризикованим для національної системи [253]. Велика Британія є високоефективною у розслідуванні та переслідуванні злочинів, пов'язаних з фінансуванням тероризму. З цією метою вона взяла на себе основний тягар виявлення терористів на рівні ООН та ЄС. Велика Британія сприяє досягненню високого рівня ефективності у впровадженні цільових фінансових санкцій. Велика Британія має чотири високі оцінки за дотримання рекомендацій FATF, які визнані високоефективними, чотири – дуже ефективними, а три –

²⁵¹ FATF (2020), *AML/CFT Measures – United States, 3rd Enhanced Follow-up Report & Technical Compliance Re-Rating*, Paris,

<https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Mutualevaluations/Fur-united-states-2020.html>

²⁵² FATF (2021), *Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluations*, Paris, www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/4th-round-procedures.html

²⁵³ FATF (2021), *Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluations*, Paris, www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/4th-round-procedures.html

помірно ефективними. З 40 рекомендацій FATF 24 повністю відповідали, 15 – значною мірою, а одна – частково [254].

Національна система фінансового моніторингу в Ізраїлі також визнана ефективною в багатьох сферах. Її система боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму включає всі відповідні компетентні органи. Однак є й суттєві недоліки. Наприклад, не всі фінансові агенти включені до моніторингу відмивання грошей та фінансування тероризму (агенти з нерухомості, торговці дорогоцінними металами, постачальники трастових та корпоративних послуг), а ті, хто вже включений, не завжди належним чином контролюються. Щодо дотримання вимог FATF: повне дотримання було зафіксовано для 17 рекомендацій, 17 значною мірою дотримані, п'ять – у частковій мірі, а для рекомендації № 17 дотримання не застосовується через національні особливості [255].

Французька система боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму є складною, але надійною. Вона ефективна в багатьох аспектах, зокрема, щодо залучення правоохоронних органів. Франція стикається з низкою загроз відмивання грошей, включаючи податкове шахрайство та незаконний обіг наркотиків, а також характеризується високим рівнем терористичних загроз та фінансування тероризму з часів нападів 2015 року. Усвідомлюючи ці ризики, країна вжила низку заходів для їх пом'якшення, зокрема, ефективну організацію співпраці між прокуратурою, слідчими та розвідувальними органами. Франція має три високі бали щодо дотримання рекомендацій FATF, які визнані високопродуктивними. З 40 рекомендацій FATF 19 були у повній мірі дотримані, 18 – у значній мірі, а три – у частковій [256].

Рівні відповідності національних систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму міжнародним стандартам FATF такі: Велика Британія – 97,5% (39 з 40), Франція – 92,5% (37 з 40), Ізраїль – 87,5% (35 з 40) та Сполучені Штати – 77,5% (31 з 40). Таким чином, національна система фінансового моніторингу Великої Британії визнана найефективнішою.

²⁵⁴ FATF (2022c), *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – United Kingdom 1st Regular Follow-up Report*, Paris, <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/fur/Follow-Up-Report-United-Kingdom-2022.pdf>

²⁵⁵ FATF (2022b), *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – Israel 1st Regular Follow-up Report*, Paris, <http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/fur-israel-2022.html>

²⁵⁶ FATF (2022a), *Anti-money laundering and counter-terrorist financing measures – France, Fourth Round Mutual Evaluation Report*, Paris, <http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/mer-france-2022.html>

Також необхідно оцінити найгіршу систему фінансового моніторингу. Вона існує в Китаї. Законодавство щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, на відміну від практики розвинених країн, створювалося з самого початку з урахуванням рекомендацій та стандартів FATF. Китай має багато спеціальних економічних зон, що призводить до низки фінансових загроз для країни. Незважаючи на суворі правила щодо відмивання грошей та фінансування тероризму, Китай визнаний FATF «державою, яка вживає заходів, вигідних виключно для себе, і водночас дивиться «крізь пальці» на потоки грошей, що відмиваються на її території та переміщуються з інших країн» [257].

Під час аналізу технічної відповідності систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму Китаю 40 рекомендаціям FATF відсоток дотримання міжнародних стандартів становить 62,5% (відповідно до критеріїв відповідності, вона «відповідає» та «суттєво відповідає»). Для порівняння, показник Пакистану становить 87,5%. Таким чином, з розглянутих систем фінансового моніторингу Китай найменше відповідає міжнародним стандартам щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, оскільки його відповідність рекомендаціям FATF не була встановлена в рейтингу [258].

Оцінка ефективності системи фінансового моніторингу в Україні потребує аналізу не лише у порівнянні з найкращими та найгіршими зарубіжними практиками, а й стосовно країн, що перебувають у подібній військово-політичній ситуації. Зокрема, вибір таких країн зумовлений найкращими показниками взаємних оцінок за багатьма критеріями (Велика Британія, США), низькими рейтингами (Китай), схожими положеннями щодо впровадження загроз безпеці країни (Грузія, Молдова, Пакистан) та перспективами конвергенції військової та економічної систем, а в деяких секторах – можливого об'єднання (Польща).

Як обґрунтування необхідності виділення передостанньої групи країн слід зазначити такі факти:

- у 2008 році також відбувся збройний конфлікт з Російською Федерацією в Грузії;

²⁵⁷ FATF (2021), *Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluations*, Paris, www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/4th-round-procedures.html

²⁵⁸ FATF (2021), *Procedures for the FATF Fourth Round of AML/CFT Mutual Evaluations*, Paris, www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/4th-round-procedures.html

- у Молдові також існує квазідержавне утворення, подібне до Донецької Народної Республіки та Луганської Народної Республіки – самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка;

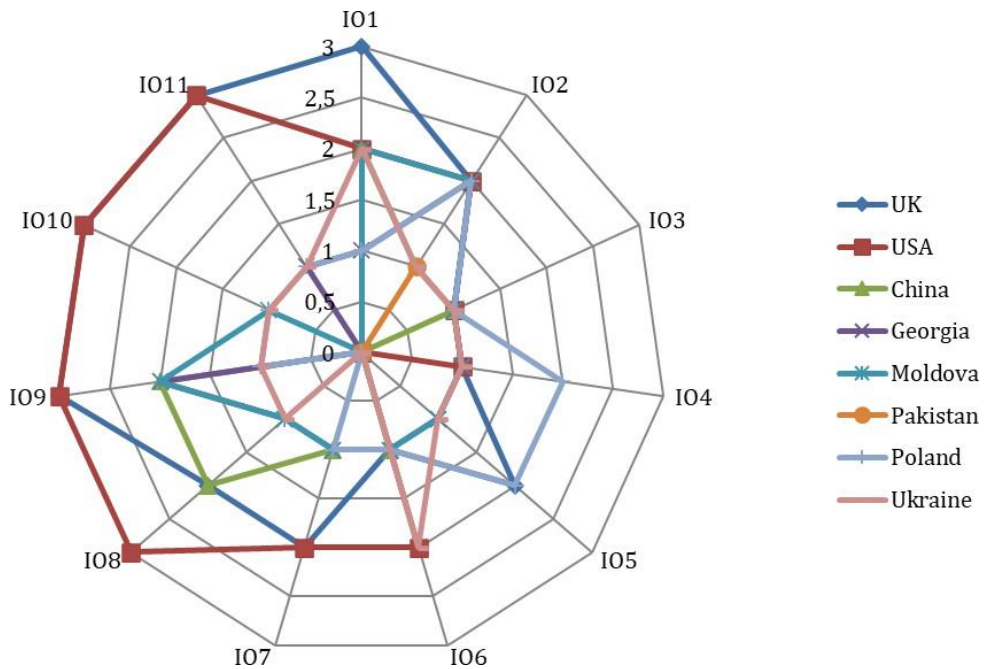
- Пакистан є стороною збройного конфлікту з Індією через Кашмір.

Таблиця 4.2 складена на основі відповідної статистики FATF. Вона відображає переваги та сильні сторони національних систем Великої Британії, США, Китаю, Грузії, Молдови, Пакистану, Польщі та України. Для графічного аналізу даних якісним критерієм рейтингів відповідності було надано кількісні значення, а саме: «високоєфективна» (HE) відповідає 3 (немає недоліків); «значно ефективна» (SE) – 2 (є потреба в незначних покращеннях); «помірно ефективна» (ME) – 1 (є потреба в значних покращеннях); «низька ефективність» (LE) – 0 (потребує фундаментальних покращень).

Таблиця 4.2

Порівняльний аналіз оцінок ефективності національних систем протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму у Великій Британії, США, Китаї, Грузії, Молдові, Пакистані, Польщі та Україні за методологією FATF

№ з/п	Result	Country															
		Great Britain (2022)		USA (2020)		China (2020)		Georgia (2020)		Moldova (2019)		Pakistan (2021)		Poland (2021)		Ukraine (2020)	
		Level	Score	Level	Score	Level	Score	Level	Score	Level	Score	Level	Score	Level	Score	Level	Score
1	IO1	HE	3	SE	2	SE	2	ME	1	SE	2	LE	0	ME	1	SE	2
2	IO2	SE	2	SE	2	ME	1	SE	2	SE	2	ME	1	SE	2	ME	1
3	IO3	ME	1	ME	1	ME	1	ME	1	ME	1	LE	0	ME	1	ME	1
4	IO4	ME	1	ME	1	LE	0	ME	1	ME	1	LE	0	SE	2	ME	1
5	IO5	SE	2	LE	0	LE	0	ME	1	ME	1	LE	0	SE	2	ME	1
6	IO6	ME	1	SE	2	ME	1	ME	1	ME	1	LE	0	ME	1	SE	2
7	IO7	SE	2	SE	2	ME	1	ME	1	ME	1	LE	0	ME	1	LE	0
8	IO8	SE	2	HE	3	SE	2	ME	1	ME	1	LE	0	LE	0	ME	1
9	IO9	HE	3	HE	3	SE	2	SE	2	SE	2	LE	0	ME	1	ME	1
10	IO10	HE	3	HE	3	LE	0	LE	0	ME	1	LE	0	ME	1	ME	1
11	IO11	HE	3	HE	3	LE	0	ME	1	LE	0	LE	0	ME	1	ME	1
Overall score		23		22		10		12		13		1		13		12	
Average score		SE	2.1	SE	2	LE- ME	0.9	ME	1.1	ME	1.2	LE	0	ME	1.2	ME	1.1

Легенда:

IO1 – Ризик, політика та взаємодія; IO2 – Міжнародна співпраця; IO3 – Спостереження;
 IO4 – Превентивні заходи; IO5 – Юридичні особи та утворення;
 IO6 – Фінансова розвідка; IO7 – Розслідування та переслідування відмивання грошей; IO8 –
 Конфіскація; IO9 – Розслідування та переслідування фінансування тероризму;
 IO10 – Превентивні заходи та фінансові санкції за фінансування тероризму;
 IO11 – Фінансові санкції за фінансування розповсюдження зброї масового знищення

Рис. 4.3. Профіль ефективності систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму в низці країн за методологією FATF

Джерело: на основі узагальнених даних у Таблиці 4.2.

Профілі ефективності систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму у Великій Британії, США, Китаї, Грузії, Молдові, Пакистані, Польщі та Україні для 11 безпосередніх результатів представлені на рисунку 4.2.

Аналіз профілю ефективності систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму на рисунку 4.3 дозволяє зробити такі висновки:

- високих рівнів ефективності досягли Велика Британія (IO1, IO9, IO10, IO11) та США за чотирма показниками (IO8, IO9, IO10, IO11);
- лише за показником IO2 – міжнародне співробітництво – жодна з країн не потребувала фундаментальних покращень. Тим не менш, цей показник для України нижчий, ніж для інших країн у подібній військово-політичній ситуації;

- лише за показником ІО6 – фінансова розвідка – Україна має показник зі значним рівнем, таким самим, як у Сполучених Штатах, та вищим, ніж у всіх інших досліджених країн;

- помірний рівень ефективності характерний для показника ІО3 для досліджуваних країн, а для Пакистану він знаходиться на низькому рівні.

Оцінка ефективності національних систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму показує, що Україна має практично такі ж значення показника, як і інші країни з аналогічною військовою ситуацією. Однак розслідування та переслідування відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, має вищі значення показника. Значення встановлюють напрямки подальших дій для Української держави.

Усі національні системи фінансового моніторингу повинні відповідати вимогам міжнародних стандартів, враховуючи національні особливості кожної країни. Хоча варіації в детальних правових рішеннях є прийнятними залежно від конкретних внутрішніх умов, реалізація фундаментальних принципів повинна підтримувати високий стандарт. Враховуючи тенденції розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема, цифровізацію світової економіки, необхідно звернути увагу на міжнародне співробітництво щодо віртуальних активів та їх зв'язку з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

Стабільна та ефективна національна система боротьби з фінансуванням тероризму вимагає комплексного використання методологічних, організаційних, правових та інституційних заходів. З огляду на те, що фінансовий моніторинг охоплює цілий спектр таких заходів, він належним чином інтегрований у її структуру. Для забезпечення ефективної міжнародної системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму всі національні системи фінансового моніторингу повинні відповідати вимогам міжнародних стандартів FATF, хоча необхідно враховувати національні особливості кожної країни.

Виходячи з результатів дослідження, можна зазначити, що для більшості іноземних систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму ризики, пов'язані з використанням готівки, залишаються актуальними. Крім того, бракує достатніх заходів для боротьби з фінансуванням тероризму (за винятком США та Великої Британії), що знижує ефективність та результативність системи фінансового моніторингу. Вивчення практики організації національних систем боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму,

як у провідних країнах у цій галузі, так і в тих, що стикаються з аналогічними проблемами, як Україна, дозволило нам визначити напрямки подальшого вдосконалення системи фінансового моніторингу в Україні. Зокрема, слід вжити таких заходів:

- Посилити міжнародну співпрацю. Це має вирішальне значення для отримання необхідної інформації та доказів, а також координації спільних дій у боротьбі зі злочинцями та терористами. Цей аспект має більше значення у Великій Британії, США, Польщі, Грузії та Молдові.

- Юридичні особи та організації не повинні експлуатуватися у злочинних цілях. Забезпечення доступності інформації щодо їхньої бенефіціарної власності є надзвичайно важливим. Цей аспект більш розвинений у Великій Британії, США та Польщі, ніж в Україні.

- Удосконалення процедур розслідування та кримінального переслідування у справах про відмивання грошей має вирішальне значення, особливо в контексті міжнародної допомоги, отриманої у боротьбі з російською агресією. Україна, зокрема, повинна вчитися на досвіді не лише Великої Британії та США, а й Польщі, Молдови, Грузії та навіть Китаю.

- Переглянути процедури розслідування та кримінального переслідування щодо фінансування тероризму, а також застосування фінансових санкцій за фінансування тероризму. Враховуючи високі загрози у цій сфері для України, необхідно дотримуватися найкращих практик Великої Британії та США.

Враховуючи міжнародний досвід, важливо вдосконалити українську систему боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму шляхом підвищення рівня деталізації правил. Крім того, слід докласти зусиль для підвищення економічної прозорості та запобігання нецільовому використанню, незаконному привласненню та розкраданню бюджетних коштів.

Оцінка систем фінансового моніторингу показала, що країни адаптують детальні правові рішення до своїх внутрішніх, специфічних умов. Однак реалізація основних принципів залишається на високому рівні. З огляду на тенденції розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема, цифровізації світової економіки, Україна повинна звернути увагу на міжнародне співробітництво у сфері віртуальних активів та їхнього зв'язку з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

4.2. Оцінка ефективності систем фінансового моніторингу у зв'язку з показниками безпеки країни

Ефективні зусилля щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму виходять за рамки виявлення та переслідування фінансових злочинів. Вони охоплюють превентивні заходи для стримування цих злочинів та сприяння розробці превентивних стратегій. Боротьба з корупцією є важливою не лише для належного управління, але й для глобального миру та безпеки. Це вимагає узгоджених зусиль на місцевому та міжнародному рівнях, щоб запобігти руйнівному впливу корупції, який підриває добробут та безпеку людей та країн у всьому світі.

Індекси сприйняття корупції, тероризму та злочинності є невід'ємною частиною цілісного розуміння ландшафту фінансового моніторингу та заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Ці показники слугують ключовими інструментами для оцінки ризиків, регуляторного фокусу та розподілу ресурсів. Дослідження якості цих показників дозволяє коригувати політику, регуляторні рішення та практику фінансових установ щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, а також сприяє глобальним зусиллям щодо боротьби з фінансовими злочинами та фінансуванням тероризму. Зрештою, саме завдяки цьому багатовимірному підходу ми можемо сподіватися на створення безпечнішої та прозорішої глобальної фінансової системи.

Ризики, пов'язані з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, а також різною злочинною діяльністю, є одними з найсерйозніших проблем, з якими стикаються багато країн. Подолання цих ризиків вимагає негайної уваги та рішучих дій для захисту не лише економіки, а й добробуту громадян. З моменту свого заснування в 1989 році, Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) взяла на себе роль світового авторитету з питань відмивання грошей та фінансування тероризму та періодично оновлює свої рекомендації, щоб адаптуватися до змін ризиків. Ці рекомендації є основою для системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму кожної країни.

У сучасному дискурсі щодо ефективності системи фінансового моніторингу, відмивання грошей та фінансування тероризму є основними питаннями, які потребують вирішення. Слід зазначити, що існуюча література ще не всебічно встановила складний взаємозв'язок між нормативними актами щодо боротьби з відмиванням грошей та ефективною системою фінансового моніторингу. Нормативні акти

щодо боротьби з відмиванням грошей відіграють ключову роль у зміцненні довіри до надійності та стійкості фінансової системи, а також діють як захист від проникнення незаконних елементів. Ця подвійна функція підвищує стабільність та надійність фінансової системи, що є критичним елементом у сприянні розвитку економіки та фінансового ринку.

Аналіз заходів щодо фінансової боротьби з відмиванням грошей та дотримання країнами національного законодавства про боротьбу з відмиванням грошей виявив значну кореляцію між рівнем дотримання законодавства про боротьбу з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму в країні та його впливом на економічний розвиток та інвестиційну привабливість [²⁵⁹]. В іншому дослідженні пояснюється зв'язок між нормативними актами щодо боротьби з відмиванням грошей та доступністю фінансового ринку [²⁶⁰]. Нижче певного порогу АМІ, правила в досліджуваній області сприяють фінансовій інклюзії, тоді як вище цих порогів правила AML, як правило, перешкоджають фінансовій інклюзії.

Дослідження, що оцінює заходи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму у Великій Британії, дає уявлення про те, якою мірою впровадження суворих правил підтримує або перешкоджає фінансовій інклюзії та інвестиційній привабливості [²⁶¹]. Результати цього дослідження, засновані на ретельному аналізі документальних джерел, виявляють важливий баланс, якого повинні досягти країни. Контроль за боротьбою з відмиванням грошей допомагає збалансувати відкритість фінансової системи із заходами боротьби з відмиванням грошей. Іншими словами, форми та засоби контролю за виявленням відмивання грошей не створюють додаткових перешкод для інвестицій та фінансової інклюзії в країні.

Глобальні зусилля щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму розпочалися зі створенням Групи FATF у 1989 році.

Відтоді рекомендації були розширені, щоб включити заходи щодо

²⁵⁹ Jayasekara, S. D. (2020). Deficient regimes of anti-money laundering and countering the financing of terrorism: agenda of digital banking and financial inclusion. *Journal of Money Laundering Control*, ahead-of-print(ahead-of-print). Retrieved 20.12.2023 from: <https://doi.org/10.1108/jmlc-04-2020-0035>.

²⁶⁰ Seo, M. H., Kim, S., & Kim, Y.-J. (2019). Estimation of dynamic panel thresh old model using Stata. *The Stata Journal: Promoting communications on statistics and Stata*, 19(3), pp. 685-697. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1536867x19874243>.

²⁶¹ Esoimeme, E. E. (2020). Balancing anti-money laundering measures and financial inclusion. *Journal of Money Laundering Control*, 23(1), pp. 64-76. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/jmlc-04-2018-0031>.

запобігання фінансуванню поширення тероризму. Поточна комплексна структура фінансового моніторингу у світі повинна бути ефективною та відповідати всім нормам та принципам глобальних рекомендацій щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

У звіті ООН, підготовленому Управлінням з наркотиків і злочинності [262], зазначається, що оціночна сума відмитих грошей у світі за один рік коливається від приблизно 2% до 5% світового ВВП, що становить приблизно від 800 мільярдів до 2 трильйонів доларів США. Навіть нижня межа цієї оцінки підкреслює серйозність проблеми, яку повинні вирішувати уряди та міжнародні організації.

Рекомендації FATF передбачають конкретні категорії правопорушень, які кожна країна повинна включити як предикатні злочини до свого національного законодавства для запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. Як результат, юрисдикції повинні розробляти свої системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму відповідно до рекомендацій FATF та забезпечувати ефективне впровадження для досягнення як основних цілей FATF, так і власних національних цілей.

У звіті Інтерполу за 2020 рік мережі організованої злочинності визначено як багатомільярдні підприємства, що здійснюють діяльність у широкому спектрі злочинної діяльності [263]. Діяльність з відмивання грошей та фінансування тероризму створює значні виклики для глобальних систем фінансового моніторингу та цілей розвитку глобального партнерства.

Злочинні мережі займаються широким спектром незаконної діяльності, зазвичай за участю кількох юрисдикцій. Отже, фінансування тероризму становить глобальну загрозу не лише національній безпеці, але й підриває економічний розвиток та стабільність фінансових ринків. Протягом останнього десятиліття щорічно реєструвалося в середньому 21 000 смертей, спричинених актами тероризму [264]. У більшості країн тероризм становить менше

²⁶² Office on Drugs and Crime. (2020). Overview. United Nations. Retrieved from: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/overview.html>.

²⁶³ US SEC (2020). SEC enforcement actions; insider trading. US Securities and Exchange Commission. Retrieved 20.12.2023 from: <https://www.sec.gov/reports>.

²⁶⁴ Bastian Herre, Veronika Samborska, Hannah Ritchie, Joe Hasell, Edouard Mathieu and Max Roser (2023) - "Terrorism" Published online at Our-WorldInData.org. Retrieved from: <https://ourworldindata.org/terrorism>.

0,01% від загальної кількості жертв ^[265]. Однак у регіонах, що характеризуються високим рівнем конфлікту, цей відсоток може сягати кількох відсотків.

Корупція, у тому числі хабарництво, стали нагальною загрозою для сталого розвитку в глобальному масштабі. Неетичні практики не лише перешкоджають економічному прогресу, але й підривають соціальну структуру країн, створюючи серйозні виклики для досягнення життєво важливих цілей розвитку. Група Світового банку у своїй доповіді висвітлює серйозні наслідки корупції, зокрема її негативний вплив на цілі організації щодо викорінення крайньої бідності до 2030 року та сприяння спільному добробуту серед найменш привілейованих 40 відсотків населення країн, що розвиваються ^[266]. У цій доповіді підкреслюється, що корупція непропорційно впливає на збіднілі та вразливі громади, загострюючи їхні труднощі та цикл бідності.

Шкідливий вплив корупції охоплює всі сектори, збільшуючи витрати та обмежуючи доступ до основних послуг, включаючи охорону здоров'я, освіту та доступ до правосуддя.

У доповіді у одному з тематичних досліджень висвітлюється вплив корупції, включаючи підроблені ліки та підроблені вакцини, на стан здоров'я дітей ^[267]. Така шахрайська діяльність не лише ставить під загрозу безпосереднє благополуччя молоді, але й має довічний вплив, перешкоджаючи їхньому зростанню та розвитку.

Корупція тісно пов'язана з хабарництвом, системою, яка посилює нерівність у доходах та доступі до послуг. У звіті Групи Світового банку підкреслюється той факт, що бідні несуть на собі основний тягар корупції, сплачуючи непропорційно великий відсоток своїх низьких доходів у вигляді хабарів. Наприклад, у Парагваї найбідніший сегмент суспільства змушений витрачати 12,6% свого доходу на хабарі, тоді як багатші сегменти населення витрачають лише 6,4%. Подібний контраст спостерігається в Сьєрра-Леоне, де бідні витрачають 13% свого доходу на хабарі порівняно з 3,8%, які сплачують домогосподарства з високим рівнем доходу ^[268].

²⁶⁵ Seo, M. H., Kim, S., & Kim, Y.-J. (2019). Estimation of dynamic panel thresh old model using Stata. The Stata Journal: Promoting communications on statistics and Stata, 19(3), pp. 685-697. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/1536867x19874243>

²⁶⁶ World Bank Group. (2023). Combating Corruption. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/combating-corruption>.

²⁶⁷ World Bank Group. (2023). Combating Corruption. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/combating-corruption>.

²⁶⁸ World Bank Group. (2023). Combating Corruption. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/governance/brief/combating-corruption>.

Запобігання підробці та піратству продукції є ще однією серйозною проблемою, з якою стикаються багато країн. Комплексне дослідження боротьби з корупцією, проведене Міжнародною торговою палатою, досліджує наслідки підробки та піратства, проливаючи світло на їхній соціально-економічний вплив. Результати цього дослідження показують, що ці незаконні дії можуть призвести до великих збитків, причому оціночні витрати сягають 1,9 трильйона доларів США до 2021 року [²⁶⁹].

Дослідження оцінює, що до 2022 року витрати можуть сягнути 1,9 трильйона доларів США. Крім того, дослідження оцінює, що негативний вплив підробок та піратства може забрати 4,2 трильйона доларів США зі світової економіки, водночас поставивши під загрозу світову економіку.

Фактично, ці складні взаємозв'язки підкреслюють нагальну потребу в багатогранному підході, який поєднує міцну правову базу, міжнародну співпрацю та кампанії з підвищення обізнаності громадськості для боротьби не лише із загрозою підробки та піратства, але й із тривожним зростанням екологічних злочинів та їх зв'язками з корупцією та ухиленням від сплати податків.

Новизна та оригінальність дослідження полягає у всебічному аналізі взаємодії між сприйняттям тероризму, корупції та дотриманням вимог FATF у 54 країнах. На відміну від попередніх досліджень, які могли зосереджуватися на цих факторах окремо, дослідження інтегрує ці елементи, щоб дослідити їхній сукупний вплив на дотримання вимог у сфері боротьби з відмиванням грошей (AML) та фінансуванням тероризму (CFT). Використання регресійного аналізу для виявлення статистично значущих зв'язків забезпечує надійний методологічний підхід, який підвищує достовірність результатів.

Залежні змінні вибираються на основі наявності даних про предикатні злочини на рівні країни, які включають Індекс сприйняття корупції, Глобальний індекс тероризму та Індекс злочинності.

Індекс сприйняття корупції (CPI), створений Transparency International [²⁷⁰], є інструментом для оцінки корупції. CPI – це всесвітньо визнаний орієнтир для вимірювання корупції в державному секторі. У нашому аналізі використовується CPI 2022 року, який

²⁶⁹ Anti-corruption (2020). International Chamber of Commerce. ICC - International Chamber of Commerce. Retrieved from: <https://iccwbo.org/global-insights/integrity-and-good-governance/anti-corruption/>.

²⁷⁰ Corruption Perceptions Index 2022. Explore the results. Transparency. org. Retrieved from: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>.

поєднує дані 13 опитувань та експертних оцінок для вимірювання корупції в державному секторі у 180 країнах та територіях. У ІСЦ вищі бали вказують на країни з низьким рівнем корупції, тоді як нижчі бали вказують на вищий рівень корупції. Таким чином, ми використовуємо цей індекс як показник для вимірювання рівня корупції в країнах.

Тероризм – це ще одна змінна, яка оцінюється на основі Глобального індексу тероризму (GTI) для оцінки його впливу в моделі. GTI (2022) спирається на Глобальну базу даних про тероризм, яка широко визнана найавторитетнішим дослідженням тероризму [271]. За допомогою складеного балу GTI створює порядковий рейтинг країн, що дає уявлення про відносну важливість впливу тероризму на кожну країну.

Останньою змінною в аналізі є Індекс злочинності, представлений аналітичним агентством NUMBEO [272]. Індекс злочинності використовується для вимірювання загального рівня злочинної діяльності в певному місті чи країні. Використовуючи Індекс злочинності, ми можемо оцінити масштаби злочинної діяльності в різних місцях, що допомагає визначити її вплив на залежну змінну в аналізі.

Для вимірювання рівня протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму в країні використовується оцінка виконання рекомендацій FATF, а саме 11 прямих результатів оцінки ефективності. Очікується, що індекс FATF покаже негативну кореляцію з рівнем тероризму та індексом злочинності, оскільки високі значення складеного балу FATF посилюють боротьбу зі злочинністю. Однак очікується позитивна кореляція з індексом сприйняття корупції, оскільки високі значення цього індексу отримують «чисті» країни.

Регресійна статистика надає додаткову інформацію про загальну ефективність та відповідність регресійної моделі. Кратність R становить 0,6727, що вказує на помірно сильний позитивний лінійний зв'язок між факторами та залежною змінною. R-квадрат 0,4526 означає, що приблизно 45,26% дисперсії залежної змінної можна пояснити факторами моделі. Показники вказують на те, що модель пояснює помірну мінливість залежної змінної (таблиця 4.3).

²⁷¹ Global Terrorism Index (2022). Countries most impacted by terrorism. Vision of Humanity. Retrieved from: <https://www.visionofhu-manity.org/maps/global-terrorism-index/#/>.

²⁷² Crime Index by Country (2022). Cost of Living. NUMBEO. Retrieved from: https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_coun-try.jsp?title=2022.

Таблиця 4.3

Результати регресійного аналізу

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value
Intercept	58,1216891	9,76670899	5,9510004	2,6081E-07
CrimeIndex	-0,2074912	0,12532029	-1,6556876	0,104049
Terrorism	-0,1663368	0,05230858	-3,1799136	0,0025297
Corruption Preception	0,28457358	0,07428026	3,83107944	0,00035716
Regression Statistics				
Multiple R			0,67272224	
R Square			0,45255522	
Adjusted R Square			0,41970853	
Standard Error			8,73948278	
Observations			54	

Загалом, значення R-квадрату 0,4526 вказує на те, що модель пояснює помірну дисперсію залежної змінної, а скориговане значення R-квадрату враховує складність моделі. Кратне значення R приблизно 0,6727 вказує на помірний позитивний лінійний зв'язок між факторами та залежною змінною (Рисунок 4.4).

FATF та сприйняття корупції тісно взаємопов'язані. Спільними цілями як FATF, так і організацій, що вимірюють сприйняття корупції, таких як Індекс сприйняття корупції Transparency International, є сприяння прозорості та доброчесності в державному та фінансовому секторах. Зусилля щодо боротьби з відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та корупцією часто перетинаються. Країни, які активно співпрацюють з міжнародними організаціями, такими як FATF, та дотримуються їхніх рекомендацій, ймовірно, будуть визнані за свою відданість удосконаленню своїх фінансових систем. Це визнання може призвести до позитивного сприйняття їхніх зусиль щодо боротьби з корупцією.

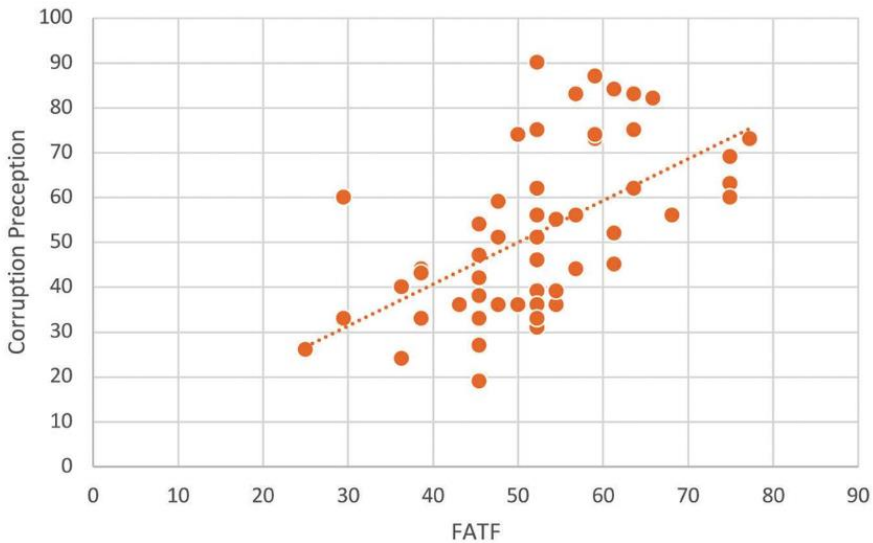

Рис. 4.4. Кореляційний взаємозв'язок між рівнем сприйняття корупції та FATF

Країни з комплексними антикорупційними заходами та активною взаємодією з FATF мають більш надійні та прозорі дані. Наявність та прозорість цих даних можуть призвести до більш точних та сприятливих оцінок організацій, що вимірюють корупцію. Високі бали або хороші рейтинги в одній галузі (наприклад, дотримання вимог FATF) можуть позитивно впливати на сприйняття в інших сферах (наприклад, сприйняття корупції). Країна, яка активно бореться з фінансовими злочинами, також може сприйматися як така, що має нижчий рівень корупції, і навпаки.

Результати аналізу демонструють зв'язок між балами FATF та сприйняттям корупції для вибірки країн. Бали FATF у цьому наборі даних коливаються від 25 (Уганда) до 77,27 (Велика Британія). Середній бал FATF для всіх країн становить приблизно 52,06.

Бали сприйняття корупції у цьому наборі даних також різняться: такі країни, як Данія, мають бал сприйняття корупції 90 (що свідчить про низький рівень сприйняття корупції), а такі країни, як Нікарагуа, мають бал 19 (що свідчить про високий рівень сприйняття корупції).

Існує позитивна кореляція між балами FATF та сприйняттям корупції з коефіцієнтом кореляції приблизно 0,579. Ця позитивна кореляція свідчить про те, що країни з вищими балами FATF, які свідчать про більшу відповідність стандартам боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, як правило, мають нижче сприйняття корупції. Ця кореляція означає, що країни, які добре

дотримуються вимог FATF, можуть бути більш успішними у зменшенні корупції або принаймні покращенні сприйняття корупції в межах своїх кордонів.

Таким чином, стандарти FATF та дотримання цих регуляторних вимог позитивно впливають на зниження рівня корупції. Посилення заходів щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму може не лише підвищити цілісність фінансової системи країни, але й покращити боротьбу з корупцією, що має вирішальне значення для залучення іноземних інвестицій та забезпечення належного управління.

Уряди та відповідні органи влади в країнах з високим рівнем сприйняття корупції можуть розглянути можливість узгодження своїх антикорупційних зусиль із заходами, що сприяють дотриманню вимог щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, для вирішення як фінансових, так і управлінських проблем.

Аналіз даних, представлених на рисунку 4.5, показує, як ці країни оцінюються з точки зору дотримання вимог FATF та їхнього ризику тероризму.

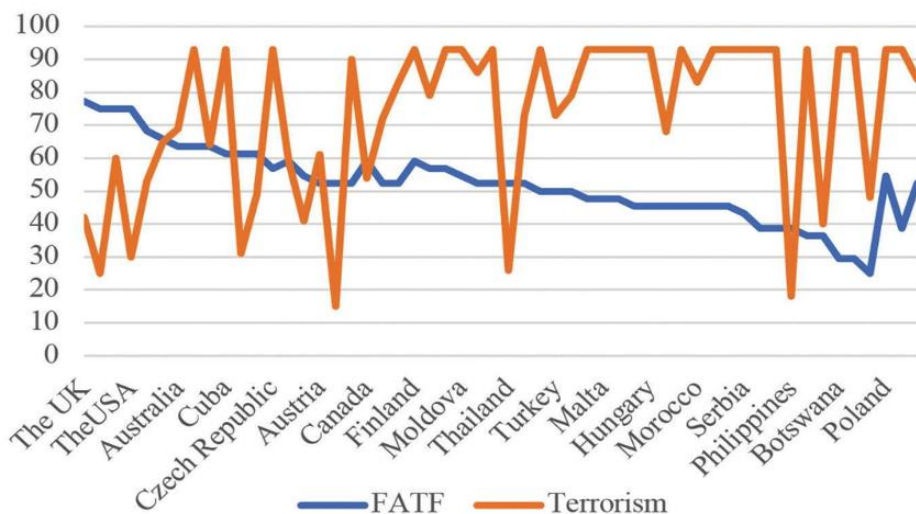

Рис. 4.5. Кореляційний зв'язок між FATF та рівнем тероризму

Оцінки FATF у цьому наборі даних коливаються від 77,27 (Велика Британія) до 25 (Уганда). Середній бал FATF для всіх країн у наборі даних становить приблизно 55,13. Оцінки тероризму в наборі даних коливаються від 15 (Колумбія) до 93 (кілька країн). Середній бал тероризму для всіх країн у наборі даних становить приблизно 66,88.

Сполучене Королівство та Сполучені Штати мають надійні механізми боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Їхні фінансові установи та регуляторні органи добре оснащені для виявлення та запобігання незаконній фінансовій діяльності. Це сильне регуляторне середовище покликане стримувати терористів від використання цих країн як фінансових центрів. Такі країни, як Сполучене Королівство та Сполучені Штати, мають високоефективні розвідувальні та безпекові служби, які активно відстежують потенційні терористичні загрози та реагують на них. Їхня здатність виявляти та запобігати терористичній діяльності може допомогти зменшити тероризм. Геополітичні фактори також відіграють важливу роль. Ці країни мають інший геополітичний контекст, ніж країни в регіонах з більш активним тероризмом. Це може зробити їх менш привабливими як оперативні бази для терористичних організацій. Обидві країни беруть активну участь у міжнародному співробітництві у сфері боротьби з тероризмом. Вони обмінюються розвідувальними даними з іншими країнами та роблять внесок у глобальні зусилля щодо боротьби з фінансуванням тероризму.

Регресійний аналіз виявив зв'язок між рівнем сприйняття корупції та злочинності в країнах вибірки. Показники індексу злочинності в наборі даних різняться: такі країни, як Колумбія та Перу, мають високі показники, що вказує на вищий рівень злочинності, а такі країни, як Бахрейн та Саудівська Аравія, мають нижчі показники, що вказує на нижчий рівень злочинності.

Аналіз даних показує помірну негативну кореляцію між сприйняттям корупції та Індексом злочинності з коефіцієнтом кореляції приблизно $-0,443$. Ця негативна кореляція вказує на те, що загалом країни з вищим рівнем сприйняття корупції, як правило, мають вищий рівень злочинності. Іншими словами, сприйняття корупції пов'язане з вищим рівнем злочинності.

Водночас високий рівень фінансових ринків робить економічно розвинені країни привабливими для терористичної діяльності. Таким чином, виникає певний парадокс, коли високоякісні антитерористичні правила та процедури не повністю знижують рівень терористичних загроз та відмивання грошей, а лише стримують їх. Іншими словами, високі бали FATF та низькі бали тероризму свідчать про сильну систему боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, і жодна країна не застрахована від загрози тероризму. У цьому випадку ефективні системи фінансового моніторингу та суворі регуляторні рамки в розвинених країнах лише мінімізують ризики терористичних загроз.

Хоча прямої лінійної кореляції немає, країни з високими балами FATF, як правило, мають нижчі бали за Індексом злочинності. Іншими словами, країни з сильним дотриманням FATF та регуляторними рамками, як правило, мають нижчий рівень злочинності. Цю кореляцію можна пояснити ефективністю заходів щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Країни з сильними системами боротьби зі злочинністю та тероризмом краще оснащені для боротьби з фінансовими злочинами, включаючи відмивання грошей, що часто сприяє зниженню загального рівня злочинності.

Важливо зазначити, що ця кореляція не є абсолютною, оскільки на рівень злочинності можуть впливати інші фактори, такі як соціально-економічні умови, управління та ефективність правоохоронних органів.

Проаналізовані дані свідчать про те, що країни з нижчим рівнем злочинності можуть мати ефективні заходи та системи фінансового моніторингу, які сприяють запобіганню фінансовим злочинам. Аналіз даних підкреслює важливість надійної правової та регуляторної бази та міжнародних стандартів, таких як ті, що встановлені такими організаціями, як FATF, у боротьбі з відмиванням грошей та пов'язаними з ним злочинами. Країни, які прагнуть зменшити їхній Індекс злочинності можуть розглянути можливість посилення заходів щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, що може призвести до зниження рівня фінансової злочинності та, як наслідок, зниження загального рівня злочинності.

Якість інституцій може посилити переваги фінансової інклюзії у зменшенні злочинності та тероризму, що підвищує рівень бідності в країні. Враховуючи, що бідність охоплює численні виміри, що виникають внаслідок різних інституційних збоїв, фактори бідності слід оцінювати з багатоінституційної точки зору [²⁷³].

Наведений вище аналіз підкреслює першорядну важливість ефективного впровадження правової бази країни щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму для зменшення злочинності та тероризму.

Він показує, що однієї лише сильної законодавчої бази недостатньо для зменшення злочинності, якщо вона не перетворюється на ефективні дії на місцях. Злочинність має далекосяжні, руйнівні наслідки для економіки, впливаючи на неї з різних сфер.

²⁷³ Hickey, S., Du Toit, A. (2007). Adverse incorporation, social exclusion, and chronic poverty. Hickey, Sam and du Toit, Andries, Adverse Incorporation, Social Exclusion and Chronic Poverty (June 1, 2007). Chronic Poverty Research Centre Working Paper №. 81. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1752967>.

Фінансова інклюдія та якість інституцій, особливо з точки зору боротьби з корупцією, є критично важливими компонентами боротьби з бідністю.

Корупція перешкоджає розвитку інших інституцій та підриває загальний потенціал прогресу у викоріненні бідності [274]. Дослідження показують, що злочинна діяльність негативно впливає на ВВП країни [275]. Високий рівень злочинності також негативно впливає на вартість життя [276].

Крім того, дослідження показують чіткий зв'язок між злочинністю та її негативним впливом на інвестиції, створюючи географічний «ефект ореолу» [277].

З огляду на ці наслідки, регуляторні бази країн повинні пріоритетувати надійне та ефективне впровадження режимів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Це важливо не лише для підтримки економічної стабільності та зростання, але й для підвищення громадської безпеки та загального добробуту. Ефективні заходи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму значною мірою сприяють запобіганню та контролю відмивання грошей та фінансування тероризму, тим самим зміцнюючи загальну безпеку та цілісність фінансових систем.

Наші висновки підкреслюють необхідність для політиків вирішувати корінні причини бідності, злочинності та тероризму за допомогою комплексного підходу, який включає зміцнення інституційної якості та забезпечення фінансової інклюдії. Вкрай важливо визнати, що фінансова інклюдія не є панацеєю сама по собі, а має бути частиною ширшої стратегії, яка передбачає розвиток надійних інституцій, здатних контролювати корупцію та впроваджувати ефективні правові рамки. Такий цілісний підхід не лише пом'якшить злочинність і тероризм, але й сприятиме сталому економічному розвитку та зменшенню бідності.

Дослідження показує, що переваги фінансової інклюдії посилюються в середовищах з високою інституційною якістю. Це свідчить про те, що зусилля щодо покращення фінансової інклюдії

²⁷⁴ Jetter M., Parmeter C. F. (2018). Sorting through global corruption determinants: Institutions and education matter - Not culture. *World Development*. Vol. 109. pp. 279-294. URL: <https://doi.org/10.1016/j.world-dev.2018.05.013>.

²⁷⁵ Vision of Humanity. Destination for Peace. Vision of Humanity. Retrieved from: <https://www.visionofhumanity.org/>.

²⁷⁶ Ramos, M. A., & Ashby, N. J. (2017). The halo effect: violent crime and foreign direct investment. *Multinational Business Review*, 25(4), pp. 287-306. Retrieved from: <https://doi.org/10.1108/mbr-04-2017-0020>.

²⁷⁷ US SEC (2020). SEC enforcement actions; insider trading. US Securities and Exchange Commission. Retrieved from: <https://www.sec.gov/reports>.

повинні поєднуватися з ініціативами щодо вдосконалення інституційних рамок, особливо в країнах, що розвиваються, де вплив таких покращень може бути більш вираженим. Політики повинні зосередитися на створенні сприятливого середовища, де фінансові послуги доступні, корупція мінімізована, а правові рамки ефективно застосовуються.

Глобальні зусилля щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму вимагають єдиних механізмів та спільних правил. FATF відіграє вирішальну роль у встановленні цих стандартів, сприянні міжнародній співпраці та вдосконаленні систем фінансового моніторингу. Ці механізми допомагають ефективніше виявляти та запобігати фінансовим злочинам, незважаючи на такі проблеми, як різні правові рамки, проблеми координації та проблеми конфіденційності даних. Тісна міжнародна співпраця та чіткі протоколи обміну даними можуть вирішити ці проблеми, посилюючи глобальні зусилля у сфері боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму.

На завершення, взаємодія між фінансовою інклюдією та інституційною якістю є ключовою у вирішенні проблем бідності, злочинності та тероризму. Наше дослідження підкреслює необхідність багатоінституційної перспективи у вирішенні цих проблем, наголошуючи на тому, що скоординовані зусилля в різних секторах є важливими для досягнення комплексних та стійких результатів. Наслідки для політики очевидні: підвищення якості інституцій та сприяння фінансовій інклюдії повинні йти пліч-о-пліч для досягнення значного прогресу в подоланні бідності та економічній стабільності.

Результати кореляції між сприйняттям корупції та індексом злочинності підкреслюють важливість вирішення проблеми сприйняття корупції як потенційної стратегії для зниження рівня злочинності. Країни з високим рівнем сприйняття корупції повинні впроваджувати антикорупційні заходи для пом'якшення як корупції, так і її потенційного впливу на злочинність. Зменшення корупції може призвести до покращення управління, правоохоронної діяльності та загального верховенства права, що також сприяє зниженню рівня злочинності.

Таким чином, дані дають уявлення про взаємозв'язок між сприйняттям корупції та індексом злочинності. Хоча негативна кореляція свідчить про те, що країни з вищим рівнем сприйняття корупції, як правило, мають вищий рівень злочинності, вона підкреслює складність факторів, які впливають як на корупцію, так і на злочинність. Боротьба з корупцією та покращення управління може

бути важливим кроком у зменшенні злочинності, але її слід розглядати разом з іншими соціально-економічними та політичними факторами, що впливають на злочинну поведінку.

Зусилля щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму у глобальному масштабі вимагають створення спільних механізмів та правил. Побудова комплексної системи фінансового моніторингу спирається на наднаціональні супер-бачення та створення інтегрованої системи, яка об'єднує національні органи нагляду. Такі ініціативи, як FATF, мають потенціал для значного посилення глобальної боротьби з фінансовими злочинами.

У дослідженні наголошується, що переваги впровадження цих механізмів значно переважають будь-які потенційні проблеми. Співпраця між країнами, які дотримуються правил FATF, є ключовою для забезпечення ефективного запобігання фінансовим злочинам.

Уніфіковані механізми є критично важливим компонентом системи боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Вони забезпечують узгоджену систему, яка сприяє виявленню та запобіганню фінансовим злочинам у міжнародному масштабі. Наднаціональний нагляд, що здійснюється такими організаціями, як FATF, пропонує життєво важливий механізм для гармонізації та координації зусиль окремих країн. Забезпечуючи спільну платформу для встановлення та забезпечення дотримання міжнародних стандартів, він створює середовище, в якому фінансові злочини важче скоювати та легше виявляти.

Ці механізми підвищують ефективність боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, сприяючи глобальній співпраці. Вони також зменшують регуляторний арбітраж, коли злочинці використовують прогалини та відмінності в національному законодавстві. Хоча впровадження єдиних механізмів має значні переваги, воно не позбавлене своїх труднощів. Деякі з них включають: різні правові та регуляторні бази в різних країнах, перешкоди для координації та проблеми конфіденційності даних. Однак ці труднощі не є нездоланими. Міцна міжнародна співпраця та дипломатичні зусилля можуть допомогти узгодити різні національні інтереси та правові системи. Чіткі протоколи обміну даними та їх захисту можуть вирішити проблеми конфіденційності.

4.3. Український та світовий досвід антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії незаконній міграції: правовий, економічний та фінансовий механізм

Механізми антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії нелегальній міграції є особливо важливими з позиції забезпечення як внутрішньої безпеки Державної міграційної служби, так і безпеки державного кордону та національної безпеки загалом. Так, за допомогою антикорупційних механізмів можливо знизити рівень нелегальної міграції та забезпечити ефективність діяльності Державної міграційної служби.

Питання антикорупційної діяльності порушували такі вітчизняні експерти: І.А. Драган [278] досліджувала «прямий вплив корупції на державну економічну політику»; Ю. Шпак, І. Бандура, Р. Примуш, В. Докаленко та В. Абдуллаєв [279] визначили «процес формування антикорупційної свідомості як один із напрямків взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства»; В. Нонік [280] визначив «методологічні особливості розробки та реалізації регіональної антикорупційної стратегії та представила комплекс пропозицій щодо вдосконалення механізмів формування та реалізації державної антикорупційної політики»; Л. Дорофєєва [281] проаналізувала систему антикорупційних заходів на державній службі та вказала, що «формування та контроль доброчесності поведінки посадових осіб є пріоритетним видом діяльності митних адміністрацій європейських країн»; Л. Карпенко, М. Іжа, Д. Вербицький та О. Бурдейний [282] представили «практичні рекомендації щодо вдосконалення ефективної антикорупційної політики в Україні та шляхи використання державних регуляторних

²⁷⁸ Dragan, I. O., Nonik, V. V., & Kravchuk, K. M. (2019). Impact of corruption activity on state economic policy. *ZHTU BULLETIN*, 87, 174-179. [https://doi.org/10.26642/jen-2019-1\(87\)-174-179](https://doi.org/10.26642/jen-2019-1(87)-174-179).

²⁷⁹ Shpak, Y., Bandura, I., Primush, R., Dokalenko, V., & Abdullayev, V. (2022). Formation of Anti-Corruption Consciousness of Citizens as a Direction of Interaction of Public Authorities and Institutions of Civil Society. *IJCSNS*, 22 (3), 17. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.3.3>

²⁸⁰ Nonik, V.V. (2019). Formation and implementation of anti-corruption policy in Ukraine: theory, methodology, practice: monograph. Zhytomyr: Publishing House O.O. Evenok, 316 p. https://eznuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8062/%D0%9D%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%BA%20%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y

²⁸¹ Dorofeieva, L. (2022). Anti-corruption in public service: problems of customs authorities. *Customs Scientific Journal*. 1. 6-14. <https://doi.org/10.32782/2308-6971/2022.1.1>

²⁸² Karpenko, L., Izha, M., Verbitsky, D., & Burdeinyi, O. (2023). International Retrospective of the Anti-Corruption Standards Development in the Economic Security system of Ukraine. *Journal of Public Policy and Administration*. USA, 7 (1), 18-24. <https://doi.org/10.11648/j.jpaa.20230701.13>

імперативів для боротьби із системною корупцією в національній економіці»; І. Мордас [283] визначив «пріоритетні напрямки подальшого формування та впровадження антикорупційної політики в Україні з урахуванням євроінтеграційних прагнень та чинних міжнародних стандартів».

Закордонні вчені також займаються досліджуванням питань: А. Дойг [284] визначив особливості формування антикорупційних стратегій та звернув увагу на те, що «існує практичний, ефективний та сталий засіб боротьби з корупцією з превентивної, слідчої та реформаторської точок зору»; А. Дж. Браун, Ф. Хайнріх [285] дослідили «нешодавню еволюцію одного з основних підходів до оцінки антикорупційного управління за останні 20 років: оцінки Національної системи доброчесності (НІС), розроблені глобальною антикорупційною неурядовою організацією»; А. Болі, Р. Гілландерс [286] проаналізували «стимули політиків до боротьби з корупцією за різних інституційних якостей»; С. Роуз-Акерман [287] звертає увагу на те, що «на міжнародному рівні система вирішення спорів повинна почати враховувати корупцію та самозаконодавство. Можливо, потрібна нова міжнародна інституція, щоб висвітлити ці проблеми, або, можливо, арбітражний режим та національні суди можуть стати більш відкритими до звинувачень у корупції»; Х. Вахйоні та Б.С. Нармадітья [288] досліджували «економічні фактори, що впливають на намір застосовувати антикорупційні цінності серед бюрократії місцевого самоврядування, охоплюючи ефективність споживчої поведінки, продуктивну поведінку та суб'єктивне благополуччя».

Вчені зробили значний внесок у розробку антикорупційної політики. Однак сьогодні залишається потреба в комплексній моделі

²⁸³ Mordas, I. (2022). Anti-Corruption Policy In Context European Integration Of Ukraine. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Public Administration, 16 (2), 17-21. <https://doi.org/10.17721/2616-9193.2022/16-3/7>

²⁸⁴ Doig, A. (1995). Good government and sustainable anti-corruption strategies: A role for independent anti-corruption agencies? Public Administration and Development. 15 (2), 151-165. <https://doi.org/10.1002/PAD.4230150206>

²⁸⁵ Brown, A.J., & Heinrich, F. (2017). National Integrity Systems – An evolving approach to anti-corruption policy evaluation. Crime Law Soc Change, 68 , 283–292. <https://doi.org/10.1007/s10611-017-9707-1>

²⁸⁶ Boly, A., & Gillanders, R. (2018). Anti-corruption policy making, discretionary power and institutional quality: An experimental analysis. Journal of Economic Behavior & Organization, 152 , 314-327. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2018.05.007>

²⁸⁷ Rose-Ackerman, S. (2011). Anti-Corruption Policy: Can International Actors Play a Constructive Role? Yale Law & Economics Research, 440 . <https://ssrn.com/abstract=1926852>

²⁸⁸ Wahyono, H., & Narmaditya, B. S. (2022). Structural model of the application of anti-corruption values to local government bureaucrats. Social Sciences & Humanities Open, 6 (1), 100346. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2022.100346>

антикорупційної діяльності як на рівні міграційної служби, так і держави в цілому.

Зазначена мета та завдання статті реалізуються за допомогою загальнонаукових методів дослідження. За допомогою аналізу та синтезу автори дослідили зарубіжний досвід формування та реалізації державної антикорупційної політики в контексті внутрішньої та зовнішньої політики Фінляндії, Німеччини та Швейцарії. Також визначено місце корупції в тіньовій економіці з вибором видів заходів щодо її подолання на основі індукції та дедукції. Методи порівняння та узагальнення дозволили запропонувати заходи боротьби з корупцією в міграційній сфері та визначити процедуру моніторингу корупційних ризиків та оцінки ефективності антикорупційної діяльності в міграційній сфері. На основі використання методу моделювання розроблено модель формування та реалізації правових, економічних та фінансових механізмів антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії нелегальній міграції.

Подолання корупції є надзвичайно важливим, оскільки це явище становить небезпеку для держави, суспільства та кожної окремої людини.

У країні, ураженій корупцією, різко знижується ефективність економіки, зростають бідність та соціальна нерівність, збільшується розрив між суспільством і владою, політика перетворюється на сферу розподілу національного багатства, розкладаються моральні основи суспільства, підривається престиж країни на міжнародному рівні.

Корупція демонструє повну байдужість державних службовців до суспільного блага, закону, народу та кожного громадянина. Вона знецінює державну владу та призводить до поглиблення розшарування населення за рівнем реальних доходів, що отримуються. Корупція є глобальною проблемою в кожній країні, і з цією проблемою необхідно боротися.

Практика показує, що «досконалість правового забезпечення та існування ефективної системи боротьби з корупцією на національному та міжнародному рівнях є чи не найважливішою умовою успішного подолання цього явища» [289].

За останній рік показники України в Індексі сприйняття корупції (ІСК) зросли на 3 бали. З 33 балів зі 100 можливих ми отримали 117-те місце серед 180 країн у списку НРЕ. Поруч з нами в рейтингу йдуть

²⁸⁹ Козаченко К. (2020). Засоби заробляння та протидії корупції в Україні: міжнародний досвід. Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.<http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5559>.

Єгипет, африканська Есватіні (Свазіленд), Непал, Сьєрра-Леоне та Замбія – всі ці країни набрали 33 бали в ІСК-2020. Серед сусідів найближче до України Молдова – 34 бали та 115-те місце (+2 бали). Європейські автократії Білорусь (47 балів, 63-тє місце) та Росія (30 балів, 129-те місце) також покращили свої показники порівняно з минулим роком. Остання залишається єдиною країною, яку Україна випереджає серед своїх сусідів.

Угорщина та Румунія не змінили своїх показників за рік – обидві країни набрали по 44 бали та посідають 69-те місце. Водночас минулорічні лідери ЦЄ серед сусідів втратили свої бали: Словаччина – 1 бал, Польща – 2 бали [290].

Проблема корупції у міграційній сфері є особливо важливою в контексті наступних положень:

По-перше, корупція у міграційній сфері призводить до загроз безпеці державного кордону та, як наслідок, національній безпеці. Будь-які прояви корупції можуть призвести до перетину державного кордону з точки зору виїзду – злочинців; в'їзду – терористичних організацій, екстремістів, біженців та інших осіб.

Вітчизняні науковці [291; 292], досліджуючи міграційні процеси, вказують на вплив на них корупційних ризиків.

Інтенсифікація міграційних процесів, учасниками яких є населення України, зумовлює необхідність забезпечення ефективного державного управління у цій сфері, що є одним із пріоритетів державної політики загалом. Водночас реалізація цих напрямків вимагає мінімізації впливу негативних тенденцій у цій сфері, однією з визначальних серед яких є поширення корупції в органах державної влади та управління.

Незважаючи на заходи, що вживаються правоохоронними та іншими державними органами нашої країни у сфері боротьби з корупцією, масштаби цього явища залишаються значними.

Корупція у міграційній сфері становить значну загрозу національній безпеці України, оскільки підриває здатність держави впроваджувати міграційну політику, адекватну вимогам часу, перешкоджає реалізації зовнішньої політики держави, компрометація її на міжнародній арені, а також створення умов для скоєння злочинів,

²⁹⁰ Індекс сприйняття корупції - 2020. URL: <https://tiukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2020/>.

²⁹¹ Градовська, М. (2018). Актуальні питання протидії корупції у міграційній сфері у контексті забезпечення національної безпеки України. Підприємництво, господарство і право, 12, 312–317. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/60.pdf>

²⁹² Захарченко, Л. (2014). Причини і сутність явища незаконної (нелегальної) міграції. Митна справа, 262-267. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1%282.1%29__45.

пов'язаних з незаконною міграцією, таких як терористична діяльність, контрабанда наркотиків, торгівля людьми тощо.

Наукове усвідомлення феномену корупції у міграційній сфері, таким чином необхідне як для усунення існуючих корупційних ризиків, так і для організації належної роботи правоохоронців і має розглядатися як один із важливих напрямків забезпечення національної безпеки України [293].

По-друге, процеси євроінтеграції зумовлюють необхідність удосконалення міграційної політики. Ефективність міграційної політики залежатиме від антикорупційної діяльності, що дозволить знизити рівень нелегальної міграції. «Ефективна міграційна політика є одним із головних завдань будь-якої держави, а також показником її здатності забезпечити свій суверенітет. Реалізація політики євроінтеграції нашою державою також визначає необхідність забезпечення відповідності міграційної політики України стандартам Європейського Союзу. Це передбачає, перш за все, усунення впливу негативних факторів на цю сферу діяльності нашої держави, серед яких особливу небезпеку становить корупція. Протидія корупції в міграційній сфері вимагає розробки науково обґрунтованого підходу до цієї проблеми в контексті забезпечення національної безпеки нашої держави».

По-третє, необхідність дотримання державної політики України в різних сферах суспільного життя, зокрема у сфері приватного запобігання та боротьби з корупцією, міжнародних договорів та угод, що були ратифіковані, зокрема Конвенції ООН проти корупції та Антикорупційних конвенцій Ради Європи. Міжнародні механізми моніторингу боротьби з корупцією (GRECO, Антикорупційна мережа ОЕСР для Східної Європи та Центральної Азії, Механізм моніторингу виконання Конвенції ООН проти корупції) надали Україні рекомендації щодо антикорупційних заходів. Україна зобов'язалася регулярно оновлювати та впроваджувати національні плани дій у рамках Ініціативи партнерства «Відкритий уряд». Заходи щодо запобігання та боротьби з корупцією є ключовими умовами співпраці України з МВФ, ЄС (особливо в рамках Плану дій щодо лібералізації візового режиму), США та іншими міжнародними партнерами.

По-четверте, ефективні механізми антикорупційної діяльності у міграційній сфері підвищать рівень довіри до міграційних органів та держави в цілому. «Боротьба з корупцією є одним із ключових

²⁹³ Градовська, М. (2018). Актуальні питання протидії корупції як напрям реалізації міграційної політики України. Прикарпатський юридичний вісник., 3, 167–171. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/36.pdf.

факторів забезпечення економічного розвитку та довіри громадян до органів державної влади. За останнє десятиліття, характеризуючи політичну, економічну та соціальну ситуацію в Україні, спостерігається значне зростання поширення корупції та посилення її впливу на основні сфери держави та суспільства. Не отримуючи гідного опору, вона прагне стати самостійним та надзвичайно впливовим соціальним фактором, дестабілізуючи весь спектр політичних, економічних, соціальних та культурних традицій. Крім того, корупція негативно впливає на міжнародний престиж України, яка сьогодні вважається глибоко корумпованою державою» [294].

Корупція у міграційній сфері сприяє поширенню транснаціональної злочинності. Поширення корупції у міграційній сфері призводить до компрометації України на міжнародній арені, що призводить, зокрема, до звуження можливостей правоохоронних органів нашої країни брати участь у міжнародних операціях з протидії транснаціональній організованій злочинності. Очевидно, що операції з протидії таким видам злочинності, як торгівля людьми, незаконна міграція, а також іншим формам транснаціональної організованої злочинності, можуть бути ускладнені поширенням корупції у реалізації міграційної політики. Тому протидія цьому виду корупції є одним із важливих напрямків посилення здатності нашої країни ефективно протидіяти різним формам транснаціональної організованої злочинності загалом [295].

«Україна була країною джерела, транзиту та призначення торгівлі людьми з початку 1990-х років. Чоловіки, жінки та діти стають жертвами торгівлі людьми з метою примусової праці, жебракування, сексуальної та інших форм експлуатації. Основними країнами призначення для українців, які стали жертвами торгівлі людьми, були Російська Федерація, Польща та Туреччина, а також відбувається внутрішня торгівля людьми в межах України» [296].

До вторгнення Росії в лютому 2022 року, Місія Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні оцінила, що «понад 300 000

²⁹⁴ Собакар, А. (2020). Використання досвіду інших країн у запобіганні та протидії корупції в діяльності органів охорони правопорядку України. Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5564>

²⁹⁵ Градовська, М. (2018). Актуальні питання протидії корупції як напрям реалізації міграційної політики України. Прикарпатський юридичний вісник, 3, 167–171. http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3_2018/36.pdf

²⁹⁶ USAID/Ukraine (2022). Fact sheet trafficking in persons. https://www.usaid.gov/sites/default/files/2022-12/CTIP_eng.pdf

українців постраждали від торгівлі людьми з 1991 року [²⁹⁷]. За оцінками Державної служби України з питань праці за 2023 рік, 49 000 українців постраждали від торгівлі людьми протягом 2019-2023 років».

Проблема нелегальної міграції загострилася з 2014 року (анексія Кримського півострова, окупація частин Донецької та Луганської областей України) та після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Ще до російського вторгнення Україна вже стикалася зі зростанням торгівлі людьми через пандемію COVID-19 та постійне переміщення людей з охопленого конфліктом сходу України та окупованого Криму.

Результати національного дослідження, спрямованого на з'ясування вразливості українців до ситуацій торгівлі людьми в умовах війни в Україні, доводять наступне: 29% українців готові прийняти ризиковану пропозицію роботи за кордоном або в іншому населеному пункті, тоді як 27% респондентів погодилися б прийняти одну з ризикованих пропозицій щодо роботи за кордоном, зокрема: 17% готові працювати без офіційного оформлення трудових відносин; 13% за кордоном та 9% в Україні готові працювати без можливості вільно залишати робоче місце та в закритих приміщеннях під час роботи; 2% за кордоном та 2% в Україні готові добровільно надати роботодавцю мобільний телефон та інші особисті речі на період працевлаштування; 1% за кордоном та 3% в Україні надали б роботодавцю свій паспорт на весь період роботи без офіційного оформлення трудових відносин» [²⁹⁸].

З 2022 року по серпень конфлікт в Україні призвів до того, що понад 7 мільйонів людей були переміщені всередині країни, а понад 5,6 мільйона біженців – за межами країни [²⁹⁹]. Станом на липень 2022 року серед внутрішньо переміщених осіб в Україні 64 відсотки становлять жінки, а 32 відсотки – віком від 18 до 35 років. Сімдесят вісім відсотків внутрішньо переміщених осіб повідомляють про негайну потребу в грошах або фінансовій підтримці, і цей показник стрімко зріс з березня 2022 року (на той час – 49 відсотків). Економічна потреба також фіксується як поширена серед українських біженців, які

²⁹⁷ The International Organization for Migration's (IOM) Mission in Ukraine (2023). National survey on migration, human trafficking and other forms of exploitation. https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/omnibus_survey_results_eng.pdf

²⁹⁸ State Labor Service of Ukraine (2023). The Labor Inspectorate informs: Statistics on the risks associated with human trafficking. <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuiestatystyka-shchodo-ryzykiv-pov-iazanykh-z-torhivleiu-liudmy/>

²⁹⁹ United Nations Office On Drugs And Crime (2023). Global Report on Trafficking in Persons 2022. UNITED NATIONS, New York, 2022. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2022/GLOTIP_2022_web.pdf

проживають у країнах Центральної Європи. Економічна потреба є першим фактором ризику для людей, які стають мішенню для торговців людьми».

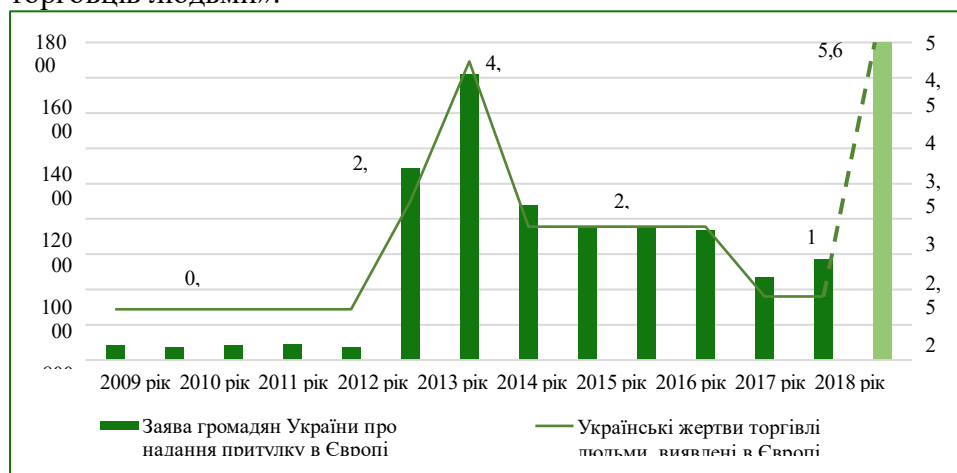

Рис. 4.6. Зв'язок між заявами про надання притулку в Україні та виявленням жертв торгівлі в Україні у Західній та Центральній Європі

Згідно з Глобальною доповіддю про торгівлю людьми, опублікованою Управлінням Організації Об'єднаних Націй з наркотиків і злочинності [300], «найпоширенішою формою торгівлі людьми (79%) є сексуальна експлуатація. Жертвами сексуальної експлуатації переважно є жінки та дівчата. Дивно, але у 30% країн, які надали інформацію про статтю торговців людьми, жінки складають найбільшу частку. У деяких частинах світу торгівля жінками є нормою. Другою за поширеністю формою торгівлі людьми є примусова праця (18%), хоча це може бути неправдивою інформацією, оскільки примусова праця виявляється та повідомляється рідше, ніж торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації. У світі майже 20% усіх жертв торгівлі людьми є дітьми. Однак у деяких частинах Африки та регіоні Меконгу діти становлять більшість (до 100% у деяких частинах Західної Африки)».

Отже, антикорупційна діяльність у сфері запобігання та протидії нелегальній міграції має бути логічним продовженням державної антикорупційної політики, яка має базуватися на передових механізмах, що показали свою ефективність у світі. У таблиці 4.4

³⁰⁰ State Labor Service of Ukraine (2023). The Labor Inspectorate informs: Statistics on the risks associated with human trafficking. <https://smu.dsp.gov.ua/news/inspektsiia-pratsi-informuie-statystyka-shchodo-ryzykiv-pov-iazanykh-z-torhivleiu-liudmy/>

представлено аналіз державної політики країн Європейського Союзу, що показує провідні позиції у боротьбі з корупцією.

Враховуючи зарубіжний досвід формування антикорупційної політики, вважаємо, що механізми антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії нелегальній міграції повинні бути узгоджені із загальною антикорупційною політикою шляхом створення ефективних механізмів між правоохоронними та міграційними органами.

Таблиця 4.4

Зарубіжний досвід формування та реалізації державної антикорупційної політики

Внутрішня політика	Зовнішня політика
1	2
ФІНЛЯНДІЯ	
Спеціального антикорупційного законодавства немає. Спеціальних органів, діяльність яких спрямована на боротьбу з корупцією, немає. Неправомірне отримання вигоди вважається складовою кримінального правопорушення та завжди підпадає під адміністративні правила Закону про державну службу, Кримінального кодексу та Конституції.	Фінляндія підписала багато міжнародних договорів: Конвенцію ЄС про боротьбу з корупцією (1997 р.); Угоду ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку) про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб (підписану в грудні 1998 р., ратифіковану в лютому 1999 р.); Договір Ради Європи про Кримінальний кодекс проти корупції (підписаний у січні 1999 р., ратифікований у жовтні 2002 р.); Цивільну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією (підписану в червні 2000 р., ратифіковану в жовтні 2001 р.); Угоду Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з організованою злочинністю (підписану в грудні 2000 р., ратифіковану в лютому 2004 р.); Угоду ООН про боротьбу з корупцією (підписану в грудні 2003 р., прийняту в червні 2006 р.).
ШВЕЙЦАРІЯ	
Для посадовців встановлено високі моральні стандарти; обов'язкове декларування будь-якого подарунка вартістю понад 200 шведських крон; церкви та громадська думка відіграють важливу роль у боротьбі з корупцією; існує низка громадських об'єднань, що борються з корупцією («Інститут проти хабарів» при Торговій палаті Стокгольма); відкритий доступ до внутрішніх урядових документів тощо.	Як і Фінляндія, Швейцарія також підписала та ратифікувала низку міжнародних договорів про боротьбу з корупцією.

Продовження таблиці 4.4

1	2
<i>НІМЕЧЧИНА</i>	
Державні службовці несуть особисту відповідальність за законність своїх дій під час виконання своїх службових обов'язків; обов'язок державного службовця — повідомляти про незаконні дії, що стали йому відомі, особливо якщо це стосується корупційних дій; державним службовцям дозволяється отримувати подарунків, вартість якого не перевищує 20 німецьких марок; створено реєстр корумпованих приватних організацій для запобігання контактам з державними органами; визначено перелік посад, найбільш схильних до корупції, та ротацію кадрів на цих посадах тощо.	Існує спеціальна процедура ратифікації міжнародних договорів, зокрема у сфері боротьби з корупцією. Німеччина ратифікувала та стала повноправною учасницею лише певних антикорупційних конвенцій, тоді як багато інших конвенцій залишилися нератифікованими (хоча й підписаними) – Конвенція ООН проти корупції (підписана Німеччиною у 1999 році), Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (підписана у 2019 році).

*Джерело:*³⁰¹

Кубецька О. та Остапенко Т. вказують на необхідність трансформації як внутрішньої, так і зовнішньої політики в контексті запобігання та боротьби з корупцією, зокрема:

- внутрішня політика: для подолання корупції необхідно, шляхом встановлення та доведення факту корупції, заборонити роботу в органах державної влади та скасувати соціальні гарантії, зокрема пенсії для таких осіб; подання державними службовцями декларації про відсутність боргів тощо;
- зовнішня політика: Конвенція ООН проти корупції (підписана Україною 11 грудня 2003 року, ратифікована 18 жовтня 2006 року, набула чинності для України 1 січня 2010 року); Цивільна конвенція проти корупції (підписана Україною 4 листопада 1999 року, ратифікована 16 березня 2005 року, набула чинності для України 1 січня 2006 року, у зв'язку з чим Україна стала сороковим членом Групи держав проти корупції (GRECO)); Кримінальна конвенція проти корупції (підписана Україною 27 січня 1999 року, ратифікована 18 жовтня 2006 року, набула чинності для України 1 березня 2010 року); Додатковий протокол до Кримінальної конвенції проти корупції

³⁰¹ Кубецька, О., & Остапенко, Т. (2020). Зарубіжний досвід протидії корупції та його імплементація у вітчизняний простір для забезпечення фінансово-економічної безпеки України. Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5557>.

(підписаний Україною 15 травня 2003 року, ратифікований 18 жовтня 2006 року, набув чинності для України 1 березня 2010 року) [³⁰²].

Калініченко З., досліджуючи місце корупції в тіньовій економіці, вказує на такі види заходів для її подолання:

1. Правові:

а) удосконалення та прийняття законодавчих і нормативних актів, положень щодо запобігання тіньовій економіці та її впливу на соціально-економічний розвиток;

б) об'єктивний моніторинг роботи підрозділів внутрішнього контролю з метою запобігання необґрунтованому тиску на чесних та принципових працівників;

в) запобігання торгівлі посадами та відомчими преміями.

2. Економічні та фінансові:

а) розробка економічних механізмів та важелів стимулювання розвитку формальної економіки в рамках чинного національного та міжнародного законодавства;

б) усунення диспропорції у грошовому забезпеченні та пільгах працівників, що працюють на різних рівнях системи управління (центральный апарат та територіальні підрозділи), та іншого персоналу;

в) впровадження інноваційних технологій, що відповідають міжнародним вимогам.

3. Соціальні:

а) освіта серед населення, особливо серед молоді, через засоби масової інформації, навчальні заклади різного рівня освітньої діяльності та увага до праці;

б) отримання гідної легальної зарплати та сплата податків, які слугують основою для вирішення багатьох соціальних соціально-економічних проблем).

Визначення в науковій літературі напрямків удосконалення антикорупційної діяльності є фрагментарними та здебільшого стосуються загальної антикорупційної політики держави, не враховуючи специфіку міграційної сфери [³⁰³].

У контексті цього, ми пропонуємо наступну комплексну модель антикорупційної діяльності у сфері міграції.

³⁰² Кубецька, О., & Остапенко, Т. (2020). Зарубіжний досвід протидії корупції та його імплементація у вітчизняний простір для забезпечення фінансово-економічної безпеки України. Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5557>.

³⁰³ Калініченко, З. (2020). Розробка правових методів ліквідації тіньової економіки, як складової корупційної економіки України. Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5546>.

Таблиця 4.5

**Модель формування та реалізації механізмів
антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії
нелегальній міграції**

1. ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ			
Причини поширення корупції у міграційній сфері			
Інформаційний	Зв'язок	Політичні	Організаційний
Неефективна процедура поширення інформації про відповідальність за корупційні злочини	Відсутність ефективної комунікаційної взаємодії між міграційними органами різних країн	Немає політичної волі для запобігання та боротьби з корупцією в міграційних органах	Відсутність інституційної взаємодії між міграційними органами та органами боротьби з корупцією
Юридичні	Управлінський	Культурні	Економічний та фінансовий
Наявність правових колізій у антикорупційному законодавстві та неефективна процедура протидії	Відсутність процедури антикорупційного аудиту та оцінки ефективності антикорупційних заходів у міграційних органах	Культурні та національні особливості не передбачають суспільного несприйняття корупційних злочинів	Високий рівень тіньової економіки та можливість тінізації доходів сприяють поширенню корупції у міграційній сфері.
Ознаки корупції у міграційній сфері:			
Свідоме підпорядкування державних службовців інтересам держави особистим інтересам	Наявність зобов'язань та спільних інтересів між суб'єктами державно-управлінських рішень та зацікавленими сторонами	Наявність спільного інтересу між суб'єктами державно-управлінського процесу прийняття рішень, що потребують прийняття рішення	
Можливість приховати корупційний злочин за допомогою законного обґрунтування	Використання службового становища в незаконних цілях	Неправомірний вигода суб'єкта від прийняття державно-управлінського рішення	
Таємниця виконання державно-управлінського рішення	Корупція пов'язана з діяльністю державних службовців	Має негативні соціально-економічні, безпекові, політичні та правові наслідки	
Наслідки корупції:			
для держави			
Знищення демократичних процесів	Створення економічної нерівності	Поширення тіньової зайнятості	
Зниження рівня національної (державної) безпеки	Зростання рівня недовіри населення до держави	Зниження ефективності державної політики	
для міграційної політики			
Зниження рівня безпеки державного кордону	Підрив державного суверенітету через поширення транснаціональної злочинності	Зниження ефективності міграційної політики	
Компроміс держави на міжнародній арені	Підвищений ризик розвідувально-підривної діяльності країни-агресора на територіях України	Зростання терористичної загрози для держави	
Можлива діяльність розвідувальних підрозділів іноземних держав		Створення умов для сепаратизму та політичного екстремізму	

Продовження таблиці 4.5

Створення транзитних умов для нелегальних мігрантів	Проблема біженців з інших країн загострюється	Безпека процедури надання громадянства знижена	
Деградація системи державного управління міграційною діяльністю			
2. ПОЧАТКОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНИХ МЕХАНІЗМІВ			
Мета полягає у формуванні та впровадженні ефективних механізмів та дієвих заходів боротьби з корупцією у міграційній сфері з метою зменшення негативних наслідків та їх подолання для держави та міграційної політики.			
Завдання антикорупційної діяльності			
1. Удосконалення правової бази для запобігання та боротьби з корупцією у міграційній сфері	2. Створення процедури перехресної перевірки процедури міграції		
3. Формування механізму постійного моніторингу роботи антикорупційних підрозділів міграційної служби	4. Запровадження механізму антикорупційного аудиту в міграційних службах		
5. Розробка методології оцінки ефективності антикорупційних заходів	6. Формування превентивних антикорупційних заходів у міграційній службі		
7. Формування комунікаційної карти взаємодії міграційної служби з антикорупційними органами	8. Удосконалення внутрішнього регулювання діяльності підрозділів міграційної служби		
Принципи антикорупційної діяльності			
Безперервність	Незалежність	Компетентність	Законність
Систематика	Відкритість	Відповідальність	Демократія
3. МЕХАНІЗМИ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ			
Інформаційний	Організаційний	Інституційний	
Формування інформаційної діяльності щодо запобігання та протидії корупції у міграційній сфері та трансформація суспільної свідомості в контексті неприйняття корупції	Реорганізація організаційної структури міграційної служби в контексті: а) створення антикорупційних служб та б) запровадження механізму перехресного контролю за міграційними процесами	Розширення діяльності антикорупційних органів на приватну взаємодію з міграційними органами іноземних держав щодо оперативно-розшукових заходів щодо корупційних злочинів	
Економічний	Освітні	Юридичні	
Використання правильних та непрямих економічних методів регулювання міграційних процесів, що знижує рівень мотивації до вчинення корупційного злочину	Трансформація системи навчання працівників міграційної служби в приватні визначення компетенцій у сфері запобігання та боротьби з корупцією	Трансформація правового регулювання міграційної діяльності для легалізації нелегальних мігрантів	
Зв'язок	Технологічний	Фінансові	
Формування інформаційно-комунікаційних заходів для взаємодії з учасниками антикорупційних заходів у міграційній сфері	Впровадження інноваційних технологій контролю державного кордону, що знизить рівень втручання людини в міграційні процеси	Збільшення рівня фінансування міграційної служби з точки зору капітальних витрат на впровадження інноваційних технологій	
4. ЗАХОДИ ЩОДО ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В МІГРАЦІЙНІЙ СФЕРІ			
1. Формування політичної незалежності суб'єкта реалізації міграційної служби шляхом впровадження змін у конкурсний відбір керівників та їх заступників		2. Забезпечення економічної незалежності суб'єкта здійснення міграційної служби шляхом впровадження змін у фінансуванні оплати праці працівників міграційної служби	

Продовження таблиці 4.5

3. Формування заходів щодо доступу громадськості до діяльності міграційної служби в межах компетенції	4. Запровадження механізму підзвітності міграційних органів перед громадянським суспільством		
5. Автоматизація міграційних процедур	6. Впровадження антикорупційного аудиту в міграційній службі		
7. Впровадження системи моніторингу можливих місць, де відбувається корупція	8. Запровадження системи звітності та публічності щодо виявлених корупційних злочинів		
9. Створення системи прав та обов'язків посадових осіб з визначенням ступеня відповідальності за порушення службової етики та прояви корупції	10. Запровадження системи запобігання корупційним злочинам		
11. Запровадження комунікаційної картки для взаємодії з антикорупційними органами	12. Запровадити заборону особам, причетним до корупційних злочинів, продовжувати займати державну службу		
5. МОНІТОРИНГ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ ТА ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ			
Мета – визначити вплив запровадження антикорупційних заходів на міграційні процеси та процес запобігання та боротьби з корупцією			
Завдання	1. Систематичний моніторинг ефективності боротьби з корупцією заходи	2. Розробка антикорупційних заходів на основі результатів отримано	3. Формування звіту для управління та проєктів державної адміністративні рішення
Методи			
Соціологічний	Економічний	Експерт	Математичні
Методологія			
Сцена	Компоненти сцени		
1. Підготовка та планування	Підготовка до моніторингу та оцінювання ефективності	Підготовка загальних характеристик органу	Формування плану процедур моніторингу та оцінки
Результатний документ	План моніторингу корупційних ризиків та оцінки ефективності корупційної діяльності		
2. Виявлення корупційних ризиків	Виявлення властивостей функцій та визначення процесів міграційної сфери		Виявлення загроз корупційних злочинів
	Визначення існуючих заходів контролю та моніторингу корупційних практик та ризиків		Формування переліку та характеристик корупційних ризиків на всіх етапах діяльності міграційної служби
Результатний документ	Аналітична записка з описом корупційних ризиків		
3. Аналіз та оцінка рівня корупційних ризиків	Оцінка ймовірності загрози корупційного злочину	Оцінка наслідків корупційних ризиків	Формування градації корупційних ризиків
Результатний документ	Звіт про моніторинг та оцінку корупційних ризиків		
4. Оцінка ефективності боротьби з корупцією	Вибір методів оцінки ефективності заходів	Застосування методів оцінювання заходів	Формування висновків щодо ефективності діяльності
Результатний документ	Аналітичний звіт щодо оцінки ефективності антикорупційних заходів		
5. Формування заходів реагування на корупційні ризики	Обґрунтування заходів реагування на корупційні ризики	Визначення залишкового ризику	Формування плану моніторингу
Результатний документ	Стратегія боротьби з корупцією		

Представлена модель антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії нелегальній міграції є складною та системною, оскільки враховує сукупність механізмів та заходів. Загалом, цю модель можна охарактеризувати такими положеннями:

За результатами дослідження було визначено причини поширення корупції у міграційній сфері, згруповані таким чином: інформаційні (неефективна процедура поширення інформації про відповідальність за корупційні злочини); правові (наявність правових колізій в антикорупційному законодавстві та неефективна процедура протидії); комунікаційні (відсутність ефективної комунікаційної взаємодії між міграційними органами різних країн); управлінські (відсутність процедури антикорупційного аудиту та оцінки ефективності антикорупційних заходів у міграційних органах); політичні (відсутня політична воля щодо запобігання та боротьби з корупцією в міграційних органах); культурні (культурні та національні особливості не передбачають суспільного несприйняття корупційних злочинів); організаційні (відсутність інституційної взаємодії між міграційними органами та антикорупційними органами); економіко-фінансові (високий рівень тіньової економіки та можливість тінізації доходів сприяють поширенню корупції у міграційній сфері). Ці причини визначено в контексті напрямків державного управління та державної політики.

Встановлені причини дозволили виявити такі ознаки корупції у міграційній сфері: свідоме підпорядкування державних службовців інтересам держави особистим інтересам; наявність зобов'язань та спільних інтересів між суб'єктами прийняття державно-управлінських рішень та зацікавленими сторонами; наявність спільного інтересу між суб'єктами прийняття державно-управлінських рішень тими, хто потребує рішення; можливість приховування корупційного злочину за допомогою законного обґрунтування; використання свого службового становища в незаконних цілях; неправомірна вигода суб'єкта прийняття державно-управлінського рішення; таємність виконання державно-управлінського рішення; корупція пов'язана з діяльністю державних службовців; має негативні соціально-економічні, безпекові, політичні та правові наслідки.

Вважаємо, що наслідки корупції у міграційній сфері мають наслідки як для держави в цілому (руйнування демократичних процесів; створення економічної нерівності; поширення тіньової

зайнятості; зниження рівня національної (державної) безпеки; підвищення рівня недовіри населення до держави; зниження ефективності державної політики), так і для міграційної політики (зниження рівня безпеки державного кордону; підлив державного суверенітету внаслідок; зниження ефективності міграційної політики; компрометація держави на міжнародній арені; поширення транснаціональної злочинності; зростання терористичних загроз для держави; можлива діяльність розвідувальних підрозділів іноземних держав; зростання ризику розвідувально-підривної діяльності країни-агресора на територіях України, створення умов для сепаратизму та політичного екстремізму, створення умов для транзиту нелегальних мігрантів, зростає проблема біженців з інших країн, знижується безпека процедури надання громадянства; системи державного управління міграційною діяльністю) зокрема.

Певні передумови стали основою для формування методологічних положень щодо формування та впровадження механізмів антикорупційної діяльності у міграційній сфері.

Визначено цілі та завдання антикорупційної діяльності у міграційній сфері. Зокрема, під метою пропонується розуміти формування та впровадження ефективних механізмів і заходів боротьби з корупцією у міграційній сфері для зменшення негативних наслідків та їх подолання для держави та міграційної політики.

Досягнення цієї мети можливе шляхом реалізації наступних завдань: удосконалення правової бази щодо запобігання та протидії корупції у міграційній сфері; створення процедури перехресної перевірки міграційної процедури; формування механізму постійного моніторингу роботи антикорупційних підрозділів міграційної служби; впровадження механізму антикорупційного аудиту в міграційній службі; розробка методології оцінки ефективності антикорупційних заходів; формування превентивних антикорупційних заходів у міграційній службі; формування комунікаційної карти взаємодії міграційної служби з антикорупційними органами; удосконалення внутрішнього регламенту діяльності підрозділів міграційної служби.

Досягнення цих завдань можливе за умови дотримання таких принципів: безперервності, незалежності, компетентності, законності, послідовності, відкритості, відповідальності та демократичності.

Вважаємо, що досягнення цілей та завдань антикорупційної

діяльності у міграційній сфері можливе за допомогою комплексу механізмів, зокрема: інформаційних (формування інформаційних заходів щодо запобігання та протидії корупції у міграційній сфері та трансформація суспільної свідомості в контексті неприйняття корупції); економічних (використання правильних та непрямих економічних методів регулювання міграційних процесів, що знижує рівень мотивації до вчинення корупційного злочину); комунікаційних (формування інформаційно-комунікаційної діяльності для взаємодії з учасниками антикорупційної діяльності у міграційній сфері); організаційних (реорганізація організаційної структури міграційної служби в контексті: а) створення антикорупційних служб та б) впровадження механізму перехресного контролю за міграційними процесами); освітніх (трансформація системи навчання працівників міграційної служби на приватні визначення компетенцій у сфері запобігання та протидії корупції); технологічних (впровадження інноваційних технологій контролю державного кордону, що знизить рівень втручання людини в міграційні процеси); інституційних (розширення діяльності антикорупційних органів на приватні взаємодії з міграційними органами іноземних держав щодо оперативного-розшукових заходів щодо корупційних злочинів); правові (трансформація правового регулювання міграційної діяльності для легалізації нелегальних мігрантів); фінансові (підвищення рівня фінансування міграційної служби з точки зору капітальних витрат на впровадження інноваційних технологій).

Ці механізми передбачають такі антикорупційні заходи:

- формування політичної незалежності суб'єкта здійснення міграційної служби шляхом впровадження змін у конкурсному відборі керівників та їх заступників;
- забезпечення економічної незалежності суб'єкта здійснення міграційної служби шляхом впровадження змін у фінансуванні оплати праці працівників міграційної служби;
- формування заходів щодо доступу громадськості до діяльності міграційної служби в межах компетенції;
- запровадження механізму підзвітності міграційних органів перед громадянським суспільством;
- автоматизація міграційних процедур;
- запровадження антикорупційного аудиту в міграційній службі;
- впровадження системи моніторингу можливих місць, де

трапляється корупція;

- запровадження системи звітності та публічності щодо виявлених корупційних злочинів;

- створення системи прав та обов'язків посадових осіб з визначенням ступеня відповідальності за порушення службової етики та прояви корупції;

- запровадження системи запобігання корупційним злочинам;

- запровадження комунікаційної картки для взаємодії з антикорупційними органами;

- запровадити заборону особам, причетним до корупційних злочинів, продовжувати займати державну службу.

Важливим механізмом антикорупційної діяльності в міграційному секторі є моніторинг корупційних ризиків та оцінка ефективності антикорупційних заходів.

Метою цього механізму є визначення впливу впровадження антикорупційних заходів на міграційні процеси та процес запобігання та боротьби з корупцією. Відповідно, завданнями є: розробка методів оцінки ефективності антикорупційної діяльності; систематичний моніторинг ефективності антикорупційних заходів; розробка антикорупційних заходів на основі отриманих результатів; формування звіту для управління та проектів державно-управлінських рішень. Досягнення цих завдань можливе завдяки використанню таких методів: соціологічного, економічного, математичного.

Ми пропонуємо моніторинг корупційних ризиків здійснювати за такими етапами:

1. Підготовка та планування (підготовка до моніторингу та оцінки ефективності; підготовка загального опису органу; формування плану процедур моніторингу та оцінки).

2. Виявлення корупційних ризиків (визначення властивостей функцій та визначення процесів у міграційній сфері; виявлення загроз вчинення корупційних злочинів; визначення існуючих заходів контролю та моніторингу корупційних дій та ризиків; формування переліку та характеристик корупційних ризиків на всіх етапах діяльності міграційної служби) Аналіз та оцінка рівня корупційних ризиків (оцінка ймовірності загрози корупційного злочину; оцінка наслідків корупційних ризиків; формування градації корупційних ризиків).

3. Оцінка ефективності антикорупційних заходів (вибір методів

оцінки ефективності заходів; застосування методів оцінки заходів; формулювання висновків щодо ефективності заходів).

4. Формування заходів реагування на корупційні ризики (обґрунтування заходів реагування на корупційні ризики; виявлення залишкових ризиків; формування плану моніторингових заходів).

Таким чином, з метою забезпечення ефективності запобігання та протидії нелегальній міграції було обґрунтовано комплексний механізм антикорупційної діяльності у міграційній сфері з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Розроблена модель формування та реалізації механізмів антикорупційної діяльності у сфері запобігання та протидії нелегальній міграції передбачає такі складові:

1. Передумови формування та реалізації механізмів антикорупційної діяльності.

2. Початкові положення щодо формування та реалізації механізмів антикорупційної діяльності.

3. Механізми антикорупційної діяльності.

4. Заходи боротьби з корупцією.

Застосування такого підходу до антикорупційної діяльності у міграційній сфері є ефективним інструментом протидії нелегальній міграції, а також забезпечення високого рівня національної безпеки.

У ході дослідження було розроблено механізм моніторингу корупційних ризиків та оцінки ефективності антикорупційної діяльності. Зокрема, визначено вихідні положення цього механізму, а саме: мета (визначення впливу впровадження антикорупційних заходів на міграційні процеси та процес запобігання та протидії корупції); завдання (розробка методів оцінки ефективності антикорупційної діяльності; систематичний моніторинг ефективності антикорупційних заходів; розробка антикорупційних заходів на основі отриманих результатів; формування звіту для управління та проектів урядових рішень); методи (соціологічні, економічні, математичні).

Розроблений механізм включає такі кроки:

1. Підготовка та планування (підготовка до моніторингу та оцінки ефективності; підготовка загального опису органу; формування плану процедур моніторингу та оцінки).

2. Виявлення корупційних ризиків (визначення властивостей функцій та визначення процесів у міграційній сфері; виявлення загроз вчинення корупційних злочинів; визначення існуючих заходів

контролю та моніторингу корупційних дій та ризиків; формування переліку та характеристик корупційних ризиків на всіх етапах діяльності міграційної служби).

3. Аналіз та оцінка рівня корупційних ризиків (оцінка ймовірності загрози корупційного злочину; оцінка наслідків корупційних ризиків; формування градації корупційних ризиків).

4. Оцінка ефективності антикорупційних заходів (вибір методів оцінки ефективності заходів; застосування методів оцінки заходів; формулювання висновків щодо ефективності заходів).

5. Формування заходів реагування на корупційні ризики (обґрунтування заходів реагування на корупційні ризики; виявлення залишкових ризиків; формування плану моніторингових заходів).

Висновки до розділу 4

Аналіз фінансових та інституційних інструментів відновлення урбанізованих територій дозволив визначити їх як ключові детермінанти стійкості та модернізації міського середовища у післявоєнний період. Встановлено, що ефективне функціонування правоохоронної системи та державного регулювання у сфері запобігання конфліктам інтересів створює необхідні умови для відновлення довіри до державних інституцій та забезпечення соціальної стабільності. Це, у свою чергу, формує сприятливе середовище для економічної діяльності та залучення інвестицій.

Вивчення систем фінансового моніторингу продемонструвало, що вони є невід'ємним елементом національної безпеки, оскільки дозволяють запобігати тінізації економіки, корупційним проявам та незаконним фінансовим потокам. У роботі показано необхідність підвищення ефективності моніторингу через використання сучасних аналітичних інструментів, міжнародних стандартів і посилення міжвідомчої взаємодії.

Окремо розглянуто антикорупційні механізми у сфері протидії нелегальній міграції, що поєднують правові, економічні та фінансові аспекти. Встановлено, що боротьба з нелегальними потоками капіталу та міграційними загрозами має міждисциплінарний характер

і потребує координації зусиль державних органів та міжнародних партнерів.

Таким чином, фінансові та інституційні інструменти виступають не лише як засоби управління ризиками у кризових умовах, а й як стратегічна основа для довгострокового розвитку. Їх ефективне застосування здатне забезпечити прозорість, підзвітність і результативність відновлювальної політики, а також підвищити конкурентоспроможність українських міст у глобальному контексті.

Використана література

1. Hrytsyshen, D., Butuzov, V., Ksendzuk, V., Malyshev, K., Suprunova, I. State regulation in the law enforcement system sphere as a tool for resolution of a conflict of interest in society. *Society and Security*, 2024.1(2), 84–90. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-1\(2\)-84-90](https://doi.org/10.26642/sas-2024-1(2)-84-90).

2. Hrytsyshen D., Sergiienko L., Hrabchuk I., Zakharov D., Ksendzuk V. Evaluation of financial monitoring systems effectiveness in its relationship to the country's security indicators. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*. 2024. Volume 23, Issue 3. Pp. 519-533. doi:10.12775/EiP.2024.026.

3. Sergiienko L., Ksendzuk V., Stoliar Y., Krutik Y., Voitsitska K. Ukrainian and global experience of anti-corruption activities in the field of preventing and combating illegal migration: legal, economic and financial mechanism. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2024, 2(55), 546–558. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.55.2024.4189>

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ПОРІВНЯННЯ

5.1. Механізми післявоєнного економічного відновлення в Україні: роль міжнародної спільноти

Реконструкція та розвиток України після військової агресії вимагатиме використання традиційних та інноваційних інструментів, як це було з іншими країнами після Другої світової війни. Інвестиційні ресурси високорозвинених країн відіграли важливу роль у відбудові Європи та підтримували її економіку, але цей процес мав свої обмеження. Тому була розроблена програма техніко-економічної допомоги – план Маршалла, яка сприяла підтримці та відновленню європейської економіки. Аналогічно, провідні країни світу розробляють плани відновлення України, яка інтегрується та рухається до вступу до ЄС. Ключові принципи міжнародної допомоги для відбудови включають: створення окремого агентства під егідою ЄС для координації та управління допомогою; допомогу у формі іноземного капіталу та технологій, переважно у формі грантів, а також врахування майбутнього сталого розвитку. Існує кілька потенційних джерел коштів для відновлення України. Перше – це двостороння допомога від різних урядів у формі грантів, позик, кредитних гарантій або внесків у натуральній формі. Ця допомога доступна через такі агентства, як USAID та SIDA. Друге – це міжнародні інституції, зокрема Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, інші установи, що спеціалізуються на наданні допомоги розвитку, а також Організація Об'єднаних Націй та гуманітарні організації. Міжнародний валютний фонд також може надавати короткострокове фінансування. Третє – це приватні компанії та особи, такі як приватні фонди та окремі особи, а також українська діаспора. Нарешті, можна було б розглянути поточні доходи Росії від нафти і газу та спрямувати частину цих доходів до компенсаційного фонду або стягувати з них податок, який стягуватиме ЄС для компенсації грантів, наданих на відбудову України. Тому доцільно розглянути механізми та реалізацію цих механізмів через спеціальні міжнародні інституції, які можуть забезпечити ефективність процесів післявоєнного відновлення України.

Тому, враховуючи актуальність та практичну значущість окресленої проблеми повоєнної відбудови України як для національної економіки, так і для економіки Європи та світу, доцільно розробити рекомендації щодо формування ефективних механізмів забезпечення післявоєнної відбудови економіки з урахуванням можливостей міжнародного партнерства.

Аналіз літературних джерел дозволив визначити кілька важливих факторів для реконструкції. Так, у статті, що визначає напрямки розвитку постконфліктних територій Європи, визначено пріоритети економічного розвитку. Слід зазначити, що мета конвергенції та рівномірного розподілу, включаючи відстаючі регіони, може ускладнити зусилля щодо забезпечення зростання. Навпаки, мета конкурентоспроможності може посилити регіональну та соціальну нерівність, спрямовуючи зусилля на сфери відмінностей, де проекти досягають більших результатів (динамічні міста, вищий рівень загальної освіти, більшість передові проекти, інфраструктура з інтенсивним рухом транспорту, тощо) [³⁰⁴].

Стаття Котенко С., Ніценко В., Ганжуренко, І. та Гавриш В. досліджують математичне моделювання комбінованих вантажних перевезень для невизначених, нечітких та стохастичних параметрів. Автори пропонують методи моделювання та розглядають кілька етапів процесу. Результати дослідження можуть бути корисними для розробки економічних систем, зокрема для побудови моделі післявоєнної відбудови.

Цікавою є стаття, що описує математичну модель процесу формування потенціалу безпеки машинобудівних підприємств, засновану на використанні показників безпеки та економічної ефективності. Автори проаналізували фактори, що впливають на безпеку підприємства, та розробили методологію розрахунку потенціалу безпеки, яка дозволяє ефективно управляти ризиками та забезпечувати безпеку підприємства [³⁰⁵].

Стаття Акімової Л., Акімова О., Максименко Т., Хбур З. та Орлова В. присвячена адаптивному управлінню моделлю підприємництва як складової системи планування ресурсів підприємства. Автори досліджують питання використання інформаційних технологій та систем моніторингу, що дозволяють адаптивно підійти до управління ресурсами підприємства. Стаття містить результати дослідження, які можуть бути корисними для практичного застосування в підприємстві та управлінні бізнесом в умовах повоєнної відбудови [³⁰⁶].

³⁰⁴ Carluer, F. 2007. Managing Conflict in Economic Convergence of Regions in Greater Europe, Carluer, F. (Ed.) Managing Conflict in Economic Convergence of Regions in Greater Europe (Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development, Vol. 3), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. ix-xx. [https://doi.org/10.1016/S1572-8323\(06\)03001-3](https://doi.org/10.1016/S1572-8323(06)03001-3)

³⁰⁵ Kryshchanovych, M., Akimova, L., Akimov, O., Kubiniy, N. and Marhitich, V. 2021. Modeling the process of forming the safety potential of engineering enterprises. *International J. Safety and Security Engineering*, 11(3): 223-230.

³⁰⁶ Akimova, L., Akimov, O., Maksymenko, T., Hbur, Z. and Orlova, V. 2020. Adaptive management of entrepreneurship model as a component of enterprise resource planning. *Academy of Entrepreneurship J.*, 26(3): 1-8.

У статті наведено порівняльний аналіз стратегій інноваційного розвитку паливно-енергетичного комплексу України та країн ЄС. Досліджено міжнародний досвід інноваційної діяльності енергетичного сектору, а також проаналізовано законодавчу базу розвитку енергетичного сектору в Україні та ЄС [307]. У статті висвітлено важливі проблеми, що перешкоджають інноваційному розвитку паливно-енергетичного комплексу України, та запропоновано шляхи їх подолання. Дослідження може бути корисним для державних органів та бізнес-структур, що задіяні в енергетичному секторі, і сприятиме розширенню інноваційної діяльності в галузі [308].

Ця стаття присвячена дослідженню територіального планування та сталого розвитку територій, призначених для переселенців. Автори проаналізували досвід країн, що приймають біженців, та запропонували покроковий план сталого розвитку територій, що приймають біженців. Дослідження показало, що ефективне просторове планування може забезпечити сталий розвиток у забезпеченні біженців житлом та інфраструктурою, а також зменшити негативний вплив їхньої присутності на місцеву економіку та навколишнє середовище [309].

Метою F. є оцінка впливу моделей сталого розвитку бізнесу на формування корпоративної репутації та сталого розвитку. Зокрема, будуть оцінені фінансові показники компаній, що входять до індексу іспанської фондової біржі IBEX-35, починаючи з початку збройного конфлікту в Україні 24 лютого 2022 року. На основі теорії потрійного підсумкового результату (TBL) аналізується приклад компаній, які використовують стратегії екологічного, соціального та корпоративного управління (ESG) для дотримання своєї корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Для досягнення цієї мети оцінюються енергетичні компанії, що працюють в Іспанії. Розглядаються компанії, що працюють в енергетичному секторі, зокрема в індексі IBEX35 – найбільшій торговій платформі Іспанії. Аналіз включає оцінку коливань ціни їхніх акцій та впливу використання відновлюваних та інших джерел енергії, що обмежують

³⁰⁷ Levytska, O., Mulska, O., Ivaniuk, U., Kynytska-Iliash, M., Vasylytsiv, T. and Lupak, R. 2020. Modelling the conditions affecting population migration activity in the eastern european region: The case of ukraine. *TEM Journal*, 9(2): 507-514.

³⁰⁸ Redko, K., Borychenko, O., Cherniavskyi, A., Saienko, V., Dudnikov, S. 2023. Comparative analysis of innovative development strategies of fuel and energy complex of Ukraine and the EU countries: international experience. *Int. J. Energy Economics and Policy*, 13(2): 301-308.

³⁰⁹ Uhodnikova, O., Viatkin, K., Gordienko, S., Viatkin, R. and Moroz, N. Territorial Planning and Sustainable Development of Refugee Areas 2023, 536 LNNS, pp. 368–377 Lecture Notes in Networks and Systems <https://www.webofscience.com/wos/author/record/16822751>

залежність від зовнішніх подій. Також розглядаються комунікація та поширення нематеріальної інформації, а також використання міжнародних стандартів у цих сферах. Отримані результати свідчать про те, що довгострокові зобов'язання щодо КСВ та стратегії ESG суттєво впливають на здатність компаній долати КРІ та покращувати фінансові показники [³¹⁰].

Дослідження має на меті дослідити досвід українських підлітків, які постраждали від війни між Росією та Україною. Воно зосереджується на змінах у житті підлітків, спричинених війною, їх емоційні реакції на розлади, пов'язані з війною, стратегії управління розладами та роль інформаційних технологій у підтримці нової реальності та стратегії управління підлітковими розладами. Дослідження базувалося на напівструктурованих інтерв'ю, проведених у Zoom з 27 українськими підлітками віком від 10 до 18 років. Учасників було набрано за допомогою снігової вибірки та вони представляли різні регіони України. Нотатки інтерв'ю та часткові стенограми були проаналізовані за допомогою тематичного аналізу, щоб виявити спільні та унікальні закономірності у відповідях учасників. Ці інтерв'ю виявили ознаки травматичного досвіду та різні стадії й методи протидії йому. Стійкість учасників підтримувалася зовнішніми факторами, такими як сім'я, громади, безперервна освіта, можливості спілкування з друзями, інформаційні технології та внутрішні навички, такі як соціальна компетентність, вирішення проблем, критичне усвідомлення, автономія та почуття мети. Вплив війни на психічне здоров'я підлітків може вплинути на економіку України в майбутньому. Ненадання належної уваги та підтримки підліткам, які пережили війну, може мати довгострокові наслідки для їхнього фізичного та психологічного здоров'я, а також для їхньої майбутньої академічної та професійної успішності. Це може призвести до зниження робочої сили та конкурентоспроможності країни. Крім того, психічна травма може впливати на здатність людей ефективно спілкуватися та співпрацювати, що може перешкоджати розвитку економіки як у масштабі окремих підприємств, так і в масштабі країни. Таким чином, надання належної уваги та підтримки підліткам, які

³¹⁰ Mattera, M. and Soto, F. 2023. Dodging the bullet: overcoming the financial impact of Ukraine armed conflict with sustainable business strategies and environmental approaches, *J. Risk Finance*, 24(1): 122-142.

пережили війну, може допомогти забезпечити сталий розвиток нації в майбутньому [³¹¹].

Важливим елементом розвитку територій, особливо в повоєнних умовах, є забезпечення життєзабезпечення та здоров'я населення, особливо працездатного психічного здоров'я, що є основою формування конкурентоспроможності людських ресурсів та, відповідно, розвитку економіки.

Тривалий збройний конфлікт в Україні має широкомасштабні наслідки для цивільного населення у сфері психічного здоров'я, соціальної та економічної сфер.

Це підкреслює необхідність комплексної та сталої реформи системи охорони психічного здоров'я України. Уряд України схвалив бачення національної реформи психічного здоров'я. Метою цього дослідження є використання досвіду реформування психічного здоров'я в інших постконфліктних країнах для визначення пріоритетних напрямків застосування національної політики у сфері психічного здоров'я в конфліктних регіонах з метою покращення соціальної інтеграції людей з психічними захворюваннями (Донецька та Луганська області, безпосередньо постраждалі від конфлікту). Було проведено огляд літератури з метою визначення уроків для впровадження реформи психічного здоров'я в інших постконфліктних країнах. Результати були узагальнені, а передовий досвід застосований до національного та регіонального політичного контексту. У літературі надзвичайні ситуації описуються як можливість для створення стійких систем психічного здоров'я. Досягнення цієї мети вимагає систематичної та довгострокової стратегії реформ. Повоєнне психічне здоров'я може впливати на економічний розвиток, оскільки люди з проблемами психічного здоров'я можуть мати труднощі у виконанні професійних обов'язків та повсякденної діяльності. Недіагностовані та недостатньо ліковані психічні захворювання можуть призвести до втрати продуктивності на робочому місці, а також до збільшення витрат на медичне обслуговування та інвалідності. Крім того, після війни соціально-економічний розвиток може залежати від психічного здоров'я населення [³¹²]. Наприклад, зниження рівня депресії та тривожності може позитивно вплинути на працевлаштування людей та

³¹¹ Lopatovska, I., Arora, K., Fernandes, F.V., Rao, A., Sivkoff- Livneh, S. and Stamm, B. 2022. Experiences of the Ukrainian adolescents during the Russia-Ukraine 2022 War, *Information and Learning Sciences*, **123**(11/12): 666- 704.

³¹² Nikonenko, U., Shtets, T., Kalinin, A., Dorosh, I. and Sokolik, L. 2022. Assessing the policy of attracting investments in the main sectors of the economy in the context of introducing aspects of industry 4.0. *Int. J. Sustainable Development and Planning*, **17**(2): 497-505.

більш активну участь у житті громади. Крім того, покращення психічного здоров'я може збільшити інвестиції в місцеву економіку, оскільки створює сприятливі умови для більш продуктивної праці. Тому після війни психічне здоров'я населення є важливим фактором економічного розвитку та соціальної інтеграції. Удосконалення системи підтримки військових та цивільних жертв війни та покращення доступності психіатричної допомоги можуть бути ефективними заходами для підтримки післявоєнного психічного здоров'я та сприяння економічному розвитку [313].

У статті наведено методологію та результати аналізу літературних джерел, що дозволили обґрунтувати та описати моделі управління економічними системами, у тому числі у повоєнний період, з урахуванням вимог та запитів на реконструкцію. Визначено переваги та недоліки моделей, проведено аналіз світового досвіду повоєнної реконструкції, а також визначено відмінності ситуації в Україні від аналогічних процесів у повоєнний період у Європі. Аналіз та виявлення переваг і недоліків моделей дозволили згрупувати фактори КРІ економічних систем. Інформаційно-аналітичне забезпечення розглянутих у статті моделей розроблено шляхом аналізу та синтезу результатів досліджень провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, а також шляхом акумуляції статистичних звітів міжнародних фінансових установ. Формування інформаційно-аналітичного забезпечення дозволило оцінити вагові коефіцієнти факторів КРІ економічних систем за допомогою методів економіко-математичного моделювання. Шляхом акумуляції системи розрахунків КРІ-факторів та їх вагових коефіцієнтів, у дослідженні запропоновано методику розрахунку та формулу для визначення інтегрального коефіцієнта оцінки ефективності економічної системи у повоєнний період, який формується шляхом структурування основних коефіцієнтів, обраних КРІ-факторів у рамках чисельності населення та вагових коефіцієнтів. Запропонована система оцінки пропонується як гіпотетично можлива для практичного застосування. Для підтвердження актуальності та адекватності моделі та розробленої методики оцінки було проведено розрахунок інтегрального коефіцієнта оцінки ефективності економічної системи у повоєнний період за регіонами України.

В результаті проведеного дослідження та визначення розрахунків було сформовано географічну карту зонування регіонів України, які найбільше постраждали від військових дій та, відповідно, потребують

³¹³ Quirke, E., Klymchuk, V., Gusak, N., Gorbunova, V. and Sukhovii, O. 2022. Applying the national mental health policy in conflict-affected regions: towards better social inclusion (Ukrainian case), *Mental Health and Social Inclusion*, 26(3): 242-256.

більшої підтримки, у тому числі інвестиційної підтримки, та механізмів відновлення. Накопичення та аналіз звітів міжнародних фінансових організацій дозволили визначити тенденції розвитку економічної системи України в умовах повоєнної відбудови. Використовуючи методи індукції, дедукції та синтезу, було розроблено механізми забезпечення інвестицій регіонами України, які потребують відбудови, відповідно до потенційних можливостей міжнародної спільноти.

Вивчення передового світового досвіду та європейських стандартів моделей економічних систем дозволило встановити вимоги до фінансово-економічних процесів. Ці вимоги включають такі характеристики, як адаптивність, стратегічна спрямованість, багатофакторність, актуальність та адекватність моделі, а також її практичне впровадження. Адаптивність передбачає здатність моделі мобільно адаптуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі завдяки управлінським впливам. Стратегічна спрямованість означає формування моделей, орієнтованих на довгострокову перспективу, з можливими поточними коригуваннями в умовах нестабільності. Багатофакторність передбачає врахування взаємодії факторів моделі один з одним та з факторами зовнішнього середовища, а також можливість додавання або видалення факторів зі структури моделі залежно від специфіки галузі, стану економічної системи та інших факторів. Актуальність та адекватність моделі визначають систематизацію сукупності факторів та їх взаємозв'язків як основи для формування точних показників шляхом підтвердження висунутих гіпотез. Практична реалізація моделі визначає зручність використання моделі в практичній діяльності, тобто можливість її використання на основі певної кількості доступних статистичних або інформаційних даних.

Україна разом зі Швейцарією провела Міжнародну конференцію з питань відновлення України (URC 2022) у Лугано у липні 2022 року. На конференції обговорювалися план відновлення та розвитку України, методи та принципи відновлення, соціальне, економічне, екологічне та інфраструктурне відновлення, а також реформи, які необхідно впровадити. URC 2022 стала міжнародним стартом процесу відновлення України. Національний план відновлення, який уряд України представив на конференції в Лугано, є комплексним та детальним документом, що відображає основні напрямки відновлення та містить заходи, включаючи законодавчі зміни. План відновлення України складається з 15 національних програм, розрахований на 10 років, і його загальна вартість становить

понад 750 мільярдів доларів. У жовтні 2022 року на міжнародній конференції в Берліні Україна представила менш масштабний план відновлення, який вимагає 38 мільярдів доларів для фінансування дефіциту бюджету та 17 мільярдів доларів для термінового відновлення соціальної, енергетичної та транспортної інфраструктури.

Після закінчення Другої світової війни розпочався період повоєнної відбудови. У різних країнах світу відбувалися різні процеси відбудови залежно від масштабів руйнувань, спричинених війною, економічних можливостей країни та політичних умов. Одним із найвідоміших планів повоєнної відбудови був план Маршалла, запроваджений Сполученими Штатами у 1948 році. Цей план надавав фінансову допомогу постраждалим від війни європейським країнам для відновлення їхньої економіки та підтримки демократичних урядів. У багатьох країнах були створені спеціальні органи державного управління, які відповідали за відбудову країни. Наприклад, у Німеччині було створено Федеральне агентство розвитку для координації планів відбудови країни. У Японії була створена Комісія з відбудови та розвитку, яка планувала економічну політику країни. Процес відбудови включав відновлення промислового потенціалу країни, будівництво нових житлових будинків та інфраструктури, а також допомогу людям, які втратили місце життя та роботи під час війни. Багато країн запровадили соціальні програми, такі як допомога по безробіттю та соціальна підтримка мешканців, щоб допомогти їм повернутися до нормального життя. У рамках плану Маршалла Сполучені Штати надали значну фінансову допомогу європейським країнам, що допомогло відновити їхню економіку. Крім того, було створено численні міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародний валютний фонд та Європейський Союз, для підтримки миру та сприяння економічному розвитку. Післявоєнна відбудова також включала відновлення соціальної інфраструктури, такої як школи та лікарні, а також відродження мистецтва та культури, що було важливим елементом післявоєнного відродження. План Маршалла складався з кількох ключових блоків, що зображено на рис. 5.1.

Фінансова допомога
• Спрямовано на забезпечення підтримки економіки країн, постраждалих від Другої світової війни. Значна сума коштів була виділена для допомоги країнам у відновленні після війни.
Технічна допомога
• Включала технічну допомогу у вигляді інженерів, технічних спеціалістів, машин, обладнання та інших технічних засобів, що сприяло відновленню економіки країн-учасниць.
Допомога у розвитку
• Залучала допомогу у створенні інфраструктури, такої як дороги, мости, залізниці та інші проекти, спрямовані на підтримку економічного відновлення країн-учасниць.
Допомога у сільському господарстві
• Спрямована на відновлення та підтримку сільського господарства, яке зазнало значних збитків від війни. Ця допомога включала постачання зерна, насіння та обладнання для розвитку сільського господарства.
Допомога в розвитку гірничої промисловості
• Спрямована на відновлення та підтримку гірничої промисловості, яка також була серйозно пошкоджена війною. Вона включала постачання необхідного обладнання та технологій для відновлення гірничої галузі.
Допомога в розвитку науки і техніки
• Спрямована на підтримку розвитку науки та техніки у країнах-учасницях, що допомогло підвищити ефективність інноваційного розвитку.
Економічний блок
• Відновлення та розширення виробництва, створення робочих місць, розвиток торгівлі та інфраструктури. У межах цього блоку було запропоновано такі ініціативи, як План Маршалла, який надавав фінансову допомогу європейським країнам для підтримки відновлення їхніх економік.
Політичний блок
• Забезпечення стабільності та демократії в Європі шляхом розвитку демократичних інститутів, прав людини та свободи преси. У межах цього блоку було запропоновано створення Європейського Союзу.
Безпечковий блок
• Забезпечення безпеки в Європі шляхом відновлення військових спроможностей і зміцнення оборонних можливостей країн. У межах цього блоку було запропоновано створення Північноатлантичного договору (НАТО).
Культурний блок
• Підтримка культурного обміну та взаєморозуміння між країнами, що сприяло б побудові миру та співпраці. У межах цього блоку пропонувалися різноманітні культурні програми та обміни.

Рис. 5.1. Ключові складові Плану Маршалла

Аналіз блоків плану Маршалла та проведення аналізу літературних джерел, звітів міжнародних фінансових організацій та наукових періодичних видань, у статті пропонується сформувати комплекс інформаційно-аналітичного забезпечення моделі повоєнної відбудови економіки України, який дозволить кількісно оцінити результати впроваджених механізмів. Інформаційно-аналітичне забезпечення представлено в таблиці 5.1.

На основі проведеного дослідження було запропоновано використовувати показники як фактори ключових показників ефективності (KPI) для оцінки економічних систем. Запропоновані показники включають: Індекс коефіцієнта (R), Основні засоби (F), Ліквідність (L), Платоспроможність (S). Розроблено модель KPI фінансово-економічної системи, яка представлена на рис. 1 та базується на запропонованих показниках.

Таблиця 5.1

Інформаційно-аналітичне забезпечення KPI-факторів діяльності економічних систем в умовах викликів післявоєнної відбудови

<i>Індекс</i>	<i>Формула</i>	<i>Параметр и</i>	<i>Характеристик а</i>
Індекс співвідношення	$\frac{\text{Зобов'язання}}{\text{Усього активів}}$	< 1	Співвідношення загального боргу до вартості активів
Основні засоби	$\frac{\text{Оборотні активи}}{\text{Короткострокові зобов'язання}}$	> 1	Форма вимірювання ліквідності
Ліквідність	$\frac{\text{Грошові кошти}}{\text{Короткострокові зобов'язання}}$	0,2-0,25	Здатність погашати короткострокові або довгострокові борги
Платоспроможність	$\frac{F_n + F_f + CF}{CL}, \text{ де}$ F_n – кошти та їх еквіваленти в національній валюті F_f – кошти та їх еквіваленти в іноземній валюті СІ – поточні фінансові інвестиції CL – поточні зобов'язання	0,3-0,35	Співвідношення боргів до ліквідності активів

Встановити вагові коефіцієнти факторів KPI щодо економічної системи, аналіз кореляційної залежності було проведено на прикладі п'яти адміністративних одиниць України (А – Харківська область, В – Сумська область, С – Херсонська область,

Д – Миколаївська область, Е – Чернігівська область), а результати аналізу зведено в таблиці 5.2.

Таблиця 5.2

Результати аналізу КРІ щодо економічної системи

	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>	<i>E</i>	<i>Кореляція</i>
R	0,35	0,51	0,27	0,37	0,53	0,53
F	0,31	0,21	0,29	0,31	0,23	0,71
L	0,22	0,24	0,28	0,3	0,28	0,16
S	1,2	1,5	1,3	1,8	1,1	0,67
Прибутковість	0,34	0,29	0,28	0,36	0,21	

Шляхом застосування формули кореляції в MS Excel було автоматично розраховано вагові коефіцієнти факторів КРІ. За допомогою вибору та створення набору факторів КРІ для економічної системи та визначення їх вагових коефіцієнтів у статті запропоновано формулу для розрахунку інтегрального коефіцієнта оцінки ефективності економічної системи, яка представлена формулою 1:

$$K = \sum_j (0,5 * R + 0,7 * F + 0,2 * L + 0,7 * S) \dots (1)$$

У дослідженні розглядається розрахунок інтегрального коефіцієнта оцінки ефективності економічної системи. Для цього було проведено аналіз та розрахунок запропонованого коефіцієнта для регіонів України. Отримані результати представлені у вигляді географічної карти, на якій зазначено інтегральний коефіцієнт для території, де проводилися активні наземні бойові дії. Розрахунки не проводилися для Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим через тимчасову окупацію або активні бойові дії, що унеможливило отримання статистичних даних для оцінки. Отримані результати представлені на рис. 5.2.

На основі розрахунків, ранжування інтеграла було запропоновано коефіцієнт оцінки ефективності економічної системи (Таблиця 5.3).

Отже, у таблиці за результатами ранжування запропоновано методичні рекомендації, які дозволять ефективно впровадити систему управління економічною діяльністю під час повоєнної відбудови. Конкретні рекомендації розроблені відповідно до рангу регіону, який визначається за результатами розрахунку інтегрального коефіцієнта.

Рис. 5.2. Оцінка інтегрального коефіцієнта ефективності економічної системи за регіонами, що постраждали від активних наземних бойових дій

Таблиця 5.3

Ранжування інтегрального коефіцієнта оцінки ефективності фінансової та економічної системи

Оцінюванн я результат	Рейтин г	Проблеми	Дорожня карта
1	2	3	4
0-1,2	Основне	Недостатній розвиток важливих секторів економіки, які можуть забезпечити сталий економічний розвиток регіонів. Також можливі проблеми з підвищенням рівня життя та наданням населенню належної медичної та освітньої допомоги.	середнього бізнесу, таких як спрощення податкової системи, зменшення бюрократії та підтримка інноваційних проектів. Розвиток туризму: створення сприятливих умов для туристичного бізнесу, розвиток інфраструктури для туристів, маркетингова діяльність з просування регіону як туристичного напрямку. Підтримка освіти та науки: розвиток освіти та науки в регіоні, підтримка наукових проектів та створення інноваційних центрів. Підтримка розвитку зеленої енергетики: підтримка розвитку відновлюваних джерел енергії та скорочення використання вугілля та інших шкідливих джерел енергії. Підтримка розвитку сільського господарства: розвиток сільського господарства та підтримка фермерських господарств, вирощування екологічно чистої продукції та її експорт.

Продовження табл.5.3

1	2	3	4
			Вивчення потенціалу регіону: проведення дослідження та аналізу ринкових можливостей регіону, визначення переваг та слабких сторін регіональної економіки. Розвиток інфраструктури: планування та реалізація інфраструктурних проєктів, таких як будівництво доріг, залізниць,
1,3-1,6	Висотний	Відсутність інфраструктури, особливо в тих регіонах, які не постраждали війною. Без належної інфраструктури будь-який економічний та соціальний розвиток буде обмежений. Необхідно вирішити питання реконструкції та будівництва нових доріг, мостів, аеропортів, житлових комплексів, шкіл та лікарень. Також можуть виникнути проблеми зі створенням нових робочих місць. Через війну та економічну нестабільність багато	аеропортів, портів, енергетичних об'єктів та інших. Підтримка малого та середнього бізнесу: створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, таких як спрощення податкової системи, зменшення бюрократії та підтримка інноваційних проєктів. Підтримка освіти та науки: розвиток освіти та науки в регіоні, підтримка наукових проєктів та створення інноваційних центрів. Підтримка розвитку сільського господарства: розвиток сільського господарства та підтримка фермерських господарств, вирощування екологічно чистої продукції та її експорт.
		компаній втратили свої підприємства та бізнес. Це може призвести до втрати робочих місць та погіршення економічної ситуації в найменш постраждалих регіонах.	
1,3-1,6	Висотний	Відсутність інфраструктури, особливо в тих регіонах, які не постраждали	аеропортів, портів, енергетичних об'єктів та інших. Підтримка малого та середнього бізнесу: створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, таких як

Продовження таблиці 5.3

1,3-1,6	Висотний	війною. Без належної інфраструктури будь-який економічний та соціальний розвиток буде обмежений. Необхідно вирішити питання реконструкції та будівництва нових доріг, мостів, аеропортів, житлових комплексів, шкіл та лікарень. Також можуть виникнути проблеми зі створенням нових робочих місць. Через війну та економічну нестабільність багато компаній втратили свої підприємства та бізнес. Це може призвести до втрати робочих місць та погіршення економічної ситуації в найменш постраждалих регіонах.	спрощення податкової системи, зменшення бюрократії та підтримка інноваційних проєктів. Підтримка освіти та науки: розвиток освіти та науки в регіоні, підтримка наукових проєктів та створення інноваційних центрів. Підтримка розвитку сільського господарства: розвиток сільського господарства та підтримка фермерських господарств, вирощування екологічно чистої продукції та її експорт.
1,6 - більше	Максимум	Гуманітарна криза: тисячі людей втратили свої домівки та змушені жити з внутрішньо переміщеними особами або переміщених осіб. Через війну, будівлі, школи, медичні заклади, дитячі садки, церкви та інфраструктура були зруйновані. Економічна криза: Війна призвела до	Оцінка рівня пошкоджень та втрат: для початку процесу відновлення необхідно оцінити масштаби пошкоджень територій, визначити потреби та виявити важливі зони діяльності для розвитку інфраструктури та соціально-економічного потенціалу регіону. Відновлення інфраструктури: така інфраструктура, як дороги, мости, електромережі, водопостачання, каналізація тощо, має бути відновлена для підтримки життя та відновлення економіки регіону. Розвиток економічної діяльності: після відновлення інфраструктури необхідно залучити інвесторів для здійснення економічної діяльності в регіоні. Це може бути важливим кроком у забезпеченні робочих місць та збільшенні доходів населення.

Продовження таблиці 5.3

1	2	3	4
		спаду виробництва та економічної активності в регіоні.	
		Багато підприємств та підприємці, які діяли на території, контрольованій урядом, були змушені припинити свою діяльність. Соціальні проблеми: Війна створила велику напруженість серед населення, що призвело до посилення домашнього насильства та поширення алкоголізму та наркоманії. Проблеми безпеки: на окупованих територіях діють незаконні збройні формування, що загрожує безпеці мешканців регіону. Більше того, війна призвела до поширення збройних конфліктів та актів тероризму, які також загрожують життю та безпеці мешканців.	Соціальний розвиток: важливим кроком у відновленні регіону є забезпечення належного рівня життя та соціальної підтримки населення. Відновлення соціальних послуг, таких як школи, лікарні, культурні центри тощо, може допомогти забезпечити належний рівень життя та розвиток людського потенціалу регіону. Екологічний аспект

Враховуючи різний ступінь руйнувань у різних регіонах України внаслідок війни, для забезпечення інвестицій необхідно розробити механізми, які враховуватимуть ранжування регіонів за ступенем руйнувань. Ось деякі рекомендації:

- ♦ Створення інвестиційного фонду для кожного регіону, який би залучав інвестиції з міжнародних джерел.
- ♦ Проведення презентацій та виставок для представників міжнародної спільноти з метою привернення уваги до потреб регіонального відновлення.
- ♦ Розвиток інвестиційних проєктів для кожного регіону, які б

враховували його потреби відповідно до ранжування за ступенем руйнування.

- ♦ Участь місцевих підприємств у регіональних проєктах реставрації з метою створення робочих місць та зростання економічної активності в регіоні.

- ♦ Посилення співпраці зі спеціалізованими міжнародними організаціями, які можуть надати технічну та фінансову допомогу для відновлення регіонів.

- ♦ Проведення рекламної кампанії з метою залучення інвесторів та підвищення обізнаності про можливості інвестування у відновлення регіонів.

- ♦ Підвищення прозорості та відкритості управління коштами, виділеними на реконструкцію регіонів, щоб показати інвесторам, що їхні кошти будуть використані ефективно та відповідно до цільового призначення.

Під час дослідження було встановлено, що ефективність економічної системи визначатиме загальний успіх процесів повоєнної відбудови. Головним завданням післявоєнної реконструкції є залучення інвестицій для створення фінансових умов для розвитку соціально-економічних систем. Оптимізація механізмів фінансового управління дозволяє створити інноваційну систему.

Оцінку ефективності можна здійснювати за допомогою інтегрального коефіцієнта результатів діяльності економічної системи, що дозволяє використовувати процеси оцінювання в практичному управлінні та забезпечує ранжування управлінських підходів відповідно до поточної ситуації.

На основі дослідження розроблено методичні рекомендації щодо практичного впровадження системи управління економічною діяльністю під час повоєнного відновлення. Ці рекомендації спрямовані на підвищення ефективності економічних систем залежно від їх вихідних позицій та потенційних можливостей. Розроблені пропозиції мають високу актуальність для кризових періодів, для повоєнного відновлення, прості у впровадженні та можуть бути уточнені для конкретних випадків, використовуючи розроблений шаблон оцінки та інші фактори, які дослідники вважають більш актуальними, враховуючи фінансово-економічну специфіку досліджуваної системи.

5.2. Особливості функціонування окремих міжнародних економічних інтеграційних об'єднань в XXI столітті

Тенденції, які характеризують основні напрями розвитку світової економіки, наголошують на русі всіх країн до більш тісної та ефективної економічної інтеграції. Міжнародна економічна інтеграція – це високий, ефективний та перспективний етап розвитку світової економіки, новий і складніший етап інтернаціоналізації економічних відносин. На цьому етапі відбувається не лише зближення національних економік, а й забезпечується спільне вирішення економічних проблем. У світі налічується понад 50 багатосторонніх економічних інтеграційних об'єднань. На сьогодні найуспішнішими в різних регіонах серед інтеграційних об'єднань варто виділити: Європейський Союз (Західна Європа); Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) (Північна Америка); Південний спільний ринок (МЕРКОСУР) (Південна Америка); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співтовариство (АТЕС) (Азіатсько-Тихоокеанський регіон); Асоціація країн Південно-Східної Азії (АСЕАН) (Південно-Східна Азія).

На сьогодні у науковому середовищі немає єдиного трактування значення терміну «міжнародна економічна інтеграція». Це пов'язано з тим, що дослідники обирають різні характеристики, за допомогою яких можна визначити цей процес. Грищенко Є., Скоробогатова Н. зазначають, що міжнародна економічна інтеграція – це процес об'єднання економік країн, що інтегруються, кінцевим результатом якого є стан повної економічної інтеграції, коли політичні кордони більше не мають економічного значення [³¹⁴, с. 20]. Приходько І. під міжнародною економічною інтеграцією розуміє політико-економічний процес зближення та об'єднання держав з переплетінням їх економічних систем, з єдиною економічною політикою та наднаціональним політичним управлінням [³¹⁵, с. 97].

В цілому ж, на нашу думку, міжнародна економічна інтеграція може бути представлена як процес економічної взаємодії між країнами, що призводить до зближення економічних механізмів, що набувають форми міждержавних угод та узгоджених регульованих міждержавних органів. Процеси економічної інтеграції відбуваються як на двосторонній, так і на регіональній чи глобальній основі.

³¹⁴ Грищенко Є. С., Скоробогатова Н. Є. Теоретичні аспекти визначення сутності міжнародної економічної інтеграції. *«Економічна думка»*. Том 24. №1. Тернопіль. 2016. С. 16–21

³¹⁵ Приходько І. В. Теоретичні концепції міжнародної економічної інтеграції. *Економічний аналіз*. Тернопіль. Том 19., № 1. 2015. С. 91–100

Процес об'єднання країн в інтеграційному об'єднанні відбувається поетапно. Виділяють п'ять форм міжнародної економічної інтеграції: зона вільної торгівлі, коли відбувається усунення митних обмежень у взаємній торгівлі; митний союз, коли поряд зі скасуванням митних бар'єрів встановлюється єдиний митний тариф та проводиться єдина зовнішньо-торгівельна політика щодо третіх країн; спільний ринок забезпечує вільний рух не лише товарів і послуг, але і факторів виробництва (капіталу, робочої сили); економічний та валютний союз, коли відбувається повна інтеграція господарських комплексів країн-учасниць, а також запровадження єдиної валюти та створення транснаціональних органів управління, рішення яких є обов'язковими для країн-учасниць. Подальший розвиток та вдосконалення форм міжнародної економічної інтеграції призводить до політичного союзу – вищий ступінь інтеграції, при якому єдиний ринковий простір перетворюється на цілісний господарсько-політичний організм, виникає новий багатонаціональний суб'єкт міжнародних господарських та політичних відносин, що виступає з позиції всіх учасників політичного союзу, висловлює їх інтереси та політичну волю. На сьогодні жодному міжнародному інтеграційному об'єднанню не вдалося досягти останнього етапу інтеграції, тобто утворити політичний союз, проте найближче до його підійшов Європейський Союз, що включає 27 членів – європейських країн. Він єдиний відповідає всім критеріям економічного і валютного союзу.

Однак, незважаючи на те, що Європейський Союз є найпотужнішим економічним і валютним блоком Європи та впливовим учасником міжнародних відносин, він стикається з низкою проблем. Величезний негативний вплив мала міграційна проблема, яка почалася навесні 2015 року. Люди втікали від конфліктів та злиднів із Сирії, Іраку, Афганістану, Африки, Південної Азії та інших місць. Таке швидке зростання числа біженців призвело до великого навантаження на бюджет та соціальну інфраструктуру, а також до забруднень вулиць, побутових конфліктів, зниження у корінних жителів впевненості у своїй безпеці. Зміна демографічної ситуації є однією з найважливіших проблем Європейського Союзу. Населення Європи активно скорочується та старіє, це призводить до того, що дедалі менша кількість працюючих буде змушена забезпечувати більшу кількість пенсіонерів. Найпотужнішим ударом для Європейського Союзу стало рішення Великої Британії залишити організацію, так званий «Брекзит». Більшість громадян Великобританії порахували недоцільними постійні фінансові вливання в економіку ЄС та підтримку країн-новачків союзу. Прихильники «Брекзит» впевнені, що без Європейського Союзу їхня

країна зможе використати ці ресурси для власного розвитку та покращення якості життя британців.

На сьогодні спостерігається стрімка інтенсифікація політичних процесів, які визначатимуть політичну ситуацію в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні в найближчі роки. Загалом можна констатувати такі ключові моменти. Нині АСЕАН не має чіткої стратегії та послідовної лінії поведінки стосовно зовнішніх викликів. АСЕАН все частіше не просто зволікає з відповіддю, а взагалі утримується від будь-яких значних заяв у відповідь. Посилюється розкол серед членів АСЕАН з цілої низки питань. Тепер предметами розбіжностей поряд з американо-китайським протистоянням стає і ситуація з повномасштабним вторгненням Росії в Україну (втім, лише Сінгапур засудив дії Росії; влада М'янми російську спецоперацію підтримала; інші країни зайняли нейтральну позицію). У перспективі цілком ймовірно приєднання ряду країн АСЕАН до формату Quadrilateral Security Dialogue (стратегічний діалог між Австралією, Індією, США та Японією з проблем безпеки в Індо-Тихоокеанському регіоні). Адже є всі підстави вважати, що міжнародна ситуація в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні ставатиме все більш напруженою.

НАФТА в Північноамериканському регіоні є одним із найвпливовіших у сучасному світовому господарстві блоків, до якого входять Канада, Сполучені Штати Америки та Мексика. Центром цієї організації є США, чия економічна міць перевершує Канаду та Мексику разом узяті, тому не можна заперечувати своєрідну моноцентричність управління в НАФТА, що з одного боку, дозволяє США ефективно спрямовувати (за допомогою ТНК) діяльність організації у русло національних інтересів, але з іншого – одночасно породжує середовище виникнення конфліктів. Крім цього, складність ситуації полягає в тому, що Канада та Мексика добре інтегровані зі Сполученими Штатами, але не один з одним. Проте, плюси від цієї інтеграції отримали всі учасники. Для США – це доступ до ринків збуту сусідніх держав, що мінімізує витрати на транспортування продукції, збільшення обсягу товарообігу з Мексикою та Канадою в цілому. Для Мексики членство в НАФТА ознаменувало гарантований доступ до північноамериканських ринків, що поглинає близько 75-80% мексиканських товарів та послуг. Канада є сильнішим геоekonomічним суб'єктом, ніж Мексика, через що часто використовує політичний тиск на Вашингтон у процесі відстоювання своїх інтересів в НАФТА.

Отже, в останні роки відбуваються різні економічні, екологічні, соціальні, політичні та військові потрясіння – економічна криза, проблема нелегальної міграції, Covid-19, війна в Україні, тероризм та

ін. – все це свідчить про те, що існуючу систему міжнародних відносин необхідно трансформувати відповідно до нової реальності. Враховуючи глобальну політичну нестабільність та кризові процеси, сучасний етап системи міжнародних відносин характеризується посиленням інтеграційної активності. Найбільші перспективи розвитку, на нашу думку, має продовження поглиблення інтеграційних процесів усередині Європейського Союзу, оскільки на сьогодні він є основним і найбільш ефективним форматом для економічної, політичної та культурної співпраці, а також для колективної протидії глобальним та регіональним викликам та загрозам безпеці.

Економічні санкції є ефективним інструментом зовнішньої політики будь-якої держави. Різноманітність їх видів та способів застосування відображають роль протекціонізму в розвитку міжнародних економічних відносин. Найчастіше економічні санкції, як і більшість інших, мають безліч способів їх уникнення та мінімізації впливу на національну економіку.

Найактуальнішим прикладом країни, яка вдається до спроб уникнення санкцій, є Росія. Вона перебуває під санкціями з моменту вторгнення та анексії АР Крим в 2014 році, а її повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року спричинило ще одну безпрецедентну хвилю санкцій проти Росії. Мета санкцій полягала у обмеженні воєнного потенціалу Росії шляхом вичерпання її доходів і блокування до імпорту високотехнологічного військового обладнання.

Санкції послабили економіку Росії, проте країна-терорист спромоглася знайти способи для уникнення більшості з них. Для цього використовуються міжнародні корупційні механізми та залучаються посередники третіх країн.

Одним із основних напрямів імпорту товарів до Росії є пострадянські держави: Білорусь, Казахстан, Вірменія та Киргизстан. Вони виступають третіми країнами, через які до Росії все ще можна імпортувати товари, що потрапили під санкції. Для експорту Росія використовує Міжнародний транспортний коридор «Північ-Південь», транспортну мережу, яка проходить через Іран та Азербайджан до Індії [316]. Також, продукт, який не можна імпортувати цілим, імпортується як складові частини, які потім збираються всередині країни-отримувача [317]. Одним із способів обходу санкцій проти експорту російської нафти, є змішування своєї нафти з нафтою, видобутою в

³¹⁶ Okumura, Y. (2023, March 21). Examining the current state of Russian sanctions evasion. Dow Jones. URL: <https://tinyurl.com/29aprwau>

³¹⁷ IntegrityRisk. (2022, August 10). Top ten most common Russian sanction evasion schemes. Integrity Risk International. URL: <https://tinyurl.com/ybabmbhx>

інших країнах, створюючи гібридні суміші, які зазвичай називають «литовськими» або «туркменськими» сумішами, технічно продукт не є російською нафтою [7]. В інших випадках Росія використовувала підроблені сертифікати [4]. Росія використовує експортні ринки країн: Китай та Індія, Туреччина, які не запроваджують санкції проти неї. Російський експорт до цих країн значно зріс із початком війни в Україні [318].

Також скоротили використання долара США в своїх міжнародних операціях і збільшили використання рубля країни, з якими торгує Росія [319], застосовували заходи обмеження використання криптовалют [320] та створили альтернативу SWIFT, а саме SPFS.

Ці інструменти ухилення від санкцій багато зробили для пом'якшення впливу економічних санкцій проти Росії. Щоб санкції спрацювали, західні уряди повинні серйозно поставитися до того, щоб запобігти використанню Росією цих та інших способів їх уникнення. Важливо переслідувати суб'єктів, які сприяють нелегальній торгівлі, і застосовувати обмеження щодо посередників і міжнародних компаній, які продають товари в Росію. Їм може бути заборонено доступ до західних ринків як покарання за їх роль у порушенні санкцій – і слід запропонувати більше обмежень для країн, які сприяють і дозволяють цю незаконну практику. Від компаній, які купують російську нафту, слід вимагати більше документів, щоб переконатися, що контракти підпадають під обмеження ціни. Крім цього, обмеження ціни також потрібно знизити. Європейським країнам і США необхідно розширити свої слідчі групи та команди з відстеження санкцій, щоб покращити моніторинг дотримання санкцій і запровадити нові заходи проти систематичних порушників правил.

5.3. Міжнародні торговельні організації та їх роль в розвитку зовнішньої політики України в умовах воєнного стану

Глобалізаційні процеси та інтернаціоналізація міжнародних торговельних відносин впливають на зменшення можливостей держави щодо впливу на зовнішньоторговельні відносини. Державна

³¹⁸ Kenez, L. (2023, February 28). Ukraine war anniversary: Turkish-Russian trade skyrocketed despite sanctions. Nordic Monitor. URL: <https://tinyurl.com/muhmtxba>

³¹⁹ Russia and sanctions evasion. (2022). Strategic Comments, 28(4), vii-ix. <https://doi.org/10.1080/13567888.2022.2107283>

³²⁰ Ahari, A., Duong, J., Hanzl, J., Lichtenegger, E. M., Lobnik, L., & Timel, A. (2022). Is it easy to hide money in the crypto economy? The case of Russia. Focus on European Economic Integration, Q4/2271, 71-89. URL: <https://tinyurl.com/37rhsp9x>

політика в таких умовах формується під впливом міжнародних торговельних вимог, які визначаються на рівні міжнародних організацій та встановлюються відповідно до укладених торговельних угод в межах співробітництва з іншими країнами. В сфері повноважень держави залишаються тарифні та нетарифні методи управління зовнішньоторговельною діяльністю, які реалізуються в розрізі визначеного напрямку зовнішньоторговельної політики.

Відповідно до статті 27 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»: «Україна самостійно набуває членства в міжнародних міжурядових економічних організаціях, установчі акти яких не суперечать цілям та принципам Конституції України. Україна може вступити у відносини з міжнародними міжурядовими економічними організаціями на основі відповідних міжнародних договорів та/або установчих актів зазначених організацій» [321].

В умовах війни перед Україною стоїть один з найбільших викликів – економічний розвиток країни та протистояння діям країни-агресора Росії, які руйнують цілі виробничі комплекси, здійснюють окупацію територій, спричиняють масштабні жертви серед цивільного населення і значні пошкодження інфраструктури. Міжнародні торговельні організації, виконуючи свої функції і завдання в сфері регулювання міжнародної торгівлі, стають ключовими гравцями, які надають фінансову, технічну, інформаційну допомогу Україні в умовах воєнного стану. Важливість участі України в міжнародних торговельних організаціях підтверджується також необхідністю захисту національних інтересів в торговельних спорах з іншими країнами, що встановлюють торговельні обмеження для імпорту з України.

Пасемко Г.П., Бага Л.Г., Довгаль С.В. [322] розкривають сутність одностороннього та багатостороннього регулювання міжнародної торгівлі. Одностороннє регулювання «здійснюється урядом держави без узгодження з іншими країнами та зорієнтоване на вирішення внутрішніх проблем чи укріплення власних позицій на світовому ринку. Також таке регулювання може здійснюватися у відповідь на аналогічні дії інших країн. За двостороннього державного регулювання міжнародної торгівлі передбачається узгодження щодо торгової політики між країнами – торговими партнерами. Частіше всього таке

³²¹ Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

³²² Пасемко Г.П., Бага Л.Г., Довгаль С.В. Державне регулювання міжнародної торгівлі в умовах глобалізації. Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки. 2018. №. 2. С. 226-232

регулювання застосовується для держав з різним правовим полем та відмінними між собою технологічними та якісними нормами виробництва товарів. Багатостороннє державне регулювання міжнародної торгівлі в умовах глобалізації є найбільш часто використовуваним методом формування торгової взаємодії. За такого регулювання торгова політика узгоджується і регулюється багатосторонніми угодами, спираючись на нормативи наддержавних торгових організацій, таких як Світова організація торгівлі (СОТ), Міжнародна торгова палата (МТП) та ін.»³²³].

В науковій літературі серед вчених досить поширеною є тематика в сфері дослідження зовнішньоекономічної діяльності та напрямів її удосконалення на рівні окремих груп суб'єктів господарювання: Гаврилюк О., Гейць В., Мазаракі А.А., Мельник Т.М., Іксарова Н.О., Циганкова Т. та багато інших. Питання участі України в міжнародних торговельних організаціях розглядали у своїх наукових працях: Д.П. Єфремов, В. Дорофійенко, О. Сергієнко, Н.М. Заярна, С.М. Олексин, Г.С. Терещук, Т.А. Федотова, Д. С. Комарницький, К. Юрченко, О.М. Іваницька, А.О. Ткач. В умовах воєнного стану і зміни вектору розвитку зовнішньоторговельних відносин країни важливими є напрацювання Бабець І.Г., Войцицької К.М., Сергієнко Л.В., Грицишена Д.О., що розкривають питання національної безпеки та формування державної політики.

До суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики відносяться: міжнародні торговельні організації – Світова організація торгівлі (СОТ), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), Міжнародний торговий центр, Міжнародна торговельна палата, які формують міжнародне законодавство в сфері здійснення торговельних відносин між країнами їх членами.

В дослідженні окреслено особливості здійснюваної співпраці зважаючи на статус членства України в міжнародних організаціях, їх тип формування та правове забезпечення питань зовнішньої торгівлі, ратифіковане Україною (табл. 5.4).

³²³ Кулицький С. Зовнішня торгівля України: стан, проблеми й перспективи (№ 9, № 10) . URL: Україна: події, факти, коментарі. 2018. № 9. С. 81–93. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr9.pdf>

Таблиця 5.4

**Основні відомості про участь України в міжнародних організаціях
в сфері регулювання торговельних відносин**

<i>Міжнародна організація</i>	<i>Тип</i>	<i>Сфера відносин України з міжнародною організацією</i>	<i>Членство України</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Світова організація торгівлі ^[324]	міждержавна (міжурядова)	- участь у формуванні новітніх правил торгівлі на світовому ринку у рамках поточного раунду багатосторонніх торговельних переговорів з метою максимального врахування національних інтересів нашої держави у торговельно-економічній сфері; - право використовувати механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ, які можуть виникнути у країни з її торговими партнерами; - активізація зовнішньоторгівельної політики шляхом участі країни у багатосторонніх торговельних переговорах	16 травня 2008 року Україна стала членом СОТ
Конференція ООН з торгівлі та розвитку ^[325]		- участь у засіданнях робочих органів ЮНКТАД; - співробітництво з підрозділами ЮНКТАД з метою реалізації в Україні спільних проектів у сфері розвитку малого та середнього бізнесу, імплементації міжнародних стандартів фінансової звітності, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій, реалізації конкурентної політики тощо; - співробітництво з країнами, що входять до регіональної групи «D», з метою відстоювання інтересів України в рамках ЮНКТАД	Україна стала членом у 1964 році як організації, що має статус постійного міжурядового органу Генеральної Асамблеї ООН
Комісія ООН з прав міжнародної торгівлі ^[326]		- участь в підготовці та прийнятті нових міжнародних конвенцій, типових і однакових законів і заохочення кодифікації і ширшого визнання міжнародних торгових термінів, положень, звичаїв і практики; - збір і поширення інформації про національне законодавство і сучасні юридичні заходи, включаючи прецедентне право, в області права міжнародної торгівлі	у 2019 році Україна обрана членом ЮНСІТРАЛ терміном на 6 років

³²⁴ The World Trade Organization. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm

³²⁵ UNCTAD. URL: <https://unctad.org/>

³²⁶ The United Nations Commission on International Trade Law. URL: <https://uncitral.un.org>

Продовження таблиці 5.4

1	2	3	4
Міжнародний торговий центр ^[327]	недержавна (неурядова)	- участь в організації дозволяє збільшити участь країни у світовій економіці та досягти цілей розвитку за рахунок експорту, а також сприяє поліпшенню якості продукції і розвитку маркетингу; - отримання інформації про торгівлю та ринок; - отримання послуг з техніки здійснення торгових операцій; - сприяння підготовці кадрів; - визначення потреб і розробка програм сприяння розвитку торгівлі; - сприяння підключення до міжнародних ланцюгів створення вартості; - сприяння та інтеграція інклюзивної та зеленої торгівлі	Україна стала членом у 1964 році як організації, що має статус координатора в системі ООН з питань технічної допомоги, пов'язаної з торгівлею
Міжнародна торговельна палата ^[328]		- експертні консультації та діалог: «влада-бізнес»; - представництво і головування у Громадських Радах при провідних міністерствах та відомствах України з метою сприяння створенню умов ведення бізнесу через діалог між представниками ділових кіл та влади. Міжнародна торговельна палата здійснює розробку глобальних стандартів ведення бізнесу: Incoterms, торгове фінансування, форс-мажор, міжнародні контракти (їх укладання та типові форми), міжнародний арбітраж; вирішення комерційних спорів Міжнародним Арбітражним Судом у Парижі; проведення тренінгів-семінарів та конференцій, які стосуються усіх сфер діяльності ICC; відстоювання інтересів міжнародного бізнесу в якості консультативного органу при ООН, СБРР, Світовому Банку, СОТ та офіційного партнера саміту G20; об'єднання торгово-промислових палат через Світову Федерацію Торгових Палат	здійснення співпраці через Український національний комітет МТП, створений у 1998 році

Джерело: складено на підставі аналізу інформації на офіційних сайтах міжнародних організацій.

Діяльність міжнародних міжурядових та неурядових організацій передбачає реалізацію сукупності завдань і відкриває перед їх членами ряд можливостей. З метою ефективного використання таких можливостей та позитивного досвіду впровадження та адаптації в Україні міжнародного законодавства в сфері регулювання зовнішньоторговельних відносин розглянуто більш детально

³²⁷ The International Trade Centre. URL: <https://www.intracen.org/itc/about/>

³²⁸ International Chamber of Commerce. URL: <https://iccwbo.org/about-us/governance/>

діяльність міжнародних торговельних організацій та переваги і недоліки участі в них України.

Світова організація торгівлі. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі укладений в місті Женеві 5 лютого 2008 р. та ратифікований Законом України від 10 квітня 2008 р. № 250-VI [329].

Слободян В.В. зазначає, що «членство в СОТ – це системний фактор подальшого розвитку національної економіки, лібералізація зовнішньої торгівлі, а також можливість українським експортерам отримати передбачуваний план співпраці на світових ринках та здатність врегулювання поточних торговельних проблем й спірних питань при здійсненні міжнародної торгівлі» [330].

Відразу після вступу України до СОТ (процес вступу розпочався 1993 року, коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіційну заявку уряду про намір приєднатися до ГАТТ) в науковій літературі з'явилися різносторонні думки з приводу переваг та недоліків, що відкриваються як для апарату державного управління, так і для суб'єктів господарювання. В табл. 5.5 узагальнено підходи науковців щодо виділення позитивних та негативних сторін участі України в СОТ, які, на нашу думку, є найбільш доцільними та обґрунтованими.

Таблиця 5.5

Узагальнені підходи науковців щодо виділення позитивних та негативних сторін участі України в СОТ

<i>Позитивні наслідки участі України в СОТ</i>	<i>Негативні наслідки участі України в СОТ</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
- доступ до міжнародних ринків; - доступ до багатосторонніх механізмів вирішення суперечок та можливість впливати для захисту національних інтересів на умови регулювання світової торгівлі; - розвиток міжнародної торгівлі забезпечує споживачам можливість ширшого вибору як за асортиментом, так і за якістю і ціновими параметрами товарів і послуг; - покращення умов ведення бізнесу; - ефективніше державне управління; - посилення переговорної спроможності; - забезпечення захисту довкілля та охорони здоров'я;	- посилення впливу світової кон'юнктури на економіку країни, що зумовлює підвищення економічних ризиків України у періоди глобальної економічної нестабільності; - неготовність вітчизняних виробників в окремих випадках до зростання конкуренції через низьку ефективність підприємств та, як наслідок, скорочення виробництва неконкурентоспроможних вітчизняних підприємств та галузей; - внаслідок низької конкурентоспроможності багатьох видів

³²⁹ Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10 квітня 2008 р. № 250-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 23. Ст. 213.

³³⁰ Слободян В.В. Україна та СОТ: співробітництво в рамках сприяння міжнародній торгівлі. Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі: збірник тез IV науково-практичної інтернет-конференції (м. Ірпінь – м. Хмельницький, 25-31 травня 2020 року). Хмельницький: Науково-дослідний центр митної справи, 2020. 151 с. URL: http://ir.nusta.edu.ua/bitstream/123456789/6221/1/6394_IR.pdf

Продовження таблиці 5.5

1	2
- забезпечення однакових можливостей для всіх учасників; - підвищення доходів: правила сучасної торговельної системи сприяють зниженню бар'єрів у торгівлі, що зумовлює зростання її обсягів і, одночасно, доходів держави, виробників і громадян; - підвищення зайнятості: торгівля стимулює економічне зростання та створення нових робочих місць; - боротьба з корупцією: система міжнародних правил і норм щодо торгівлі й торговельної політики стимулює роботу урядів країн-учасниць, сприяє підвищенню дисципліни і порядку в діяльності державних установ, боротьбі з корупцією; - захист від лобіювання: механізми торговельної системи сприяють формуванню більш широкого погляду урядів на національну торговельну політику, запобігаючи практиці лобіювання та реалізації інтересів вузьких груп людей; - удосконалення системи стандартизації, сертифікації, застосування санітарних, фітосанітарних заходів і технічних регламентів; - подолання дискримінаційного ставлення до України у світовій антидемпінговій політиці; - вдосконалення національного законодавства; - посилення авторитету України у міжнародній економічній політиці; - збільшення прямих іноземних інвестицій	вітчизняної продукції, в деяких секторах економіки України (будівельний, гірничовидобувний, машинобудівний) після вступу до СОТ можна очікувати скорочення виробництва окремих видів продукції, скорочення надходжень до бюджету, втрату робочих місць, зростання соціальної напруженості; - внаслідок цінової конкуренції, вимог міжнародних стандартів слід очікувати скорочення традиційних ринків збуту для українського експорту; - використання України розвиненими країнами як ринку збуту своєї продукції, внаслідок чого зростання імпорту та зменшення золотовалютних резервів; - тимчасове зниження виробництва окремих товарів в обсягах, еквівалентних збільшенню імпорту; - формування загроз у торгівлі послугами. Наприклад, форсування перетворень у сфері транспортних послуг та нежиття превентивних протекціоністських заходів стосовно національних перевізників може призвести до занепаду галузі та витіснення вітчизняних постачальників послуг з міжнародних ринків перевезень

Джерело: [331], [332], [333], [334], [335], [336].

Україна використовує економічні методи державного управління зовнішньоторговельною діяльністю з метою сприяння розвитку експорту та вироблення політики імпортозаміщення готової продукції. Такий підхід стимулюється і підтримується СОТ, адже в умовах участі

³³¹ Дорофієнко В. Про деякі аспекти економічних наслідків приєднання України до СОТ. Економіст. 2007. №8. С. 66-70.

³³² Сергієнко О. Переваги та недоліки вступу України до Світової організації торгівлі. URL: <http://eu-ua.org/novyny/prezydent-pidpysav-zakon-pro-veterynarnu-medycynu>

³³³ «Міжнародна група розвитку» на розгляд Агентства США з міжнародного розвитку Переваги членства у світовій організації торгівлі для України. 2016. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=81665d7a-d2aa-4aba-a3b0-5f99580573ec>

³³⁴ Заярна Н.М., Олексин С.М. Членство України у світовій організації торгівлі: переваги та недоліки. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. 21.18.

³³⁵ Терещук Г.С., Федотова Т.А. Позитивні наслідки та переваги вступу України до Світової організації торгівлі. 2012. URL: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201263/283-288.html>.

³³⁶ Вступ України до СОТ: Переваги, проблеми та прогнози. URL: <https://forinsurer.com/public/03/07/21/599>

країни в міжнародній організації, розкриваються можливості в сфері розширення торговельного партнерства – підписання торговельних угод, створення зон вільної торгівлі як етапів міжнародної економічної інтеграції країни.

В ході дослідження ідентифіковано наступні передумови участі України в СОТ:

1. Удосконалення механізмів формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики:

- участь України в формуванні правил міжнародної торгівлі, що сприяє врахуванню національних інтересів держави та особливостей соціально-економічного розвитку;

- огляд та аналіз торговельної політики України на відповідність вимогам СОТ та участь в моніторингу торговельних політик держав-членів СОТ, які є важливими торговельними партнерами України.

2. Розвиток системи правового забезпечення в сфері регулювання зовнішньоторговельних відносин:

- прийняття та ратифікація угод СОТ, що визначають правила міжнародної торгівлі товарами і послугами, а також торговельні аспекти прав інтелектуальної власності;

- сприяння розширенню географії двосторонніх та багатосторонніх торговельних угод з потенційними країнами-партнерами, а також поглиблення рівнів інтеграції і співпраці існуючих торговельних відносин з іншими країнами.

3. Підвищення рівня захисту національних підприємств у зв'язку із отриманням права використовувати механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ, які можуть виникнути у країни з її торговими партнерами.

4. Активізація участі України в дотриманні базових принципів сталого розвитку (формування взаємозв'язку екологічних, економічних та соціальних чинників розвитку суспільства):

- захист навколишнього середовища через впровадження економічних методів державного управління у вигляді нетарифних обмежень щодо національних та іноземних суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності;

- розвиток підприємницької діяльності в сфері реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу;

- забезпечення досягнення позитивного зростання показників соціально-економічного розвитку країни.

5. Розширення можливостей як державного, так і приватного сектору в сфері участі в міжнародних програмах, проектах тощо.

Таким чином, формування зазначених передумов, як бачимо, сприяє розвитку державної зовнішньоторговельної політики України та дозволяє отримати позитивний ефект від застосовуваних методів державного управління зовнішньоторговельною діяльністю.

Однак, варто вказати на той факт, що формування передумов участі України в СОТ неможливе без створення базисного підґрунтя розвитку національного ринку товарів і послуг та системи механізмів формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики. Налагодження взаємозв'язку між структурними органами державної влади та представництвами міжнародних організацій в сфері регулювання торговельних відносин є однією з підстав організаційно-інформаційного механізму формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики.

Під час розробки послідовності дій органів державної влади щодо формування напрямів взаємодії з міжнародними організаціями та їх представництва, доцільно враховувати не лише позитивні аспекти співпраці, а зважати на негативні сторони, які можуть відобразитися на показниках соціально-економічного розвитку країни і вплинути на формування іміджу на міжнародному ринку товарів і послуг.

Серед негативних наслідків найпоширенішою думкою серед науковців є те, що внаслідок участі України в СОТ постраждає національна економіка, а українські підприємства втратять конкурентні позиції на внутрішньому ринку, що позначиться на таких показниках економічного розвитку, як: зайнятість, інфляція, інвестиційна привабливість, експорт, стабільність грошово-валютного ринку тощо. Внаслідок цього Україна може стати ринком збуту для інших країн світу і буде мати не партнерський статус країни-експортера, а країни, в якій ефективно розміщувати виробництва з дешевою робочою силою та з якої вигідно імпортувати сировину.

За більше як 10 років членства в СОТ, як бачимо за результатами аналізу показників зовнішньої торгівлі України, така описана ситуація не виправдана та не обґрунтована. Наявність проблемного питання щодо сировинного характеру експортних операцій є тим сигналом, на який має звернути увагу апарат державного управління та побудувати зовнішньоторговельну політику таким чином, щоб нівелювати негативний вплив цього фактору розвитку зовнішньої торгівлі на стан соціально-економічної системи країни.

На рис. 5.3 зображено організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики в розрізі співпраці органів державної влади зі Світовою організацією торгівлі.

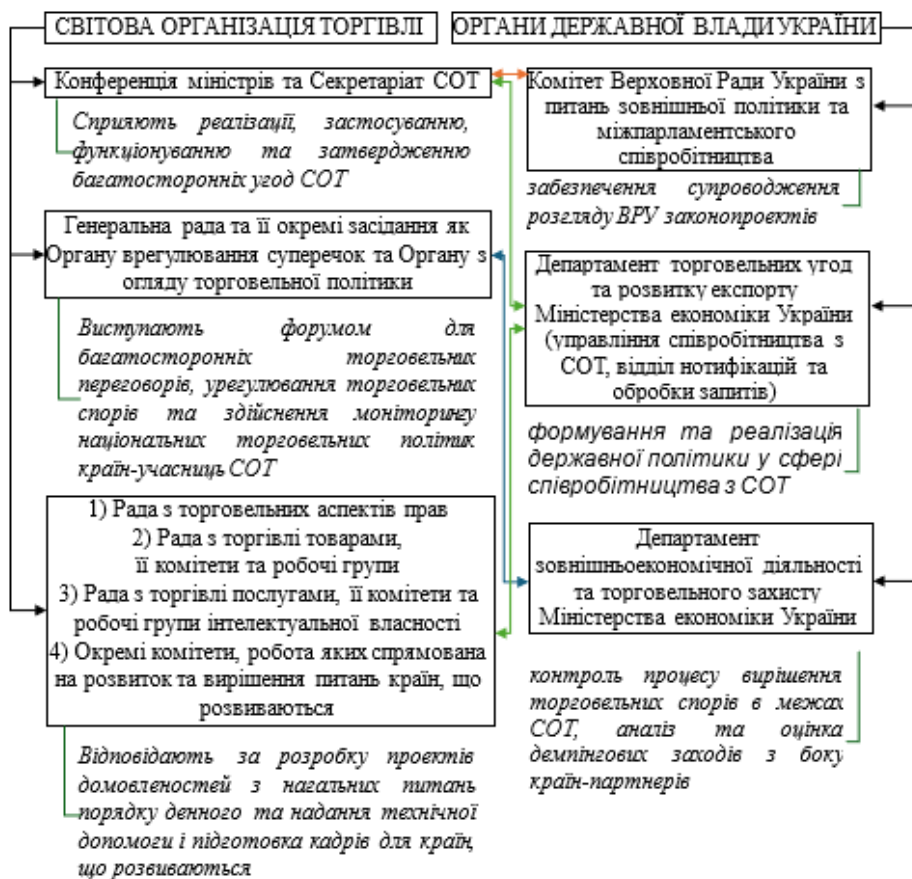

Рис. 5.3. Організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики в частині співпраці органів державної влади та Світової організації торгівлі

Представлена організаційна структура органів державної влади в сфері формування та реалізації зовнішньоторговельної політики України побудована таким чином, що сприяє ефективній реалізації принципів та завдань СОТ. Адже кожен зі структурних органів державної влади відповідає за певний напрям співпраці та регулює відповідну сферу зовнішньоторговельних відносин в Україні. Такий організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики забезпечує налагодження та здійснення ефективної співпраці органів державної влади та органів структури системи СОТ.

Комісія ООН з права міжнародної торгівлі є однією зі спеціалізованих установ ООН, яка забезпечує розробку юридичних інструментів, що сприяють зникненню бар'єрів та покращують

процеси міжнародної торгівлі. Участь України в цій міжнародній організації здійснюється через:

- участь в підготовці та прийнятті нових міжнародних конвенцій, типових і однакових законів і заохочення кодифікації і ширшого визнання міжнародних торгових термінів, положень, звичаїв і практики;

- збір і поширення інформації про національне законодавство і сучасні юридичні заходи, включаючи прецедентне право, в області права міжнародної торгівлі.

Так, зокрема, в 2019 році Україна обрана членом ЮНСІТРАЛ терміном на 6 років, її завдання полягатимуть в участі у розробці нових стандартів міжнародного інвестиційного арбітражу, електронної комерції та процедур банкрутства.

Конференція ООН з торгівлі та розвитку. Наступною міжнародною організацією, яка регулює міжнародні торговельні відносини між країнами світу, є Конференція ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), яка «діє на багатосторонній основі, охоплюючи широке коло економічних відносин, пов'язаних, з одного боку, з торгівлею країн, що розвиваються, а з іншого боку, з розвитком цих країн. Визнаючи торгівлю одним з найважливіших елементів економічного зростання та світового розвитку, а також інструментом для викорінення бідності, вона стала також форумом для координації зв'язків між торгівлею і розвитком як на національному, так і на міжнародному рівнях. В нинішній період її діяльність охоплює також проблеми держав з перехідною економікою, до яких відноситься Україна» [337]. Тому співпраця та розвиток відносин органів державної влади та ЮНКТАД є одним з пріоритетних напрямів удосконалення державної зовнішньоторговельної політики України.

Оцінюючи співпрацю України та ЮНКТАД, варто зауважити, що базується вона на підставі розвитку діяльності СОТ. ЮНКТАД пропонує інтенсивну спеціальну програму підвищення професійного потенціалу для членів національних комітетів зі сприяння торгівлі. Основна мета програми полягає в наданні можливості національним комітетам успішно виконувати свій мандат на скоординовану реалізацію реформ щодо спрощення торгівлі, включаючи положення Угоди про сприяння торгівлі СОТ. Успішні та ефективні національні комітети сприятимуть впорядкуванню міжнародної торгівлі країн.

³³⁷ Гребенюк М.С. Правовий статус конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД) та її еволюція: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, спеціальність 12.00.11 – міжнародне право. Київ, 2010.

Так, зокрема, відповідно до Угоди про сприяння торгівлі СОТ, в Україні в 2017 р. створено Раду міжнародної торгівлі, яка виконує функції Національного комітету зі питань сприяння торгівлі. Основною функцією цього органу є «сприяння координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, установ та організацій різної форми власності у сфері розвитку міжнародної торгівлі України, підтримки зростання експорту та спрощення процедур міжнародної торгівлі» ^[338]. Діяльність здійснюється відповідно до розпорядження від 19 червня 2019 р. № 444-р «Про затвердження плану заходів з імплементації положень Угоди СОТ про спрощення процедур торгівлі».

Створення зазначеного органу державної влади є позитивним досвідом в сфері удосконалення державної зовнішньоторговельної політики. Адже це сприяє покращенню комунікаційних можливостей організаційно-інформаційного механізму державної політики та створює підстави для розвитку співпраці бізнесу, державної влади і міжнародних організацій. Таким чином, до процесу формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України залучаються всі рівні суб'єктів політики, а за таких умов створюються можливості для досягнення поставлених цілей і завдань.

Через Раду міжнародної торгівлі ЮНКТАД організовує семінари на регіональному та національному рівнях, публікує відповідну інформацію та навчальні матеріали та надає технічну допомогу в рамках численних проектів.

Підвищення обізнаності щодо проблем, з якими стикається ділова спільнота в рамках експорту, імпорту чи транзиту, обмін досвідом та найкращими практиками, поширення нової інформації та рекомендацій щодо сприяння торгівлі – це ті складові інформаційного механізму державної зовнішньоторговельної політики, які дозволяють побудувати якісні відносини між суб'єктами господарювання, недержавними організаціями в сфері торгівлі та державою.

Оцінюючи діяльність Ради міжнародної торгівлі, варто зауважити, що не зважаючи на мету створення організації як платформи для діалогу між державою та бізнесом, напрямки роботи, які реалізуються, здебільшого мають характер одностороннього діалогу центральних органів виконавчої влади. Така ситуація складається у зв'язку з відсутністю розвиненої системи впровадження функцій Ради на місцях.

³³⁸ Рада з міжнародної торгівлі. URL: <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&id=b726b71b-cdcc-4714-9866-dc154d91d259&tag=RadaZMizhnarodnoiTorgivli>

Тому запропоновано налагодити взаємодію Офісу з просування експорту та їх регіональних центрів обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів з структурними підрозділами Ради міжнародної торгівлі. Це сприятиме формуванню ланцюга взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики (рис. 5.4).

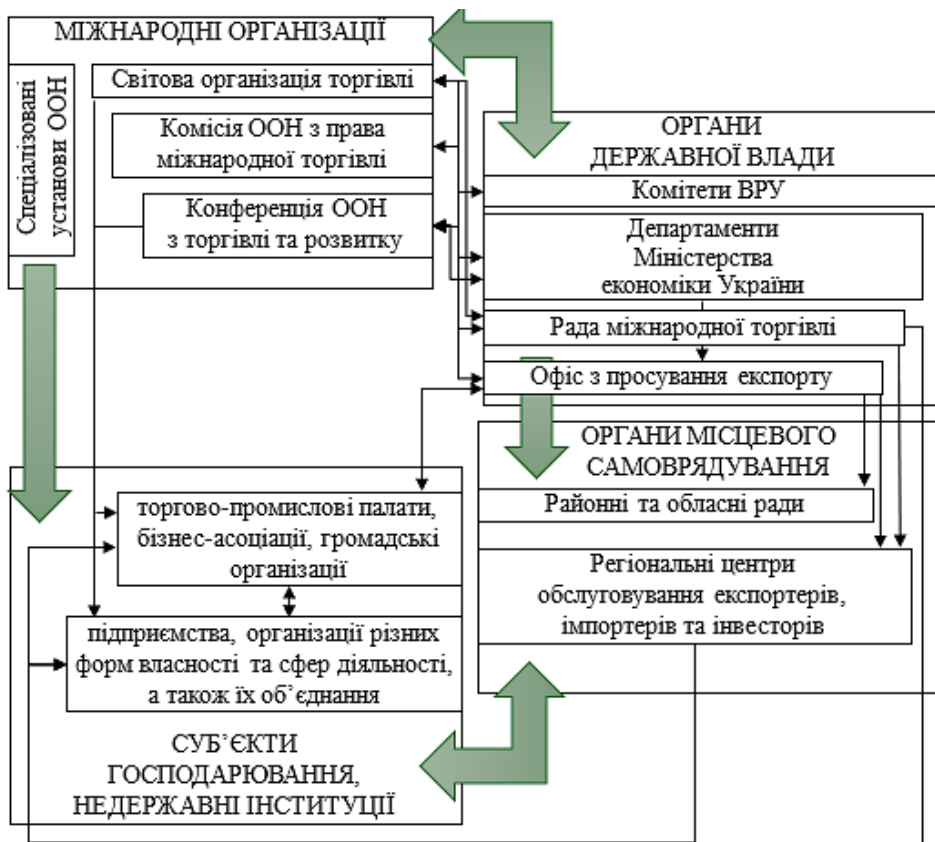
Актуальність співпраці саме органів місцевого самоврядування та міжнародних організацій актуалізується. «Останнім часом усе частіше партнерами органів місцевої публічної влади України виступають урядові організації зарубіжних держав (наприклад, Агентство міжнародного розвитку США (USAID)), Канадське Агентство міжнародного розвитку (CIDA), Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (SIDA та ін.), міжнародні міжурядові організації (економічні, фінансові, гуманітарні тощо), транснаціональні корпорації, фірми зарубіжних держав та міжнародні неурядові організації» [339].

«Основні форми міжнародного співробітництва органів місцевої влади в Україні розробляються і реалізуються безпосередньо виконавчими комітетами місцевих рад, міськими, районними й обласними державними адміністраціями. Організаційно-правові форми такого співробітництва носять різноманітний і багатоплановий характер і у своїй сукупності створюють систему міжнародних відносин на локальному і регіональному рівнях» [340].

Дієвість функціонування державної зовнішньоторговельної політики забезпечують суб'єкти, до складу яких входять: міжнародні організації (спеціалізовані установи ООН), органи законодавчої (комітети ВРУ) та виконавчої (Департаменти Міністерства економіки України, Рада міжнародної торгівлі, Офіс з просування експорту) влади, органи місцевого самоврядування та регіональні центри обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів, створені при них, а також суб'єкти господарювання та недержавні інституції (бізнес-асоціації, громадські організації, торгово-промислові палати.

³³⁹ Ткач А.О. Участь міжнародних міжурядових та неурядових організацій у процесі розвитку міжнародного співробітництва органів місцевої публічної влади в Україні. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]. Серія: Державне управління. 2015. № 263, Вип. 252. С. 137-143.

³⁴⁰ Ткач А.О. Участь міжнародних міжурядових та неурядових організацій у процесі розвитку міжнародного співробітництва органів місцевої публічної влади в Україні. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія]. Серія: Державне управління. 2015. № 263, Вип. 252. С. 137-143

Джерело: розроблено автором.

Рис. 5.4. Ланцюги взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики

В розрізі запропонованого ланцюга взаємодії всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики та в контексті удосконалення діяльності Ради міжнародної торгівлі запропоновано активізувати її співпрацю в регіонах, зокрема з регіональними центрами обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів. Це сприятиме створенню ефективної комунікації між владою та бізнесом і створюватиме умови для покращення доступу суб'єктів господарювання до міжнародних програм розвитку, що пропонуються міжнародними організаціями.

В ході здійсненого дослідження та проведеного аналізу діяльності міжнародних організацій в сфері регулювання торговельних відносин визначено особливості співпраці та ідентифіковано статус членства України в СОТ, ЮНКТАД, ЮНСІТРАЛ. З метою забезпечення дієвості

та отримання переваг участі в міжнародних торговельних організаціях обґрунтовано канали взаємодії відповідно до розподілу обов'язків всередині організаційного механізму органів державної влади. Зокрема, в напрямі удосконалення організаційного механізму державної зовнішньоторговельної політики України представлено комунікаційні канали між органами державної влади та структурними органами СОТ, що сприяє ефективній реалізації принципів та завдань міжнародної організації. Кожен зі структурних органів державної влади відповідає за певний напрям співпраці та регулює відповідну сферу зовнішньоторговельних відносин в Україні. Комітети ВРУ співпрацюють з Конференцією міністрів та Секретаріатом СОТ в частині забезпечення супроводження розгляду ВРУ законопроектів в сфері регулювання зовнішньої торгівлі в Україні відповідно до угод СОТ. Основною функцією Департаменту зовнішньоекономічної діяльності та торговельного захисту Міністерства економіки України є контроль процесу вирішення торговельних спорів в межах СОТ, аналіз та оцінка демпінгових заходів з боку країн-партнерів. У зв'язку з цим зазначений орган повинен налагодити співпрацю та здійснювати моніторинг діяльності Генеральної ради, зокрема її окремих засідань – Органу врегулювання суперечок та Органу з огляду торговельної політики. Департамент торговельних угод та розвитку експорту Міністерства економіки України (управління співробітництва з СОТ, відділ нотифікацій та обробки запитів) здійснює формування та реалізацію державної політики у сфері співробітництва з СОТ, тому основними органами, з якими має бути налагоджена співпраця це: Рада з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, Рада з торгівлі товарами, Рада з торгівлі послугами, окремі комітети, робота яких спрямована на розвиток та вирішення питань країн, що розвиваються.

Такий організаційний механізм формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики забезпечує налагодження та здійснення ефективної співпраці органів державної влади та органів системи СОТ.

В результаті здійсненої оцінки діяльності Ради міжнародної торгівлі з'ясовано, що відсутність розвиненої системи впровадження функцій Ради на місцях призводить до неможливості реалізації її основних функцій. Тому запропоновано налагодити взаємодію Офісу з просування експорту та його регіональних центрів обслуговування експортерів, імпортерів та інвесторів з структурними підрозділами Ради міжнародної торгівлі. На підставі цього сформовано ланцюг взаємодії

всіх рівнів суб'єктів державної зовнішньоторговельної політики. Такий підхід до формування організаційно-інформаційного механізму державної зовнішньоторговельної політики сприяє покращенню комунікаційних можливостей органів державної влади та створює підстави для розвитку співпраці бізнесу, державної влади і міжнародних організацій. Таким чином, до процесу формування та реалізації державної зовнішньоторговельної політики України залучаються всі рівні суб'єктів політики, а за таких умов створюються можливості для досягнення поставлених цілей і завдань.

Європейські відносини протягом останніх століть багато в чому визначали світову політику. Ця тенденція продовжилася і в другій половині XX ст., коли відносини двох наддержав – СРСР та США надавали вирішальний вплив на світову політику. У 1970-х гг. остаточно склалася регіональна («Гельсінська») система відносин, її основою став Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ), підписаний у липні-серпні 1975 р. представниками 33 країн Європи, Канадою та США. Угоди визначили принципи відносин та взаємодії держав у трьох сферах («кошиках»): політичної, торговельно-економічної, гуманітарної. Прийняття Заключного акту стало апогеєм розрядки міжнародної напруженості та сприяло зміцненню економічного співробітництва СРСР із країнами Заходу. Зокрема, на європейський ринок активно поставлялися енергоносії із Радянського Союзу та поступово склалася міцна система взаємодії у цьому напрямі [341].

Після розпаду світової системи соціалізму та СРСР саме принципи Гельсінкі стали наріжним каменем формування оновленої системи відносин у регіоні, контури якої політики того часу спробували визначити у Паризькій хартії НБСЕ для нової Європи у 1990 р. Як було підкреслено у документі, «ера конфронтації та розколу Європи закінчилася. Ми заявляємо, що відтепер наші стосунки ґрунтуватимуться на взаємній повазі та співпраці. Європа звільняється від спадщини минулого. Хоробрість чоловіків і жінок, сила волі народів і міць ідей Гельсінського Заключного акту відкрили нову епоху демократії, миру та єдності в Європі [342].

Ряд відомих наукових праць, в яких розкриваються принципи,

³⁴¹ Conference on Security and Cooperation in Europe. Final Act. Helsinki (1975). *Organization for Security and Cooperation in Europe*. https://www.osce.org/files/f/documents/0/c/39505_1.pdf

³⁴² The Charter of Paris for a New Europe (1990). *Organization for Security and Cooperation in Europe*. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/4/39520.pdf>

підходи та специфіка реалізації сучасної фінансової політики країн Європейського Союзу, належать Л. ван дер Маєсену [³⁴³] та Звірс В. [³⁴⁴]. Українські вчені В. Геєць, В. Близнюк та О. Никифорок [³⁴⁵] у своєму науковому дослідженні обґрунтували актуальні аспекти політики соціальної якості, яку доцільно впроваджувати Україні в післявоєнний період її розвитку. Дослідники Л. Мельник, М. Паталонг та О. Сидорчук стверджують, що такі організації допомагають урядовим органам аналізувати певні явища, прогресувати в реформах, а також лобіювати інтереси України в світі. Вони проводять аналітичні дослідження, розробляють проекти та інформують громадян про можливості та переваги співпраці з ЄС, а також сприяють покращенню ситуації з безпекою в регіоні [³⁴⁶].

Геополітичні пріоритети координуються ходом історичних подій і часто суперечать один одному. При цьому у світовій політиці діють довгострокові тренди, які істотно впливають і на самі пріоритети, і на геополітичне суперництво, і на формування нового глобального світоустрою [³⁴⁷]. Новий порядок після Першої і Другої світових війн складався суперечливо і важко. Малі держави Європи створювали проблеми, оскільки не соромилися захоплювати сусідні території. На превеликий жаль, в ХХІ столітті, найбільш актуальним питанням знову стало питання – «війни та світу». На нашу думку, основною причиною даної проблеми є системна криза людської цивілізації. З 2014 р. Росія веде війну проти України. До 24 лютого 2022 р. вона носила характер конфлікту в «сірій зоні», в якому Кремль використав для досягнення своїх цілей весь арсенал гібридної та звичайної зброї. Після цього конфлікт переріс у повномасштабну війну із застосуванням звичайних збройних сил, який Москва називає «спеціальною військовою операцією». На момент написання статті десять років гібридної і майже два з половиною років справжньої війни супроводжувались

³⁴³ van der Maesen, L. J. (2020). Concluding remarks: A “Social Quality Observatory” for Central and Eastern European countries?. *The International Journal of Social Quality*, 10(2), 113–138. <https://doi.org/10.3167/IJSQ.2020.100209>

³⁴⁴ Zweers, W., Cretti, G., de Boon, M., Dafa, A., Subotić, S., Muk, M., ... & Kujraković, H. (2022). EU as a Promoter of Democracy Or stability in the Western Balkans?. *Clingendael Institute*. <https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-02/the-eu-as-a-promoter-of-democracy-or-stability.pdf>

³⁴⁵ Heyets, V. M., Blyznyuk, V. V., & Nikyforuk, O. I. (2022). Actual aspects of the policy of social quality in the post- conflict economy of Ukraine. *Economy of Ukraine*, (6), 3–22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>

³⁴⁶ Мельник, Л., Паталонг, М., & Сидорчук, О. (2016). Аналітичні центри в Україні та Німеччині: головні розбіжності та перспективи співпраці. Фонд «Демократичні ініціативи».

³⁴⁷ Palagnyuk, Y. V. (2024). External policy of the EU and prospects of further EU enlargements. *Petro Mohyla National University*. <https://eugov.chmnu.edu.ua/miltymediinyi-posibnyk/>

величезними втратами. Відповідно до Швидкої оцінки збитків та потреб на відновлення, проведеної у березні 2024 р. спільно з Світовим банком, владою України, Європейським союзом (ЄС) та Організацією Об'єднаних Націй (ООН), потреби України у відновленні оцінюються приблизно в 500 млрд доларів США.

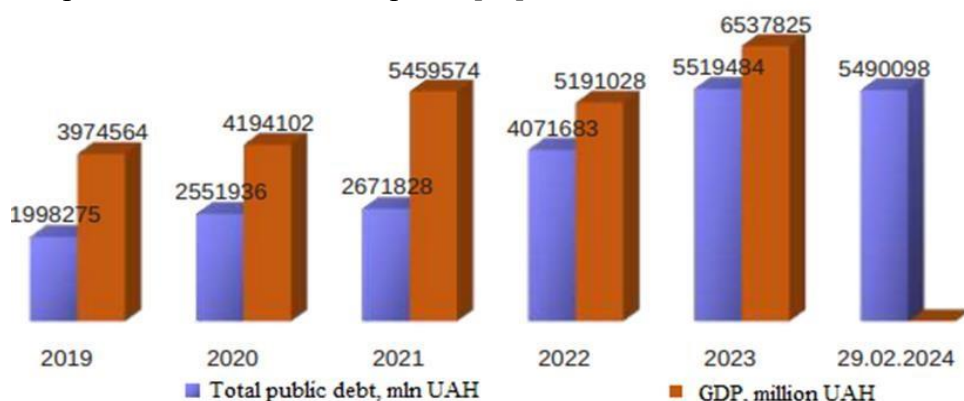
Україна почала шлях євроінтеграції з моменту незалежності і у 2022 році подала заявку на пришвидшений Вступ до ЄС. Незважаючи на специфічні для України проблеми, включаючи необхідність одночасного вирішення завдань з реінтеграції суспільства та підготовки країни до вступу у ЄС, в своїй сукупності наголошують на актуальності для неї досвіду НАТО. Ця організація відіграла важливу роль у повоєнному відновленні Західних Балкан, у процесах вступу країн цього регіону та Балтії до ЄС, а в більш широкому значенні – у процесі соціалізації розташованих «на схід від Відня» держав у рамках європейської та євроатлантичної системи цінностей [348].

Реагуючи на військову агресію РФ, з початку війни та на кінець жовтня 2022 року Європейський Союз ввів у дію вісім пакетів санкцій, зокрема, щодо імпорту російських енергоресурсів і визначених видів сировини. Водночас, введені санкційні заходи у сфері торгівлі та ціноутворення зумовили нові виклики для макроекономіки та соціальної стабільності Євросоюзу. Офіційна статистика та соціологічні опитування фіксують прискорення негативної динаміки споживчих цін: за даними Євростату, у вересні 2024 року економічні настрої в ЄС погіршуються вже шостий місяць поспіль. Фактичний річний рівень споживчої інфляції у вересні 2024 року досяг 10,9 % у ЄС-27 та 9,9 % – у еврозоні, тоді як роком раніше ці показники становили лише 3,6 % та 3,4 % відповідно. Імовірним наслідком такої стрімкої інфляції стане скорочення реальних доходів і купівельної спроможності населення, а песимістичні очікування бізнес-середовища передбачають вірогідне загострення проблем безробіття та бідності в ЄС. Війна загрожувє колосальними економічними втратами і для України: оцінки Міністерства економіки України, скорочення реального ВВП держави у I кварталі поточного року порівняно з аналогічним за період 2021 року досягло 27,2 %. Згідно з оновленим прогнозом Світового банку загалом за підсумками 2024 року реальний ВВП України може скоротитися на 25% [349].

³⁴⁸ Merlingen, M., & Ostrauskaitė, R. (2003). The international socialization of Post-Socialist Countries: The role of the OSCE and the Council of Europe. In IFSH. (ed.), *OSCE Yearbook 2003* (pp. 365–379). Nomos. https://ifsh.de/file-CORE/documents/yearbook/english/03/Merlingen_Ostrauskaite.pdf

³⁴⁹ Pimenova, O. (2017). [Financial support of agricultural producers: The experience of developed countries]. *Theoretical and Applied Issues of Economics*, 2(35), 141–150. http://tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2017_35/zb35_16.pdf

Прогнози зроблено з урахуванням військово-економічного шоку, що нині переживає Україна у т. ч. – масштабів знищення її виробничих потужностей, втрат сільськогосподарських угідь і врожаю, а також різкого зменшення робочої сили (вже понад 14 млн українців стало біженцями чи вимушеними внутрішніми переселенцями). За оцінками Світового банку, потреби у відновленні та реконструкції інфраструктурного, виробничого та соціального секторів України становлять не менше 350 млрд дол. США, що в 1,5 рази перевищує ВВП країни за 2021 рік (рис. 5.5). За альтернативними оцінками, загальні витрати на реконструкцію складуть від 750 млрд до 1,1 трлн дол. США, або приблизно 500-700% ВВП України за 2019 рік. При цьому в Україні у 2024 році очікується щонайменше 2–кратне зростання бідності і вище – за умови ескалації війни та ослаблення енергетичної та продовольчої безпеки України [14].

Джерело: сформовано автором за даними дослідження та спостережень (2009–2024 pp.).

Рис. 5.5. Динаміка сукупного державного боргу і ВВП України (млн грн)

Нинішню ситуацію в ЄС, пов'язану з різким зростанням споживчих цін та значним відставанням темпів зростання зарплат від темпів інфляції, експерти вже назвали європейською «кризою вартості життя» (Cost-of-living crisis). Проте як показують розрахунки Центру моніторингу процесів конвергенції в ЄС (EU Convergence Monitoring Hub), що функціонує при Європейському фонді для покращення умов життя та праці (Єврофонд), за останні десятиліття Євросоюз досяг висхідної конвергенції – покращення показників країн – членів ЄС поряд із скороченням відмінностей між ними як в економічному, так і в соціальному вимірах. Почати рух у цьому напрямі Україні доцільно із втілення рекомендацій Міжнародних асоціацій, згідно яких Україні

насамперед необхідно визначити власне бачення бажаних змін у процесі євроінтеграції, сформулювати відповідні критерії та з'ясувати, які підходи політики ЄС (і загалом країн розвинутого Заходу) можуть виявитися найбільш доцільними для цього [350]. Формулювання національного бачення бажаних соціальних змін та його інституційне втілення мають бути в числі перших завдань післявоєнної політики України, орієнтованої на забезпечення якості життя [351]. Практика багатьох країн доводить, що саме економічна безпека є необхідною, хоча й недостатньою, враховуючи інституційні, демографічні, екологічні та інші аспекти, умовою забезпечення соціальної якості життя. Європі доведеться подвоїти поточний рівень і темпи допомоги Україні в 2024 році (рис. 5.6).

Джерело: сформовано автором за даними дослідження World Bank [352].

Рис. 5.6. Допомога Україні у відсотках до ВВП

Реінтеграція була постійним завданням для України з моменту поразки Росії під Києвом у перші місяці війни і стала ще важливішою після успішного контрнаступу українських військ восени 2022 р. та наступу на Курську область. Потреби у відновленні звільнених районів значні. Серед них: розмінування та ліквідація шкоди довкіллю, надання соціально-психологічної допомоги постраждалим групам населення, повернення та реінтеграція біженців та внутрішньо переміщених осіб, боротьба з торгівлею людьми (включаючи

³⁵⁰ Sabato, S., Vanhercke, B., & Guio, A.-C. (March 10, 2022). A “Social Imbalances Procedure” for the EU: towards operationalisation. *European Trade Union Institute*. URL: <https://www.etui.org/publications/social-imbalances-procedure-eu>

³⁵¹ Kundes, O. M. (2016). Rosiiska ahresiiia v konteksti yevrointehratsiinoho kursu Ukrainy [Russian aggression in the context of Ukraine’s European integration course]. *Molodyi vchenyi*, 12(40), 112–116. URL: <http://repository.rshu.edu.ua/id/eprint/4244/>

³⁵² Himmelfarb, A. (Ed.) (2023). *Ukraine rapid damage and needs assessment: February 2022 – February 2023*. World Bank Publications. URL: <http://surl.li/oskvvy>

викрадення дітей та їх вивезення до Росії) та притягнення до відповідальності порушників міжнародного гуманітарного права та прав людини [353]. Ці потреби відображені у десяти проектах, які наразі реалізуються в рамках програми підтримки України (табл. 5.6).

Одним із ключових кроків на шляху до членства держави в НАТО є підписання програми дій між Альянсом та країною-кандидатом, відомої як «План дій щодо членства». Станом на 2023 рік, така угода була підписана лише з Боснією і Герцеговиною. Зважаючи на успішний приклад Фінляндії та Швеції в цьому контексті, прискорений процес вступу до НАТО є можливим, однак необхідно ретельно врахувати всі аспекти, що супроводжують цей процес. Так, 29 червня 2022 року на зустрічі НАТО у Мадриді главами держав та урядів була прийнята нова Стратегічна концепція Північно-Атлантичного альянсу, в якій був прописаний план і для України. У документі позначено п'ять сфер для реалізації оборонного потенціалу НАТО: ядерні озброєння, звичайні сили та засоби, протиракетна оборона, космічні та кібернетичні засоби [354].

Таблиця 5.6

Проекти, які реалізуються в рамках Програми підтримки України станом на 29 серпня 2024 р.

<i>Проект</i>	<i>Бюджет (євро)</i>	<i>Дата початку</i>	<i>Дата закінчення</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>
Зміцнення потенціалу України щодо реагування у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з хімічними речовинами	1 268 123	1 листопада 2022	31 травня 2025
Підвищення готовності систем фінансового моніторингу України до боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням терористичних загроз	458 851	1 листопада 2022	31 травня 2025
Підтримка відновлення навколишнього середовища з акцентом на створення національного потенціалу України в галузі гуманітарного розмінування	2 130 768	1 лютого 2023	31 травня 2025

³⁵³ Semenets-Orlova, I., Kushnir, V., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., & Rudenko, M. (2023). Organizational development and educational changes management in public Sector (Case of public administration during war time). *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), e01699. URL: <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1699>

³⁵⁴ Підоричева, І. Ю. (2022). Науково-технологічне та інноваційне співробітництво між Україною та Європейським Союзом: перспективи і стратегічні напрями розвитку. *Економіка України*, 65(2), 50–74.

Продовження таблиці 5.6

1	2	3	4
Підтримка національних зацікавлених сторін у підвищенні доступності конституційного правосуддя	1 070 000	1 листопада 2022	31 червня 2025
Забезпечення судового захисту прав людини, другий етап	1 980 058	1 червня 2024	1 червня 2025
Екологічний моніторинг війни в Україні та стратегія відновлення	821 694	1 червня 2022	31 червня 2025
Зміцнення потенціалу національних зацікавлених сторін з надання соціальної та психологічної допомоги людям в умовах війни та в ході пост-конфліктного відновлення	1 400 283	1 червня 2022	31 червня 2025

Джерело: сформовано автором на основі даних [355].

Як основні противники в Стратегії НАТО названі Росія, Китай, Іран, Сирія та Північна Корея, які узагальнено названі авторитарними суб'єктами, що кидають виклик інтересам, цінностям та демократичному способу життя держав-членів НАТО. При цьому вказано, що противники використовують, перш за все, гібридні методи, що включають зловмисні гібридні та кібероперації, а також дезінформацію, що завдає шкоди безпеці Північноатлантичного альянсу. Тому багато держав-членів НАТО заявили про постачання Україні летальної зброї, насамперед протитанкових керованих ракет та переносних зенітно-ракетних комплексів.

Упродовж тривалого часу розвиток соціальної складової Європейського Союзу відбувається в контексті реалізації європейської політики соціальної якості, яка ґрунтується на принципах соціального миру, рівності, справедливості, добробуту та покращення якості життя населення. Необхідність впровадження підходу соціальної якості в Україні зумовлена зобов'язаннями, які виникли в рамках Угоди про асоціацію з ЄС, а також статусом України як кандидата на вступ до Євросоюзу. Російська військова агресія, що розпочалася 24 лютого 2022 року, стала серйозною перепоною на шляху суспільного розвитку України за принципами соціальної якості. Об'єктивні обставини вимагають, щоб поступовий перехід до цієї політики в Україні планувався та реалізовувався вже у післявоєнний період, з урахуванням соціальних і гуманітарних наслідків війни, макроекономічних можливостей країни та планів її відновлення через соціально-економічну реконструкцію. Однак, навіть у ході війни

³⁵⁵ Semenets-Orlova, I., Kushnir, V., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., & Rudenko, M. (2023). Organizational development and educational changes management in public Sector (Case of public administration during war time). *International Journal of Professional Business Review*, 8(4), e01699. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i4.1699>

необхідно шукати можливості для відновлення та інтеграції елементів соціальної якості там, де це дозволяють фізичні й ресурсні обставини. Основними напрямками для цих зусиль є сфери зайнятості та соціального захисту, які сприятимуть поступовому забезпеченню соціальної якості життя в Україні залежно від тривалості післявоєнного відновлення.

У цьому контексті сучасний досвід Європи заслуговує на особливу увагу, оскільки відновлення України після війни відбуватиметься в надзвичайно складних умовах. Крім того, концепція соціально-економічної конвергенції, яка спрямована на зменшення розривів між країнами ЄС, також поширюється на Україну як кандидата на вступ до Європейського Союзу. У зв'язку з цим можна вважати, що адаптація ефективних інструментів європейської політики соціальної якості (як попередніх етапів, так і особливо актуальних сьогодні) стане важливим елементом у процесі відновлення української економіки після війни. Такий підхід може додатково стимулювати активну участь Європейського Союзу у цьому процесі, сприяючи швидшому й ефективнішому повоєнному відновленню.

5.4. Етика війни та мирного врегулювання

Тема війни та мирного врегулювання є однією з найдавніших і водночас найактуальніших у філософії. Від часів античних мислителів (як-то Платон чи Арістотель) і до сучасних дослідників, питання про моральні межі війни та можливості встановлення справедливого миру викликало жваві дискусії. У цьому контексті російсько-українська війна (враховуючи її особливий історичний, політичний і моральний контекст) надає новий імпульс для переосмислення класичних етичних підходів до війни та миру.

Філософські підходи до етики війни, зокрема теорії «справедливої війни» (*jus ad bellum*, *jus in bello*) та «пацифізму», сьогодні потребують глибшого аналізу в світлі нових реалій, що виникли в результаті цього конфлікту. Російське вторгнення в Україну, його наслідки для міжнародного права, а також питання відповідальності за злочини війни (зокрема геноцид, депортації та руйнування цивільної інфраструктури) ставлять перед нами низку складних етичних дилем, які неможливо вирішити, спираючись лише на традиційні концепції.

Не менш важливим є питання мирного врегулювання. Як досягти

справедливого миру, коли сторона-агресор не визнає своїх злочинів і продовжує політику терору? Чи може мир бути справедливим без покарання за воєнні злочини та відновлення справедливості для жертв агресії? У цих умовах поняття миру повинне бути переосмислене не як відсутність війни, а як стан, який передбачає повну відповідальність агресора та відновлення прав і свобод постраждалих (що, зрештою, є основою справедливого світового порядку).

Етика війни та мирного врегулювання є багатогранною темою, що охоплює різні аспекти моральних дилем під час конфліктів. Сучасні дослідники приділяють значну увагу перегляду традиційних концепцій справедливої війни та адаптації їх до нових викликів, таких як гібридні війни, медіа-вплив та економічні санкції.

Так, Фроу аналізує традиційні підходи до етики війни, підкреслюючи, що сучасні конфлікти, зокрема гібридні війни, розмивають межі між війною і миром, створюючи нові виклики для моральних оцінок [356, с. 145]. Міністер підтримує цей підхід, розглядаючи, як глобальні питання прав людини впливають на моральну легітимність ведення війни. Вона наголошує на необхідності врахування глобальних етичних стандартів при аналізі військових конфліктів, особливо з огляду на права людини [357, с. 250].

Погляд Бабича гармонійно поєднується з цими дослідженнями, оскільки він також підкреслює важливість індивідуальної відповідальності в умовах війни та стверджує, що сучасні філософські підходи допомагають краще зрозуміти моральні дилеми під час конфліктів [358, с. 15]. Ця ідея резонує з роботою Зембиласа, який досліджує не лише питання справедливої війни, а й справедливого миру, зосереджуючи увагу на відновленні прав жертв через етику турботи [359, с. 3]. Його підхід доповнює дослідження Бабича, пропонуючи більш широку перспективу не лише на ведення війни, а й на її завершення.

Ці моральні дилеми набувають нового змісту у контексті застосування економічних санкцій, які досліджує Елліс. Дослідниця стверджує, що традиційна теорія справедливої війни не здатна

³⁵⁶ Rowe, H. (2022). The ethics of war and peace: An introduction. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003275466>

³⁵⁷ Minister, S. (2024). The ethics of war. In *How to think ethically about global issues* (pp. 245–271). Springer Nature Switzerland. https://doi.org/10.1007/978-3-031-56510-6_12

³⁵⁸ Babić, J. (2023). War ethics and war morality: An introduction. *Conatus-Journal of Philosophy*, 8(2), 11–63. <https://doi.org/10.12681/cjp.36208>

³⁵⁹ Zembylas, M. (2024). Making sense of “ethics” of war: Just war, just peace, and ethic of care. *Journal of Bioethical Inquiry*, 1–5. <https://doi.org/10.1007/s11673-024-10366-8>

належним чином оцінити моральний бік санкцій, які мають серйозні наслідки для цивільного населення. Її робота розширює рамки означеної дискусії, зосереджуючись на нових формах агресії, що не вписуються в класичні моделі військового конфлікту [³⁶⁰, с. 410]. Ці ідеї, своєю чергою, продовжуються в дослідженні Чапи, який звертає увагу на етичні аспекти «сигналізації» у війні, зокрема інформаційних маніпуляцій та дезінформації. Його аналіз підкреслює, як нові методи війни змінюють моральне розуміння конфліктів та підривають традиційні концепції ведення війни [³⁶¹, с. 730]. Таким чином, робота Чапи тісно пов'язана з дослідженням Елліс, оскільки обидва автори піднімають питання нових форм агресії та їх етичних наслідків. Штайнгофф, своєю чергою, цікавиться правовим виміром до цієї дискусії, досліджуючи, як сучасна теорія справедливої війни співвідноситься з питаннями права та законності. Зазначений дослідник підкреслює важливість поєднання моральних та правових аспектів у оцінці конфліктів, що резонує з дослідженням Фроу, яка також акцентує на необхідності оновлення етичних норм з урахуванням нових викликів [³⁶², с. 2303]. Форстер та Тейлор продовжують цю тему, захищаючи т. зв. «мінімалістичний підхід» до етики війни та миру. Вони стверджують, що обмежені етичні рамки можуть бути більш ефективними у запобіганні надмірній ескалації конфліктів. Їх позиція перегукується з дослідженням Штайнгоффа, який підкреслює важливість правових обмежень у веденні війни [³⁶³, с. 93].

Нейджел, розглядаючи моральні виклики сучасної війни, підкреслює, що розвиток нових технологій створює нові етичні дилеми. Його робота підсилює аргументи Штайнгоффа та Форстера з огляду на необхідність модернізації етичних та правових підходів до війни [³⁶⁴, с. 60].

Цібраліч додає до дискусії аспект впливу війни на глобальні відносини, зосереджуючи увагу на етичних рішеннях під час війни,

³⁶⁰ Ellis, E. (2021). The ethics of economic sanctions: Why just war theory is not the answer. *Res Publica*, 27(3), 409–426. <https://doi.org/10.1007/s11158-020-09483-z>

³⁶¹ Chapa, J. O. (2023). The ethics of signaling in war. *Ethical Theory and Moral Practice*, 26(5), 725–742. <https://doi.org/10.1007/s10677-023-10379-z>

³⁶² Chapa, J. O. (2023). The ethics of signaling in war. *Ethical Theory and Moral Practice*, 26(5), 725–742. <https://doi.org/10.1007/s10677-023-10379-z>

³⁶³ Forster, E., & Taylor, I. (2022). Asking the fox to guard the chicken coop: In defense of minimalism in the ethics of war and peace. *Journal of International Political Theory*, 18(1), 91–109. <https://doi.org/10.1177/1755088220985882>

³⁶⁴ Nagle, W. J. (1960). *Morality and modern warfare*. Highly Publishing LLP.

які можуть впливати на формування міжнародних відносин. Його робота продовжує ідеї Форстера та Тейлора, звертаючи увагу на важливість мінімізації етичних втручань, щоб уникнути глобальних наслідків [³⁶⁵, с. 31].

Акопян, аналізуючи етику медіа під час війни, вивчає, як журналістика може впливати на сприйняття війни та формування моральних оцінок конфліктів. Її дослідження розширює етичну дискусію, порушену Чапою, оскільки обидва автори розглядають вплив інформаційних технологій та медіа на етику війни [³⁶⁶, с. 5].

Бейкер, Блек, Герберт та Кінг фокусуються на практичних етичних дилемах, з якими стикаються військові під час конфліктів. Їх робота пов'язана з аналізом Нейджела, оскільки обидві досліджують нові моральні виклики, що виникають в умовах сучасних воєнних дій [³⁶⁷, с. 198].

Вілкс доповнює дискусію, розглядаючи взаємозв'язок релігії та етики у війні. Його робота співзвучна з дослідженням Зембиласа, оскільки обидва автори досліджують, як релігійні або моральні принципи можуть впливати на формування етичних підходів до війни та миру [³⁶⁸, с. 375].

Нарешті, Ховлетт і Лазаренко досліджують етичні аспекти виробництва знань під час війни. Вони піднімають питання відповідальності дослідників і журналістів за морально відповідальне висвітлення воєнних конфліктів, що перегукується з роботою Акопян щодо етики медіа під час війни [³⁶⁹, с. 722].

Продовжуючи дискусію щодо етики виробництва знань під час війни, Блекер досліджує питання травми та етики в українських літературних представленнях війни на Донбасі. Він аналізує, як літературні твори можуть допомагати осмислювати моральні наслідки війни через призму параполеміки – писемних суперечок, які зачіпають питання етики та травми. Його робота пов'язана з дослідженням

³⁶⁵ Cibralic, B. (2023). Influence, war, and ethics. *Journal of National Security Law & Policy*, 14(1), 29–54. <https://jnslp.com/2024/01/20/influence-war-and-ethics/>

³⁶⁶ Akopian, K. A. (2023). Media ethics in wartime: Military journalism during the Ukrainian-Russian war. Publishing House Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-270-8-1>

³⁶⁷ Baker, D. P., Black, R., Herbert, R., & King, I. (2023). Ethics at war: How should military personnel make ethical decisions? Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003312925>

³⁶⁸ Wilkes, G. R. (2021). Ethics, religion and human/e limits in war. *Religija i tolerancija*, 19(36), 369–380. <https://doi.org/10.18485/rit.2021.19.36.9>

³⁶⁹ Howlett, M., & Lazarenko, V. (2023). How and when should we (not) speak?: Ethical knowledge production about the Russia-Ukraine war. *Journal of International Relations and Development*, 26(4), 722–732. <https://doi.org/10.1057/s41268-023-00305-2>

Ховлетта і Лазаренка, оскільки обидва автори звертають увагу на етичні проблеми у представленні війни, однак Блекер акцентує більше на культурному та літературному аспектах, тоді як Ховлетт і Лазаренко зосереджуються на медійному та академічному висвітленні [³⁷⁰, с. 20].

Таким чином, усі ці роботи об'єднані спільною метою – дослідженням сучасних етичних викликів війни, що виникають як на полі бою, так і в інформаційному просторі та академічній спільноті. Вони підкреслюють важливість перегляду традиційних етичних моделей та адаптації їх до нових форм агресії та впливу в умовах сучасних конфліктів.

Теорія «справедливої війни» (*jus ad bellum*) історично формувалася як інструмент для визначення умов, за яких війна може вважатися морально виправданою. Основні критерії справедливої війни (правомірна причина, легітимна влада, останній засіб, розумна перспектива успіху) сьогодні особливо актуальні в контексті російсько-української війни, яка вже з перших днів свого розгортання продемонструвала всі ознаки агресивної, геноцидної війни. Зокрема, у відповідь на широкомасштабне вторгнення та спроби анексії територій, український збройний опір відповідає класичним засадам справедливої війни, оскільки має на меті захист державного суверенітету, територіальної цілісності та прав людей на існування.

Російська агресія (починаючи з анексії Криму у 2014 році та подальшого розв'язання збройного конфлікту на сході України) не лише порушує фундаментальні міжнародно-правові норми, такі як заборона застосування сили (стаття 2 Статуту ООН), але й має ознаки геноцидних дій проти українського народу, як це підтверджують численні випадки насильницьких депортацій, масових убивств, руйнування цивільної інфраструктури та систематичних порушень прав людини. Таким чином, спротив Україні є не просто політичним чи стратегічним рішенням, а моральним імперативом, оскільки ігнорування такої агресії могло б призвести до катастрофічних наслідків як для самого українського народу, так і для міжнародного порядку в цілому.

Згідно з принципом легітимної влади, право на ведення війни повинно належати суверенній державі або міжнародно визнаній владі. Україна, будучи незалежною державою, має не лише моральне, але й юридичне право на захист свого населення від агресії, що

³⁷⁰ Blacker, U. (2022). Writing around war: Parapoleemics, trauma, and ethics in Ukrainian representations of the war in the Donbas. *East/West*, 9(1), 17–35. <https://doi.org/10.21226/ewjus706>

підтверджено численними міжнародними правовими актами. Крім того, на практиці український уряд демонструє відповідальне використання цього права, активно співпрацюючи з міжнародними інституціями та намагаючись дотримуватися міжнародного гуманітарного права в ході оборонних операцій.

Принцип останнього засобу також повністю реалізований у випадку збройного спротиву України. До початку активної фази війни Україна роками намагалася врегулювати конфлікт мирним шляхом через дипломатичні інструменти, зокрема, в рамках Мінських угод та інших форматів. Однак, Росія систематично ігнорувала ці ініціативи, використовуючи переговори як засіб для затягування конфлікту та зміцнення власних позицій. У результаті збройний опір став єдиним засобом, який Україна могла застосувати для захисту своїх національних інтересів та гарантування свого існування.

Крім того, критерій розумної перспективи успіху, що є важливим в етичному вимірі війни, також підтверджується у випадку українського спротиву. Незважаючи на початкову військову перевагу Росії, єдність українського народу, підтримка міжнародної спільноти та вдало розроблена оборонна стратегія – через властивий кумулятивний ефект – продемонстрували реальні можливості для перемоги та відновлення територіальної цілісності. Це, зі свого боку, робить український спротив не лише морально обґрунтованим, але й стратегічно виправданим, відповідаючи тим самим основним принципам (засадам) концепції справедливої війни.

Таким чином, у контексті російсько-української війни концепція справедливої війни надає чіткі моральні аргументи для виправдання збройного опору з боку України. Захист від агресії, яка має геноцидні риси, відповідає критеріям справедливої війни і є етично обґрунтованим, оскільки спрямований на захист фундаментальних прав людини, прав нації, міжнародного правопорядку та загального миру у світі.

Російсько-українська війна розгорнула перед світовою спільнотою цілу низку етичних викликів, які загострюють питання сучасних міжнародно-правових норм. Зокрема, явище «гібридної війни», що, як відомо, поєднує військові дії з економічними, інформаційними та кібернетичними атаками, демонструє те, як традиційні уявлення про війну і мир (поширені після Нюрнберзького процесу) вже не є адекватними для сучасних викликів. Це явище підриває здатність міжнародного права належно регулювати

конфлікти, що призводить до моральної кризи. У цьому розділі нами буде досліджено філософські підходи до вирішення цієї проблематики: акцент припадатиме на аналіз та зіставлення критичних поглядів різних мислителів.

З одного боку, класична концепція «справедливої війни», яку підтримує, зокрема, Майкл Уолцер, сконцентрована переважно на військових аспектах конфліктів, тобто на питаннях легітимності початку війни та морально виправданих способах її ведення. Уолцер обстоює думку, що війна може бути морально виправданою лише тоді, коли вона спрямована на захист від агресії або на відновлення справедливості.

Однак, на думку критиків (зокрема, сучасного філософа Сьюзен Шнайдер), підхід Уолцера надто обмежений, оскільки він не враховує розмаїття нових форм агресії (які не обов'язково проявляються у вигляді прямої військової інтервенції). Гібридна війна, що включає інформаційні атаки, пропаганду та економічні санкції, порушує цю традиційну дихотомію «війни та миру», оскільки такі та подібні форми агресії можуть бути значно менш видимими, але не менш руйнівними для суверенітету та безпеки держави.

Російсько-український конфлікт є яскравим прикладом того, як гібридна війна впливає на міжнародне право. Використання Росією дезінформаційних кампаній та кібератак (наприклад, підрив критичної інфраструктури через кібершпигунство) ставить під сумнів традиційні критерії ведення війни та мирного врегулювання. Філософи, як-от Хелен Фродшам, зазначають, що сучасні міжнародні угоди, такі як Статут ООН, були розроблені для врегулювання конфліктів між державами, які дотримуються традиційних військових рамок. Проте, у світі гібридних війн, ці норми стають неефективними, оскільки агресор може використовувати невійськові методи для досягнення своїх цілей, не підпадаючи під класичні критерії агресії.

Тут варто згадати також погляди Карла фон Клаузевіца, котрий розглядав війну як «продовження політики іншими засобами». У контексті гібридної війни ця теза набуває нового звучання: війна більше не є виключно військовим явищем, вона стає всеосяжним інструментом політичного тиску, що включає не лише військові дії, але й економічні санкції, кібернетичні атаки, пропаганду і дипломатичні маневри. Проте, на наше міркування, критика Клаузевіца у сучасному контексті виникає через нехтування моральним виміром таких дій: чи можна вважати легітимною агресію,

що поєднує економічні та інформаційні атаки, які спричиняють величезні гуманітарні наслідки?

Водночас інші мислителі, як-от Джудіт Батлер, піднімають питання про те, як гібридна війна впливає на поняття відповідальності. Ця відома філософія акцентує на тому, що в умовах сучасних конфліктів відповідальність стає розмитою: низка форм агресії є опосередкованими та важко піддаються доказуванню в умовах належної правової процедури. Хто несе відповідальність за дезінформаційні кампанії, що підривають демократичні інститути? Як притягнути до відповідальності державу, яка використовує кібератаки для порушення прав людини, якщо ці дії не підпадають під традиційні категорії військової агресії? Філософські концепції справедливої війни не можуть дати відповіді на ці питання, оскільки вони базуються на застарілих уявленнях про війну та конфлікт.

У свою чергу, філософ Габріель Альмонд висуває тезу про те, що криза міжнародного права в умовах гібридної війни може спричинити ерозію глобального морального порядку. Він стверджує, що міжнародне право має бути адаптоване до нових реалій, інакше агресори, як Росія, продовжуватимуть користуватися його прогалинами для досягнення своїх цілей. Проте, проти цієї позиції виступає Джон Роулз, який у своїй праці «Міжнародне право народів» обґрунтовує, що будь-які зміни у правових нормах повинні базуватися на загальних принципах справедливості, щоб уникнути легітимізації дій агресорів. Зміна правових норм, на думку Роулза, не може бути реактивною; вона повинна виходити з фундаментальних етичних підстав, що ґрунтуються на взаємному визнанні прав і свобод народів.

Таким чином, російсько-українська війна, в умовах якої Росія використовує гібридні методи агресії, вимагає переосмислення не лише міжнародного права, але й філософських підходів до війни та конфлікту. Традиційні погляди, такі як Уолцерівська теорія справедливої війни або підходи Клаузевіца, стикаються з критикою сучасних мислителів, які вказують на необхідність розширення розуміння війни та агресії. Водночас спроби адаптувати міжнародне право до нових викликів можуть викликати ще більші етичні дилеми, особливо в контексті легітимізації нових форм агресії.

Мирне врегулювання після війни – це не лише припинення бойових дій; це, по суті, складний і багатогранний етичний процес, який включає в себе (поміж іншого) досягнення справедливості, відновлення порушених прав жертв і забезпечення відповідальності

тих, хто вчинив воєнні злочини. У філософських колах точиться безліч дискусій щодо того, що можна вважати справедливим миром, особливо якщо розглядати це питання крізь призму російсько-української війни. Зокрема, проблема справедливості після війни (*jus post bellum*) потребує нових підходів у контексті масштабних злочинів, таких як геноцидні дії та масові порушення прав людини, які супроводжують цей конфлікт.

Одним із ключових мислителів у дискусії про справедливий мир є Джон Роулз. У своїй праці “*The Law of Peoples*” він стверджує, що післявоєнне врегулювання має ґрунтуватися на взаємоповазі між народами й забезпеченні справедливості як фундаменту для відновлення міжнародного порядку. На думку Роулза, мир, який не передбачає відновлення прав постраждалих та не визнає відповідальності за воєнні злочини, не може бути вважаний справедливим. Для України це означає, що будь-яке мирне врегулювання з Росією повинно включати (і це безсумнівно важливо) не тільки припинення вогню, а й відповідальність за злочини агресора, компенсації за завдану шкоду, а також гарантії безпеки й суверенітету на майбутнє.

Однак, проти такого підходу висловлюються інші філософи. Наприклад, Ганс Кельзен, який розглядав міжнародне право як інструмент забезпечення миру, вважав, що післявоєнні переговори повинні насамперед бути спрямовані на досягнення стабільного міжнародного порядку, навіть якщо це потребуватиме компромісів щодо справедливості. На його думку, надмірний акцент на покаранні агресора може призвести до загострення конфлікту, оскільки такі держави можуть сприймати це як загрозу для свого існування. Тому Кельзен допускає, що мир, який не вимагає жорстких умов для Росії, але передбачає дипломатичне вирішення, може бути кроком до стабілізації регіону.

Критики цього підходу, серед яких і Сьюзен Нейман, наполягають, що примирення без справедливості насправді не знижує ризику нових конфліктів. Навпаки, воно підриває моральні засади міжнародного порядку, оскільки мир, без належної відповідальності за злочини, є фіктивним. Нейман наводить приклад Нюрнберзького трибуналу, який показав, що справедливе покарання воєнних злочинців є ключовим елементом для відновлення довіри між націями. В українському контексті це питання набуває особливого значення, оскільки безкарність агресора може створити небезпечний прецедент для майбутніх конфліктів.

Окремо варто згадати тему відновлення прав жертв і відшкодування збитків. Ірис Маріон Янг у своїх працях зазначає, що справедливість після війни має включати не лише покарання винних, але й відновлення гідності постраждалих, яке передбачає компенсацію за матеріальні й моральні втрати. Це включає (зокрема) відшкодування збитків для біженців, відбудову міст та інфраструктури, а також правову допомогу жертвам воєнних злочинів. Для України це може означати великі програми реабілітації внутрішньо переміщених осіб та забезпечення правосуддя для тих, хто постраждав від жорстоких дій агресора.

Нарешті, варто звернути увагу на питання гарантій безпеки та запобігання новим конфліктам, які є важливою складовою будь-якого мирного врегулювання. Філософ Еммануель Левінас підкреслює, що мир – це не просто відсутність війни, а стан «постійного піклування про іншого». В контексті міжнародних відносин це означає необхідність створення механізмів колективної безпеки, які б запобігли повторенню агресії. Для України це може означати необхідність реформування міжнародних безпекових структур, таких як ООН чи НАТО, які не змогли запобігти початку конфлікту.

Тож, в українському випадку досягнення справедливого миру потребує не лише припинення військових дій, але й створення умов для відновлення порушених прав, відшкодування збитків та гарантування безпеки в майбутньому.

Отже, філософські підходи до етики мирного врегулювання підкреслюють, що справедливість після війни не може бути досягнута шляхом простого припинення конфлікту. Мир повинен базуватися на відновленні прав постраждалих, покаранні агресора, відшкодуванні шкоди та гарантіях безпеки для запобігання новим агресіям. Відмова від цих принципів, як показують філософські дебати, ризикує створити фіктивний мир, що підриває моральні засади міжнародного порядку й відкриває шлях до нових конфліктів та несправедливостей.

У цьому дослідженні ми проаналізували філософські підходи до етики війни та мирного врегулювання в контексті російсько-української війни, зосереджуючи увагу на моральній легітимності збройного спротиву агресії, кризі міжнародного права та гібридних конфліктів, а також на етиці справедливого миру після війни.

Перший проаналізований сюжет показав, що збройний опір України є виправданим з погляду класичної теорії «справедливої війни», оскільки він відповідає всім критеріям моральної

правомірності – від захисту національного суверенітету до дотримання принципів міжнародного гуманітарного права. Війна Росії проти України є агресією, що супроводжується геноцидними діями, і тому український спротив є не лише політичною необхідністю, але й етичним імперативом.

Своєю чергою, другий проаналізований нами сюжет продемонстрував, що гібридна війна, яку веде Росія, кидає виклик традиційним філософським і правовим підходам до ведення війни. Агресія, що включає інформаційні та кібернетичні атаки, підриває класичні концепції війни та миру, а також ставить під сумнів ефективність сучасного міжнародного права. У відповідь філософи пропонують різні моделі адаптації міжнародних норм до нових форм конфліктів, проте це вимагає глибшого перегляду основ міжнародного порядку.

Остання розглянута тема підкреслює, що справедливий мир неможливий без повного відновлення прав жертв, притягнення агресорів до відповідальності та створення надійних механізмів безпеки. Важливо розуміти, що мирне врегулювання повинно включати не лише дипломатичні домовленості, а й конкретні заходи, спрямовані на реабілітацію постраждалих, відшкодування збитків і запобігання повторенню агресії в майбутньому. Якщо ці елементи будуть ігноровані, мир ризикує стати лише формальним – «фіктивним», як кажуть, – що, у свою чергу, може призвести до нових конфліктів і підриву морального порядку на глобальному рівні.

Таким чином, російсько-українська війна ставить перед нами безліч етичних питань, що потребують перегляду традиційних філософських концепцій щодо війни, миру та справедливості. Сучасна філософія війни повинна не лише давати відповідь на питання про моральну виправданість воєнних дій, але й брати до уваги нові форми агресії, які з'являються у наш час, а також розуміти потребу в справедливому постконфліктному врегулюванні. Лише комплексний підхід до вирішення цих проблем може забезпечити тривалий і стабільний мир, який буде справедливим для всіх сторін конфлікту.

5.5. Трансформація безпекових загроз на прикладі країн Африки: військово-політичні та економічно-інвестиційні фактори

Африка – регіон, багатий на різні корисні копалини, характеризується жакливими умовами життя для населення в країнах з тоталітарним режимом. Під час і після деколонізації Африки не припинялася боротьба за вплив у регіоні. Адже політична слабкість новостворених держав сприяла посиленню впливів різних іноземних країн. Попри деколонізаційні процеси, які формально тривали з 1950 по 2011 рік, можна стверджувати, що частина африканських держав досі є частково колоніально залежними. Проте змінилась форма зі звичайних колоній на сильно залежні або маріонеткові держави, також додалися актори, які беруть участь в поділі впливу в боротьбі за африканські ресурси. Наразі в різний спосіб в неокolonізації беруть участь: США, Китай, Франція, Росія, Великобританія. Неокolonіація специфічно впливає на регіон, з одного боку – це розвиток регіону за рахунок інвестицій, з іншого – це отримання дешевих ресурсів у великій кількості державами, які здійснюють свій вплив на країни регіону. Аналіз іноземного впливу на африканський регіон дозволить виділити перспективні напрями розвитку відносин України з африканськими країнами в післявоєнний період відновлення країни.

Дослідженням питань неокolonізації Африки переважно займаються іноземні науковці: Тімоті С. Річ та Стерлінг Реккер [371], Чжен Л. [372] вивчають китайсько-африканські відносини, Джон Ігбого Ебе та Меттью Тугуд Алеке [373] обґрунтовують проблему відставання Африки після незалежності, що пов'язана з неокolonіалізмом. Українськими науковцями досліджувана тематика майже не досліджена, проте є ґрунтовні дослідження стосовно деколонізаційних процесів в Африці, зокрема: Я.Ю. Куранда та В.О. Прудько [374] розглядають політичний аспект процесу деколонізації в країнах Африки; Л. Немець, І. Кучер та Ю. Кандиба [375] досліджують географічні аспекти поширення неокolonіалізму в Африці.

³⁷¹ Understanding Sino-African Relations: Neocolonialism or a New Era? URL: <https://www.jstor.org/stable/43111515>

³⁷² Zheng L. Neo-colonialism, ideology or just business?: China's perception of Africa. *Global Media and Communication*, 2010, 6(3), 271-276

³⁷³ Neo-colonialism in Africa: A shut eye in an open world URL: <http://credencepressltd.com/journal/uploads/archive/201915656773879565842301.pdf>

³⁷⁴ Процес деколонізації в країнах Африки: політичний аспект. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/styd_visnuk/visnuk_stud_tov_23_2020.pdf#page=32

³⁷⁵ Немець Л.М., Кучер І.І., Кандиба Ю.І. Географічні аспекти поширення неокolonіалізму в Африці. *Часопис соціально-економічної географії*, 2009, № 7

Метою дослідження є аналіз безпеково-військових та економічно-інвестиційних інструментів впливу на африканські країни іноземних держав, що вони використовують у боротьбі за ресурси.

Специфікою африканських країн є те, що досі в боротьбі за ресурси інші країни використовують найманців та армії. Африка надзвичайно багата на корисні копалини та займає лідируючі місця в світових рейтингах:

- 1-е місце за запасами марганцю, хромових руд, бокситів, золота, платиноїдів, кобальту, алмазів, фосфоритів;
- 2-е – за запасами руд міді, азбесту, урану;
- 3-є – за запасами нафти, газу, руд ртуті, стибію, флюориту;
- 4-е – за запасами залізних руд.

Значні також запаси руд титану, ванадію, нікелю, бісмуту, літію, берилію, олова, вольфраму, коштовних каменів та ін. Крім цього, на континенті є значні поклади енергоносіїв: нафти, вугілля та урану [³⁷⁶].

В поєднанні з поступливими до впливу урядами країни Африки перетворюються на арену геополітичної боротьби. Автор бачить два підходи, з якими працюють іноземні уряди за вплив в Африці: це безпеково-військовий та економічно-інвестиційний.

Безпеково-військовий вплив країн світу на африканський регіон

В ході дослідження розглянуто вплив російських, британських, німецьких, французьких та американських приватних військових компаній (ПВК) на країни африканського регіону.

Російські ПВК в Африці. Після розвалу СРСР неоімперські наративи перейшли до Росії. Африка стала регіоном, в якому продовжилася боротьба між США та Росією. Так, найвпізнаванішою російською ПВК, яка присутня в африканських країнах, є ПВК «Вагнер». Хоча номінально ця структура є приватною, насправді вона управляється з Москви. Найманці дислокуються в: Судані, Мозамбіку, ЦАР, Малі, Лівії та на Мадагаскарі. Вони підтримують владу в країні, надають консалтингові послуги та тренують військові урядові сили та повстанські групи для дестабілізації в регіоні.

У 2017 році з'явилися перші згадки про найманців ПВК «Вагнер» в Судані. Ціллю їх перебування було захистити золото-, ураново- та діамантововидобувні копальні. Після державного перевороту в Судані 2021 року підтримка Росією військової адміністрації, створеної в Судані, стала більш відкритою. Російсько-суданські зв'язки разом із діяльністю «Вагнера» продовжували розширюватися навіть після вторгнення Росії в Україну в 2022 році, що призвело до засудження з

³⁷⁶ Африканські країни: економіко-географічна характеристика. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/geograf/23528/>

боку США, Великої Британії та Норвегії. Група Вагнера отримала вигідні концесії на видобуток. За 16 кілометрів (10 миль) від міста Абідія, на північному сході Судану, багатого золотом, було створено російський золотий рудник, який вважався форпостом групи Вагнера. Далі на схід «Вагнер» підтримував спроби Росії побудувати військово-морську базу в Червоному морі. Він використовував регіон Дарфур на заході Судану як плацдарм для своїх операцій в інших сусідніх країнах: Центральноафриканській Республіці, Лівії та деяких частинах Чаду. Геологи, пов'язані з «Вагнером» компанії Meroe Gold, також відвідали Дарфур, щоб оцінити його урановий потенціал [377].

Про діяльність ПВК в Лівії стало відомо в 2018 році, коли з'явилися військові бази на підтримку фельдмаршала Халіфи Хафтара, який очолює Лівійську національну армію (ЛНА). Заявлялось, що найманці займаються підготовкою особового складу ЛНА. За підтримки найманців у 2019 році ЛНА досягла значного прогресу на півдні країни, швидко захопивши кілька міст, включно з містом Сабха та нафтове родовище Ель-Шарара, найбільше нафтове родовище Лівії.

У 2018 році найманці розгорнулись в Центральноафриканській Республіці (ЦАР). Згідно з The New Yorker, група також контролює «значну частину лісової промисловості та керує мережею золотих і алмазних копалень», а за словами «старшого чиновника розвідки США», ЦАР тепер є «проксі-державою» групи «Вагнера». У той же час «французький військовий чиновник» поскаржився журналісту Джошуа Яффа: «Вони насправді не забезпечують стабільність і навіть не так успішно борються з групами повстанців. Те, що вони роблять – це захищають уряд, що є при владі, і свої економічні інтереси» [378].

Після приходу в Малі у 2021 році військової хунти до країни прибули військові радники Росії, також державі надали 4 гелікоптера Мі-17. Напередодні цих подій уряд Малі збирався підписати угоду з ПВК «Вагнер» [379, 380, 381, 382].

Британські ПВК в Африці. Garda World – це не зовсім ПВК у звичному розумінні. Garda World Africa базується на заснованій у 2002 році CEO компанії Sandline International нової компанії Aegis

³⁷⁷ From Russia With Love': A Putin Ally Mines Gold and Plays Favorites in Sudan. URL: <https://www.nytimes.com/2022/06/05/world/africa/wagner-russia-sudan-gold-putin.html>

³⁷⁸ Inside the Wagner Group's Armed Uprising. URL: <http://surl.li/nfnps12019>

³⁷⁹ З чого складається та чим підживлюються російські впливи в Африці. URL: <https://tyzhden.ua/z-choho-skladaetsia-ta-chym-pidzhivlyuutsia-rosijski-vplyvy-v-afrytsi/>

³⁸⁰ росія створює військові бази у 6 країнах Африки. URL: https://defence-ua.com/news/rosija_buduje_vijskovi_bazi_v_shesti_krajinah_afriki_nimetska_rozvidka-1352.html

³⁸¹ In Africa, Here's How to Respond to Russia's Brutal Wagner Group. URL: <https://www.usip.org/publications/2023/04/africa-heres-how-respond-russias-brutal-wagner-group>

³⁸² UK joins calls on Mali to end alleged deal with Russian mercenaries. URL: <http://surl.li/nfnqh>

Defence Services. Як Sandline, так і Aegis працювали в Африці. Aegis, як продовження компанії Sandline, є британською приватною військовою та приватною охоронною компанією з офісами в Афганістані, Об'єднаних Арабських Еміратах, Іраку, Саудівській Аравії, Лівії, Сомалі та Мозамбіку. 13 жовтня 2015 року компанію було придбано за \$130,725,000 плюс сума прибутку. Покупець компанія Garda World на основі нової покупки створила відгалуження Garda World Africa, яке слугує для розширення своєї стратегічної експансії в Африці та на Близькому Сході. Компанія надає наступні послуги з безпеки та управління ризиками: фізична безпека, рішення реагування на надзвичайні ситуації, охорона із собаками, сигналізація та засоби безпеки, послуги відстеження, управління готівкою, кризовий менеджмент, консалтингові послуги, безпека подорожей, управління об'єктами, можливості підтримки в боротьбі з COVID-19.

У 2016 році GardaWorld придбала Ultimate Security Tanzania Limited і KK Security і тепер працює як окремий бренд у Танзанії. Маючи понад 3700 клієнтів і понад 8500 співробітників служби безпеки, GardaWorld зараз є найбільшою охоронною компанією в Танзанії [383, 384, 385, 386].

Крім GardaWorld, діє й інша британська приватна військово-безпекова компанія: Erinys International. У 2002 році була створена Erinys South Africa після придбання бізнесу з оцінки ризиків Strategic Concepts Pty Ltd, компанії, заснованої Шоном Клірі (колишнім південноафриканським дипломатом). Erinys International має дочірні компанії у Великобританії, Південній Африці, Демократичній Республіці Конго та Республіці Конго та асоційовані компанії в Іраку та Нігерії. Проте на даний момент про діяльність компанії інформації не має.

Німецькі ПВК в Африці. Asgaard – German Security Group – німецька приватна військова компанія, заснована в 2007 році. В травні 2010 р. було підписано контракт між компанією та сомалійським політиком Ахмадом Галадідом Абдінуром Дарманом, що визвало

³⁸³ US\$130 725 000 plus an earnout amount. Acquisition of the Aegis Group with Operations in Africa and the Middle East. URL: <https://seguinracine.com/en/mergers-and-acquisitions-highlights/>

³⁸⁴ Wagner's customers will have to adjust to new leadership. URL: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2023/08/31/wagners-customers-will-have-to-adjust-to-new-leadership>

³⁸⁵ GardaWorld acquires Ultimate Security Tanzania. URL: <https://www.investafrica.com/member-insights/gardaworld-acquires-ultimate-security-tanzania>

³⁸⁶ Spicer calls Sierra Leone affair 'ethical'. URL: http://news.bbc.co.uk/1/hi/special_report/1998/05/98/arms_to_africa_row/207586.stm

дискусії в німецькому уряді. Проте укладення контракту призвело до подальших конфліктів, наприклад, через те, що уряд Німеччини підтримав тимчасовий уряд Сомалі, серед іншого, в рамках навчальної місії Європейського Союзу в Уганді. Але німецька компанія Asgaard мала забезпечити претензії Дармана на владу і таким чином діяти проти інтересів Німеччини.

Конфлікт з урядом не зіграв на руку компанії та призвів до розслідування і зміни вектору діяльності в Африці. Ця компанія в основному працює в Судані, Лівії, Мавританії та Єгипті [³⁸⁷, ³⁸⁸].

Французькі ПВК та військові сили в Африці. Французький аспект військового впливу на африканські країни характеризувався більшою жорсткістю, адже французький уряд не соромиться використовувати, як ПВК, так і свої Збройні Сили. Франсафрика – регіон субсахарської Африки, який після деколонізації залишився під потужним впливом Франції та досі є сферою її інтересів. До сфери інтересів Франції в Африці входять такі країни, як: Сенегал, Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо, Того, Бенін, Нігер, Малі, Гвінея. В країнах був постійний чи тимчасовий контингент французьких військових та/чи представників безпекової компанії GEOS group. Всі країни, в яких перебуває французький контингент мають величезні природні багатства: у Габоні є ліси, нафта і газ, у Нігері - уран, у Гвінеї - найбільші у світі поклади бокситів. Також можна зазначити про те, що в цьому регіоні окрім французького наявні також російські та британські ПВК [³⁸⁹, ³⁹⁰, ³⁹¹].

Американські ПВК та Збройні Сили в Африці. Загалом участь військового контингенту США в Африці була обмежена перший раз під час операції ООН в Сомалі (1992), вдруге – під час громадянської війни в Лівії (2015). Окрім цього, не можна забувати про військові бази США, які знаходяться в Джибуті, Нігері, Камеруні, Тунісі та Кенії.

ПВК AirScan. AirScan була причетна до використання зброї Пентагону для операцій по боротьбі з повстанцями в Уганді, а також для повстанців у Судані, які борються з режимом Хартума. AirScan був найнятий урядом Анголи наприкінці 1997 року для спостереження за нафтовими установками, які належали компанії Chevron, у регіоні

³⁸⁷ ASGAARD German Security Guards.URL: <https://www.asgaardsg.de/en-gb/newpage>

³⁸⁸ Mercenary armies in Africa.URL: <https://www.dw.com/en/the-rise-of-mercenary-armies-in-africa/a-61485270>

³⁸⁹ Перевороти у Західній Африці. До чого тут Франція? URL: <https://www.dw.com/uk/perevoroti-u-zahidnij-afriki-do-cogo-tut-francia/a-66695185>

³⁹⁰ Війна за Африку: Франція прогавила російський гібридний наступ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3745885-vijna-za-afriku-francia-progavila-rosijskij-gibridnij-nastup.html>

³⁹¹ GEOS Groupe ADIT. URL: <https://www.groupegeos.fr/group>

Кабінда – регіоні, де Ангола всього за кілька тижнів до цього розпочала наступ на Конго.

Наступним етапом дослідження є аналіз *економічно-інвестиційного впливу на країни Африки у боротьбі за ресурси*.

Китай – країна далекого сходу, катехон комунізму, який надзвичайно зацікавлений в африканських ресурсах. Суттєво політика Китаю, щодо Африки змінилась на початку ХХ ст. оскільки Китай прагне стати світовим лідером. Характеризується політика своєю агресивністю в регіоні й оцінкою Африки не більше ніж, як сировинний придаток світу. Крім того, прагнення Китаю до опанування Африки полягає в можливості лобювання африканськими країнами інтересів Китаю в ООН та інших світових організаціях після грошового стимулювання урядів країн Китаєм [³⁹²]. За даними China-Arab Cooperation Forum [³⁹³] в період з 1999 до 2004 рік Китай в 5 разів збільшив обсяги імпорту африканської нафти з 724 до 3,530 десятків тисяч тон.

Наразі Китай забезпечує з Африки близько 31% імпортової потреби в нафті. Китайські державні енергетичні компанії стають посередниками зовнішньої політики Китаю в таких місцях, як Африка, де навмисно стираються межі між політичним впливом та бізнесом. Китайські компанії порівняно пізно почали розвідку і видобуток нафти в Африці. Проте наразі хвиля інвестицій Китаю в нафтовий сектор Африки включає деякі з найбільших проєктів на континенті. Наприклад, на початку 2009 CNPC (China National Petroleum Corporation) підписала контракт на 5 мільярдів доларів з урядом Нігерії на розробку великого нафтового родовища Агадем, яке, як стверджується, містить понад 300 мільйонів барелів нафти.

У 2004 році Китай активізував роботу в нафтовому секторі Анголи, де завдяки пропозиції позики уряду Анголи в розмірі 2 млрд доларів та бажанню придбати частку в нафтопереробному заводі Lobito отримав постачання нафти обсягом 10 000 барелів на добу. В лютому 2006 Ангола стала основним експортером нафти в Китай, випередивши Саудівську Аравію (вона покривала 14 % загального імпорту нафти в Китай за даними швейцарської Petromatrix GMBH (PG), в той час коли Китай імпортував 2,12 млн тонн сирої нафти з Анголи).

Один із найперших відомих контактів з Нігерією для налагодження енергетичних зв'язків відбувся в січні 2000 року, коли

³⁹² Paper presented by Wu Lei, professor of International Relations at Yunnan University, Kunming, China, at the China-Arab Cooperation Forum (CACF) in Beijing on December 12-13, 2005

³⁹³ Paper presented by Wu Lei, professor of International Relations at Yunnan University, Kunming, China, at the China-Arab Cooperation Forum (CACF) in Beijing on December 12-13, 2005

тодішній міністр закордонних справ Китаю Тан Цзясюань очолив делегацію урядовців до Абуджі. Центральними для обговорень були участь Китаю в нафтовій промисловості Нігерії та розширення оборонної співпраці. Відповідно до повідомлень, отриманих у той час, делегація КНР наполягала на укладенні багатомільйонного контракту для своєї компанії China Geological Engineering Company (CGEC) у нафтовій промисловості Нігерії [³⁹⁴].

Критично важливим для економічних успіхів Китаю в Африці було використання державних банківських установ країни. В основі агресивного викупу іноземних ресурсних компаній, запасів корисних копалин і енергії та великих інституційних інвестиційних проєктів у нафтовому та інфраструктурному секторах континенту лежить фаланга державних фінансових агентств, які підтримуються величезними національними резервами накопиченої ліквідності – понад 2 трильйони доларів США, готових миттєво вийти на світовий ринок. Ці організації включають Китайський банк розвитку (CDB), Промисловий і комерційний банк Китаю (ICBC), Китайську міжнародну торговельну та інвестиційну корпорацію (CITIC), Китайську корпорацію експортно-кредитного страхування (CECIC), Sinosure та Китайський експортно-імпортний банк, керівники яких тісно співпрацюють з китайськими нафтовими корпораціями в сфері укладення фінансових угод за бажаними субсидованими процентними ставками.

China Exim Bank надав відкриту лінію дешевого кредиту на суму 1,2 мільярда доларів США CNPC та її дочірній компанії PetroChina з метою розвідки та придбання за кордоном. CITIC Resources, дочірня компанія CITIC, яка спеціалізується на інвестиціях в енергетичні та природні ресурси, також тісно співпрацює над укладенням нафтових угод за участю китайських нафтових компаній у кількох африканських країнах, особливо в Чаді та Нігерії.

Інша стратегія, яку використовують китайські фінансові установи для сприяння торгівлі та інвестиціям, полягає в купівлі закордонних банків, які мають великий африканський слід, через філії та клієнтуру. У жовтні 2007 року Промислово-комерційний банк Китаю (ICBC), найбільший банк у світі за ринковою вартістю, придбав 20 відсотків акцій південноафриканського Standard Bank Group Ltd. за 5,4 мільярда доларів. Standard, який працює у 18 африканських країнах, лідирує серед усіх банків за африканськими позиками і має активи майже в 120 мільярдів доларів США. Китай доповнив цю покупку придбанням частки в британському банківському домі Barclays. Використовуючи

³⁹⁴ Китай планує побудувати військово-морську базу в Африці – The Wall Street Journal. URL: <http://surl.li/nfnqu>

активи China Investment Corp. на 200 мільярдів доларів, Китай заплатив 3 мільярди доларів за частку в американській інвестиційно-банківській компанії Blackstone. Потім Blackstone допоміг CDB придбати частку вартістю 7 мільярдів доларів у Barclays Bank, провідному африканському банку Сполученого Королівства, який займає панівні позиції в таких ресурсних державах, як Нігерія, Південна Африка, Замбія та Зімбабве. Ці закупівлі гарантують Китаю доступ до потужних інтересів у фінансовому товаристві ключових африканських країн і сприяють інвестиціям через не двосторонні угоди між урядами [³⁹⁵].

Крім того, з 2007 року діє Китайсько-Африканський фонд розвитку (CADF). З моменту заснування фонд інвестував 400 мільйонів доларів США у понад 20 проєктів, пов'язаних з розвитком інфраструктури та енергетичного сектору в Африці, зокрема: Малаві – бавовняний проєкт; Гана – електростанція 560 000 кВт; Ефіопія – скляний завод; Єгипет – Суецький торговий парк; Ліберія – обговорювані проєкти включають сільське господарство та будівництво; Нігерія – торгова зона Лахіш; Зімбабве – хромітовий проєкт [³⁹⁶].

КНР розбудовує культурні та освітні зв'язки з Африкою, зокрема, через Інститути Конфуція. Це афілійовані з урядом КНР установи, покликані розповсюджувати китайську мову та культуру. На червень 2019 року в 44 африканських країнах діяло 59 таких освітніх закладів. Крім того, з 2011 року впроваджується проєкт «Норе» («Надія») з побудови загальноосвітніх шкіл для африканських дітей [13].

США. Стратегічна мета USAID/SA (Агентство США з міжнародного розвитку/Південної Африки) на 2020-2025 роки полягає в тому, аби регіон став більше інтегрованим, процвітаючим і самозабезпеченим [³⁹⁷] (рис. 5.7).

³⁹⁵ Two-thirds of US money for fossil fuel pours into Africa despite climate goals. URL: <http://surl.li/nfnqd>

³⁹⁶ The Role of China's Financial Institutions. URL: https://www.ide.go.jp/English/Data/Africa_file/Manualreport/cia_11.html

³⁹⁷ Unity Resources Group. URL: <https://web.archive.org/web/20110728143054/http://www.unityresourcesgroup.com/protective-security.html>

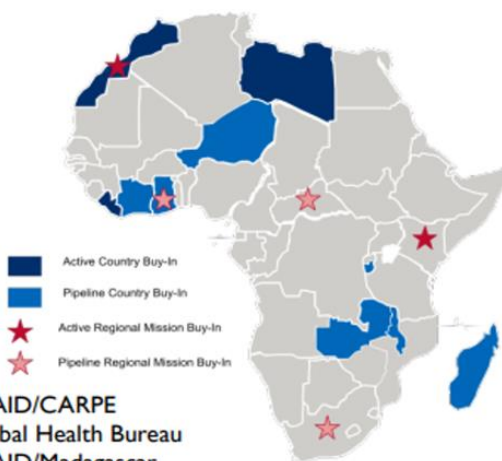
USAID BUY-INS: Geographic Reach

ACTIVE BUY-INS (9)

- USAID/Middle East Regional
- USAID/Kenya East Africa
- USAID/Liberia
- USAID/Libya
- USAID/Morocco
- AFR/Health
- AFR/WASH
- DDI/GenDev
- DDI/Innovation, Technology, and Research

PIPELINE BUY-INS (11)

▪ USAID/Zambia	▪ USAID/CARPE
▪ USAID/Malawi	▪ Global Health Bureau
▪ USAID/Southern Africa	▪ USAID/Madagascar
▪ USAID/West Africa	▪ USAID/Ghana
▪ USAID/Niger	▪ USAID/Côte d'Ivoire
▪ USAID/Burundi	

Джерело: USAID Africa Trade and Investment: Quarter 2 Year 1 Progress Report^[398]

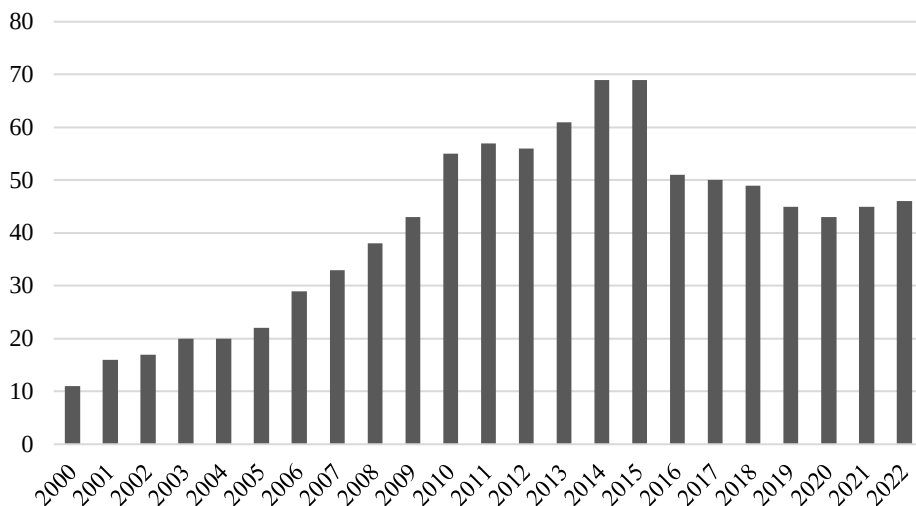
Рис. 5.7. Графічне зображення Африканських країн залучених до проєктів USAID

USADF (United States African Development Foundation) надає грантовий капітал, допомогу в розбудові потенціалу та створює можливості для розвитку, зростання та масштабування африканських підприємств і підприємців, які покращують життя та засоби до існування. За останні п'ять років (2017-2021) USADF каталізував економічне зростання коштом сільського господарства за допомогою грантового капіталу в розмірі 62 мільйони доларів США для підтримки понад 465 сільськогосподарських кооперативів і агробізнесів у виході на самозабезпечення, підвищенні продуктивності та доходів дрібних фермерів, а також підвищенні продовольчої безпеки для понад 3,4 мільйона людей. USADF є компонентом глобальної ініціативи уряду

³⁹⁸ USAID Africa Trade and Investment: Quarter 2 Year 1 Progress Report. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/ATI_Q2Y1_Quarterly_Report_Executive_Summary.pdf

США з боротьби з голодом і продовольчою безпекою. Наразі програма активна в Кенії, Малі, Нігері, Нігерії, Сенегалі та Уганді [³⁹⁹, ⁴⁰⁰].

США, як і Китай, багато інвестують в електропроекти. Наприклад, партнерство під керівництвом уряду США Power Africa об'єднує колективні ресурси приватного сектору, міжнародних організацій розвитку та урядів з усього світу для розширення доступу до енергії та подолання енергетичної бідності в Африці на південь від Сахари (рис. 5.8).

Джерело: Foreign direct investment position of the United States in Africa from 2000 to 2022 [⁴⁰¹].

Рис. 5.8. Прямі інвестиційні позиції США в країни Африки з 2000 по 2022 рік

Ініціатива молодих африканських лідерів (YALI) є знаковою ініціативою Сполучених Штатів щодо інвестування в нове покоління африканських лідерів. Цей проект є важливим, адже США виступають в регіоні як ідеологи демократії та спонсори демократичного вибору. У 2010 році Білий дім і Державний департамент організували Президентський форум молодих африканських лідерів, який зібрав 115 молодих лідерів із 46 країн Африки на південь від Сахари до

³⁹⁹ USAID Africa Trade and Investment: Quarter 2 Year 1 Progress Report. URL: https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/ATI_Q2Y1_Quarterly_Report_Executive_Summary.pdf

⁴⁰⁰ Remilitarizing Africa for Corporate Profit. By John E. Peck. URL: <http://web.archive.loc.gov/all/20010920212641/http%3A//www.zmag.org/zmag/articles/oct00peck.html>

⁴⁰¹ Foreign direct investment position of the United States in Africa from 2000 to 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/188594/united-states-direct-investments-in-africa-since-2000/>

Вашингтона [402].

Мільярди доларів фінансування, надані Exim (Export-Import Bank of the United States) і DFC (Development Finance Corporation), які за останні п'ять років витратили 3,4 мільярда доларів на фінансування проєктів викопних копалин, таких як нафтові об'єкти у Гвінеї та Сенегалі та газопровід у Єгипті. Проте ці проєкти віталися деякими африканськими урядами як спосіб підвищити рівень життя та заробити на ресурсах [403].

У квітні «Prosper Africa» у партнерстві з USAID запустили Альянс «Africa Tech for Trade Alliance» і залучили близько 274 мільйонів доларів США на довгострокове фінансування доступного житла в Західній Африці. Спільно з USAID ініціатива «Процвітання Африки» започаткувала партнерство між покупцями та постачальниками по всьому континенту, запровадила Каталітичний інвестиційний фонд у партнерстві з дев'ятьма африканськими фондами та запустила «Континентальні послуги», які підтримують бізнес у максимізації можливостей відповідно до Закону про зростання та можливості в Африці (AGOA) та Африканської континентальної зони вільної торгівлі (AfCFTA) [404]. Загалом інвестиційну політику уряду США наразі можна назвати доволі м'якою порівняно з Китаєм. США стимулюють підприємців та уряди в Африці самостійно започатковувати проєкти й працювати над їх реалізацією з фінансовою підтримкою від США.

ЄС. Global Gateway Африка-Європа. Метою ініціативи є підтримати країни Африки в міцному, інклюзивному, зеленому та цифровому відновленні й трансформації шляхом: прискорення переходу на зелену енергетику та цифровізацію суспільно-політичних процесів, сталого зростання та створення пристойних робочих місць, зміцнення систем охорони здоров'я, удосконалення освіти й навчання.

Інвестиційний пакет буде реалізований через ініціативу «Команда Європи»: ЄС, його держави-члени та європейські фінансові установи працюватимуть разом, щоб підтримати конкретні та трансформаційні проєкти, спільно визначені в пріоритетних сферах. Загалом ЄС вже вклав 150 млрд євро інвестицій в регіон.

ЄС прагне активізувати співпрацю з країнами-партнерами для покращення потенціалу в галузі науки, технологій та інновацій, модернізації науково-дослідних та інноваційних об'єктів, зміцнення інноваційних екосистем та розширення науково-дослідної співпраці.

⁴⁰² Young african leaders initiative. URL: <https://yali.state.gov/about/>

⁴⁰³ US Interested in Africa Mining Investments, says American Official. URL: <https://www.voanews.com/a/us-interested-in-africa-mining-investments-says-american-official-/6566969.html>

⁴⁰⁴ FACT SHEET: Biden-Harris Administration Delivers on Major Trade and Investment Deals Following the 2022 U.S.-Africa Leaders Summit. URL: <http://surf.li/nfnpm>

14 жовтня 2022 року ЄС підписав грантову угоду на суму 100 мільйонів євро для Трастового фонду зниження бідності та сприяння економічному зростанню (PRGT) Міжнародного валютного фонду. Це дозволить МВФ надати позики з нульовим відсотком на суму близько 630 мільйонів євро країнам Африки, Карибського басейну та Тихоокеанського регіону (АСР), які мають право на інвестиції PRGT, і натрапляють на труднощі з платіжним балансом. Уможливлення доступного фінансування є ключовим для того, щоб допомогти цим країнам підтримувати макроекономічну стабільність в умовах економічної та продовольчої кризи, що погіршується російською воєнною агресією проти України. Внесок ЄС відображає прихильність ЄС до пошуку багатосторонніх розв'язань сьогоденних нагальних проблем і доповнює фінансові обіцянки країн-членів ЄС щодо спрямування внесків за спеціальними правами запозичення [405].

Росія. Ще за часів СРСР Москва намагалась впливати на Африку вбачаючи в ній ресурс для конкуренції з США. Росія ж повною мірою успадкувала імперські бажання вже неіснуючого СРСР. Характерною рисою впливу Росії на Африку є те, що в більшості випадків вона надає перевагу співпраці з недемократичними режимами. Водночас Росія відносно мало інвестує в Африку. Та попри ослаблення економічних зв'язків, російський вплив в Африці надалі зростає. Великою мірою він тримається на зброї бойовиків ПВК «Вагнер», втручаннях у вибори, дезінформації та обміну природних ресурсів на зброю в інтересах диктаторських режимів. Росії набагато дешевше спонсорувати недемократичні режими, гарантувати їм безпеку, натомість отримуючи доступ до природних ресурсів країни. Крім цього, росіяни велику увагу приділяють розхитуванню іноземного впливу та загалом дестабілізації в регіоні. Тренування терористичних угруповань для дестабілізації регіону одна з улюблених справ Москви, адже перші прецеденти з'явилися, ще за часів СРСР, коли в московських спеціальних військових закладах навчали «африканських колег». Приклад військового перевороту в Нігері та виступи проти присутності там французького контингенту під російськими прапорами є явною російською операцією проти впливу західних країн в регіоні. Тут також можна зазначити, що це був вже восьмий переворот в країнах, які знаходились під французьким впливом за останні 3 роки. Отже, можна припустити, що політикою Росії в регіоні є намагання витиснути західний вплив через підбурювання та спонсорування антизахідних наративів в регіоні. Залишається незрозумілим, чи має Москва узгоджену політику з Пекіном, спрямовану на протидію західним ініціативам в регіоні чи одного дня вони також стануть запеклими противниками в боротьбі за вплив в регіоні. Нарівні з ресурсами

⁴⁰⁵ ЄС-Африка: Інвестиційний пакет Global Gateway URL: <http://surl.li/nfnqn>

Москва бореться за вплив на лідерів, адже голосування африканських русофілів в ООН є показником ефективної політики та проросійської пропаганди в регіоні.

В ході дослідження можна зробити такі висновки: якщо комусь в боротьбі за африканські ресурси не вистачає інвестиційних і дипломатичних спроможностей, тоді для них використання ПВК є єдиним доступним варіантом. Ангола, Сьєрра-Леоне, країни G5 Sahel, Судан, Чад, Демократична Республіка Конго та ЦАР – африканські країни, які в минулому вдавалися до послуг приватних найманців. Очевидна кореляція між використанням військової сили (в тому числі і ПВК, адже більшість відстоюють інтереси країни реєстрації) та дипломатичною і інвестиційною роботою в регіоні. Вагоміші гравці, такі як США і КНР, швидше використовують політичний і дипломатичний тиск – інвестиції та забезпечення безпеки урядів африканських держав, проте навіть вони не мають кілька військових баз в регіоні. Ситуація з використанням військової сили ґрунтується на двох підставах: слабкість урядів африканських держав та багатство регіону на природні ресурси. Попри всі намагання Африканського Союзу зупинити використання військової сили в боротьбі за ресурси Африки, на нашу думку, ця боротьба буде тривати довго і участь в ній прийматиме все більше сторін. Наразі вже очевидна поступова втрата позицій Франції через її неспроможність ведення агресивної політики в регіоні та всі намагання захистити свій вплив, вона активно програє пропаганді та діяльності російських найманців (підігрівання антифранцузьких настроїв в Малі, Нігері, Буркіна-Фасо). Лобіювання інтересів країн на майданчику ООН, як показує приклад голосування дружніх для Росії країн, є доволі цінним ресурсом.

Загалом континент перетворюється на майданчик боротьби між Заходом і Сходом. Також вже очевидно, що захід поступово програє цю битву за нову африканську колонізацію. Європа та США беруть слабку участь у боротьбі за Африку, сподіваючись демократичними цінностями та інвестиціями в самозабезпечення країн Африки завоювати їхню підтримку. Китай з Росією чи без, буде посилювати свій вплив на регіон. Намагання стати гегемоном вимагає агресивної політики і Пекін може її вести.

Після завершення війни Україні будуть потрібні ресурси для відновлення економіки, інфраструктури, армії. Крім того, вже на сьогодні є багато українських військових, які не можуть продовжувати працювати. В Україні є декілька безпекових компаній (OMEGA CONSULTING GROUP, UPMC, G.R.O.N), які можуть надавати послуги за кордоном. Працюючи в безпековому сегменті Африки, Україна може вирішити одразу дві проблеми: перша – це забезпечення працевлаштуванням екс-військовослужбовців; друга – це забезпечення національних інтересів держави. Проте робота цих безпеково-

консалтингових компаній повинна відповідати рамкам як українського, так і міжнародного законодавства, аби підтримувати імідж України на високому рівні. Тому перспективами подальших досліджень є аналіз та модернізація зовнішньої політики України в країнах Африки.

Висновки до розділу 5

Вивчення міжнародного досвіду дозволило виявити, що післявоєнне відновлення країн завжди спиралося на комплексну підтримку міжнародної спільноти та одночасне проведення структурних реформ усередині держави. Для України такий досвід є надзвичайно цінним, адже він окреслює роль зовнішніх партнерів у фінансуванні, технічній допомозі та політичному супроводі процесів відбудови. Аналіз прикладів міжнародних програм і механізмів підтримки підтвердив необхідність інтеграції України у глобальні економічні й безпекові інституції як ключову умову довгострокової стабільності.

Особливу увагу приділено дослідженню діяльності міжнародних економічних інтеграційних об'єднань та торговельних організацій, які формують нові правила глобальної взаємодії. Показано, що активна участь України у таких об'єднаннях здатна прискорити її економічну інтеграцію та створити нові можливості для розширення зовнішньої торгівлі. Це, у свою чергу, сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної економіки та залученню іноземних інвестицій.

Геополітичні пріоритети України в контексті відносин з ЄС і НАТО визначають не лише стратегічний курс зовнішньої політики, а й впливають на внутрішні трансформації. Співпраця у сфері безпеки, оборони та економіки розглядається як фундамент для створення ефективної системи національної стійкості.

У науковій роботі наголошено також на важливості етичного виміру війни та мирного врегулювання. Це питання має універсальний характер і стосується як пошуку балансу між безпекою та гуманізмом, так і вироблення міжнародних норм, що регулюють поведінку держав у збройних конфліктах.

Дослідження трансформації безпекових загроз у країнах Африки показало, що комбінація військово-політичних факторів та економіко-інвестиційних інструментів визначає сценарії розвитку регіонів після конфліктів. Паралелі, проведені з українською ситуацією, дають змогу виявити загальні закономірності та використати позитивні елементи цього досвіду у власній відбудовчій стратегії.

Узагальнено можна стверджувати, що міжнародний вимір є невід'ємною складовою стратегії розвитку України. Лише поєднання

внутрішніх реформ та зовнішньої підтримки забезпечить умови для відновлення і стабільного зростання, а також для інтеграції країни у світову економічну й безпекову систему.

Використана література

1. Kocherov, M., Dzhyhora, O., Dykha, M., Lukianova, V., Polozova, V. Mechanisms of Post-War Economic Recovery in Ukraine: The Role of the International Community. *Economic Affairs* (New Delhi), 2023, 68(2), pp. 1311–

1321 <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:eaj&volume=68&issue=2&article=035>.

2. Ксендзук В.В., Дударєва І.В. Особливості функціонування окремих міжнародних економічних інтеграційних об'єднань в ХХІ столітті. Міжнародна науково-практична конференція «Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі»: Збірник тез. К.: НАУ, 2023. 273 с. С. 124-126.

3. Ксендзук В.В., Яцківська А.В. Способи уникнення економічних санкцій росією. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Національна безпека в умовах війни, післявоєнної відбудови та глобальних викликів ХХІ століття» (м. Житомир, 7-8 грудня 2023 року). – Житомир: Житомирська політехніка, 2023. – 567 с.

4. Ксендзук В.В. Міжнародні торговельні організації та їх роль в розвитку зовнішньої політики України в умовах воєнного стану. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 2023, 3 (17), С. 318-338. DOI: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-318-338>.

5. Джигора О.М. Геополітичні виклики та стратегічні пріоритети у відносинах України з ЄС і НАТО. Публічне управління і політика. №1. С. 45-52

6. Джигора О.М. Етика війни та мирного врегулювання: філософські підходи в контексті російсько-української війни. Філософія та управління. № 1. С. 55-63.

7. Ксендзук В.В., Власюк Т.О. Поліщук О.С. Неоколонізація Африки: безпеково-військовий та економічно-інвестиційний аспекти інструментів впливу іноземних держав. Економіка, управління та адміністрування, 4(106), 2023. С. 33–41. DOI:[https://doi.org/10.26642/ema-2023-4\(106\)-33-41](https://doi.org/10.26642/ema-2023-4(106)-33-41).

РОЗДІЛ 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ УРБАНІЗОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ: ПРИЧИНИ, ЕВОЛЮЦІЯ, НАСЛІДКИ

6.1. Міжнародні стандарти та правові інструменти розвитку урбанізованих територій

Сукупність загроз, які виникають на урбанізованій території та торкаються усіх сфер суспільного життя обумовлюють пошук нових концепцій розвитку міст та територій, які дозволили б врахувати потреби, інтереси та права людей, забезпечити розвиток та використати потенціал для подолання глобальних, національних та регіональних проблем. Розвиток та масштаби урбанізаційних процесів, а також загрози безпеці урбанізованих територій, національній безпеці, безпеці життєдіяльності жителів таких територій та загалом всього (сільського і міського) населення держави, що виникають, зокрема, і через відсутність належного публічно-управлінського впливу та відповідного державного регулювання, зумовлюють необхідність здійснення наукових розвідок у напрямі формування і реалізації державної політики гарантування безпеки урбанізованих територій через розробку механізмів державного управління впровадження сучасних концепцій розвитку міст та урбанізованих територій.

З цією метою, насамперед, доцільно розглянути сучасні концепції розвитку міст, урбанізованих територій:

1. По-перше, у контексті використання їх особливостей та потенціалу задля розвитку та подолання наслідків урбанізації.

2. По-друге, з позицій гарантування їхньої безпеки в умовах зовнішніх та внутрішніх загроз ключовим складовим середовищ життєдіяльності містян, системи безпеки урбанізованої території та системи національної безпеки в цілому.

На порядку денному міського розвитку у світі стоять питання формування, розвитку та впровадження концепцій, стратегій та адаптації успішних практик щодо подолання наслідків урбанізації у містах, гарантування розвитку та безпеки урбанізованих територій, а також створення умов для якісного, комфортного та гармонійного життя суспільства в цілому та людини у певному суспільстві, за певних умов, зокрема. Так, у 2022 році Міжнародний інститут охорони здоров'я «Мак-Кінсі» провів глобальне опитування щодо розуміння

суспільством здоров'я та факторів, які впливають на нього ^[406], у якому взяло участь приблизно 1000 респондентів з 19 країн світу. «За результатами дослідження загалом респонденти приділяли особливу увагу всім чотирьом вимірам здоров'я – фізичному, психічному, соціальному та духовному – приймаючи набагато ширший погляд, ніж системи охорони здоров'я в країнах, в яких вони живуть. Результати також показали, що відчуття здоров'я не обмежується відсутністю або наявністю захворювань, що вказує на те, що люди в усьому світі можуть більше зосередитися на тому, як вони можуть жити повноцінним і функціональним життям на своїх умовах».

Таким чином, результати опитування підтверджують фокус сучасної людини не лише на необхідності забезпечити достатній рівень свого фізичного здоров'я, а і на потребах якості та безпеки життєдіяльності.

«Уявлення про життя соціуму на певній території включає різні аспекти, які пов'язуються з усім ходом процесів історичного її освоєння.

Змінюється глобальна парадигма міського розвитку та сприйняття людини в соціумі, в місті, що обумовлює зміну пріоритетів та векторів національних систем публічного управління. Сучасна людина, особливо якщо це громадянин або житель розвинутих країн світу, насамперед, фокусується на забезпеченні свого комфорту, підвищенні якості життя, безпеки життєдіяльності, дотриманні прав і задоволенні потреб та інтересів. Комфорт та якість життя сучасної людини забезпечується шляхом ідентифікації її потреб, мотивів, особливостей поведінки, інтересів та вподобань, її стилю життя та світогляду, психології та сприйняття дійсності. Це стосується і жителів урбанізованих територій. Однак, процеси урбанізації, пов'язані зі стрімким збільшенням населення міст, перевантаженням основних систем міського господарства, обмеженістю ресурсів для реалізації відповідних практик тощо, обумовлюють складність реалізації підходу, що ґрунтується на ідентифікації та інтеграції потреб міських жителів та необхідності їхнього задоволення, задля забезпечення комфортного, безпечного та якісного їхнього життя, у процеси державної політики та державного управління. Якість, комфорт життя містян та їх безпеку доцільно розглядати як цілісний об'єкт стратегії забезпечення всебічного та збалансованого розвитку урбанізованих

⁴⁰⁶ Нове опитування Інституту охорони здоров'я McKinsey вивчає погляди жителів 19 країн на їх фізичне, психічне, соціальне і духовне здоров'я / McKinsey & Company. – 2022. URL: <https://www.mckinsey.com/mhi/our-insights/in-sickness-and-in-health-how-health-is-perceived-around-the-world>

територій, а не лише як сукупність індикаторів та показників результативності публічно-управлінських рішень.

Зважаючи на те, що проблеми економічного, екологічного, соціального, гуманітарного та інших характерів є інтенсивнішими на урбанізованих територіях та у містах як їхніх складових елементів, питання пошуку стратегій та механізмів подолання проблем знаходяться у фокусі міжнародної спільноти.

«З часу рішення про заснування програми ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат) минуло майже 40 років, відтоді актуальність міжнародного співробітництва у галузі розвитку поселень неухильно зростає. Конференції «Хабітат» відбуваються раз на 20 років і визначають глобальний порядок денний для політики у сфері розвитку населених пунктів на різних територіальних рівнях. Хабітат I відбувся 1976 р. у Ванкувері (Канада), Хабітат II – в 1996 р. у Стамбулі (Туреччина), Хабітат III – 2016 р. у Кіто (Еквадор). Ключові зустрічі ООН з питань сталого розвитку, такі як Всесвітній саміт зі сталого розвитку у 2002 р. та Ріо+20 у 2012 р., послідовно підтверджували основні положення Програми Хабітат»^[407].

Доцільно охарактеризувати міжнародну співпрацю Конференцій Хабітат та їх результати щодо стратегій подолання наслідків урбанізації, а також забезпечення розвитку та гарантування безпеки урбанізованих територій.

«Хабітат I» (Habitat I), 1976 р., Ванкувер (Канада) ^[408]. Передумовою організації Конференції Хабітат I були рекомендації Конференції Організації Об'єднаних Націй з питань навколишнього середовища та резолюцій Генеральної Асамблеї, зокрема резолюції 3128 (XXVIII), у якій країни світу висловили свою стурбованість надзвичайно складним становищем населених пунктів, особливо в країнах, що розвиваються. Складне становище пояснювалося соціальним, економічним та екологічним характерами погіршення життя суспільства. Якість життя визначено як передумова для повного задоволення основних потреб жителів населених пунктів, зокрема, це потреби у житлі, освіті, занятості, відпочинку, медичному обслуговуванні тощо. Натомість, економічний характер зниження якості життя полягає у несправедливому економічному зростанні, тобто існуванні проблем бідності, доступу до їжі, житла, гігієни, води,

⁴⁰⁷ Гукалова І.В. Якість життя як цільовий імператив концепцій міського розвитку: висновки для України /І.В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2018. – № 1. – С. 30–38.

⁴⁰⁸ Ванкуверська декларація про людські поселення А / Конференція ООН з питань населених пунктів (CONF.70), 31 травня 11 червня. – Канада, 1976. – 15 Розділ I – Документи ООН: Збір глобальних угод ООН. URL: <http://www.un-documents.net/van-dec.htm>

освіти, медичних та соціальних послуг, чистого повітря та безпечного навколишнього середовища в цілому. Соціальні, екологічні та економічні проблеми людських поселень полягають у посиленні нерівності умов життя, соціальній сегрегації, расовій дискримінації, безробітті, неосвіченості, розповсюдженні захворювань, руйнуванні соціальних зв'язків і традиційних культурних цінностей, а також зростанні потреб у необхідних для життя ресурсах – чистому повітрі, воді та землі. За результатами Конференції «Хабітат І» (1976 р.) було підписано Ванкуверську декларацію з населених пунктів, узгоджено та затверджено План дій ^[409], який, у свою чергу, містить рекомендації щодо національних дій за напрямками: політика та стратегії поселення; планування поселення; житло, інфраструктура та послуги; земельні ресурси; участь громадськості; інституції та управління.

За напрямом «Політика та стратегія поселення» Ванкуверського плану дій, що є частиною Ванкуверської декларації з населених пунктів, для урядів країн необхідно забезпечити формування та реалізацію справедливої державної політики населених пунктів, що сприятиме збалансованому розвитку територій країни. На Конференції Хабітат І зазначалося, що ідеології держав відображаються в їх національних політиках щодо людських поселень, що в свою чергу, ставало причиною для розкуркулення людей, надання їм привілеїв або ж застосування дискримінаційних заходів. Однак, проблематика зростання кількості населення та стрімкі темпи урбанізації обумовлювали перспективи зміни світу. Це стало викликом для органів публічної влади, світового співтовариства щодо необхідності формування адекватних стратегій людських поселень, у яких ресурси та унікальні можливості використовуються як генератори економічного розвитку та задоволення потреб.

Таблиця 6.1

**Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом
«Політика та стратегія поселення» Ванкуверського плану
дій (1976 р.)***

<i>Структура плану дій</i>	<i>Ключові рекомендації для урядів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Політика та стратегії поселення</i>	
Національна політика врегулювання	Всі країни повинні в терміновому порядку впровадити національну політику щодо населених пунктів, що втілює розподіл населення, пов'язану з ним економічну і соціальну діяльність
Людські поселення та розвиток	Національна політика щодо населених пунктів і навколишнього середовища повинна бути невід'ємною частиною будь-якої

⁴⁰⁹ План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>

Продовження таблиці 6.1

1	2
	національної політики економічного і соціального розвитку
Зміст національної політики людського врегулювання	Національна політика населених пунктів повинна концентруватися на ключових питаннях і передбачати основні напрямки дій
Більш справедливий розподіл	Політика людських поселень повинна забезпечувати розвиток населених пунктів шляхом використання більш справедливого розподілу переваг розвитку між регіонами; і забезпечивши вигоди та державні послуги однаково доступними для всіх груп
Стратегії розвитку населених пунктів	Національні стратегії людських поселень повинні бути чіткими, всеосяжними та гнучкими
Розподіл ресурсів	Поліпшення якості життя в населених пунктах повинно мати більш високий пріоритет при розподілі звичайних ресурсів, які повинні бути чітко розподілені між різними компонентами населених пунктів; це також вимагає планового використання дефіцитних ресурсів і мобілізації нових ресурсів, зокрема людських можливостей
Постійний огляд	Уряди повинні публічно звітувати про постійну оцінку умов людських поселень

Джерело: *складено автором за [410]

З цієї метою, уряди країн повинні обов'язково врахувати такі рекомендації:

- По-перше, фокусування на ключовій ролі людських ресурсів як агентів розвитку у процесах формування та реалізації державної політики;

- По-друге, інтегрована політика населених пунктів повинна ґрунтуватися на співпраці усіх рівнів влади, включати дії щодо збереження, відновлення та покращення навколишнього середовища як позитивного фактору економічного та соціального розвитку країни;

- По-третє, політика має базуватися на чіткому організаційному механізмі, де визначено функції кожного із суб'єктів щодо формування та реалізації такої політики;

- По-четверте, політика має забезпечувати зменшення диспропорцій умов та якості життя серед регіонів країни та між міською і сільською місцевістю, а також між різними соціальними та етнічними групами шляхом використання економічних, фінансових та юридичних стимулів розвитку регіонів (зокрема, неблагополучних або таких, що потребують інвестицій і розвитку), підтримки та поліпшення життя окремих суспільних груп (особливо це діти, люди похилого віку, особи з особливими потребами тощо);

- По-п'яте, політика повинна ґрунтуватися на принципах

⁴¹⁰ План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>

гнучкості, що передбачає її швидку адаптацію чи зміну векторів в умовах постійних змін, активну співпрацю органів влади з громадськістю, особливо це стосується інфраструктури територій, зокрема її транспортної, енергетичної, адміністративної та фінансової складових;

– По-шосте, використання та розподіл ресурсів виходячи з умов їх обмеженості та необмеженості суспільних потреб, що означає зміщення фокусу та використання людського потенціалу як ресурсу через використання підходу, де соціальні вигоди є основою впровадження та оцінки результатів політики, а також шляхом заохочення до самопомогі, організації міжрегіональної солідарності та освоєння нових джерел фінансування.

Доцільно зауважити, що важлива увага приділяється постійному моніторингу процесів формування та реалізації політики як на державному, так і на регіональному рівнях, що дозволить оцінити її результативність задля перегляду цілей та завдань на майбутнє. Наступним етапом Ванкуверського плану дій визначено «Планування поселень». Ключові рекомендації для урядів за кожним із пунктів даного етапу подано у таблиці 6.2.

Таблиця 6.2

**Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом
«Планування поселення» Ванкуверського плану дій (1976 р.)***

<i>Структура плану</i>	<i>Ключові рекомендації для урядів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Планування поселення	
Планування поселень у національному контексті	Планування поселень, екологічне планування і розвиток повинні відбуватися у межах економічного і соціального планування на національному, регіональному і місцевому рівнях
Моделі планування корінних народів	Планування поселень має відображати національні, регіональні та місцеві пріоритети та використовувати моделі, засновані на цінностях корінних народів
Наявність ресурсів	Планування поселень має ґрунтуватися на реалістичній оцінці та управлінні ресурсами, які реально та потенційно доступні для розвитку
Сфера національного планування поселень	Планування поселень на національному рівні має бути пов'язане з координацією тих розробок, заходів і ресурсів, які мають загальнодержавне значення. Це, зокрема, загальний розподіл населення, значення розвитку окремих галузей економіки, окремі складові інфраструктури
Регіональне планування для сільських територій	Планування сільських територій має бути спрямоване на стимулювання їх економічних і соціальних інститутів, поліпшення загальних умов життя, подолання недоліків розсіяного населення
Регіональне планування для мегаполісів	Планування для столичних регіонів має бути спрямоване на комплексний підхід до території, на яку впливає мегаполіс, і включати всі основні функції

Продовження таблиці 6.2

1	2
Сфера місцевого планування	Місцеве планування повинно бути пов'язане з соціальними та економічними факторами, а також розташуванням діяльності та використанням простору в часі
Удосконалення існуючих населених пунктів	Населені пункти повинні постійно вдосконалюватися – оновлення і відновлення існуючих населених пунктів повинні бути орієнтовані на поліпшення умов життя, функціональних структур і екологічних умов. Процес повинен поважати права і прагнення жителів, особливо суспільно вразливих, і зберігати культурні та соціальні цінності
Розширення міст	Розширення міст має плануватися в регіональних межах і координуватися з оновленням міст для досягнення відповідного рівня умов життя як в старих, так і нових районах
Нові населені пункти	Нові населені пункти повинні плануватися в регіональних межах для досягнення національних стратегій врегулювання і цілей розвитку
Окремі сільські поселення	Планування благоустрою окремих сільських населених пунктів має враховувати сучасну та очікувану структуру сільських професій, а також відповідний розподіл можливостей зайнятості, послуг та об'єктів
Планування сусідства	Планування мікрорайону має приділяти особливу увагу соціальним особливостям, а також наданню умов, послуг та комфорту, необхідних для повсякденного життя мешканців
Тимчасові поселення	Планування тимчасових населених пунктів має передбачати потреби громади, а також інтеграцію таких населених пунктів, де це доречно, у постійну мережу населених пунктів
Планування катастроф	Планування людських поселень повинно уникати відомих небезпек, які можуть призвести до стихійного лиха. Планування реконструкції після природних або техногенних катастроф має використовуватися як можливість підвищення якості всього населеного пункту, його функціонально-просторового характеру та навколишнього середовища
Поточні проблеми мобільних груп	Просторові, соціальні, економічні та культурні потреби мобільних груп повинні отримувати особливу увагу планування на місцевому, а також регіональному та національному рівнях
Процеси планування	Планування в будь-яких масштабах повинно бути триваючим процесом, що вимагає координації, моніторингу, оцінки та перегляду як для різних рівнів і функцій, так і зворотного зв'язку з постраждалими людьми

Джерело: *складено автором за [411]

За етапом «Планування поселення» у таблиці 6.2 зазначено ключові рекомендації для урядів країн. Планування ґрунтується на раціональному та ефективному використанні наявних ресурсів у процесі формування та реалізації державної політики щодо населених пунктів. Планування має враховувати особливості населених пунктів

⁴¹¹ План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>.

та варіативність їх реагування на заходи державної політики. У плані дій для урядів держав, за кожним пунктом етапу «Планування», визначено обов'язкові дії, що сприятимуть збалансованому розвитку. Такі дії охоплюють заходи щодо розвитку як сільської, так і міської місцевості. Зважаючи на предмет дослідження, доцільно охарактеризувати ті дії, що охоплюють більшою мірою урбанізовані території.

З позицій урбанізованих територій констатуються процеси зростання та розширення міст та, як наслідок, їх негативний екологічний вплив, що в свою чергу, вимагає відповідної державної політики. Органи публічної влади, у процесі формування та реалізації державної політики розвитку урбанізованих територій, повинні обов'язково враховувати взаємозв'язок між навколишнім середовищем, політичним, соціальним та економічним середовищами відповідної території, що обумовлює безперервний процес змін та необхідність зосереджуватися на конкретних проблемах таких територій у процесі планування.

На основі аналізу рекомендацій, які зазначені у Ванкуверському плані дій за напрямом «Планування поселення», визначено такі загальні підходи до політики планування населених пунктів:

1) державна політика планування має базуватися на єдиному підході до планування та розвитку населених пунктів, що сприятиме уникненню та/або вирішенню соціальних конфліктів та досягненню соціальної справедливості;

2) враховуючи, що особливості нації прослідковуються в особливостях умов життя населення, характері організації населених пунктів, державна політика повинна включати лише моделі, що базуються на цінностях корінного народу, та можуть бути адаптовані до відповідних суспільних потреб;

3) політика планування має ґрунтуватися на достовірній та повній оцінці наявних ресурсів, які є доступними та можуть бути використані для досягнення короткострокових, середньострокових та довгострокових цілей розвитку відповідно;

4) формування та реалізація регіональної політики розвитку територій має обов'язково узгоджуватися із загальнодержавними цілями з одного боку, а з іншого боку, державна політика має передбачати унікальні програми розвитку регіонів, які цього потребують або їх пріоритетних складових, наприклад, інфраструктури чи соціальної сфери тощо;

5) узгодження інтересів, потреб та пріоритетів розвитку сільських та міських територій. Зокрема, з позицій сільських територій

– це створення можливостей для працевлаштування, доступу до об'єктів соціальної інфраструктури, економічних та культурних об'єктів тощо, що, в свою чергу, дозволить забезпечити розвиток сільської місцевості як інструменту протидії тяжінню суспільства до великих міст та мегаполісів;

б) урахувуючи складний характер взаємозв'язку сільської місцевості та мегаполісів, необхідним є забезпечення ефективного комплексного регіонального планування, що включає:

- По-перше, визначення інституційного забезпечення реалізації заходів із планування;

- По-друге, модифікацію меж мегаполісів та, відповідно, суб'єктів місцевого самоврядування з урахуванням не лише природних меж таких населених пунктів, а і меж їхнього функціонування;

- По-третє, забезпечення сталих ланцюгів постачання продовольства, води, енергії, забезпечення транспортної системи, системи управління відходами, систем охорони здоров'я та освіти, а також охорони навколишнього середовища та системи контролю щодо його забруднення;

7) взаємозв'язок регіональної політики планування та розвитку населених пунктів із соціальними та економічними факторами відповідної території визначає необхідність врахування у державній політиці регіональних вимог і умов, основних стандартів, що відображають потреби суспільства та забезпечення розвитку регіональної інфраструктури;

8) удосконалення та модернізація територій має відповідати, з одного боку, суспільним запитам та полягати у поліпшенні умов їх життя, а з іншого боку, забезпечити збереження соціальної та культурної спадщини території;

9) розширення міст потребує врахування в державній політиці планування територій цієї тенденції через розробку нормативно-правової та законодавчої бази, інституційних, економічних та інформаційних механізмів державного управління процесами розширення та оновлення міст;

10) урахування варіанту планування нових міст у випадку недоцільності розширення та оновлення існуючих та, відповідно, використання можливостей таких міст для стимулювання розвитку слаборозвинених регіонів, застосування інноваційних концепцій та технологій, уникнення соціальних проблем існуючих міст, зокрема, соціальної сегрегації та ізоляції;

11) з позицій планування мікрорайонів у містах або населених пунктах, значна увага приділяється інтересам суспільних груп

(особливо дітям, їхнім батькам, людям похилого віку, особам з особливими потребами тощо) та їхній гармонізації, розвитку інфраструктури мікрорайону відповідно до запитів, а також розвитку добросусідства;

12) щодо тимчасових поселень, тобто таких, які виникають з метою тимчасової експлуатації ресурсів, будівельні табори або ж поселення, які виникають внаслідок надзвичайних ситуацій, спостерігається тенденція їхнього можливого довгострокового розвитку та трансформації їхнього первісного призначення, що, натомість, потребує їх поетапної інтеграції в існуючу мережу населених пунктів та оцінки їх соціальної та економічної життєздатності для цілей державного управління;

13) врахування потенційних загроз для територій техногенного та природного характерів, які можна спрогнозувати та розробити заходи щодо їхнього уникнення та/або мінімізації наслідків шляхом, по-перше, удосконалення технологій прогнозування наслідків катастроф, координації дій та ресурсів, а також побудови інституційної бази, що передбачає створення агенцій з відповідними повноваженнями для здійснення мінімізації наслідків катастроф та довгострокової реконструкції населеного пункту, а також забезпечення створення Національного фонду стихійних лих;

14) зважаючи на існування суспільних груп (у Плані дій їх позначено як мобільні групи), традиції і культури, яких засновані на регулярній зміні місця проживання, постійному переміщенні з території на територію (наприклад, роми), є необхідність у ідентифікації та врахуванні їхніх інтересів при впровадженні політики планування населених пунктів та територій як на місцевому, так і на регіональному та національному рівнях. Зокрема, через розробку механізмів ідентифікації таких груп, їх навчання та консультування; розробку механізмів надання їм медичних та освітніх послуг, забезпечення та/або надання допомоги з житлом, їжею, водою (відповідно до їхніх культурних цінностей), а також через механізми міжнародної співпраці у здійсненні та координації урядових дій;

15) з метою забезпечення збалансованого розвитку територій, державна політика планування має відповідати змінам зовнішнього та внутрішнього середовищ, а також враховувати зворотній зв'язок не лише між рівнями влади, а і з громадянськістю, професіоналами для цілей удосконалення існуючих підходів.

Таким чином, цей етап передбачає загальні підходи до розробки та впровадження стратегії та політики планування територій та населених пунктів задля забезпечення їх збалансованого розвитку.

Наступний напрям Ванкуверського плану дій «Житло, інфраструктура та послуги» та його ключові рекомендації для уряду за пунктами цього напрямку подано у таблиці 6.3.

Таблиця 6.3

Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом «Житло, інфраструктура та послуги» Ванкуверського плану дій (1976 р.)*

Структура плану дій	Ключові рекомендації для урядів
1	2
<i>Житло, інфраструктура та послуги</i>	
Комплексний підхід до об'єкта «Укриття», інфраструктури та послуг	Укриття, інфраструктура та послуги повинні плануватися комплексно і надаватися в послідовності, що відповідає обставинам
Об'єкт «Укриття», інфраструктура та сервіси як інструменти розвитку	Для задоволення основних потреб людини надання притулку, інфраструктури та послуг має бути спрямоване на досягнення понад усіх цілей національного розвитку
Стандарти для притулку, інфраструктури та послуг	Стандарти щодо притулку, інфраструктури та послуг повинні бути сумісними з місцевими ресурсами, бути еволюційними, реалістичними та достатньо адаптованими до місцевої культури та умов, а також встановлюватися відповідними державними органами
Проектування та технології для притулку, інфраструктури та послуг	Вибір проєктів і технологій для притулку, інфраструктури та послуг повинен відображати поточні вимоги, маючи можливість адаптуватися до майбутніх потреб і найкращим чином використовувати місцеві ресурси та навички та бути здатним до поступового вдосконалення
Енергія	Ефективному використанню енергії і різних її сумішей варто приділити особливу увагу при виборі конструкцій і технологій для населених пунктів, особливо взаємного розташування робочих місць і житла
Довгострокова вартість притулку, інфраструктури та послуг	При виборі альтернатив для притулку, інфраструктури та послуг варто враховувати їх соціальні, екологічні та економічні витрати та вигоди, включаючи майбутнє управління, технічне обслуговування та експлуатацію, а також капітальні витрати
Національна будівельна галузь	Особливу важливість будівельної галузі повинна визнавати кожна країна, а галузі повинна бути надана політична, фінансова та технічна підтримка, необхідна для досягнення національних та виробничих цілей щодо людських поселень
Будівництво неформальним сектором	Неформальний сектор повинен бути підтриманий у його зусиллях щодо надання притулку, інфраструктури та послуг, особливо для менш вигідних
Національна житлова політика	Національна житлова політика повинна бути спрямована на надання належного притулку та послуг групам з низьким рівнем доходу. Розподіл наявних ресурсів та надання переваг тим, хто найбільше потребує

Продовження таблиці 6.3

1	2
Допомога в самопомозі	Основна частина зусиль з житлової політики повинна складатися з програм та інструментів, які активно допомагають людям продовжувати надавати більш якісне житло для себе, індивідуально чи спільно
Інфраструктурна політика	Інфраструктурна політика повинна бути спрямована на досягнення більшої справедливості в наданні послуг та комунальних послуг, доступі до місць роботи та рекреаційних зон, а також на мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище
Водопостачання та утилізація відходів	Безпечне водопостачання та утилізація гігієнічних відходів повинні мати пріоритет з метою досягнення вимірюваних якісних і кількісних цілей, що обслуговують все населення, до певної дати: цілі повинні бути встановлені всіма країнами і повинні бути розглянуті майбутньою конференцією Організації Об'єднаних Націй з питань води
Поводження з відходами та запобігання забрудненню	У розвитку людських поселень якість навколишнього середовища повинна бути збережена. Забруднення варто запобігати шляхом мінімізації утворення відходів; відходи, яких не уникнути, повинні ефективно управлятися і за можливості перетворюватися на ресурс
Транспорт і зв'язок	Політика щодо транспорту та зв'язку повинна сприяти бажаним моделям розвитку для задоволення потреб більшості населення, забезпечувати розподіл заходів на користь масового транспорту та зменшувати затори та забруднення автотранспортом
Соціальні послуги	Надання охорони здоров'я, харчування, освіти, безпеки, відпочинку та інших основних послуг у всіх частинах країни має бути орієнтоване на потреби громади і отримати ефективний пріоритет у національному плануванні та плануванні розвитку та у розподілі ресурсів
Послуги для сільської місцевості	Уряди повинні розробити нові критерії інтегрованого планування сільських територій, щоб максимально можлива кількість розсіяних і розосереджених сільських поселень могла отримати вигоду від основних послуг
Реорганізація стихійних міських поселень	Уряди повинні зосередитися на наданні послуг та на фізичній та просторовій реорганізації стихійних поселень таким чином, щоб заохочувати громадську ініціативу та пов'язувати «маргінальні» групи з процесом національного розвитку
Відпочинок	Національні уряди повинні координувати та співпрацювати з зусиллями місцевих та регіональних органів влади та організацій у плануванні, розробці та реалізації закладів та програм дозвілля та відпочинку, для фізичної, розумової та духовної користі людей

Джерело: *складено автором за [412]

Житло, інфраструктура та послуги є ключовими елементами безпеки населених пунктів, відповідно якість життя населення, більшою мірою визначається доступністю і якістю цих компонентів. За

⁴¹² План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>

напрямом «Житло, інфраструктура та послуги» у розрізі пунктів у таблиці 6.3 зазначено загальні рекомендації для уряду. На основі проведеного аналізу Ванкуверського плану дій, за даним напрямом, визначено такі ключові підходи щодо розвитку територій та населених пунктів:

1) необхідність врахування комплексного підходу до об'єкта «укриття» під яким доцільно розуміти притулок або ж житло, що підключено до інфраструктури і забезпечено послугами, тобто житло, інфраструктура та послуги є фізично, економічно, екологічно, соціально і культурно взаємопов'язаними та передбачають необхідність урахування цього взаємозв'язку щодо удосконалення підходів до їх розвитку з позицій державного управління;

2) житло, інфраструктура та послуги є, з одного боку, інструментами задоволення основних потреб людини, а з іншого боку, дозволяють покращити умови життя, досягти соціальної справедливості та створити відповідні можливості для розвитку, у тому числі, щодо розширення можливостей зайнятості;

3) стандарти для житла, інфраструктури та послуг мають базуватися на потребах та пріоритетах населення відповідної території, забезпечувати безпеку, особливо у тих районах, де є ймовірність стихійних лих, а також враховувати необхідність зменшення або ж уникнення залежності від іноземних ресурсів та сприяти використанню партисипативних практик;

4) процеси проєктування та технології для житла, інфраструктури та послуг повинні бути відповідними існуючим суспільним потребам, особливо бути чутливими до потреб людей з інвалідністю та особливостей сімейного життя, відповідати рівню розвитку держави, а також враховувати їхній вплив на навколишнє середовище;

5) зважаючи на усвідомлення людством проблеми виснаження невідновлюваних енергетичних ресурсів у той час, коли потреби у споживанні енергії збільшуються, є необхідність врахування механізмів державного управління та регулювання, що сприятимуть більш ефективному використанню енергоресурсів та енергозбереженню через застосування інноваційних підходів у проєктуванні та управлінні, використанні фінансових та економічних стимулів;

6) з позицій оцінки вартості житла, інфраструктури та послуг доцільно враховувати не лише витрати на їх проєктування, будівництво, технічне обслуговування та експлуатацію, а також капітальні витрати тощо, а і їх соціальні, екологічні та економічні вигоди у майбутньому;

7) розвиток національної будівельної галузі як важливого національного ресурсу країни шляхом усунення перешкод для її розвитку та забезпечення політичної, фінансово-економічної та технічної підтримки. Також у цьому контексті необхідна оцінка неформального будівельного сектору держави щодо його ролі у задоволенні потреб малозабезпечених осіб у житлі та інфраструктурі та подальша розробка механізмів їхньої державної підтримки;

8) можливості держави щодо забезпечення суспільства житлом є обмеженими, тому національна житлова політика має концентруватися на задоволенні потреб, насамперед, суспільних груп із низьким рівнем доходу. З цих позицій, житлова політика має включати також заходи щодо розвитку кооперативів з питань житлово-комунального господарства, інфраструктури та послуг;

9) зважаючи на проблеми нерівності, що мають прояв, зокрема, щодо доступу до товарів, послуг та інформації, політика розвитку інфраструктури має сприяти доступу усіх верств населення до соціальних послуг, ринку праці та рекреаційних зон через застосування заходів, що сприятимуть більш ефективному використанню ресурсів, активного використання цінової політики щодо підвищення справедливості в доступі до інфраструктури, інтеграції інфраструктурних мереж із загальним розвитком населених пунктів тощо;

10) враховуючи проблему обмеженого доступу до безпечного водопостачання та проблему утилізації гігієнічних відходів, держави повинні здійснити заходи щодо визначення та досягнення якісних цілей з водопостачання та санітарної утилізації відходів через прийняття відповідних програм та стандартів у цьому напрямі, гармонізації та координації інтересів і ресурсів органів влади різних рівнів, ефективного використання, повторного використання водних ресурсів, їх захисту та збереження, а також сприяння зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище;

11) системи управління та поводження з відходами, а також здійснення заходів щодо забруднення навколишнього середовища є важливими об'єктами державного управління, адже розвиток населених пунктів та територій має здійснюватися без шкоди навколишньому середовищу, що передбачає застосування відповідних заходів, які сприятимуть ефективному використанні ресурсів, мінімізації відходів та перетворенню відходів на ресурси;

12) стратегії та державні політики щодо транспорту повинні ґрунтуватися на тенденціях збільшення кількості приватного транспорту у містах, їх транспортного перевантаження, що потребує

вжиття заходів щодо розвитку інфраструктури громадського транспорту через надання останнім державної підтримки; застосування інноваційних видів транспорту для потреб дітей, людей похилого віку, людей з інвалідністю; розвиток пішохідного руху та велодоріжок; сприяння ефективному використанню існуючих автомагістралей та вивченню методик, що дозволяють зменшити забруднення навколишнього середовища транспортною системою;

13) соціальні послуги (охорона здоров'я, забезпечення достатнього рівня освіти, безпеки, відпочинку, доступу до належного харчування тощо) повинні бути орієнтованими на потреби населення, натомість, державна політика має сприяти ефективному розподілу ресурсів щодо забезпечення потреб суспільства через розробку та впровадження національних програм забезпечення доступності до соціальних послуг усіх верств населення (особливо суспільно вразливих груп – людей з інвалідністю, людей похилого віку, дітей, зокрема тих, які живуть в умовах бідності); застосування інструменту субсидіювання; використання можливостей децентралізації у збільшенні ефективності управління на рівні громад тощо;

14) стихійні міські поселення мають стати інструментами національного розвитку через використання людського потенціалу, надання належного житла з доступом до громадських об'єктів та послуг трудовим мігрантам, а також надання основних соціальних послуг у тимчасових поселеннях для працівників, для будівництва постійних поселень або спеціальних проєктів, розташованих далеко від постійних населених пунктів;

15) зважаючи на тенденції збільшення та зростання міст, потреби людини у фізичних, психічних та духовних перевагах, які можна отримати від дозвілля та відпочинку теж зростають, що у свою чергу, потребує координації дій органів влади різних рівнів щодо планування, будівництва та розвитку закладів, програм дозвілля та відпочинку людей.

Таким чином, зазначене вище свідчить, що стратегії та державна політика розвитку територій з позицій житла, інфраструктури та послуг, відповідно до Ванкуверського плану дій, має охоплювати: по-перше, питання забезпечення житлом бідні верстви населення; по-друге, питання інфраструктури окреслюють проблеми транспортної системи міста, необхідності розвитку громадського транспорту, сприяння розвитку велотранспорту та пішохідної культури, а також інфраструктурні дії передбачають вирішення проблеми доступу до водопостачання та утилізації відходів; по-третє, послуги та доступ населення до них передбачають розвиток соціальної інфраструктури,

розробку та впровадження соціальних стандартів, а також реалізацію механізмів державної підтримки суспільно вразливих груп населення щодо доступу до соціальних послуг. Наступний напрям Ванкуверського плану дій «Земельні ресурси» та його ключові рекомендації для уряду за відповідними пунктами цього напрямку подано у таблиці 6.4.

Таблиця 6.4

Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом «Земельні ресурси» Ванкуверського плану дій (1976 р.)*

<i>Структура плану дій</i>	<i>Ключові рекомендації для урядів</i>
<i>Земельні ресурси</i>	
Управління земельними ресурсами	Земля є дефіцитним ресурсом, управління яким має бути об'єктом громадського нагляду або контролю в інтересах нації
Контроль змін у використанні земель	Зміна у використанні земель, особливо з сільськогосподарського на міський, має підлягати громадському контролю та регулюванню
Повернення пліус значення	Нетрудовий приріст, що виникає у результаті зростання вартості землі, що виникає в результаті зміни у використанні землі, від державних інвестицій або рішення або внаслідок загального зростання громади, повинен підлягати відповідному відбиттю державними органами (громадою), якщо ситуація не вимагає інших додаткових заходів, таких як нові форми власності, загальне придбання землі державними органами
Державна власність	Державна власність, перехідна або постійна, повинна використовуватися, де це доречно, для забезпечення та контролю території розширення та захисту міст; а також впроваджувати процеси міської та сільської земельної реформи, а також постачати обслуговувані землі на рівні цін, які можуть забезпечити соціально прийнятні моделі розвитку
Форми власності	Минулі моделі права власності повинні трансформуватися, щоб відповідати мінливим потребам суспільства і бути колективно корисними
Збільшення придатних для використання земель	Постачання придатних для використання земель має підтримуватися всіма належними методами, включаючи збереження ґрунтів, контроль за опустелюванням та засоленням, запобігання забрудненню та аналізу використання земельних можливостей та збільшуватися довгостроковими програмами меліорації та збереження земель
Інформаційні потреби	Всебічна інформація про земельну спроможність, характеристики, землеволодіння, використання та законодавство повинна бути зібрана та постійно актуальна, щоб усі громадяни та рівні влади могли керуватися щодо найбільш вигідних заходів з розподілу та контролю за землекористуванням

Джерело: складено автором за [413]

⁴¹³ План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>

Земля розглядається як ключовий актив та відіграє вирішальну роль у розвитку населених пунктів, а враховуючи, що досягнення соціальної справедливості, забезпечення модернізації та розвитку міст, гідних умов життя, відповідного рівня безпеки тощо, вважається, детермінантами того, що земля використовується в інтересах суспільства, питання необхідності формування та реалізації стратегії, інноваційної та адекватної міської та сільської земельної політики є необхідною умовою покращення якості життя в населених пунктах.

З цією метою, на основі проведеного аналізу дій за напрямом «Земельні ресурси» Ванкуверського плану дій, визначено такі ключові підходи щодо розвитку територій та населених пунктів:

- По-перше, врахування цінності землі як ресурсу держави для економічного, соціального і політичного розвитку народів, що передбачає забезпечення урядом збереження повної юрисдикції та суверенітету над своїми землями з метою подальшого вільного планування розвитку населених пунктів у межах держави. У цьому напрямі важливо зазначити про забезпечення ефективного управління земельними ресурсами, а також суспільного контролю та нагляду;

- По-друге, зміна призначення земель, зокрема, з сільськогосподарського на міське має підлягати громадському контролю та регулюванню, адже сільськогосподарські землі, особливо, які є прилеглими до міст, без належної системи контролю, можуть стати об'єктом зловживань;

- По-третє, збільшення вартості земель внаслідок зміни їх призначення є однією із причин розвитку зловживань у цій сфері, що потребує впровадження відповідних механізмів державного управління та регулювання;

- По-четверте, зважаючи, що більшість країн знаходяться у процесі глибоких соціальних змін, моделі права власності повинні теж трансформуватися відповідно до суспільних запитів та їх мінливості;

- По-п'яте, державна політика має запобігати виснаженню та втраті цінних природних властивостей територій задля забезпечення екологічної рівноваги як у сільських, так і міських місцевостях;

- По-шосте, ефективність систем управління та контролю за земельними ресурсами залежить від доступу громадськості до повної, достовірної та актуальної інформації щодо землі через створення комплексної інформаційної системи із залученням органів влади та громадськості, що у свою чергу, дозволить забезпечити прозорість управління земельними ресурсами.

Ключові рекомендації для урядів згідно з напрямом «Участь громадськості» Ванкуверського плану дій наведено в таблиці 6.5.

Таблиця 6.5

**Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом
«Участь громадськості» Ванкуверського плану дій (1976 р.)***

<i>Структура плану дій</i>	<i>Ключові рекомендації для урядів</i>
<i>Участь громадськості</i>	
Роль участі громадськості	Участь громадськості має бути обов'язковим елементом у населених пунктах, особливо в плануванні стратегій та в їх формулюванні, реалізації та управлінні; вона повинна впливати на всі рівні влади в процесі ухвалення рішень для подальшого політичного, соціального та економічного зростання людських поселень
Участь у процесі планування	Процес планування повинен бути розроблений таким чином, щоб забезпечити максимальну участь громадськості
Зворотній зв'язок	Щоб бути ефективною, участь громадськості вимагає вільного потоку інформації між усіма зацікавленими сторонами і має ґрунтуватися на взаєморозумінні, довірі та освіті
Широке залучення	Участь громадськості повинна інтегрувати різні верстви населення, включаючи ті, які традиційно не брали участі ні в плануванні, ні в процесах ухвалення рішень
Нові форми участі	Участь громадськості повинна відповідати як новим потребам суспільства, так і існуючим соціальним, економічним і культурним потребам. Народ та його уряди повинні створити механізми народної участі, які сприяють розвитку усвідомлення ролі людей у трансформації суспільства
Мобілізація ресурсів	Участь громадськості, що виникає в масштабах, співмірних з проблемами населених пунктів, повинна впливати на всі рішення, що стосуються управління населеними пунктами і повинна зосереджуватися на застосуванні ресурсів для підвищення рівня життя і якості життя

Джерело: складено автором за [414]

За усіма напрямками Ванкуверського плану дій значна увага приділяється участі громадськості в ухваленні політичних рішень. Крім того, цілий напрям присвячено механізму забезпечення та розвитку партисипації в процесі розробки та впровадження політики розвитку населених пунктів. На основі проведеного аналізу дій за напрямом «Участь громадськості» Ванкуверського плану дій, визначено такі ключові підходи щодо розвитку територій та населених пунктів:

1) участь громадськості в економічному, соціальному та політичному житті країни підвищує ефективність ухвалення державно-управлінських та політичних рішень, адже враховує інтереси та потреби бенефіціарів таких рішень;

2) максимальне залучення громадськості до процесів

⁴¹⁴ План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>

планування, а також забезпечення зворотного зв'язку комунікації «влада-суспільство»;

3) реалізація партисипативного підходу повинна охоплювати усі верстви населення, зокрема і ті, що вважаються суспільно вразливими;

4) пошук нових форм участі громадськості, особливо в умовах постійних змін у суспільстві та міському середовищі через налагодження каналів комунікації, утворенні рад мікрорайонів у великих та середніх містах, застосування механізмів публічної звітності великих корпорацій тощо;

5) участь громадськості вважається правом людини, її політичним обов'язком та інструментом, що сприяє розвитку, зокрема в умовах обмеженості ресурсів, тому мотивація до партисипації повинна здійснюватися різними інститутами (політичної, економічної, соціальної сфер) шляхом оцінки суспільством потреб та пріоритетів програм і планів розвитку, а також залучення потенціалу громадськості щодо пошуку державно-управлінських та політичних рішень проблем населених пунктів та територій. Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом «Інститути та управління» Ванкуверського плану дій наведено у таблиці 6.6.

Таблиця 6.6

**Ключові рекомендації для уряду згідно з напрямом
«Інститути та управління» Ванкуверського плану дій (1976 р.)*
Ванкуверського плану дій (1976 р.)***

<i>Структура плану дій за напрямками</i>	<i>Ключові рекомендації для урядів</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Інститути та управління	
Установи заселення	На національному, міністерському та інших відповідних рівнях влади мають бути інституції, відповідальні за формування та реалізацію політики врегулювання та стратегій національного, регіонального та місцевого розвитку
Координація діяльності установ фізико-економічного планування	Інститути населених пунктів повинні бути скоординовані з відповідальними за національний економічний і соціальний розвиток та екологічні плани і політики, і взаємопов'язані на міждисциплінарній основі
Інституційні зміни	Установи, що займаються населеними пунктами, повинні пристосовуватися до мінливих обставин
Роль спеціальних установ	Інститути, спеціально створені для вирішення короткострокових поточних проблем, не повинні пережити своє початкове призначення
Інституційні стимули до участі	Інституції мають бути розроблені таким чином, щоб заохочувати та сприяти участі громадськості у процесі ухвалення рішень на всіх рівнях

Продовження таблиці 6.6

1	2
Управління населеними пунктами	Населені пункти повинні бути покращені шляхом оперативного та творчого управління всіма ресурсами
Людські ресурси	Розвиток дослідницьких можливостей, а також отримання і поширення знань та інформації про населені пункти повинні отримувати високий пріоритет як невід'ємна частина процесу розвитку населених пунктів
Фінансові вимоги	Окремі фінансові установи і адекватні засоби необхідні для задоволення вимог населених пунктів
Залучення людей	Установи та процедури повинні бути впорядковані, щоб гарантувати, що цільові бенефіціари отримують якомога більшу частку кінцевих переваг ресурсів
Закони та нормативні акти про поселення	Будь-які межі законодавства про розрахунки повинні встановлювати чіткі та реалістичні напрямки та засоби для реалізації політики

Джерело: складено автором за [415]

У таблиці 6.6 зазначено пункти та ключові рекомендації етапу «Інститути та управління», у свою чергу, проведений аналіз рекомендованих дій за цим напрямом, дозволив визначити такі ключові підходи щодо розвитку територій та населених пунктів:

1) необхідність визначення інституції, яка відповідатиме за формування та реалізацію політики населених пунктів та територій як на національному, так і на регіональному та локальному рівнях;

2) налагодження необхідних інституційних та організаційних взаємозв'язків між різними органами влади, зокрема різних рівнів задля координації, формування та реалізації політики населених пунктів, що охоплює різні середовища та передбачає урахування міждисциплінарних зв'язків;

3) розробка та впровадження механізмів постійного перегляду та оцінки інституційної основи з метою визначення їх ефективності та відповідності суспільним запитам та вимогам;

4) з метою досягнення задекларованих конкретних цілей, а також уникнення зайвої громіздкої бюрократичної системи, може бути створений спеціальний орган для вирішення короткострокових поточних потреб щодо розробки та реалізації політики розвитку населених пунктів;

5) забезпечення механізмів участі громадськості шляхом забезпечення прозорості та чіткої роботи інститутів, що, в свою чергу, стимулюватиме розвиток партисипації;

⁴¹⁵ План дій у Ванкувері / Документи ООН. – 1976. URL: <http://www.un-documents.net/van-plan.htm>

б) підвищення ефективності управління територіями та населеними пунктами через застосування механізмів чіткого розподілу функціональних обов'язків між суб'єктами управління в межах соціальних цілей, збереження культурної та соціальної спадщини, а також використання інформаційних механізмів забезпечення поліпшення житла та середовища жителями;

7) розвиток людських ресурсів як невід'ємного елементу розвитку населених пунктів через науково-дослідні установи, проєкти, що передбачають інноваційне використання ресурсів, підготовку кадрів, практичне навчання тощо;

8) фінансування розвитку населених пунктів передбачає використання адекватних ресурсів для задоволення вимог громади, справедливий розподіл та використання економічних і фінансових методів державного регулювання;

9) інституційний механізм розвитку територій має забезпечувати широке охоплення людей та гарантування отримання бенефеціарами відповідних переваг шляхом забезпечення прозорості рішень, контролю процесів управління, мінімізації бюрократичних процедур та уникнення посередників щодо залучення громадян.

Доцільно зауважити, що за напрямом інституції та управління виділено також рекомендацію щодо розробки законів та нормативних актів, які не перешкоджатимуть реформам та прогресу, будуть реалістичними та зрозумілими для населення, та за потреби будуть періодично трансформуватися відповідно до мінливих потреб суспільства, зовнішніх та внутрішніх змін.

«Хабітат II» (Habitat II), 1996 р., Стамбул (Туреччина). «З 3 по 14 червня 1996 року, у Стамбулі, відбулася Всесвітня конференція Habitat II. Вона проводилася після Всесвітньої конференції «Планета Земля», «Ріо – 92», через 20 років після конференції Habitat I (Ванкувер) та зібрала всі урядові та неурядові організації, які відповідали за екологію, містобудування та розвиток своїх країн. Метою події стала розробка нових стратегій у містобудуванні планетарних масштабів, пошук нових шляхів вирішення житлової проблеми» ^[416]. У ході роботи Конференції розглядалися основні напрями – це належне житло для всіх та сталий розвиток людських поселень в урбанізованому світі. За результатами роботи конференції було затверджено підсумковий документ, – Стамбульську декларацію про

⁴¹⁶ Osypenko E. International regulation of sustainable urban development / E.Osypenko // SWorldJournal. – 2021. – Vol. 2. – P. 38–47

людські поселення ^[417], та його складові: Порядок денний проживання ^[418] та Глобальний план дій: стратегії реалізації ^[419].

Глобальний план дій: стратегії реалізації ^[420], що прийнятий за результатами Конференції «Хабітат II» та є частиною Стамбульської декларації про людські поселення ^[421] включає наступні напрями порядку денного щодо розвитку та безпеки людських поселень та урбанізованих територій: адекватне житло для всіх; сталий розвиток людських поселень в урбанізованому світі; розбудова потенціалу та інституційний розвиток; міжнародне співробітництво та координація; впровадження та виконання порядку денного. Доцільно, з позицій вивчення еволюції підходів до формування та реалізації стратегії та державної політики розвитку та гарантування безпеки урбанізованих територій, розглянути структуру та ідентифікувати за напрямками ключові характеристики Глобального плану дій: стратегії реалізації (табл. 6.7).

Таблиця 6.7

**Ключові рекомендації для уряду відповідно до напрямку
«Адекватне укриття для всіх» Глобального плану за
Стамбульською декларацією про людські поселення (1996 р.)**

<i>Структура плану дій</i>	<i>Рекомендації для уряду та їх ключові характеристики</i>
<i>с</i>	<i>2</i>
Адекватне укриття для всіх	
Житлова політика	1. Інтеграція політики притулку з макроекономічною, соціальною, демографічною, екологічною та культурною політикою; 2. Формування та реалізації політики, що сприяє підходу до розвитку, утримання та реабілітації притулку як у сільській, так і в міській місцевості; 3. Реалізації міжсекторального підходу до розробки політики;

⁴¹⁷ Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) / United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ist-dec.htm>

⁴¹⁸ The Habitat Agenda Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) / United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/hab-ag.htm>

⁴¹⁹ Global Plan of Action: Strategies for Implementation : The Habitat Agenda / Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) // United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ha-4.htm>

⁴²⁰ Global Plan of Action: Strategies for Implementation : The Habitat Agenda / Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) // United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ha-4.htm>

⁴²¹ Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) / United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ist-dec.htm>

Продовження таблиці 6.7

1	2
	4. Вдосконалення систем доставки притулку
Системи доставки притулку	1. Забезпечення ефективності функціонування ринку житла через: – сприяння виробництву житла на основі громад; – забезпечення доступу до землі; – мобілізація джерел фінансування; – забезпечення доступу до базової інфраструктури та послуг покращення планування, проєктування, будівництва, технічного обслуговування та реабілітації
Вразливі групи населення та люди з особливими потребами	1. Усунення бар'єрів та викорінювання дискримінації при наданні притулку; 2. Забезпечення потреб у притулку тих, хто належить до вразливих груп; 3. Зменшення вразливості суспільних верств

Джерело: складено автором за [422]

За напрямом «Адекватне укриття для всіх», на основі аналізу рекомендацій для урядів щодо розробки та провадження ефективної політики, визначено наступні ключові підходи:

– по-перше, розширюється поняття «укриття», що означає не лише дах над головою, а й разом із ним «конфіденційність; достатній простір; фізична доступність; належна безпека; право володіння; стійкість і довговічність конструкції; достатнє освітлення, опалення та вентиляцію; належну базову інфраструктуру, зокрема, водопостачання, водовідведення та управління відходами; відповідну якість навколишнього середовища та відсутність/мінімізацію факторів, що негативно впливають на здоров'я; а також адекватне розташування відносно роботи та основних зручностей: усі вони повинні бути доступні за доступною ціною»;

– щодо житлової політики, як і у попередньому плані дій, наголошується на необхідності децентралізації, наскільки це є доцільним та можливим, у конкретних умовах; необхідності розвитку партисипації, а також інтеграції житлової політики із соціальною, демографічною, екологічною та культурною. Доцільно також зазначити про акцент на міжсекторальному підході до розробки державної політики;

– щодо системи забезпечення житлом населення, необхідно

⁴²² Global Plan of Action: Strategies for Implementation : The Habitat Agenda / Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) // United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ha-4.htm>

забезпечити ефективне функціонування житлового сектору як інтегруючого ринку (показники якого впливають на показники в інших сегментах), з одночасною державною підтримкою щодо забезпечення житлом вразливих груп. Це все можливо здійснити через сприяння будівництву житла; забезпечення доступу до землі як стратегічної передумови забезпечення житлом суспільства та розвитку населених пунктів; розширення фінансових можливостей підтримки вразливих верств населення через мобілізацію джерел фінансування (розширення можливостей кредитування тощо); забезпечення доступу до інфраструктури та послуг, зокрема, що стосується води, санітарії, поводження з відходами, соціального забезпечення, транспорту, енергетики, медичних та освітніх послуг, громадської безпеки тощо;

– проблематика пошуку механізмів забезпечення потреб суспільно вразливих груп через їхнє часткове або повне виключення з соціально-економічного життя акцентується у плані дій, де передбачено її вирішення через усунення бар'єрів та уникнення дискримінації щодо забезпечення житлом населення; здійснення заходів щодо зменшення вразливості через надання житлових програм підтримки, ініціатив самопомогі, забезпечення інформаційно-консультаційних кампаній та законодавчих роз'яснень тощо.

Значна увага у Глобальному плані дій приділена напрямку «Сталий розвиток людських поселень в урбанізованому світі». Вперше у межах Хабітатів комплексно розглянуто питання стрімкої урбанізації та її взаємозв'язку зі сталим розвитком. У преамбулі цього напрямку зазначається про виклики та трансформації, які несе майбутня урбанізація для світу в цілому, та зокрема для економічного, екологічного та соціального середовищ, населених пунктів, моделей виробництва та споживання тощо. Констатується, що акцент має бути на міському розвитку у загальнодержавному масштабі, адже він визначатиме життєздатність підходу сталого розвитку населених пунктів не лише у міській, а й у сільській місцевості також.

Ключові рекомендації для уряду відповідно до напрямку «Сталий розвиток людських поселень в урбанізованому світі» Глобального плану дій за Стамбульською декларацією про людські поселення (1996 р.) наведено у таблиці 6.8.

Таблиця 6.8

**Ключові рекомендації для уряду відповідно до напрямку
«Сталий розвиток людських поселень в урбанізованому світі»
Глобального плану дій за Стамбульською декларацією про людські
поселення (1996 р.)^[423]**

<i>Структура плану дій</i>	<i>Рекомендації для уряду та їх ключові характеристики</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Сталий розвиток людських поселень в урбанізованому світі</i>	
Стале землекористування	1. Уряди відповідних рівнів, включаючи місцеві органи влади та інші заінтересовані сторони, за підтримки відповідних міжнародних та регіональних інституцій, повинні підтримувати зусилля людських поселень щодо встановлення сталих моделей та планування міського землекористування; 2. Розвитку та підтримки вдосконаленого та інтегрованого управління земельними ресурсами
Соціальний розвиток: викорінення бідності, створення продуктивної зайнятості та соціальна інтеграція	1. Сприяння рівному доступу і справедливому наданню послуг у населених пунктах; 2. Забезпечити сприяння соціальній інтеграції та визнання важливості волонтерських внесків та у тісній співпраці з неурядовими організаціями, громадськими організаціями, кооперативним сектором та державними і приватними фондами; 3. Боротьба з бідністю як серйозної загрози розвитку території; 4. Сприяння гендерно-чутливому плануванню та управлінню населеними пунктами; 5. Розвиток потенціалу молоді та підготовка її до відповідальної ролі у розвитку населених пунктів; 6. Сприяння плануванню та управлінню населеними пунктами, на принципах чутливості до інвалідності; 7. Забезпечення поваги до корінних народів і забезпечення їх повної участі в розвитку сільських і міських районів, в яких вони живуть, при повній повазі до їх культур, мов, традицій, освіти, соціальних організацій і моделей поселень; 8. Запобігання, зменшення та ліквідації насильства та злочинності, захист вразливих і знедолених людей
Стале використання енергії	Сприяння ефективному та сталому використанню енергії
Збереження та реабілітація історико-культурної спадщини	1. Сприяння історико-культурній спадкоємності та заохочення широкої участі громадськості у всіх видах культурних заходів; 2. Інтеграції процесів розвитку з цілями збереження та реабілітації історичної та культурної спадщини
Сталий транспорт та системи зв'язку	Досягнення сталої транспортної інфраструктури в населених пунктах
Населення та сталий розвиток населених пунктів	Повна інтеграція демографічних проблем у політику сталого розвитку людських поселень

⁴²³ Global Plan of Action: Strategies for Implementation : The Habitat Agenda / Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) // United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ha-4.htm>

Продовження таблиці 6.8

1	2
Екологічно стійкі, здорові та придатні для життя населені пункти	1. Поліпшення здоров'я і добробуту всіх людей протягом усього терміну їх життя, особливо людей, які живуть в бідності; 2. Поліпшення екологічних умов і зменшення промислових і побутових відходів та інших форм ризиків для здоров'я в населених пунктах; 3. Необхідність комплексного підходу до надання тих екологічних послуг і політик, які мають важливе значення для життєдіяльності людини; 4. Сприяння здоровому навколишньому середовищу, яке продовжуватиме підтримувати належний притулок для всіх та стійкі людські поселення; 5. Забезпечення комплексного підходу до управління водними ресурсами, який враховує зв'язки між водою, санітарією та здоров'ям, між економікою та навколишнім середовищем, між містами та їхніми внутрішніми районами, а також гармонізує планування землекористування та житлову політику з політикою водного сектору та забезпечує комплексний та послідовний підхід до встановлення та забезпечення реалістичних стандартів; 6. Підвищення життєздатності населених пунктів
Покращення міської економіки	1. Створення ефективної фінансової бази для розвитку міст; 2. Надання можливостей для продуктивної зайнятості та приватних інвестицій; 3. Надання можливостей для малого бізнесу та для мікропідприємницького та кооперативного секторів; 4. Зміцнення міських економік з тим, щоб вони могли бути конкурентоспроможними в умовах глобалізації економіки; 5. Мінімізація негативних наслідків заходів структурної та економічної перебудови
Збалансований розвиток населених пунктів сільських регіонів	1. Сприяння сталому розвитку сільських поселень та зменшення міграції між селами до міст; 2. Сприяння використанню нових та вдосконалених технологій і відповідних традиційних практик у розвитку сільських поселень; 3. Встановлення політики сталого регіонального розвитку та управління; 4. Зміцнення сталого розвитку та можливостей працевлаштування в збіднілих сільських районах; 5. Забезпечення комплексного підходу для сприяння збалансованому і взаємно підтримувальному місько-сільському розвитку
Запобігання стихійним лихам, їх пом'якшення та готовність, а також можливості реабілітації після катастроф	Поліпшення заходів щодо запобігання природним та техногенним катастрофам, готовності, пом'якшення та реагування урядів відповідних рівнів, включаючи місцеві органи влади, а також у тісних консультаціях та співпраці з такими суб'єктами, як страхові компанії, неурядові організації, громадські організації, організовані громади, а також академічне, медичне та наукове співтовариство

На основі проведеного аналізу рекомендацій для уряду щодо забезпечення сталого розвитку людських поселень в урбанізованому світі, визначено такі ключові підходи:

1) забезпечення сталого землекористування через розвиток, підтримку та вдосконалення інтегрованого управління земельними ресурсами, розвиток ринку землі та нормативно-правової основи його безпечного функціонування, а також через інституціоналізацію партисипативного підходу, сприяння інклюзивній та відкритій комунікації між усіма зацікавленими особами;

2) забезпечення соціального розвитку, зокрема подолання бідності, розширення можливостей зайнятості та соціальної інтеграції через сприяння справедливому наданню послуг у населених пунктах; розвиток неурядових організацій, волонтерських рухів, громадських організацій, приватних фондів тощо; сприяння гендерно-чутливому плануванню та управлінню, розвитку та використанню потенціалу молоді, підтримці осіб з інвалідністю та їх включення в соціально-економічне життя; запобігання та подолання дискримінації, насильства та захист вразливих верств населення;

3) повна інтеграція демографічних проблем у політику сталого розвитку виходячи з того, що будь-які демографічні зміни взаємопов'язані з розвитком населених пунктів загалом та впливають на якість життя населення;

4) міське середовище є екологічною загрозою, що впливає на здоров'я та добробут людей, і потребує механізмів підтримки та поліпшення здоров'я міського населення через виконання екологічних умов та зменшення відходів, сприяння сталому розвитку населених пунктів, сталому управлінню водними ресурсами для збереження потенціалу для майбутніх поколінь, підвищення життєздатності населених пунктів, а також забезпечення міжнародної співпраці щодо подолання та/або мінімізації негативних екологічних наслідків та транскордонного забруднення як загрози для населених пунктів;

5) стале використання енергії у містах через здійснення заходів щодо сприяння енергоефективності, використання альтернативних джерел енергії, економічних та фінансових механізмів підтримки тощо;

6) сталий транспорт передбачає оптимізацію транспортної системи міст, виходячи з необхідності забезпечення доступності до транспортної інфраструктури усіх верств населення, особливо вразливих, а також необхідності зниження негативного впливу на навколишнє середовище, у тому числі що стосується залежності від невідновлюваних джерел енергії;

7) урахування необхідності збереження та відновлення історико-культурної спадщини території як необхідного елементу забезпечення

потреб суспільства в культурній ідентифікації, спадкоємності, особливо в умовах мінливого світу, а також з позицій забезпечення стабільного і гуманного суспільного життя громади, що ґрунтується на їх культурних та історичних цінностях;

8) міська економіка, яка сприятиме сталому розвитку населених пунктів, через побудову ефективної фінансової бази розвитку міст; надання можливостей продуктивної зайнятості та залучення інвестицій; підтримку розвитку малого бізнесу, мікропідприємницького та корпоративного секторів; підвищення конкурентоспроможності міської економіки в умовах глобалізації шляхом реструктуризації місцевих галузей, розвитку міської інфраструктури, поліпшення освіти, підвищення безпеки та запобігання злочинності;

9) урахування взаємозалежності міської та сільської зайнятості та сприяння сталому розвитку сільських поселень, зменшення міграції до міст, підтримки збіднілих сільських регіонів та застосування комплексного підходу збалансованого та місько-сільського розвитку;

10) запобігання стихійним лихам, зменшення або ж подолання їх наслідків, а також готовність та оцінка можливості до реабілітації після катастроф через формування нормативно-правової та законодавчої бази; налагодження співпраці між країнами щодо обміну досвідом та надання допомоги; побудову та/або зміцнення систем готовності до катастроф і реагування на них тощо.

Таблиця 6.9

**Ключові рекомендації для уряду відповідно до напрямку
«Розбудова потенціалу та інституційний розвиток» Глобального
плану дій за Стамбульською декларацією про людські поселення
(1996 р.)**

<i>Структура плану дій</i>	<i>Рекомендації для уряду та їх ключові характеристики</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
<i>Розбудова потенціалу та інституційний розвиток</i>	
Децентралізація та зміцнення місцевих органів влади та їх об'єднань/мереж	Забезпечення ефективної децентралізації та зміцнення органів місцевого самоврядування та їх об'єднань / мереж
Народна участь та громадянська активність	Заохочення та підтримка участі, громадської участі та виконання урядових обов'язків
Управління населеними пунктами	Сприяння розбудові потенціалу та інституційному розвитку для покращення планування та управління населеними пунктами
Столичне планування та управління	Задоволення особливих потреб мегаполісів та потреб усіх людей, які проживають у цих районах
Внутрішні фінансові ресурси та економічні інструменти	Зміцнення національної та місцевої економіки та їх фінансово-економічної бази з метою задоволення потреб стійких людських поселень

1	2
Інформація та комунікації	1. Підвищення можливостей використання інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення свого суспільного блага; 2. Поширення досвіду, який сприяє полегшенню доступу до належного житла для всіх та розвитку стійких людських поселень; 3. Підвищення рівня знань та зміцнення інформаційної бази органи державної влади та органи місцевого самоврядування спільно з науково-дослідними установами, органами статистики та іншими зацікавленими сторонами

Джерело: складено автором за [424]

Наступний етап Глобального плану дій окреслює питання розбудови потенціалу та інституційного розвитку. Взаємозалежність економічного, соціального та екологічного розвитку, зважаючи на стрімкі урбанізаційні процеси, зумовлює потребу у розбудові потенціалу органів влади, зокрема місцевого рівня для цілей державного управління. Проведений аналіз за цим напрямом складових пунктів плану та відповідно рекомендацій, дозволив визначити такі ключові підходи щодо розбудови потенціалу та інституційного розвитку територій:

- По-перше, розбудова потенціалу та інституційний розвиток має базуватися на підтримці децентралізації та партисипативного управління містом через розвиток нормативно-правової бази, впровадження найкращих практик інших країн, стимулювання широкої участі громадськості на всіх етапах прийняття політичних та публічно-управлінських рішень тощо;

- По-друге, інтеграція стратегій розбудови потенціалу та інституційного розвитку в політику людських поселень на усіх рівнях;

- По-третє, необхідність урахування особливостей мегаполісів та потреб їхніх жителів через стратегії та програми планування, розвитку та управління агломераціями, урбанізованими територіями, мегаполісами; посилення ролі місцевих органів влади, а також застосування механізмів державного управління, регулювання та підтримки, які базуються не лише на новітніх технологіях, а і включають етнічні, культурні та інші особливості суспільства таких територій;

⁴²⁴ Global Plan of Action: Strategies for Implementation : The Habitat Agenda / Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) // United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ha-4.htm>

– По-четверте, зміцнення національної та місцевої економіки, а також їхньої фінансово-економічної основи задля задоволення потреб відповідних територій, урядів різних рівнів, особливо місцевих органів влади;

– По-п'яте, використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій, інновацій для підвищення інституційної спроможності, а також для цілей державного управління, зокрема у процесах формування та реалізації державної політики населених пунктів.

Ключові рекомендації для уряду відповідно до напрямку «Міжнародне співробітництво та координація» Глобального плану дій за Стамбульською декларацією про людські поселення (1996 р.) подано у таблиці 6.10.

Таблиця 6.10

**Ключові рекомендації для уряду відповідно до напрямку
«Міжнародне співробітництво та координація» Глобального плану
дій за Стамбульською декларацією про людські поселення
(1996 р.)**

<i>Структура плану дій</i>	<i>Рекомендації для уряду та їх ключові характеристики</i>
<i>1</i>	<i>2</i>
Міжнародне співробітництво та координація	
Сприятливий міжнародний контекст	Міжнародне співтовариство повинно підтримувати уряди в їх зусиллях впоратися з впливом цих змін на людські поселення в рамках уможлиблюючих стратегій
Трансфер технологій та обмін інформацією	Міжнародне співтовариство має сприяти передачі технологій та досвіду на підтримку реалізації планів дій щодо належного притулку для всіх та сталого розвитку людських поселень
Фінансові ресурси та економічні інструменти	Повна та ефективна реалізація Порядку денного щодо середовища існування, зокрема в усіх країнах, що розвиваються, особливо в Африці та найменш розвинених країнах, потребуватиме мобілізації додаткових фінансових ресурсів з різних джерел на національному та міжнародному рівнях та більш ефективного співробітництва у сфері розвитку з метою сприяння допомозі щодо населених пунктів
Технічне співробітництво	Щоб протистояти викликам швидко урбанізованого світу, необхідно забезпечити, щоб міжнародні, регіональні, національні та місцеві мережі сприяли більш ефективному обміну та передачі знань та досвіду щодо інституційної, правової та нормативної бази, а також поширювали передовий досвід щодо стійких людських поселень у сільській та міській місцевості, включаючи, серед іншого, ті, що відображені в результатах Дубайської міжнародної конференції з кращих практик вдосконалення життєвого середовища, що відбувся в листопаді 1995 року. Центр ООН з людських поселень (Хабітат) повинен, в межах свого мандата, виступати каталізатором мобілізації технічного співробітництва

Продовження таблиці 6.10

1	2
Інституційна співпраця	Порядок денний проживання додає нові елементи до порядку денного національних дій та міжнародного співробітництва та зміцнює спільне сприйняття пріоритетів людських поселень. Реалізація Порядку денного має відбуватися в скоординованих рамках, які гарантують, що всі конференції Організації Об'єднаних Націй отримають всебічне спостереження, і що узгоджені програми дій будуть повністю реалізовані, контрольовані та переглянуті разом з результатами інших великих конференцій Організації Об'єднаних Націй, де вони пов'язані з людськими поселеннями

Джерело: складено автором за [425]

Наступний етап Порядку денного щодо середовища проживання, зокрема Глобального плану дій за Стамбульською декларацією (1996 р.) є міжнародне співробітництво та координація. Ураховуючи тенденції глобалізації, а також необхідність протистояти викликам, зокрема пов'язаними із міським розвитком, є потреба у перегляді форм та моделей міжнародної співпраці задля пошуку ефективних рішень та інструментів розвитку територій. Зокрема, аналіз рекомендацій за напрямом «Міжнародне співробітництво та координація» щодо розвитку територій, розробки та реалізації стратегій, відповідних політик і програм розвитку, дозволив встановити наступні ключові підходи:

- По-перше, міжнародне співтовариство визначається як інструмент, що дозволяє підтримувати уряди в їхніх прагненнях подолати наслідки та виклики сучасного світу через можливості забезпечення відкритого та взаємовигідного економічного середовища, координацію макроекономічної політики для цілей сталого розвитку, а також надання технічної та фінансової підтримки країнам, що розвиваються;

- По-друге, неможливість мобілізації достатніх фінансових ресурсів країнами, що розвиваються для цілей сталого розвитку їхніх територій, обумовлює потребу у консолідації зусиль міжнародного співтовариства щодо всебічної підтримки таких країн зокрема через офіційне затвердження фінансових механізмів підтримки країн;

- По-третє, сприяння розвитку трансферу технологій та обміну інформацією як інструментів підтримки реалізації планів дій щодо

⁴²⁵ Global Plan of Action: Strategies for Implementation : The Habitat Agenda / Istanbul Declaration on Human Settlements (14 June 1996) // United Nations Conference on Human Settlements (Habitat II) ; UN Documents: Gathering a body of global agreements . URL: <http://www.un-documents.net/ha-4.htm>

належного житла для всіх та сталого розвитку територій;

– По-четверте, сприяння технічному співробітництву, що полягає у ефективному обміні знаннями та досвідом щодо інституційної та нормативно-правової бази з питань сталого розвитку територій на рівні функціонування міжнародних, регіональних, національних та місцевих мереж установ та організацій;

– інституційна співпраця щодо сталого розвитку населених пунктів виходить за межі функціонування формальних інститутів влади та потребує залучення до співпраці міжнародні, державні та приватні установи та організації.

6.2. Правові механізми інтеграції урбанізованих територій України у європейський простір

Останній етап Генерального плану дій за результатами Стамбульської декларації з населених пунктів стосується впровадження та виконання Порядку денного проживання. Зокрема, впровадження плану дій буде залежати від результатів усіх рівнів – місцевого, національного, регіонального та міжнародного. Зважаючи на це, а також враховуючи довгостроковість впровадження відповідних національних та регіональних програм та стратегій, напрям «Впровадження та виконання Порядку денного проживання» передбачає рекомендації щодо впровадження на національному рівні, напрями співпраці та реалізації цілей міжнародним співтовариством, механізми залучення місцевих органів влади та громадянського суспільства, включаючи приватний сектор, а також необхідності постійної оцінки ефективності, аналізу показників та використання позитивних практик.

«Хабітат III» (Habitat III), 2016 р., Кіто (Еквадор). «Ключовою темою останньої конференції Хабітат III був сталий (збалансований) розвиток міст, підставами для обрання якої стали два основних аргументи:

1) глобальна урбанізація злиденності – тобто поширення останньої не лише у сільських, але більш інтенсивно – у міських поселеннях; 2) визначальна роль міст у забезпеченні екологічної стійкості й зміні клімату» ^[426]. За результатами Хабітату III було прийнято Декларацію Кіто про екологічно сталі міста та населені

⁴²⁶ Гукалова І.В. Якість життя як цільовий імператив концепцій міського розвитку: висновки для України // І.В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2018. – № 1. – С. 30–38

пункти для всіх та Нову програму розвитку міст ^[427], яку було офіційно перекладено представництвами ООН, на 30 мов світу, спрямовані на реалізацію усіх завдань в межах Цілі сталого розвитку 11 «Сталий розвиток міст та спільнот» через взаємозв'язок та синергію потенціалу урбанізації та сталого розвитку. Зокрема, як зазначається, «Порядок денний сталого розвитку до 2030 року та Новий міський порядок денний є двома глобально узгодженими програмами, які дозволяють досягти сталої урбанізації. Порядок денний сталого розвитку до 2030 року передбачає набір з 17 Цілей сталого розвитку, щодо яких дві третини з 234 його показників мають міські складові. Останній визначає засоби, за допомогою яких можна досягти сталого міського розвитку, включаючи роль політики, законодавства, інклюзивного управління, планування, муніципальних фінансів та сталого розвитку інфраструктури. З 2016 року країни звітують про свій прогрес у досягненні ЦСР через Добровільні національні огляди, а останнім часом міста почали готувати добровільні місцеві огляди» ^[428].

У таблиці 6.11 подано взаємозв'язок та узгодження Цілей сталого розвитку міст та Цілей сталого розвитку 2016–2030 рр. з позицій задекларованих завдань Нової програми розвитку міст, прийнятою за результатами Хабітату III.

Таблиця 6.11

Узгодження цілей сталого розвитку міст та Цілей сталого розвитку 2016–2030 рр. з позицій Нової програми розвитку міст

<i>Цілі сталого розвитку 2015–2016 рр.</i>	<i>Цілі сталого розвитку міст</i>
1	2
Ціль 1. Подолання бідності	Оскільки людство стає все більш міським, тенденції свідчать, що бідність теж стає міською проблемою. Стала урбанізація покращує життя людей в населених пунктах та підвищує добробут
Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства	Стала урбанізація підвищує продовольчу безпеку. Наявність земель для сільського господарства забезпечує продовольством міські райони і підтримує сільське господарство як основну діяльність сільського населення
Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя	Завдяки інтегрованому міському плануванню, доступу до гідного та доступного житла, сталі міста сприяють кращому здоров'ю

⁴²⁷ Новий міський порядок денний / Habitat 3. – 2016. URL: <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>.

⁴²⁸ Sustainable Development Goals Cities: Programme / United Nations Human Settlements Programme (Habitat). – 2022 . URL: <https://unhabitat.org/programme/sustainable-development-goals-cities>

Продовження таблиці 6.11

<i>1</i>	<i>2</i>
Ціль 4. Якісна освіта	Інклюзивні та сталі міста забезпечують кращий доступ до освіти для суспільно вразливих груп, особливо, бідних верств населення, жінок та дівчат. Інклюзивна та справедлива освіта забезпечує достатні навички для гідної роботи та покращення умов життя
Ціль 5. Гендерна рівність	Забезпечення жінкам та дівчатам рівного доступу до освіти, охорони здоров'я, гідної праці та можливості участі у політичних та економічних процесах прийняття рішень, сприяє розвитку сталої економіки та допомагає розвивати інклюзивні та сталі міста
Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови	Ефективні системи містобудування та управління міськими відходами забезпечують доступ до безпечної води, санітарії та гігієни, а також покращують якість та стійкість водних ресурсів у всьому світі
Ціль 7. Доступна та чиста енергія	Доступ до чистих та ефективних енергетичних систем має вирішальне значення для розвитку безпечних, сталих та «еластичних» міст, що дозволяє їм рости та ефективно працювати, одночасно зменшуючи забруднення та пом'якшуючи зміну клімату
Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання	Інклюзивні та сталі міста є позитивною та потужною силою для вирішення питань сталого економічного зростання та процвітання, оскільки вони стимулюють розвиток інновацій, попиту та інвестицій
Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура	Інвестиції в інфраструктуру, індустріалізацію та інновації є ключовими для того, щоб зробити міста безпечними, «еластичними», інклюзивними та сталими
Ціль 10. Скорочення нерівності	Сталі міста вирішують проблему панівної нерівності шляхом поліпшення міського планування, дизайну та управління, забезпечуючи кращі можливості для працевлаштування, доступного житла та транспорту
Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад	Половина населення світу зараз проживає у містах, і це за прогнозами, збільшиться до двох третин до 2050 року. Міста можуть вирішити багато проблем, з якими стикається наш світ. Міські райони стимулюють інновації, споживання та інвестиції у всьому світі, що робить їх позитивною та потужною силою для вирішення питань сталого економічного зростання, міського розвитку та процвітання
Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво	Стала урбанізація використовує природні ресурси інноваційно та ефективно. Ці сталі моделі виробництва та споживання підвищують продуктивність міст та зменшують негативний вплив на навколишнє середовище
Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату	Сталі міста надають реальні можливості для пом'якшення та адаптації до наслідків змін клімату за допомогою екологічно сталого та «еластичного», стійкого міського дизайну, розвитку та управління
Ціль 14. Збереження морських ресурсів	Стале міське планування та правильне управління ресурсами можуть зменшити тиск, який прибережні міста чинять на навколишнє середовище. Правильне поводження з відходами, що утворюються містами, запобігає забрудненню океану та захищає біорізноманіття

1	2
Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші	Стала урбанізація та поліпшення міського планування, включаючи розвиток зеленої інфраструктури, безпечне управління та поводження з відходами можуть зберегти та відновити наземні екосистеми
Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути	Мирні, інклюзивні та сталі міста базуються на інституціях, які розбудовуються у містах. Це залежить від того, як здійснюється управління містами та процесами урбанізації

Джерело: складено автором за [429]

Таким чином, Нова програма розвитку міст передбачає не лише забезпечення реалізації цілі 11 щодо сталого розвитку міст та громад, а і досягнення інших цілей сталого розвитку за рахунок використання можливостей урбанізації. Ключовими проблемами, на вирішення яких покликана Нова програма розвитку міст, є зростання масштабів нерівності, необхідності забезпечення добробуту, подолання міської бідності та стихійної урбанізації через використання фіскальних та економічних механізмів, ефективного міського планування через використання сучасних технологій та забезпечення базовими послугами, а також розвиток інфраструктури.

Доцільно зауважити про значення міжнародного співробітництва щодо зміни підходів до міського розвитку як основи для формування та реалізації політики урбанізованих територій для країн. Зокрема, «ООН-Хабітат була піонером у зборі даних міських показників. У 1991 році ООН-Хабітат ініціювала програму «Житлові індикатори», ця програма еволюціонувала в 1993 році, до Програми міських індикаторів, щоб більше зосередитися на міських проблемах, зібрати і відстежити дані про вибірку міст по всьому світу. Після цього програма була розширена, включивши конкретні показники Порядку денного проживання, прийнятого в 1996 році в Стамбулі. Глобальна база даних міських індикаторів, створена в 2003 році та щорічно оновлюється, стосується ключових питань Порядку денного проживання, приділяючи особливу увагу Глобальним цілям розвитку, зокрема, Цілі розвитку тисячоліття, Цілі сталого розвитку, Паризькій кліматичній угоді, Новому міському порядку денному тощо» [430]. Таким чином, як було окреслено в межах Маніфесту міст [431] «Міста або допомагають, або не допомагають у досягненні сталого розвитку. Битва за стале майбутнє

⁴²⁹ Sustainable Development Goals Cities: Programme / United Nations Human Settlements Programme (Habitat). – 2022 . URL: <https://unhabitat.org/programme/sustainable-development-goals-cities>

⁴³⁰ Urban Data: Data and Analytics // United Nations Human Settlements Programme (Habitat). – 2022 . URL: <https://unhabitat.org/knowledge/data-and-analytics>

⁴³¹ The Manifesto for Cities: World Urban Campaign // United Nations Human Settlements Programme (Habitat). – 2012 . URL: <https://www.worldurbancampaign.org/resources>

буде або виграно або програно у містах».

З метою дослідження еволюції поглядів щодо розвитку урбанізованих територій та забезпечення їх безпеки, у межах міжнародного співробітництва, на основі проведеного аналізу документів, що прийняті в результаті конференцій Хабітат щодо ключових підходів розвитку людських поселень та населених пунктів, доцільно здійснити їхнє порівняння, зокрема, з позицій трансформації поглядів на міський розвиток в умовах інтенсифікації урбанізаційних процесів та визнання їх вирішального значення в майбутньому людства.

На рисунку 6.1 зображено еволюцію підходів міжнародного співтовариства щодо розвитку урбанізованих територій як основи формування та реалізації державної політики.

Передумовою скликання Генеральною асамблеєю ООН першої міжнародної конференції під егідою ООН щодо людських поселень «Хабітат І», у 1976 р., стало усвідомлення необхідності сталого розвитку населених пунктів та оцінка тенденцій і масштабів урбанізації в майбутньому.

Варто зазначити про перші спроби усвідомлення наукою негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище, що докладніше описано [432]. Зокрема, «це книга «Мовчазна весна» («Silent Spring») видана у 1962 році у США, біологом Рейчел Карсон (Rachel Carson) [433], де автор звертає увагу на використання пестицидів у сільському господарстві, а також дослідження Кеннета Боулдінга (Kenneth Boulding) «Економіка прийдешнього космічного корабля Земля» («The economics of the coming spaceship Earth») [434] та «Земля як Космічний корабель» (Earth as a Space Ship) [435] 1966 року, де автор вперше порушує проблеми взаємодії економіки та екології». Незважаючи на те, що на той час, процеси урбанізації не були настільки стрімкими як сучасні та здебільшого торкалися країн з високим рівнем розвитку, світова спільнота зафіксувала тенденції переміщення населення з сільської місцевості у міську та відповідно зростання міського населення у загальносвітовому масштабі, зокрема і за рахунок природного приросту.

Рішення щодо утвердження конференції Хабітат як такої, що

⁴³² Сергієнко Л.В. Впровадження циркулярної економіки в Україні: державно-управлінський аспект : дис. ... канд. наук з державного управління : 25.00.02 / Л.В. Сергієнко. – Чернівці, 2017. – 265 с

⁴³³ Carson R. Silent Spring / R. Carson. – USA : Houghton Mifflin, 1962. – 155 p.

⁴³⁴ Boulding K. The Economics of the Coming Spaceship Earth / K. Boulding // Environmental Quality in a Growing Economy. – 1966 [Electronic resource]. – Access mode: http://arachnid.biosci.utexas.edu/courses/THOC/Readings/Boulding_g_SpaceshipEarth.pdf

⁴³⁵ Boulding K. Earth as a Space Ship / K. Boulding. – University of Colorado at Boulder Libraries, 1965. – P. 3

систематично, кожні 20 років, скликається для перегляду напрямів міського розвитку, обумовлює зміну парадигми міського розвитку. Керівні дії щодо розвитку людських поселень за результатами Хабітату I, задекларовані у Ванкуверському плані дій (1976 р.), полягають у необхідності забезпечення збалансованого розвитку людських поселень, який передбачає врахування взаємозв'язків екологічного, економічного та соціального середовищ, по суті випередили задекларовані Цілі сталого розвитку 2016–2030 рр., а саме в частині 11 Цілі «Сталий розвиток міст та спільнот».

Після «Хабітату I», у 1987 р. було заслухано доповідь голови Світової комісії з навколишнього середовища розвитку Гро Гарлем Брундтланд «Наше спільне майбутнє», де було окреслено необхідність сталого розвитку для майбутнього. «Наше спільне майбутнє» було обговорено на Генеральній Асамблеї ООН в 1989 році, в резолюції якої зазначено про проведення конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Проведення зазначеної конференції стало підґрунтям утвердження ідей сталого розвитку території.

Розвиток урбанізованих територій та міст визначено та задекларовано міжнародною спільнотою у Європейській хартії місцевого самоврядування, 1985 р., у Страсбурзі [⁴³⁶]. Документ був прийнятий Радою Європи та відкритим для підписання її державами-членами і по суті декларує першу спробу забезпечити децентралізацію влади та принцип субсидіарності. У документі наголошено про роль місцевого самоврядування у забезпеченні інтересів та потреб місцевих жителів через децентралізацію влади та надання реальних повноважень місцевому самоврядуванню вирішувати нагальні проблеми, що у свою чергу, дозволяє забезпечити розвиток демократичного режиму, розвиток партисипації та підвищити якість життя населення в цілому.

Також варто зазначити про інші міжнародні документи щодо розвитку міст та територій, які є результатами міжнародної співпраці, зокрема: Стратегія європейського регіонального планування, 1988 р., Лозанна-Страсбург; Хартія «Міста Європи на шляху до сталого розвитку» (Ольборзька хартія), 1994 р., Ольборг.

Ванкуверський план дій та, відповідно, зазначені у ньому пріоритетні напрями збалансованого розвитку людських поселень знайшли відображення у ключових питаннях порядку денного «Хабітату II», за результатами якого прийнято Стамбульську декларацію про людські поселення та Глобальний план дій: стратегії реалізації. Більшість проблемних питань, пов'язаних із урбанізацією, що були визначені на попередній конференції «Хабітат I» у 1976 р.

⁴³⁶ Європейська хартія місцевого самоврядування / Верховна Рада України ; Міжнародний документ від 15.10.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

залишилися невирішеними, а в деяких випадках їх масштаби, наслідки та загрози розширилися. Спостерігається тенденція розширення міст, у тому числі зростання, за межами великих міст, міст-супутників, розширення приміських районів, субурбанізаційних територій (приміська територія, жителі якої, користуються усією інфраструктурою міста), агломерацій тощо. У контексті зазначеного вище, та з позицій дослідження еволюції підходів до розвитку урбанізованих територій, доцільно засвідчити про наступні ключові напрями порядку денного, які знайшли відображення та конкретизацію у результатах «Хабітату II»: по-перше, це розширення поняття «притулку» з розуміння даху над головою до необхідності забезпечення, окрім останнього, конфіденційності, безпеки, доступу до послуг, соціальних інфраструктури тощо; по-друге, адекватне житло для всіх – це складова та запорука сталого розвитку поселень; по-третє, урбанізація – це або загроза, або можливість, а місто – двигун глобального зростання; по-четверте, забезпечення сталого розвитку населених пунктів неможливе без підтримки децентралізації, посилення ролі та значення місцевої влади, а також визнання сили партисипації та розширення можливостей участі громадськості. Серед проблем міського розвитку, яким приділяється значна увага, доцільно зазначити про неефективність міського управління, управління земельними ресурсами та необхідність забезпечення прозорості такого процесу, а також проблему міської бідності та соціальної ізоляції.

Сучасна світова спільнота усвідомлює значення та роль урбанізації, а також необхідності розвитку міст та урбанізованих територій. Про що свідчать результати міжнародного співробітництва щодо розвитку територій, зокрема, це Принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту (СЕМАТ), прийняті у 2000 р., у Ганновері; Соціальна хартія міс-членів Союзу Балтійських міст, 2001 р., Росток; Лейпцизька Хартія сталого європейського міста, прийнята у 2007 р., у Лейпцизі. Розвиток ідей, тенденцій та поглядів на майбутнє урбанізованого світу загалом та територій зокрема, за результатами міжнародної співпраці у вигляді конференцій, форумів, самітів, обумовлюють імплементацію країнами сучасних підходів до міського розвитку у практику державного управління.

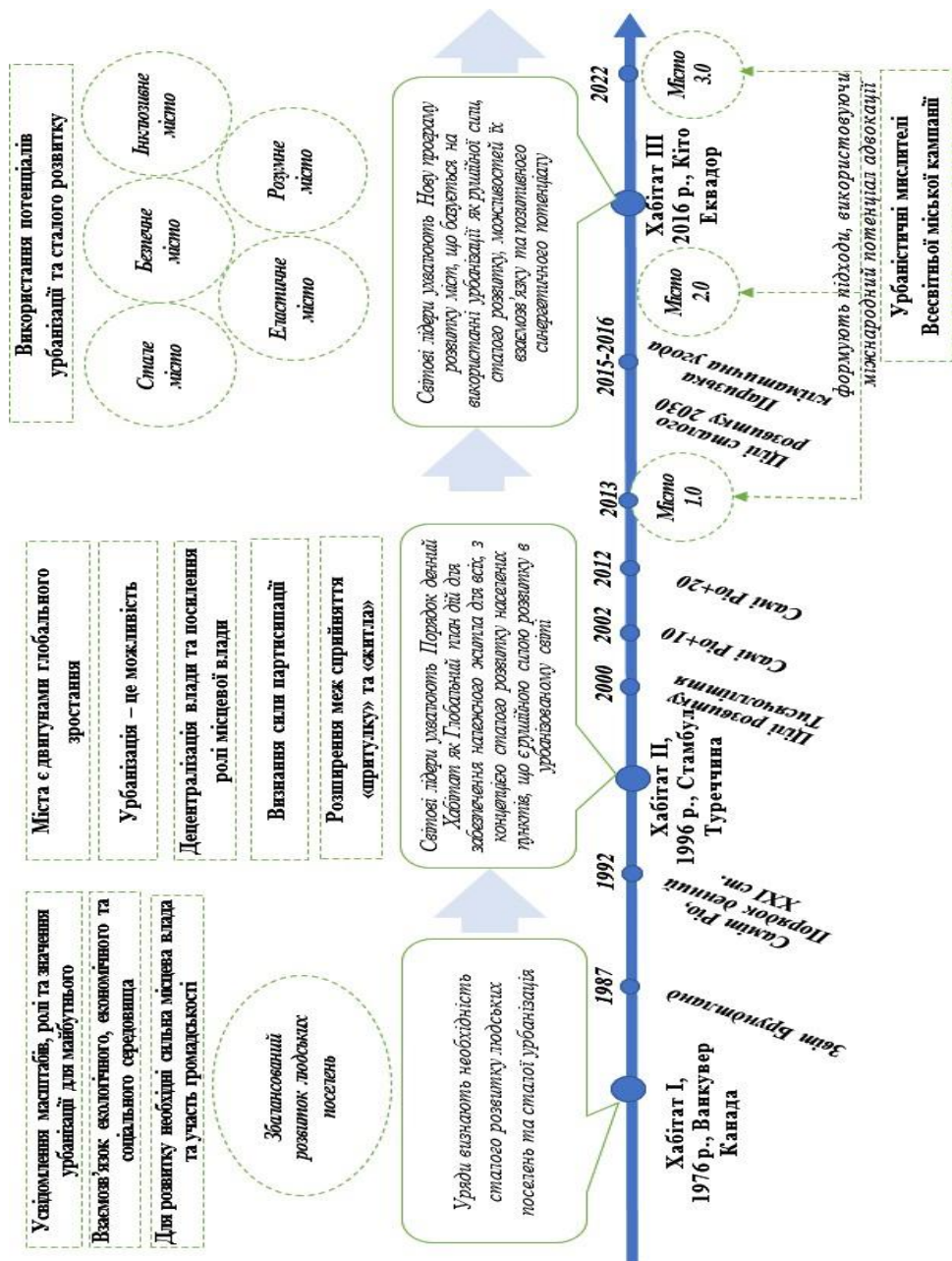

Рис. 6.1. Еволюція підходів міжнародного співтовариства щодо розвитку урбанізованих територій як основа формування та реалізації державної політики

Результати «Хабітату III», що інтегрувалися у Декларацію Кіто про екологічно сталі міста та населені пункти та Нову програму розвитку міст, свідчать про зміну підходів щодо міського розвитку, утвердження необхідності досягнення сталого розвитку міст та використання потенціалу урбанізації і сталого розвитку, а також їх синергетичного ефекту щодо забезпечення глобальних цілей загалом. Питання, які окреслювалися на попередніх конференціях та мають місце в останньому «Хабітаті III», стосуються забезпечення житлом, подолання бідності та міських нетрів. Зазначені проблеми особливо актуалізуються в умовах урбанізованого світу, адже між «Хабітатом II» та «Хабітатом III», у 2007 р., вперше за всю історію людства, було зафіксовано перевищення кількості світового міського населення над сільським. Розширюється традиційне сприйняття міст, роль (політична, економічна, соціальна тощо) яких зростає як у межах держави, так і окремих регіонів чи глобалізованого світу загалом. У свою чергу, розширюється ідеологічне підґрунтя нового міського порядку через утвердження демократичних цінностей та сприяння демократичному розвитку, поваги до прав людини, а також забезпечення екологічної відповідальності та свідомості щодо негативного впливу на навколишнє середовище.

Ряд міжнародних подій, які суттєво вплинули на подальший розвиток світу та утвердження домінування необхідності досягнення сталого розвитку, а саме: Цілі розвитку тисячоліття 2000 р., Саміти в Ріо (2002 р., 2012 р.), Цілі сталого розвитку 2016–2030 рр. (2015 р.) та Паризька кліматична угода 2015 року. Варто зазначити про використання ООН потужності потенціалу адвокації, у частині роботи Всесвітньої міської кампанії (у межах «Хабітату») щодо пошуку ключових ідей побудови міста майбутнього. Urban Thinkers (World Urban Campaign) - це адвокаційна кампанія під керівництвом ООН-Хабітат та більше 200 партнерських організацій, які сформували нові підходи до розвитку міста, яке нам необхідне. Зокрема, у 2013 р. – місто 1.0, у 2015 р. – місто 2.0 як окреслення спільного бачення для «Хабітату III». Натомість, місто 3.0 – це результат роботи кампанії у 2022 році із урахуванням результатів «Хабітату III», Декларації Кіто про сталі населені пункти та Нової програми розвитку міст.

З позицій вивчення еволюції підходів до розвитку урбанізованих територій, доцільно засвідчити про наступні ключові напрями міського розвитку, які знайшли відображення та конкретизацію у результатах «Хабітату III»: по-перше, використання можливостей сталого розвитку для подолання бідності та сприяння соціальній інтеграції; по-друге, інклюзивний розвиток та забезпечення можливостей для всіх та по-третє,

забезпечення безпеки та використання можливостей «еластичного» міста для зменшення ризиків та гарантування міської стійкості.

Отже, дослідження еволюції підходів міжнародного співтовариства щодо розвитку людських поселень, населених пунктів та міст як основи формування та реалізації державної політики розвитку та гарантування безпеки урбанізованих територій, дозволило сформулювати наступні висновки. Насамперед, доцільно зауважити про роль і значення міжнародного співробітництва щодо вирішення глобальних проблем людства, включаючи урбанізацію, яку можна розглядати як загрозу та як можливість, тобто рушійну силу розвитку. В результаті проведеного суцільного аналізу міжнародних документів, що були прийняті в результаті проведених конференцій «Хабітат» з населених пунктів у 1976 р., 1996 р. та у 2016 р., на предмет їх рекомендацій для уряду, було встановлено ключові підходи щодо розвитку міських територій, можливості і механізми їх імплементації та інтеграції у вітчизняну систему публічного управління. Через інтенсифікацію світових урбанізаційних процесів та масштаби їх впливу, прослідковано зміну щодо сприйняття «середовища проживання» – від людських поселень та необхідності їх збалансованого розвитку у 1976 р. до сталих населених пунктів у 1996 р. та сталих міст у 2016 р., а також відповідно підходів щодо необхідності забезпечення їх розвитку загалом та окремих аспектів життєдіяльності суспільства. За досліджуваний період, з 1976 року до сьогодення, результати вивчення питання еволюції підходів до розвитку урбанізованих територій свідчать про зміну урбаністичної парадигми. По-перше, за результатами «Хабітату І», не зважаючи на те, що урбанізаційні процеси більшою мірою проходили у країнах з високим рівнем розвитку, відбулося усвідомлення значення та ролі урбанізації у майбутньому, а також необхідності врахування взаємозв'язків екологічного, соціального та економічного розвитку, посилення значення та ефективності діяльності місцевих органів влади, а також участі громадськості у забезпеченні збалансованого розвитку людських поселень. По-друге, незважаючи на те, що більшість ключових підходів розвитку населених пунктів в умовах урбанізації, озвучені «Хабітатом І» та задекларовані у Ванкуверському плані дій (1976 р.) були продовжені в роботі «Хабітату ІІ», задекларовано комплексний підхід до поняття «притулок» (житло), що включає, окрім даху над головою, необхідність забезпечення конфіденційності, безпеки, доступу до послуг, до соціальної інфраструктури тощо. Урбанізація сприймається як можливість, міста як каталізатори глобального розвитку, а забезпечення сталого розвитку

населених пунктів неможливе без ефективної діяльності місцевої влади, що наділена відповідними повноваженнями та має можливість використовувати ресурси для подолання місцевих проблем, а також без сприяння підтримці та розвитку партисипації. Таким чином, «Хабітат II» визначає необхідність посилення ролі децентралізації, визнає потенціал та силу партисипації в умовах урбанізації та досягнення сталого розвитку. По-третє, «Хабітат III», який відбувся в дійсно урбанізованому світі, коли, вперше за історію людства, кількість світового міського населення перевищила кількість сільського, засвідчив, що розвиток міст має ґрунтуватися на використанні потенціалів урбанізації і сталого розвитку, а також їх синергетичного ефекту. Необхідність застосування інклюзивного, сталого, пружного або ж еластичного (тобто міст, що здатне протистояти загрозам та швидко відновлюватися), безпечного, інноваційно-технологічного принципів та підходів до розвитку міст сприяє інтегрованому розвитку міста та/або урбанізованої території, що характеризуватиметься, з різних позицій, як стає місто/територія, безпечне, інклюзивне, еластичне та розумне місто та/або територія. По-четверте, з одного боку, безпосередній вплив еволюції підходів міжнародної спільноти до розвитку урбанізованих територій на державну політику країн через імплементацію рекомендацій, а з іншого боку, необхідність збереження національної та культурної ідентичності, автентичності урбанізованих територій, є імпульсами подальшого розвитку підходів, що втілюються в новітніх теоріях, концепціях та стратегіях розвитку урбанізованих територій та міст для цілей подолання викликів зовнішнього та внутрішнього середовища в урбанізованому світі.

З метою дослідження еволюції поглядів щодо розвитку урбанізованих територій та забезпечення їх безпеки, у межах міжнародного співробітництва, на основі проведеного аналізу документів, що прийняті в результаті конференцій «Хабітат» щодо ключових підходів розвитку людських поселень та населених пунктів, здійснено їхнє порівняння, зокрема, з позицій трансформації поглядів на міський розвиток, в умовах інтенсифікації урбанізаційних процесів та визнання їхнього вирішального значення в майбутньому людства. Передумовою скликання, Генеральною асамблеєю ООН, першої міжнародної конференції під егідою ООН щодо людських поселень Хабітат I, у 1976 р., стало усвідомлення необхідності сталого розвитку населених пунктів та оцінка тенденцій і масштабів урбанізації в майбутньому. Незважаючи на те, що на той час, процеси урбанізації не були настільки стрімкими як сучасні та здебільшого торкалися країн з високим рівнем розвитку, світова спільнота зафіксувала тенденції

переміщення населення з сільської місцевості у міську та, відповідно, зростання міського населення у загальносвітовому масштабі, зокрема і за рахунок природного приросту. Рішення щодо утвердження конференції Хабітат як такої, що систематично, кожні 20 років, скликається для перегляду напрямів міського розвитку, обумовлює зміну парадигми міського розвитку. Керівні дії щодо розвитку людських поселень за результатами «Хабітату I», задекларовані у Ванкуверському плані дій (1976 р.), полягають у необхідності забезпечення збалансованого розвитку людських поселень, який передбачає врахування взаємозв'язків екологічного, економічного та соціального середовищ, по суті випередили задекларовані Цілі сталого розвитку 2016–2030 рр., а саме в частині 11 Цілі «Сталий розвиток міст та спільнот». Результати «Хабітату III», що інтегрувалися у Декларацію Кіто про екологічно сталі міста та населені пункти та Нову програму розвитку міст, свідчать про зміну підходів щодо міського розвитку, утвердження необхідності досягнення сталого розвитку міст та використання потенціалу урбанізації і сталого розвитку, а також їх синергетичного ефекту щодо забезпечення досягнення глобальних цілей в цілому.

Висновки до розділу 6

Дослідження міжнародно-правових механізмів розвитку урбанізованих територій показало, що сучасні моделі управління містами формуються на перетині правових, економічних та соціальних факторів, які взаємодіють у глобальному контексті. Встановлено, що причини формування таких механізмів безпосередньо пов'язані з глобалізаційними процесами, зростанням ролі міст у світовій економіці та потребою уніфікації стандартів сталого розвитку й соціальної інклюзії.

Еволюція міжнародних підходів продемонструвала поступовий перехід від декларативних документів до створення обов'язкових правових норм, програм і стратегій, які забезпечують практичну реалізацію принципів інклюзивності, безпеки та сталого розвитку. Важливо, що міжнародні норми дедалі частіше інтегрують аспекти захисту прав людини та протидії дискримінації, що має пряме значення для трансформації урбанізованих територій у зонах конфлікту та постконфліктних умовах.

Аналіз наслідків впровадження міжнародно-правових механізмів

показав, що вони здатні стати дієвим інструментом модернізації міських просторів. Для України особливо актуальним є використання досвіду Європейського Союзу та міжнародних організацій у сфері муніципального управління, оскільки він дозволяє адаптувати сучасні моделі до національних умов. Це створює можливості для підвищення ефективності місцевого самоврядування, залучення інвестицій, забезпечення прозорості та запобігання конфліктам.

У підсумку доведено, що міжнародно-правові механізми розвитку урбанізованих територій мають розглядатися не лише як зовнішні орієнтири, а й як складова частина внутрішньої політики відновлення. Їхня інтеграція у національну систему управління сприятиме формуванню стійких та інноваційних міст, здатних відігравати ключову роль у соціально-економічній трансформації України в післявоєнний період.

Використана література

1. Сергієнко Л. Міжнародно-правовий механізм розвитку урбанізованих територій: причини, еволюція, наслідки (початок). *Society and Security*. Вип. 1(1). С. 116–128. [https://doi.org/10.26642/sas-2023-1\(1\)-116-128](https://doi.org/10.26642/sas-2023-1(1)-116-128).

2. Сергієнко, Л. Міжнародно-правовий механізм розвитку урбанізованих територій: причини, еволюція, наслідки (закінчення). *Society and Security*. Вип. 1(2) (2024), с.99–112. [https://doi.org/10.26642/sas-2024-1\(2\)-99-112](https://doi.org/10.26642/sas-2024-1(2)-99-112).

ВИСНОВКИ

Дослідження комплексно висвітлює соціально-економічні виклики, що постали перед Україною внаслідок російсько-української війни, та окреслює можливості для формування стратегії повоєнного відновлення. Проведений аналіз макроекономічних процесів показав, що війна призвела до істотного скорочення обсягів виробництва, посилення інфляційних процесів та зростання боргового навантаження. Водночас підтримка міжнародних партнерів дозволила уникнути колапсу фінансової системи та забезпечити базовий рівень макроекономічної стабільності.

Вивчення динаміки фінансових потоків засвідчило критичну залежність економіки України від зовнішнього фінансування у вигляді грантів і кредитів, а також ключову роль міжнародної допомоги у фінансуванні Державного бюджету. Установлено, що обмеженість внутрішніх ресурсів формує додаткові ризики для економічної безпеки, тоді як структурні зміни у фінансових потоках відображають трансформацію економіки в умовах воєнного стану. Важливим результатом стала ідентифікація основних напрямів використання бюджетних коштів та оцінка наслідків воєнних руйнувань, що потребують відшкодування та компенсації. Окремий внесок зроблено у вивченні фінансування освітньої сфери, зокрема спортивної освіти, яка розглядається як чинник соціальної стабільності й безпеки урбанізованих територій.

Аналіз розвитку урбанізованих територій показав, що вони стали найбільш вразливими зонами у ході війни. Значні руйнування міської інфраструктури поєднуються з потребою забезпечення економічної активності, соціальної інклюзії та підтримки життєдіяльності населення. У роботі висвітлено сутність соціальної інклюзії як важливої умови формування безпечного міського середовища та показано її роль у забезпеченні національної безпеки. Досліджено сучасні соціально-економічні проблеми урбанізованих територій та обґрунтовано їхній зв'язок із досягненням Національних цілей сталого розвитку.

Визначено механізми відновлення урбанізованих територій, які ґрунтуються на комплексному публічному управлінні та координації дій різних рівнів влади. Запропоновано методи оцінки збитків та підходи до компенсації втрат, а також проаналізовано зарубіжний досвід відбудови й впровадження стратегій інклюзивного міста. Це створює основу для адаптації міжнародних практик до українських умов та формування сталих моделей відновлення.

Фінансові й інституційні інструменти визначено як ключовий чинник повоєнної трансформації. Оцінено ефективність системи фінансового моніторингу, яка має безпосередній вплив на рівень національної безпеки, та показано роль антикорупційної діяльності у сфері запобігання нелегальній міграції й тінізації фінансових потоків. Розглянуто правові та інституційні механізми, що здатні посилити стійкість держави у кризових умовах і сприяти розвитку урбанізованих територій.

Міжнародний вимір відновлення розкрито через аналіз механізмів підтримки України з боку зовнішніх партнерів, особливостей функціонування інтеграційних об'єднань і торговельних організацій, а також геополітичних викликів у відносинах із ЄС і НАТО. Важливим аспектом стало дослідження етичних засад війни та мирного врегулювання, а також аналіз трансформації безпекових загроз на прикладі африканських держав, що дозволяє провести паралелі з українською ситуацією та виявити універсальні закономірності.

Останній блок монографії присвячений міжнародно-правовим механізмам розвитку урбанізованих територій. Досліджено еволюцію підходів, що поєднують правові, економічні та соціальні інструменти, і показано їхню роль у забезпеченні сталого розвитку. Розглянуто можливості інтеграції міжнародно-правових стандартів у відновлювальні процеси України, що створює передумови для посилення ефективності муніципального управління та зменшення конфліктних ризиків.

Загалом результати дослідження підтверджують, що українська економіка та суспільство демонструють стійкість навіть в умовах масштабної війни, однак потребують комплексних реформ і координації зусиль для відновлення. Визначено ключові напрями, які мають стати основою післявоєнної трансформації: стабілізація макроекономічних процесів, зміцнення фінансової безпеки, відновлення урбанізованих територій, посилення інституційної спроможності та активізація міжнародного співробітництва. Монографія формує науково обґрунтоване бачення того, як поєднання внутрішніх ресурсів та зовнішньої підтримки може забезпечити сталий розвиток України у воєнний та післявоєнний періоди.

Наукове видання

Олійник О.В., Сергієнко Л.В., Ксендзук В.В., Джигора О.М.,
Захаров Д.М., Токарчук О.Й., Войціцька К.М., Гавриш А.А.

**УРБАНІЗОВАНІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ:
ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ,
ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК**

МОНОГРАФІЯ

В авторській редакції

Технічний редактор *А.А. Гавриш*
Коректор *Д.М. Захаров*

Віддруковано з готових оригінал-макетів

Підписано до друку 29.11.2024 р.
Папір офсетний. Формат 70х100 1/16
Гарнітура “Таймс”. Друк офсетний. Ум. др. арк. 29,9
Наклад 100 прим. Зам. № 0341

ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А.
тел.: 063 101 22 33

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України серія
ДК №7412 від 27.07.2021 р.*

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17А
тел.: 063 101 22 33, e-mail: printinz@gmail.com

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції України
серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.*